

A TISZÁNTÚLI TÖRTÉNESZ TÁRSASÁG

KÖZLEMÉNYEI 3.

2008

**A Tiszántúli Történész Társaság
Közleményei 3.**

DEBRECEN, 2008

A TISZÁNTÚLI TÖRTÉNE SZ TÁRSASÁG KÖZLEMÉNYEI 3.

Szerkesztőbizottság: Bene János, Krankovics Ilona, Mónus Imre,
Pozsonyi József, Szabadi István

Korrektor: Veress Zsófia

HU ISSN 1788–2001

E számunk megjelentetését
az adófizető magánszemélyek felajánlott 1%-os jövedelemadója;
a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzat;
Stephen Beszedits (Toronto) és Szirmay Gábor
támogatása tette lehetővé

Közleményszámaink a
<http://www.tortenesz.extra.hu/kiadvany/kozlemenyek2.pdf>
http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=29945
honlapokon az interneten is olvashatók.

Kiadja: A Tiszántúli Történe sz Társaság
4026 Debrecen, Déri tér 1.
Levelezési cím: 4060 Balmazújváros, Debreceni u. 1.
Tel.: 52/ 580 640

E-mail: semsey@enternet.hu
Felelős kiadó: Pozsonyi József

Nyomdai előkészítés: Dallos Csaba
Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

Ölveti Gábor

Azonosságok és különbségek Debrecen magatartásában Thököly és Rákóczi idejében

Közel két évtized távlatában követte Thököly fejedelemségét a mostohafia Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc. A legjelentősebb változást a Karlócán 1699 januárjában megkötött Habsburg-török fegyverszüneti szerződés eredményezte, hiszen a Temes vidékétől eltekintve egész Magyarország felszabadult a 150 éves török elnyomás alól.

A három részre szakadt ország állapotában a 13.000 fős Debrecen, gazdasági és társadalmi fejlettségénél fogva az alföldi régió egyik központja, a Hódoltság, az Erdélyi Fejedelemség és a Királyi Magyarország határterületén helyezkedett el. A balkáni hadjáratot lezáró karlócai szerződéssel a Szent Liga hadai által visszafoglalt terület, így Debrecen városa is a Habsburg Birodalom részévé vált. Következésképpen megszűnt a nagyváradi szandzsákság területén, mint szultáni /khász/ birtok. Sőt 1693-ban I. Lipót érdemei elismeréséül Debrecen szabad királyi várossá nyilvánította, igaz akkor még az uralkodói döntést az országgyűlés nem szentesítette.¹

A török hódoltság megszűnése után a várost Bihar vármegye részeként tartották nyilván. Mint nemesi személy, ingatlanai révén képviseltette magát a vármegyei közgyűléseken. Adózás tekintetében is a vármegyéhez tartozott²

A város közjogi helyzete változott meg a Rákóczi szabadságharc idején, amikor az 1693 előtti állapotnak megfelelően a Partium, az Erdélyi Fejedelemség részének tekintették. Rákóczi 1704-ben, a Diploma Leopoldinum előtti helyzetet szem előtt tartva, a repartitio szempontjából a volt partiumi megyéknek önálló hadbiztost nevezett ki. A változás körüli bizonytalanságra jó példa az 1705. évi szécsényi országgyűlés, ahová meghívták ugyan a város küldötteit, de ahogyan a kortárs írja: „*Mi el maradánk a Confoederatiobul nem eskütteték meg követünket mint másokat, kétség kívül a Partiumhoz gondolván bennünket.*” Ennek megfelelően közjogilag majd csak 1707 áprilisában, a marosvásárhelyi fejedelemválasztó országgyűlésen ismerték el a Partiumhoz tartozását és szabad királyi városi jogállását. A Rákóczi szabadságharc bukása után Debrecen ismét a magyar királyság részévé vált, szabad királyi városi státuszát 1715-ben a pozsonyi országgyűlésen iktatták törvénybe.

1 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár /HBML/ Muo 203.

2 Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. Debrecen, 1871. 3. k. 663.

Hogyan is fogadták a debreceniek az 1670. évi Wesselényi-felkelés bukását követő megtorlások elől bujdosókat és később Rákóczi táborát? Kétségtelen, hogy a protestáns vallású város lakói magyarságuknál és vallásuknál fogva szimpátiával fogadták a menekülőket: „...az *persecutio valóban grassal az szegény hazaban, mit Isten büntetlen el ne szenvedgyen.*” Igaz, a török szultán az Erdély és a Partium irányába húzódó és haddá szerveződő bujdosók szálláshelyét többek között Bihar vármegyében és így Debrecenben jelölte ki.³ Debrecen nemzeti és vallási érzelmektől indítva vállalta a szolidaritást a felkelőkkel, de tevékenységének irányát erősen behatárolta a három részre szakadt ország hatalmainak magatartása.

Amikor pedig 1703 júliusában Rákóczi Naménynál átkelt a Tiszán, a városból sürgősen követet küldtek Kassára Nigrelli tábornokhoz. „*Tanács kérdezi mit cselekedgyünk ilyen extremitásokban hogy magunkat opponallyuk, nincsen erönk reá sem fegyverünk, sem küfalunk, mezöben minden marhaink, javaink, ha fegyverkezni kezdünk el veszünk.*” A gondolatot folytatva: tehát nem volt más megoldása a városnak csak a meghódolás. „*Közel lévén hozzánk a veszedelem ha fejet nem hajtunk, a felelem is minden felöl szorongatván ki ment Biró úr Sámsonhoz estve a Táborra.*”⁴ Tudniillik az ott tartózkodó Rákóczihoz.

Különség mutatkozott a két korszak között a kurucok megítélését illetően is. Debrecen és a bujdosók kapcsolatában a fordulópontot a város 1675. évi német megszállása és kifosztása jelentette. A bécsi haditanács ugyanis a bujdosók „fészkének” tekintette a várost. December 5-én érkezett meg Strassoldó Károly felső-magyarországi generális öt-hatezres hada. 17 napi „élősködés” után zsákmánnyal megrakottan vonultak el. A németek által kikövetelt hadisarc összege 80.000 forint volt. Nem az idegen hadsereg „élődése” okozott meglepetést, hanem az a tény, hogy Debrecen urai, az erdélyiek és a törökök nem védték meg a várost. A törökök az 1664. évi vasvári török-német békeszerződés betartásában voltak érdekeltek, az erdélyiek pedig a Porta engedélye nélkül nem mertek kezdeményezőleg fellépni. Ettől kezdődően a fosztogatásból élő kuruc katonaság nemkívánatos elem volt a debreceniek szemében.

1704-ben Rákóczinak sajnos nem sikerült megnyernie a szabadságharc ügyének a Duna-Tisza közti rác helyőrségeket, melynek többek között az lett a következménye, hogy a kuruc állandó ostromzár ellenére Nagyváradot nem tudták bevenni. A német és a rác csapatok biztosították a vár élelmiszerellátását. Ugyanakkor a környék települései, így Debrecen is állandó fenyegetettségnek volt kitéve. A rác katonaság pusztításaira jó példa Diószeg, Félegyháza és Vajda égetése, ahonnan nőkkel, gyerekekkel és elhajtott állatokkal tért vissza Váradra.

Válaszul Bóné András kapitány irányításával az Újfalun gyülekező kuruc had 1704. január 13-án indult el Belényes alá. A debreceni krónikáiról kívánsága: „*Isten tegye sze-*

3 HBML. IV. A. 1011/a. 18. k. 370; Török-magyarokori állam-okmánytár. /Szerk., Szilády Áron és Szilágyi Sándor/. Pest, 1871. VII. k. 402. /Továbbiakban lásd. TMÁO./

4 HBML. IV. A. 1011/a. 25. k. 644., 645.

rencessé az átkozott rút, kegyetlen moslék emberek ellen őket.” Természetesen a város 800 lovas szekeret és élést szállított a sikeres támadóknak.

Másik alkalommal, 1704. november 3-án, amikor az aradi rácok Sarkad megtámadására készültek, 200 lovas szekeret küldtek a debreceniek Palocsay György ezeres kapitányának a váradi ostromzár parancsnokának: „...*melly dologban igen is munkálkodni szükséges.*” Tehát a rác veszedelem ellen minden támogatást megadott a város.⁵

A vizsgált korszakok között különbség mutatkozott a hadsereg ellátásában is. A bujdosók korában /1670–1678/ a felkelő katonaságot az erdélyi fejedelem rendszertelenül fizette. A magyarországi had ellátatlanságából egyértelműen lehet következtetni a hópénz hiányára. A fizetés nehézségeire jó példa az 1675 október végi eset, amikor Apafi a debreceniekhez fordult hatezer forint kölcsönért, hogy a rendelkezésre álló tízezer forintot kiegészítve, a hadat kifizethesse. A zsoldosítás hiánya esetén a katonák a lakosság fosztogatásából éltek, vagy amint az 1679. január 5-i „debreceni rebellió” alkalmával, az idegen katonaság között a közel kéthavi francia zsold elmaradása miatt lázadás tört ki.⁶

A Rákóczi szabadságharc idején ismertek a kezdeti nehézségek, de később is előfordult az Apafiéhoz hasonló kényszerhelyzet. Rákóczi 1707. június 22-én Károlyihoz Ónodról írt leveléből idézve: „... *kedvesen vesszük, ha vagy Debreczenben, vagy más helyen bizonyos akármelyféle summa pénzt talál kegyelmed és az említett hadnak erogáltatni fogja.*”⁷ A másság azonban abban volt, hogy a kiépülő államszervezet, élén Rákóczival, tudatos gazdaságpolitikai döntésekkel igyekezett megteremteni a zsold, az élelem, a fegyverzet és a ruházat beszerzésének pénzügyi feltételeit. Tehát Rákóczi célkitűzéseit illetően nincs egyébről szó, mint állami eszközökkel a reguláris haderőt kialakítani és háborús helyzetben azokat lehetőség szerint megfelelően ellátni. Érintőlegesen csak utalni lehet a központi államhatalom testületeire: a fejedelem mellett működő Udvari Tanácsra, a hadi commissariatusokra és a Consilium Oeconomicumra, amelyek összefogták az ország erőforrásait. 1682-től Thököly Felső-Magyarország fejedelme is egy erős központi államszervezet kiépítésére törekedett. Igaz, Thököly fejedelemsége mindössze három évig létezett, 1682-től 1685-ig.

Háborús helyzetben a város leterheltsége függött a hadszíntér közelségétől és a katonaság téli szálláshelyétől. A bujdosók korában kislétszámú csapatokról van szó, nincsenek döntő jelentőségű hadműveletek, a kisebb csatározások a jellemzőek. Barkóczi István a kelet-magyarországi labanc katonaság ezredese 1674-ben írt levele szerint 2500 fős kuruc had kvártélyozik Debreczenben.⁸ Az ellátás gondjai nagyrészt a török szultán által kijelölt vármegyék lakosságát terheli.

5 Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1883. XVI. k. 234. /EOE/; Zoltai Lajos: Debrecen a török uralom végén. A város háztartása 1662–1692. Bp., 1905. 56–57; HBML. IV. A. 1011/a. 25. k. 711., 712., 841.

6 TMÁO VII. k. 74., 82–83.; Teleki Mihály levelezése. Szerk., Gergely Sámuel. Bp., 1926. VIII. k. 385–386. /lásd: TML/; TML Bp., 1916. VII. k. 74, 82–83.

7 A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rendezte: Géresi Kálmán. Bp., 1897. V. k. 633.

8 TMÁO Pest, 1871. VII. k. 29–292.

Az 1678-ban kirobbant Habsburg-ellenes kuruc felkelés a jól behatárolható hadműveleti területeken zajlott. Nagylétszámú katonai erők vonultak fel és nagyformátumú ütközetekre került sor.

Debrecen szerepe a magyarországi Habsburg-ellenes mozgalom mindkét korszakában a bujdosás és a felkelés idején is a térségben tartózkodó török, német, erdélyi és kuruc katonaság ellátása volt. A város kvártélyozási gondjai különösen akkor növekedtek meg, amikor a csapatok Debrecenben huzamosan tartózkodtak. Így 1677 végén a Böszörményt sikertelenül ostromló kuruc had a városban szállt meg.

1678 nyarán Teleki Mihály és Thököly Imre csapatai a Felvidéken és a bányavárosok környékén harcoltak. December 4-én vonultak vissza Debrecenbe, ahol a magyar haderő a francia és lengyel segédcapatokkal 33 napig kvártélyozott. „...*Kik miatt menyinsegeben szorongatasban estünk, Isten tudna meg szamlalni.*”⁹

Az egyesült, 30.000 fős magyar, erdélyi, török, havasalföldi és moldvai sereg 1681. szeptember 8-án érkezett a város alá.¹⁰ Ellátásukról a lakosság erején felül gondoskodott. Továbbá Kálló és Szatmár ostromához élelmet, szekereket és az erőd bevételéhez szükséges hadianyagot szállítottak a debreceniek.

Thököly katonái hozzátartozóikkal és javaikkal decemberben indultak el a fegyverszünet által kijelölt téli szálláshelyükre: Ung, Bereg, Ugocsa és Szabolcs vármegyékbe. A térségben időlegesen megszűntek a kuruc had ellátásával kapcsolatos nehézségek.

1682 júliusában a kuruc had kezdeményezésére indultak meg a csapatmozgások a Felvidéken. Augusztus 14-én Kassa elfoglalásával Thököly hatalmába került Felső-Magyarország 13 vármegyéjének katonai és közigazgatási szervezete, a főkapitányság és a Szepesi Kamara.¹¹

1683-ban hiábavalónak bizonyult minden erőfeszítés, mert szeptember 12-én Kara Musztafa serege megsemmisítő erejű vereséget szenvedett a Bécs melletti Kahlenberg lejtőin.¹² A visszavonuló váradi pasa és Thököly kíséretükkel és a katonasággal együtt beszálltak Debrecenbe. A december 11-ig itt tartózkodó kuruc és török had szabályosan felélte a várost.¹³

Az egyesült tatár, török és magyar sereg 1684. évi tiszántúli hadműveletének célja Szatmár elfoglalása volt. A hadak Debrecenhez közeli hadműveletei egyet jelentettek a város lakóinak nagymértékű igénybevételével.¹⁴ Az élelmiszerek, ajándékok és szekerek szállítása mellett, jelentősen megélénkült a debreceniek postai szolgálata, illetve a város átmenő forgalma.

A Rákóczi szabadságharc idején is jellemző, hogy amikor Debrecenhez közel zajlanak a hadi események, a hadsereg ellátásában jelentősebb szerepet kell vállalnia, mint a távolabbi harci cselekmények alkalmával. A Thököly-féle kuruc felkeléshez képest még-

9 HBML IV. A. 1011/a. 20. k. 295.

10 Debreczeni Diárium. Közli: Csűrös Ferenc. Történelmi Tár, 1910. 73. /TT/

11 Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre. Bp., 1888. I. k. 268–269.

12 U.o. II. k. 70., 73., 74., 77.

13 TT, 1911. 60.

14 TMÁ VIII. k. 382.

is más szempontok érvényesültek. A két ellenséges haderő fel s alá vonul az országban, nincs határozott hadműveleti vonal és jellemző a fontosabb várak blokádja.

Amíg az 1680-as években kényszerből egyetlen egyszer sem került sor a város kiürítésére, addig Rákóczi idején a fejedelem határozott parancsára négy alkalommal is elfutott a lakosság. A hátszágban az ellenséges csapatok gyors és kiszámíthatatlan vonulásánál a kuruc haderő sok esetben nem tudta biztosítani a város védelmét, ezért a német katonaság ellátását a város kiürítésének elrendelésével akadályozta.

1703 júliusában a Sámson mellett táborozó Rákóczinak kényszeredetten, de behódolt a debreceni főbíró. A kuruc had a július 29-től október közepéig a városhoz közel folytatott hadműveleti során elfoglalta Kálló várát, felégette Olaszit, majd Somlyót és Majtényt szállta meg. Augusztus 2-án a debreceni Nagyerdőn táborozott a had, amikor ellátásukról, illetve 1000 puska és kard átadásáról gondoskodott a város. A tanács a saját polgáraitól szedte össze a fegyvereket, hogy a fejedelem kívánságának eleget tegyen. október 14-én Debrecenből kétszáz szekeret indítottak el Polgár alá, a rác ellen Bagos felé vonuló gyalogság részére. A hadművelet során a debreceniek 2000 kenyeret, 400 lovas szekeret, tarack és társzekér vontatására lovakat, ökröket, megrendelésre elkészített zászlókat, ruhákat és egyéb tábori eszközöket szállítottak.¹⁵

1704. január 8-án a német katonaság a bihari sáncot foglalta el, majd a rácok Diószegyet, Félegyházát és Vajdát fosztogatták. Löffelholz aradi commandáns a debrecenieket a rácokkal fenyegette meg és 30.000 forintot követelt. *„Magunk fegyvere semmi, azzal az ellenség ellen nem állhatunk. El futnunk nehéz. Meg hodolnunk sem engedtetik. Isten ki minden nyomoriságinkban velünk voltál tanics meg, mit cselekedgyünk!”*

A fejedelem által elindított és Debrecenbe beszállt lovas- és gyaloghad, illetve az Erdélyből Marjához érkező Bóné András kapitány ezrede mentette meg a helyzetet. Az egyesült kuruc had január 17-én a Váradról Belényes alá vonuló rác csapatokat szétverte. Debrecen a gyalogság költöztetésére 800 lovas szekeret, egynéhány szekér kenyeret, élelmiszert, majd 19-én Kismarjába 1905 kenyeret és 26 köből abrakot küldött a katonaság részére.¹⁶

1704-ben Debrecennek elsősorban a Váradot körülvevő kuruc erők ellátása volt a legnagyobb teher. Az év során leszállítottak 35.600 kenyeret, 287 vágómarhát, 2585 köből abrakot, 166 szekér szénát és 126 kő sőt. Ugyanakkor a szatmári blokád részére 2300 kenyeret és 190 köből abrakot biztosítottak. Ez utóbbihoz hasonló nagyságrendben jutott ellátmány Károlyi Sándor hadának.

A rácok visszaszerítésére júniusban Bóné András kapitány, július végén és október elején Palocsay György a váradi blokád commandása 200 debreceni szekéren szállította a gyalogságot.

15 HBML IV. A. 1011/a. 25. k. 646., 649–652., 657., 659., 668.

16 HBML IV. A. 1011/a. 25. k. 711–714., 715.

Végül 1704 végén, majd egy hónapon keresztül gróf Forgács Simon csapatainak téli szálláshelye volt Debrecen. „Többen került, öt vagy hat ezer forintoknál” – írja a debreceni krónikás.¹⁷

1705. szeptember 20-án, a szécsényi országgyűlésen Debrecent Dobozi István főbíró és két esküdt társa képviselte. A vezérlő fejedelem kikiáltása és a konföderáció eskütételei után érkezett meg a hír, hogy a német had Budánál átkelt a Dunán. szeptember 24-én az ellenséges erők Kecskeméten és Körösön táboroztak, majd folytatták útjukat először Szolnok felé, de végül is Csongrádnak fordultak. A had Szegednél átkelve a Tiszán, Vásárhelyen és Túron táborozott.

A debrecenieknek az a félelme, hogy a fejedelem parancsára el kell hagyniuk a várost, valósággá vált. október 19-én a lakók egy része Hadház és Kálló, a többiek Tokaj felé menekültek. A város kiürítését Eszterházy Antal és Károlyi Sándor kuruc generálisok ellenőrizték. Először a kuruc katonaság és a környékbeliek, majd Herbeville tábornok húsz regimentjének katonái teljesen kifosztották a várost.

A visszatérő lakosság november 9-én a Diószegre érkező váradi csapatokat, majd a hónap végén a 10 napig Debrecenben tartózkodó gróf Barkóczy Ferenc 3000 fős vármegeyi csapatait szolgálták ki a szükséges ellátmányokkal.¹⁸

Károlyi Sándor a tiszántúli hadak főparancsnoka 1705. december 24-én parancsolta meg a debrecenieknek, a személyes insurrectiót. Újév elején a négy századdal a városban kvártélyozó gróf Barkóczy Ferenc is erre akarta kötelezni az előljáróságot, amikor a Belényest megszálló német-rác csapatok ellen indult. Végül is sikerült elhárítani az insurrectio teljesítését a fejedelmi mentességre hivatkozva.

Még 1706 januárjában megérkezett Károlyi Sándor tábornok végzése a Debrecent terhelő szolgáltatásokról: hetente 3000 kenyeret, 22 mázsa húst és abrakot rendelt, amelyeket a komisszariátusság fizet; intézkedett a jövő-menő katonák ellenőrzéséről, a bor árának mérsékléséről, a só és a vas árának limitálásáról. Ámde az ellenséges erők téli vonulása esetén a város helyben maradásával kapcsolatos döntés jogát a tábornok magának tartotta fent.

Forgács Simon február 20-án utasította a főbíró, hogy a városra eső 150 lovat adja át Nagy János óbester dragonyos ezredének, amelyet 27-én a fejedelem parancsa is megerősített.

A télen ugyan nem, de 1706 augusztusában a lezáruló fegyverszüneti szerződést követően Debrecen népe ismét elfutott az Erdélyből kivonuló német had elől. A város lakóinak a többsége a Bodrogközbe, a Bagoly-szigetre menekült. A német csapatok útvonala pedig: Zilah, Somlyó, Margita, Székelyhíd, Diószeg, Pocsaj, Derecske, Szolnok, Jászberény, Maklár és Eger. Eközben a kurucok által felgyújtott Szolnokot megerősítették, és Eger várát sikertelenül ostromolva, Kassa alá vonultak. A „második futás” néven elhíresült esemény alkalmával tehát a németek elkerülték Debrecent. Ám év végén a Kassa alól Erdélybe visszatérő Rabutin tábornok beszállt a városba. Diószegi Sámuel bíró

¹⁷ Uo. 789., 815., 841., 863–864.

¹⁸ Uo. 893., 897–898., 900–907., 917–918.

1707. január 2-án Gacsályban értesült a németek távozásáról. Hazatérve „...*egyebet a sok koborlónál itthon nem találván, a nagy pusztulásnál egyebet nem latván.*”¹⁹

Az 1707. év első felében Debrecen közelében nem volt jelentősebb harci cselekmény, ez az év inkább a gazdálkodást érintő intézkedések időszakára.

Február 8-án a fejedelem az élelmiszerek limitációját és azok szigorú megtartását rendelte el. A bíró a Pataki Márton céhmesternél összegyűlt céhek képviselőinek hirdette ki a fejedelem parancsát, utasításba adva, hogy a limitált árak szerint árulják termékeiket.

Február 28-án, a Tiszán inneni vármegyéknek Fehérgyarmaton tartott gyűlést gróf Csáki István és Galambos Ferenc. A város portális adója 30 porta után 4575 Ft-ban lett megállapítva, melyet természetben, 3912 pár deli és 932 pár rendes csizma, illetve 4320 fekete süveg elkészítésével kellett leróni.

Március 10-én a város az eperjesi gyűlésen is képviseltette magát. A tanács júniusban várakozásra szólította fel a rézpénzzel történő fizetésük ügyében elégedetlenkedő professzorokat és prédikátorokat. Július 2-án a munkások /kaszások, gyűjtők/ követeltek magasabb bért. A tanács pénzbüntetést szabott ki arra, aki a limitált pénzüsszegnél többet, vagy ezüstpénzben fizetett a munkásoknak. A rézpénz használatáról a Vay Ádámtól és a Zemplén vármegyéből július 24-én megérkező városi követek tájékoztatták a tanácsot. A rendelkezés szerint „... *kiváltképpen a hús és kenyér dolgában a sok szűkölködő meg ne fogyatkozzék pro interim csak árának fele fejér, fele rézpénz legyen.*” Szeptembertől a sok költség miatt az adó felét ezüstpénzben vetették ki.

Debrecenben nagy felbolydulást váltott ki a német katonák Békéshez érkezése, továbbá egy, a rác katonáktól szabaduló juhász rémhíre a Túrnál tartózkodó és Karcag alá vonuló német és rác katonaságról. A város lakói nagy sietséggel és kárral Tokaj, a Nyírség és a Ligetség irányába menekült el, és majd csak 27-én kezdtek el lassan visszatérni, amikor az ellenséges erők Jenőtől Halmagy felé Erdélybe vonultak.

Felháborodást váltott ki októberben a lakosság körében, hogy a mesterek vásárookra szállított termékei után harmincadot szednek, és a fejedelemhez fordultak a város privilégiumának sérelme miatt.

Debrecennek mindig is alapvető gazdasági érdeke volt, hogy megőrizze a már Zsigmond király uralkodása óta biztosított harmincadmentességét. Az állami bevételek növelése érdekében majd minden korszakban, különösen a háborús időszakokban a városnak ezt a kiváltságát időszakosan szüneteltették. Így volt ez 1682. augusztus 29-én is, amikor az ónodi harmincados levélben közölte a bíróval, hogy miután Ónod vára Thököly kezébe került, a debreceni kereskedők harmincadot kötelesek fizetni.²⁰

1707 végén a debrecenieknek továbbra is gondot okozott a Váradot körülzáró kuruc katonaság ellátása. December 26-án 24 szekér szénát szállítottak oda.²¹

19 HBML IV. A. 1011/a. 25. k. 921; 26. k. 21., 27., 44–45., 99–100., 107.

20 HBML IV. A. 1021/b. 4. 705. sz.; EOE XVII. k. 312.

21 HBML IV. A. 1011/a. 27. k. 114., 131–132., 136., 224., 236., 252., 275., 280., 318.

A mesteremberek által az ország szükségére elkészített termékek kifizetésének elmaradása miatt 1708. január 15-én úgy döntött a tanács, hogy a megrendelők helyett nem hajlandó a kárt megtéríteni.

Az állami bevételek növelésére a Consilium Oeconomicum szigorította a harmincad szedést. Március 25-én hirdették ki Debrecenben, hogy a korábban biztosított félharmincad kedvezmény megszűnik és a felállított új harmincad hivatal csak a behozott áruk alapján fogja szedni a kirótt összeget.

Augusztus 20-án érkezett meg a fejedelem parancsa az insurrectio végrehajtására, az aradi pestis által megtizedelt kuruc katonaság megerősítéséhez. A fejedelem végül is elállt a kívánságától, tekintettel a megváltozott körülményekre és a város eddigi hűséges szolgálatára.

25-én Károlyi Sándor tábornok parancsára a hajdúvárosokkal és Kállóval közösen kezdték el a 200 lovas szekér összeszedését és Eötvös Miklóshoz szállítását. Szeptember 9-én pedig a fejedelem rendelkezése nyomán ugyancsak 200 lovas szekeret biztosítottak az aradi és marosmelléki rác katonaság elleni támadáshoz.²²

Bár a Károlyiban tartózkodó küldöttség az új esztendő alkalmából ajándékokkal köszöntötte Károlyi Sándort és kérték a város felmentését a hadak téli elszállásolása alól, sorsát nem kerülhette el. Másnap Tompa Miklós századmagával, január 14-én Bodoki István tisztjeivel kvártélyozott Debrecenben.

Külön 47 orális és 62 ekvilis porció kivetésére is sor került.

A takarmány szűkössége ellenére 50 szekér szénát kellett biztosítani Diószegre Bagosi Pálnak, a váradi ostromzár parancsnokának.

1709-ben mégis a legnagyobb gondot a Károlyi Sándor által kért 54.000 forint előteremtése okozta, amelyet idegen hadak fizetésére kívántak fordítani. Érthető módon a tábornok mindent megígért a tanácsnak: az ellenség közeledése esetén nem rendelik el a város kiürítését; téli kvártéllyal nem terhelik a várost; a harmincad fizetése alól korábbi kiváltságaik szerint mentesülnek.

Októberben a pestis Debrecenben is tömegesen pusztította a lakosságot.

Ilyen helyzetben parancsolt Halász Péter Nádudvarhoz 50 lovas szekeret és 200 fegyverest a gyülekező rác katonaság ellen, de teljesítését a város kategorikusan elutasította. Igaz december 15-én le kellett szállítani Sólyomkőbe a 400 köből lisztet, Somlyóba pedig az 1000 köből búzát és ugyanannyi árpát.²³

1710 márciusában Károlyi Sándor parancsára a hortobágyi és a nádudvari sáncok építéséhez kellett fegyvereseket és sáncásókat küldeni. Hortobágnál a rác katonaság ellen, a hajdú városiakkal közösen építették a védművet.²⁴

A két időszak eltér abból a szempontból, hogy Debrecen lakói a szabadságharc alatt a legkiélezettebb helyzetben sem ragadtak fegyvert a kurucokkal szemben, míg 1680 januárjában sor került a „debreceni lármára.”. „*Gróff Thököly Imre úr ő nagysága a*

22 Uo. 339., 377., 453., 460., 456., 478.

23 HBML IV. A. 1011/a. 27. k. 552–553. 557., 561., 608., 635., 645., 648.

24 Uo. 683., 690.

bujdosó magyar lovas és gyalog vitézekkel városunk alá jöven, be akar szállani, de a város népe, az előtteni sokszori quartélyozásokat tellyességgel meg unván, az hatalmas török Császár protectionális levele mellett insurgal és az hadakat le nem csendesíthetvén, sem szép szóval sem kéréssel sem magok jóakarattok ajánlásával, kényszerítetik fegyvert fogni és bejövetelektől magát meg oltalmazni. Az hadak a városbelieknek magok resolválását látván és a nagy hideg jeges havas esőt kívül meg unván, a város alól vissza térnek és Szoboszlón Szavathon meg szállanak."²⁵

Thököly és Rákóczi idejében Debrecennek a meghatározó közös jellemzője a hadsereg ellátásában játszott kiemelkedő szerepe. Gazdagságából következően nagymennyiségű élelmiszert, szállítóeszközt és ipari terméket tudott biztosítani a hadseregnek és szükség esetén jelentős pénzeszegeket is kölcsönzött.

Végül nem változott Debrecen nagyfokú alkalmazkodó képessége sem a Thököly felkelés, sem a Rákóczi szabadságharc bukása után. Az a tény, hogy 1684 júliusában a Budát ostromló Lotaringiai Károly üdvözlésére küldöttséget indított a város, a megváltozott erőviszonyok felismeréséből következett.

1710 nyarán pedig már a debreceni kereskedők is szabadon mozoghattak a meghódolt területeken, hiszen a bécsi haditanács tudomásul vette a Löwenburg tábornok által Debrecennek kiadott oltalomlevelet és az ezer arany contributio befizetését.²⁶

25 TT 1909. 532.

26 TT 1911. 177; Balogh István: A városi autonómia. In: Debrecen története 1693–1849. Főszerkesztő: Ránki György. Db., 1981. 133.

Dr. Diószegi György–Diószegi Krisztina

Hellén mozaik az 1848–49. évi dicső magyar szabadságharc tisztikara görög gyökerű hőseinek életéből

Előszó

A 14. századra súlyos árnyékká vált a Balkánon a török előretörés: V. (Palaiologosz) Ioannesz bizánci császár 1366 tavaszán érkezett Budára, hogy Nagy Lajos lovagkirályunk közvetítő segítségét kérje abból a célból, hogy létrejöjjön az egyházi unió, melynek eredményeként a Nyugat segítségét remélte a hódítók ellen. A magyar politikai előrelátás egyedülálló maradt, hiszen sem ez a kezdeményezés, sem pedig a későbbiek nem teremtették meg az egységes európai fellépést: majd 90 évvel később, Bizánc törökök általi 1453-as elfoglalása után nagy számban jelentek meg a görög menekültek a befogadó lelkületű Magyarországon.

Ez a folyamat alapvető különbséget jelent a többi magyarországi kisebbség hazára találásához képest: a görögök jellemzően menekültekként érkeztek, nem pedig vendégként hívták be őket (ez utóbbira jó példa a németajkú földműves népesség többszöri magyar földre érkezése a 18. században); ennek a „be nem hívás”-nak a folytán a görögök természetesen nem is élvezhették a hospeseknek nyújtott kedvezményeket, ami a letelepedésüket segíthette volna. De ezeknek a görögöknek erre nem is volt szükségük. A különbség abból adódik, hogy a mezőgazdasági termelő munkát végző parasztember a történelem folyamán (jobb korokban) az ésszerűség okán mindig is védendő értéket jelentett, hiszen igen kemény munkát és különleges helyi szakértelmet és kitaratást, áthagyományozott életmódot (nemzedékenkénti tudásátadás) feltételezett földet életető művelési tevékenységük. Viszont a kereskedőket sosem kellett támogatni, hiszen az üzletelő világ lényege a történelem során mindig is az volt, hogy (vállalva a döntési kockázatot) öntevékenyen, rugalmas látásmóddal, élelmesen megtalálja a maga haszna elérésének útjait, módjait, ráérezve az éppen adódó lehetőségekre (jobb esetben kiszámolva a kockázat-haszon mértékét), s ezt koronként változó módon (időnként bölcs és belátó mértéktartással) téve akár hosszú távú hozamra tegyen szert. Nos, a 16–18. századi görög kereskedők többnyire megtalálták ezt a helyes arányt a magyarországi kereskedelmi térhódításuk során. Jó példa erre Tokaj városának görög kereskedői: a Rákóczi út 56. szám alatti 18. századi görög kereskedőház kapuíve felső részén szintén látható a görög kompánia kereskedőjelvénye, és itt egy emléktábla is őrzi kereskedői tisztességük emlékét, mely szerint 4%-os tisztességes haszonnal végezték kereskedelmi tevékeny-

ségüket. (Milyen szép is lenne mai világunkban, ha a magyar üzleti világ szereplői, a bankok, biztosítók, kereskedők is beérnék a 4%-os nyereséggel!)

Erdély kereskedelmében már a 17. század elejétől kezdve egyre nagyobb szerepet játszottak. E jelenség még vallástörténeti folyamatokat is beindított: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (történelmi jövőben gondolkodó államférfiként) megkísérelte a protestantizmus és a görögkeleti egyház közötti közeledést létrehozni. Jó kapcsolat alakult ki ennek keretében Lukaris Cyrill konstantinápolyi pátriárkával, aki rokonszenvezett a református hitvallással.¹ A görög kereskedők növekvő jelentőségét jól mutatja, hogy a 17. században még a fejedelmi udvarnak is szállítottak. 1636-ban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem privilégiumban részesítette a görög kereskedőket: Gyulafehérvár és Brassó görög kompániáinak bizonyos irányítói-igazságszolgáltatási jogköre lett.² A Felvidéken is jelen voltak: néhány görög kereskedő polgárjogért folyamodott Kassán. 1663-ban Kassa külvárosában már papjuk is volt a görögöknek.³ A kereskedelmi verseny egyre fontosabb területe lett Debrecen is: innen kerültek fokozatosan át a görögök Tokaj-Hegyaljára már a 17. század közepétől kezdődően.

I. Rákóczi György fejedelem (1631–1648) birtokainak gazdasági iratai között már az 1635. évi március 1-jén felvett sárospataki uradalom inventáriumában szerepelnek aszúbor készletek hordószámra a pataki vár pincéjében: ez azt bizonyítja, hogy Hegyalján már 1635 előtt készítettek aszúborokat nagyobb mennyiségben is.⁴ Az aszúkereskedelem eye inkább a görög kereskedők kezében összpontosult már a 17. század végétől.

A görög kereskedelmi útvonal Brassó–Kolozsvár–Nagyvárad–Debrecen–Bécs–Nürnberg illetve Kassa–Lemberg–Lublin–Varsó–Danzig irányába haladt. Máramaros sója, fája, Tiszántúl szarvasmarhája, Hegyalja bora ezen jutott külföldre. 1667-ben I. Lipót kiváltságlevélben biztosította a görögök számára a kereskedelem szabadságát: szabad királyi városokban nem telepedhettek meg, de biztosította a feltételeket ahhoz, hogy a királyi kincstári birtokokon (Szatmár, Németi, Nagykálló) házat vehessenek, török árukkal kereskedhessenek, és saját bírót választhassanak (ezt a privilégiumot a debreceni görögök számára 1690-ben címeradománnyal megerősítette). Buda 1686-os visszafoglalása után is számos görög érkezett Magyarországra, leginkább Ipiroszból és Makedóniából. Ekkoriban közvetítő kereskedelmet folytattak: a Török Birodalomból hozott árukat értékesítették, az Ausztriában vásárolt termékeket pedig leginkább Magyarországon értékesítették. Jelentős szerepük volt a nemzetközi közvetítő kereskedelemben is: a levantei piacok és a Habsburg Birodalom között részben az ő révükön bonyolódott a kereskedelem. 1748-ban a legjelentősebb kompániáik Diószeg, Eger, Eszék, Gyöngyös, Kecskemét, Miskolc, Tokaj, Pest, Pétervárad és Világosvár településein működtek. 1754–55-ben mintegy 580 önálló görög kereskedőt tartottak számon Magyarországon.

1 Makay Miklós: Ökumenikus kiskaté. Bp., 1941. 10. o.

2 Sonnevend Péter: A tokaji görög kereskedelmi társaság belső rendje és 1801-ben elrendelt feloszlata-sa. In.: Kisebbségkutatás. 1. 1991/1992. 4. 400. o.

3 Kerekes György: A kassai kereskedők életéből harmadfél század 1687–1913. Bp., 1913. 87. o.

4 I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Szerkesztette Makkai László Budapest, 1954.

1769-ben a törökök lerombolták a híres és gazdag észak-ipiroszi Moszhopoliszt: lakóinak nagy része a Kárpát-medencében telepedett meg. Ekkortól jelentőssé vált a görögök mezőgazdasági pusztabérlési tevékenysége: a magyar szürke marhakereskedelem jelentős részét ekkor a görögök bonyolították. Ekkor már nem csak karavánkereskedelmet folytattak: boltokat, mészárszékeket béreltek; állatokat tartottak; pénzkölcsönzésel foglalkoztak. Térnyerésüket jól mutatja, hogy az általuk üzött karavánkereskedelem 1650–1850 között kb. 1 millió embert mozgatott meg.⁵

A legtöbb görög család görög földről, a Thesszalonikitől nyugatra fekvő Szervia és Kozani városokból érkezett Hegyaljára: jó példa erre felmenőink közül a Charis/Szerviczky család (magyar nevük a Szerviából származás öröksége), melynek első görög őse, Papademos Charis már 1658-ban jelen volt Hegyalján.⁶

De mit is jelentett a hétköznapiakban görög kereskedőnek lenni? Surányi Miklós igen érzékletesen így írt erről a görög kereskedelmi létformáról: „*Különösen nagyszerű emberek voltak a görögök. Nem valami szolid kereskedők, de fáradhatatlan és nagyratörő nép, kicsinyben kezdték el az adás-vevést, lóháton és nyikorgós szekéren járták be az úttalan utakat, süttették magukat a perzselő Nappal, dideregtek a csikorgó szélben, spekuláltak, törték az eszüket, megtanulták az új haza nyelvét, családot alapítottak, és megyökeredeztek.*”⁷

Az összetartás igen komoly jelentőségű volt gazdasági sikereik elérése terén: ez a sorsközösségi mentalitás fejeződött ki a kompániáik létében.⁸

De ezek a görög kereskedők nem pusztán a haszonelvűséget tartották a szemük előtt. A közösségi élményt alapértéknek tekintették, ezért a vallás és a templom, valamint az iskoláztatás és az anyanyelv megőrzése is igen nagy jelentőségű volt az első diaszpóra görögsége számára. A vallás az első diaszpóra görögsége körében alapvető összetartó erőt jelentett. Balassagyarmat, Békés, Diószeg, Gyöngyös, Karcag, Kecskemét, Léva, Miskolc, Nagykanizsa, Nagyvárad, Nagyszombat, Nagyszében, Pest, Sopron, Szentes, Tokaj, Ungvár, Vác és Zimony görög közösségei templomot vagy kápolnát építettek: a 18. században 35 görög egyházközség jött létre Magyarországon. A görögök 17 iskolát (ebből egy pesti tanítóképzőt) építettek közadakozásból a 18. század végén: Belényes, Békés, Eger, Gyöngyös, Győr, Gyula, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Miskolc, Komárom, Nagyvárad, Pest, Tokaj, Oravicza, Újvidék, Ungvár és Vác görög iskolái fenntartották az identitást e közösségek ifjú tagjaiban.

1774-ben Mária Terézia előírta a hűségeskü letételét a Magyarország kereskedelmi életét ekkoriban szinte teljességben uraló görögöktől. Ennek hatása kettős volt: egyrészt

5 Petri Edit: A görögök közvetítő kereskedelme a XVII–XIX. századi Magyarországon. In.: Századok. 1996. 72., 101. o.

6 Dr. Diószegi György Antal a XVII–XIX. századi tokaji görögökről szóló előadása elhangzott 2007. október 12-én a Tarcalon, Balassa Iván emlékére rendezett tudományos konferencián.

7 Surányi Miklós: Egyedül vagyunk. Bp., 1982. II. kötet 61. o.

8 Diószegi Krisztina: A XVII–XIX. századi hegyaljai görögök élete, avagy egy tarcali konferencián elhangzott történelmi előadás ismertetése. In.: Agora Görög Kisebbségi Kulturális Magazin 2008 január–február 14–15. o.

sokan távoztak az országból, a többség viszont a magyarországi végleges letelepedést választotta.

Városainkban és jelentősebb mezővárosainkban jelen voltak a görög kereskedők (pl. Brassó, Eger, Gyöngyös, Hódmezővásárhely, Karcag, Kecskemét, Komárom, Miskolc, Nagyszében, Pest-Buda, Sopron, Szentés, Tokaj, Temesvár, Újvidék, Vác). A 18. század második felétől megkezdődött a természetes beolvadás, ami a fenti folyamatokkal együtt a görögség létszámának csökkenéséhez vezetett.

De hogyan is lettek a görög kereskedőkből magyar szabadságharcosok? A görög kereskedőknek bátornak is kellett lennie: a távolsági kereskedelem sok kockázatot jelentett, hiszen meg kellett védeni az árut, és az ellenértéket jelentő pénzt az útonállóktól, és sokszor a reguláris katonaságtól is. A 16–18. században a kereskedelem még fizikai helytállást, bátorságot is feltételezett: a karavánkereskedelem során különösen fontos volt a bátor fellépés az útonállókkal való szembekerülések esetén.

E küzdőszellem mutatkozott meg abban, hogy volt olyan görög család, amelyik már a 17. század végén részt vállalt a törökellenes harcokban is. Nagy örömünkre egyenes ági felmenőink egyike, görög ősünk, Charis/Szerviczky Emánuel (1658–?) részt vett a törökellenes harcokban már 1690 előtt. Ez igen fontos adat, mert remény van arra, hogy még más görög eredetű családokat is sikerül kikutatnunk ebből az időszakból, akiknek tagjai szintén szerepet vállaltak Magyarország szabadságáért a 17. század törökellenes harcaiban.

Az 1809-es nemesi felkelés idején már több görög eredetű családtag katonai részvételéről is van adat: a Napóleon elleni győri csatában harcoltak nagy bátorsággal. Idősebb Charis/Szerviczky György (?–1833) 1809-ben, mint Tokajban élő középbirtokos nemes vett részt a nemesi felkelésben. Testvére, ifjabb Charis/Szerviczky Márton pedig Tolcsván élő nemesként vett részt a nemesi felkelésben. III. csoportos nemesek voltak, ami évi 1–2 ezer forint jövedelmet jelentett.⁹ A tokaji Karátsonyi János és Karátsonyi György szintén ott voltak a harcmezőn.¹⁰ A haza iránti hűség egyik legnyilvánvalóbb bizonyítéka, hogy a Charis/Szerviczky és a Karátsonyi család tagjai vérüket voltak készek áldozni új hazájukért.¹¹

Az 1809. június 14-i győri csatáról nem sok jót őrzött meg a történelmi emlékezet, ezért hadd szóljak néhány szót erről is a fenti, görög eredetű vitézek háborús részvételéről szóló adatok okán. A franciáktól elszenvedett vereség ténye nyilvánvaló, de talán túlzás úgy gondolni a győri „futásunkra”, mint vitézség híján való küzdelemre Európa legerősebb és legtapasztaltabb katonai nagyhatalma ellen.¹² Nos, nézzük, hogy mit

9 Dongó Gyárfás Géza: A zempléni nemes hadak 1809-ben. In.: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaújhely 1909. 166–167. o.

10 Dongó Gyárfás Géza: A zempléni nemes hadak 1809-ben Sátoraljaújhely 1899. 6–7. o.

11 Diószegi György Antal: Adatok a hegyaljai görögség és ezen belül a tokaji Karácsony/Karátsonyi-család történetéhez. In.: Tokaj Várostörténeti tanulmányok III. kötet, szerkesztette Bencsik János: Tokaj, 2002. 301–311. o.

12 Diószegi György Antal: A görögkeleti Charis/Szerviczky-család. In.: Tokaj Várostörténeti tanulmányok III. kötet szerkesztette Bencsik János: Tokaj, 2002. 313–326. o.

írt a csatáról a korabeli sajtó. A Kultsár István szerkesztette Hazai és Külföldi Tudósítások 1809. június 21-i számában akként írt a magyar katonákról, a nemesi felkelő sereg vitézségéről, hogy „*az ellenségnek elejébe sietvén, Sárvárnál, Pápánál, Győrnél oly bátorsággal, oly állhatatossággal megvívta, hogy vitézkedésöknek dicsőséges jelül sokan közülök nagy véres sebekkel visszatérni kéntelenítettek*”. A következő oldalon pedig arról írt, hogy a pozsonyi felkelő sereg Olgyay Boldizsár nevezetű inszurgens kapitánya június 14-én 50 emberével Koroncónál 500 (!) francia lovas vadászt szétzört, és harmincat (köztük egy főtisztet) elfogott, majd Móron át Budára és Pestre vitte őket diadalmi pompával. Ez a kis adalék is bizonyítja, hogy nem a bátorság hiányzott az egyébként egész Európát végigverő francia csapatok ellen.

A felsorolt sokrétű adalék alkalmas az elgondolkodásra, hogy ennek a 17–19. századi görög diaszpórának a tagjai és a leszármazottaik milyen sokat is tettek értékteremtő módon saját szűkebb közösségükért, és az őket befogadó magyar hazájukért.¹³

A szabadságszerető népek mindig is rokonszenvvel viseltettek egymás iránt a történelem folyamán. Alig több mint negyed századdal korábban, 1821-től, a görög szabadságharc idején a pesti Paradicsom kávéház volt a rokonszenv tüntetések színhelye: a görög diákok is itt kezdték szervezni a Görög–Magyar Légiót. 1831-ben pedig a pesti egyetemen szintén a diákok között indult meg a Görög Diáklégió létrehozatala. Jó 19. századi példa a két nép hasonló szabadságeszményt valló érületközösségére a görögségnek a törökök elleni győztes szabadságharca, ahol több magyar szabadságharcos is harcolt e szent célért görög földön. Kettőjüket külön is megemlítem, mivel életüket is áldozták a görög nép szabadságáért. 1822. július 16-án halt meg a szabadsághős Dessewffy főhadnagy a petai csataterén (Missolongi vára közelében).¹⁴ A görögök által ma is hősként tisztelt Laszky Kristóf pedig a Philhellén sereg „Szent Csapat” nevet viselő egységében harcolva 1827. május 6-án halt hősi halált a Kollias hegyfoknál vívott csatában.¹⁵

Már 1821-ben számos görög sebesült érkezett Pest-Budára: a helyi görög közösség lelkesen támogatta őket. Takiadzisz/Takácsy Miklós pesti görög kereskedő veje, Lásznisz György legbelső harcostársa, munkatársa volt a görög szabadságmozgalom vezérének, Ipsilanti Sándornak.¹⁶

A 19. századi magyarországi görögöknek a vitézi élet iránti vonzódást igazolják „A pesti dragonyos ezred escadron tagjainak névsora” címet viselő 1836. évi összeállításában szereplő görögök is: 1809-ben Derra Konstantin és Jarikaglu Theophilos; 1814-ben Papasaglu Christoph; 1816-ban pedig Constantin Nicolaus voltak ezen ezred katonái.¹⁷

13 Dr. Diószegi György Antal: Kirándulás a tokaji görögök nyomában. In.: Agora Görög Kisebbségi Kulturális Magazin 2008 január–február 10–11. o. (magyarul), 12–13. o. (görögül)

14 Földi Pál: Különleges alakulatok a magyar hadszervezetben. Debrecen, 2003. 194. o.

15 Berkó István – Gyalókay – Pilch Jenő – Markó Árpád: A magyar katona vitézségének ezer éve I–II. kötet. Bp., 1933. 466–467. o.

16 Gerevich László: Budapest története III. kötet. Bp., 1975. 401. o.

17 Magyar Történelmi Múzeum I. emeleti kiállításán 2008. évben – Budapest az újkorban – Történelmi pillanatok egy nagyváros életéből.

A vér nem válik vízzé. A harcedzett görög kereskedők (főként magyar nemességet szerző) 19. századi utódaiban is továbbélt a küzdőszellemet feltételező kardforgató készség: jól példázza ezt, hogy a magyarországi görög eredetű családok ifjai az 1848–49-es szabadságharc idején méltó és hősi módon kivették részüket a haza védelméből!¹⁸

Néhány adalékot fontos még megemlítenünk a forradalom időszakából.

Az egyik egy érdekes (és továbbkutatást érdemlő) mozzanat: dr. Sasvári László 1948 táján a Petőfi téri görög templomban látott egy piros színű, háromszögletű zászlót, mely (emlékezete szerint) a pest-budai görög közösség által kiállított nemzetőr század zászlaja volt.¹⁹

A másik pedig a görög családok hölgyeinek érzelmi és támogató részvétele az 1848–49-es szabadságharcban. Jó példa erre a nagykanizsai görög Axenti kereskedőcsalád, melynek egyik hölgytagja, Salamon Zsigmondné Axenti Mária több aranytárgyat adott adományként a gyűjtéskor (Szemere Bertalan belügyminiszternek 1848. május 19. napján a magyar nemzetet önkéntes adakozásra felhívó kezdeményezése nyomán).²⁰

A 18. század második felében mintegy 6 ezer görög élt Magyarországon. A 19. század közepétől a magyarországi görög közösségekre már a természetes beolvadás volt jellemző.²¹ A 19. század második felétől egyre inkább hangoztatták magyarságukat: e folyamat egyébként kiválóan tetten érhető a görög eredetű (főként magyar nemességet szerző) családok magyarországi tagjainak sors történetén is. A korábbi évszázadok hungarus tudatához hasonló felfogásjelenség ékes példája ez: nem volt a hungarus tudat ritka jelenség a mentalitásukban, gondolkodásukban és kultúrájukban egyre inkább magyar tudatúvá váló, a magyar feudális nemesi vagy később a polgári társadalomba etnikailag is egyre inkább beolvadó családok körében.²²

A magyarság befogadó lelkülettel adott mindig otthont a hazát kereső betelepülőknek a Kárpát-medencében a Kr. utáni II. évezred egész folyamán is. Az első diaszpóra

18 Dr. Diószegi György Antal 2008-ban megtartott alábbi előadásain elhangzott gondolatok:

„A görög eredetű nemes Charis/Szerviczky-család főbb tagjainak tevékenysége a XVII–XIX. században“ címmel február 28-án Budapesten, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ülésén.

19 „60 éves a második magyarországi görög diaszpóra 1948” kulturális rendezvénysorozat keretében, a Fővárosi Görög Kisebbségi Önkormányzat és a Görög Kultúráért Alapítvány szervezésében megtartott ünnepségsorozat nyitóeseményeként, március 15-én a Fiumei úti sírkertben tartott megemlékező sétaelőadás során az 1848–49. évi dicsőséges magyar szabadságharc tisztikara görög eredetű hőseit ismertetése.

20 „Az első görög diaszpóra Magyarországon“ címen viselő előadásra április 6-án a Néprajzi Múzeumban került sor, a „Görögország arcai” címet viselő rendezvénysorozat keretében.

21 „A hegyaljai görögök kereskedelmi tevékenységének főbb jellemzői a XVII–XVIII. században (családi és helytörténeti adatokkal való összefüggés jegyében)” cím alatt május 17-én az Abaujvecser-Encs és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság szervezésében, Csoma József 160. születésnapja alkalmából megrendezésre kerülő „A történelem segédtudományai Európában határok nélkül” címet viselő nemzetközi tudományos konferencia keretében.

22 „Adalékok a Rákóczi-kor gazdaságtörténetéhez, avagy a felső-magyarországi görögök kereskedelmi tevékenységének jellemzői 1660–1710 között” címmel május 23-án Vaján „Esze Tamás halálának 300. évfordulójára rendezett tudományos ülészak” 2. napján tartott rendezvényén (Tarpa–Vaja) Tiszántúli Történe Sz Társaság alapító tagjaként.

görögségének sorsa kiváló példa erre: jó magyarrá váltak ezek a görögök, részt vettek magyar hazánk védelmében, minden szabadságharcunkban. Hegyaljai görög közösség a 20. században már nem létezett, de léteznek ma is e görög eredetű családok vér szerinti utódai, akik közül sokan őrzik magyarságuk mellett görög elődeik emlékét.²³

Nos, e bevezető gondolatok után lássuk tehát azokat a görög eredetű családból származó vitézeket, akik készek voltak akár életüket is áldozni a magyar szabadságharc győzelméért.

Egy bihariószegi görög kereskedő család sarja, Kiss Pál tábornok egyike lett a magyar szabadságharc 30 magyar honvédtábornokának: századosból tábornokká váló rangemelkedését kizárólag rátermettségének, katonai hősiességének és hadvezetői képességének köszönhetette, ezért az ő életét, katonai pályáját részletesebben ismertetjük; majd a többi honvéd sorsát alfabetikus sorrendben vázoljuk.

Kiss Pál (1809–67) honvédtábornok

Ő volt a magyar szabadságharc legmagasabb rangú görög eredetű tisztje.

Kiss Pál honvédtábornok neve ma is közismert: emlékét ma is élénken őrzik Tiszafüreden, ahol múzeumot, iskolát, utcát, cserkészcsapatot neveztek el róla.

Családja 1795. április 7-én kapott magyar nemességet: Kiss Pál bihariószegi görög kereskedő és felesége, Bimbó-Lázár Anna (János, György, Konstantin, Demeter, Pál, Erzsébet nevű) gyermekeikkel együtt részesültek a királyi adományban.

A családfakutatás 19. századi atyja, Nagy Iván erről így írt: *„A nemességet Kis Pál szerző 1795-ben I. Ferencz királytól nyert czimeres levélben (Adami Scuta gentil. tom. V). Czimere vizirányosan kétfelé osztott paizs; a felső osztály kék udvarából egy koronás hölgy emelkedik, jobb kezében három aranykalászt, s a balban két piros szőlőfürtöt tartva. Az alsó osztály vörös udvarában zöld téren hátulso lábain arany oroszlán áll, első jobb lábával kivont kardot, a másokban aranymérleget tartva. A paizs fölötti sisak koronájából szintén az előbbihez hasonló oroszlán emelkedik ki. Foszladék jobbról ezüstkék, balról aranyvörös.”*

A címerben szereplő kard a hadi, míg a mérleg a kereskedelmi tevékenységre utal.

Görögkeleti vallású nemesi családban született 1809-ben. Debrecenben folytatta gimnáziumi tanulmányait. 1828-ban lépett katonai pályára. Hadnagy, majd 1841-től főhadnagy. 1848. április 27-től alszázados a 37. Máriássy gyalogezredben: ezrede 3. zászlóaljával ekkoriban Nagyváradon állomásozott.

23 „Fotókiállítás a görög diaszpóra 60. évfordulójára rendezett kulturális rendezvénysorozat képeiből” tartott kiállítás megnyitőbeszédében június 10-én (Bolgár Művelődési Központ, IX. kerület Vágóhid u. 62.).

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május 16-án felhívást intézett a nemzet-
hez az első 10 honvédszászlóalj létrehozására: ekkor több, később komoly katonai ké-
pességét a harctéren is bizonyító katonatiszt jelentkezett szolgálatra, és e tisztek között
ott találjuk például Damjanich Jánost és Kiss Pált. E döntésük révén szabályos áthelye-
zéssel kerültek a miniszterelnök kinevezése nyomán és a nádor jóváhagyásával a ma-
gyar honvédseregbe.

Közreműködött a Bihar megyei nemzetőrség szervezésében: a nagyváradi nemzet-
őrség kiképzésében is részt vállalt (a Rhédey kert mellett gyakorlatoztatta a nemzet-
őröket).

Nyáron részt vett a bánági hadműveletekben. 1848 júliusának közepétől részt vett
a délvidéki harcokban. Délvidéken 1848 nyarának végére veszélyes helyzet alakult ki.
A szerbek támadást akartak indítani Pétervárad irányából Zombor felé, Szenttamás-
Verbász vonalából a Ferenc-csatornán át, Perlaszból Nagybecskerek ellen, Törökbecse
irányából pedig Kikinda felé irányult volna a magyar területekre való behatolásuk.

Ezt megelőzendő, 1848 augusztusa végén Kiss Ernő ezredes, táborparancsnok
úgy döntött, hogy Perlasz elfoglalásával meg lehet szakítani az összeköttetést Titel és
Tomasevác között: a perlaszi helyőrség nagy része határőr volt, a táborban lévő lövegek
többnyire kis kaliberűek voltak. Kiss Ernő ezredes erőinek jelentős részét a támadás
biztosítására a környékbeli falvak őrzésére és utak megfigyelésére különítette ki. A ha-
diterv szerint Kiss Pál századosnak kellett az általa vezetett, kb. 300 főnyi jobbszárny
révén a Béga jobb partján előnyomulva magára vonni a szerb határőrök figyelmét. Ez-
alatt a közép (37. gyalogezred 3. zászlóalja, 10. zászlóalj, 6. huszárezred két százada, 8
löveg) még a hajnali órákban rajtaütéssel szemből megtámadja a tábor, s ha sikerül el-
foglalnia azt, betemeti a sáncokat és felrobbantja a tábor közepén lévő Jancsova-dombot.
Ha a rajtaütés nem sikerülne, tüzérségi előkészítés után megtámadják a tábort. Ha a tá-
bor bevétele sikerül, a balszárnyon lévő 2. huszárezred hat század üldözi az ellenséget.
A támadó oszlopok hajnali háromkor indultak el, azonban a hajnali szürkületben a szer-
bek érzékelték a felvonulást, s így a meglepetésből semmi sem lett. Így aztán maradt
a tüzérségi előkészítés. A szerbek viszonzták a tüzet, ám végül a magyar balszárnyon
lévő üteg közelebb nyomult a szerb táborhoz, s egyetlen löveg kivételével elhallgattat-
ta a Jancsova-dombon lévő szerb üteget. Közben Kiss Pál százados különítménye át-
kelt a Bégán: a szerbek erőteljesen védekeztek, és úgy tűnt, hogy a magyar csapatot a
folyóba szorítják. Ekkor Vetter Antal alezredes a 37. gyalogezred 3. zászlóalját küldte
Kiss Pál katonáinak megsegítésére. A szerbek azonban továbbra is szívósan védekez-
tek: Vetter erre a Béga árterére vezényelte a lengyel Woroniecki vadászait is. A közös
fellépés eredményes lett: a magyar honvédek szuronyrohammal törtek a szerb tábor-
ra, és hamarosan a sáncok a 10. zászlóalj kezébe jutottak. A katonák foglyokat nem ej-
tettek: a szerbek vesztesége 250–300 halott és sebesült, a magyaroké pedig 14 halott és
69 sebesült volt. Kiss Ernő maga is elismerően nyilatkozott a honvédekről, mondván,
hogy „ilyen rohamja Napóleonnak sem volt”. A szerbek 10 löveget és rengeteg lőszert
is veszítettek.

Kiss Ernő csapatai két óra küzdelem után bevették a perlaszi szerb tábor, melynek következményeként a szerb hadvezetés lemondott az általános támadásról.

1848. szeptember 2-án Kiss Pál századosként a perlaszi sáncok elfoglalásakor vezetett bátran csapatát: parancsnoka, Kiss Ernő írásos jelentésében rögzítette hősi magatartását. Kiss Ernő 1848. szeptember 3-án Nagybecskerekéről az alábbi jelentést írta meg: „Kiss Pál, orosz herceg Mihály ezredbeli kapitány a vitézséggel vezérelt bihari nemzetőrséget annyira buzdította, hogy e tökéletlenül felfegyverzett derék nemzetőrök halálmegevetéssel követték a sorkatonaság szép példáját”. (A Mihály orosz nagyhercegről elnevezett 37. gyalogezred ezredese Vetter Antal volt.)

Fényes magyar győzelem volt, amiben Kiss Pál és 300 fős csapata komoly kockázatot vállalt és spártai módon bátran harcolt. E hősiesség révén kivívott diadal eredményt hozott: 1848 szeptemberében Kiss Pál századost őrnaggyá nevezték ki.

A perlaszi csatában megsebesült Szemere Pál őrnagy, a 10. zászlóalj parancsnoka: sérülésébe belehalt, ezért rövid ideig Kiss Pál látta el a parancsnoki teendőket e zászlóalj élén is.

1848. szeptember 24-ig csupán 24 kinevezett törzstisztje volt a honvédseregnek: közülük tartozott Kiss Pál őrnagy is.

1848 október közepétől Kiss Pál honvéd őrnagy a 9. (kassai veressipkás) honvédszászlóalj parancsnoka lett a bánági hadtest verseci hadosztályánál. November 1. napján érkezett Versecre Damjanich, aki ekkor átvette Kiss Pál őrnagytól a parancsnokságot.

Új fejezetet jelentett a délvidéki hadszíntéren, amikor 1848 november elejétől a magyar csapatok megkezdték támadó hadműveleteiket a szerbek sáncokkal megerősített bácskai táborai ellen.

1848. november 3-án Damjanich szétverte a Temes vármegyében lévő strázsai (lagerdorfi) szerb tábor: 1200 szerb esett el. 1848 november végén Maderspach Ferenc pedig elfoglalta az Ördöghidat. Ugyanekkor Vetter Antal azonban Tomasovácnál visszavonulni kényszerült a csapatával. Kiss Pál őrnagy Versecről kiindult hadosztálya november 30-án megtámadta Károlyfalvát, de a Pancsovát északkeletről biztosító Alibunárról érkező szerb katonai erő miatt ez végül is nem vezetett eredményre: meghátrálásra kényszerült ugyan (Nikolincre vonult vissza), de addig is lekötötte a szerbek katonai egységeit.

Kiss Pál őrnagy katonai vezetői erényei megmutatkoztak ezekben a Damjanich vezette harcokban. Ekkoriban egyébként igen kétséges volt a hadszíntéri helyzet: újabb összecsapásokra kellett felkészülni.

Itt egy érdekes adalékot említünk: a Strázsza melletti, 1848 novemberi csatában a nevezetes Rózsa Sándor „egymaga tizenkét ellenséget leölt”, és betyárokból összeverbuvált szabadsapata, a „Rózsa-lovasok” sok marhát hajtottak el az ellenség által birtokolt területekről (ez igen fontos, nyugtalanító és a hadtápot is veszélyeztető bátor harci cselekményként értékelendő).

Kiss Pál őrnagy (Damjanich János helyetteseként) november 15. után Asbóth Lajos segítségére küldte a 3. zászlóalj 3. és 4. századát, valamint Rózsa Sándor lovasait is.

1848 decembere közepén, a téli hadjárat kezdete előtt, a görög családból származó Kiss Pál őrnagy a 9. honvédszászlóalj parancsnokaként az örmény gyökerű Kiss Ernő vezérőrnagy által parancsnokolt 4. Bánsági hadtesthez tartozott (a vezérkari főnök Klapka György őrnagy, a hadosztályparancsnokok pedig a szerb Damjanich János ezredes és gróf Vécsey Károly őrnagy voltak).

(Csak utalnék rá érdekességként, hogy az Országos Görög Önkormányzat és a Fővárosi Görög Önkormányzat a pesti Vécsey Károly utcában található. Van, aki erre azt mondaná, hogy véletlen. Szerintem sorsszerű.)

1848 december közepén a Szamosnál egyesült ellenséges haderő kb. 10.000 főt és 20 löveget számláló seregével szemben Damjanichnak 19 gyalogszázada (azaz három erős zászlóalja), 4 lovasszázada és az Alibunáron és Károlyfalván zsákmányoltakkal együtt is legfeljebb 14–16 lövege lehetett. Jarkovác faluból fahíd vezet át a túlpartra, ezt azonban a magyar csapatok nem szállták meg. A szerbek a faluba üzték a magyar előőrsoket, és közben a lakosság is fegyvert ragadott: a házakból löni kezdték a magyarokat. Szerencsére a csapatok a nyílt utcán táboroztak, így viszonylag gyorsan lehetett gyülekeztetni őket. Damjanich, Kiss Pál őrnagy és Leiningen egy házban szálltak meg: a támadást követően villámgyorsan mindannyian csapataikhoz siettek. Damjanich a 60. gyalogezred 3. zászlóaljával, a 9. zászlóalj néhány századával és 4 löveggel visszavonult a Berzava-csatorna hídjáig, és azon átkelve gyülekeztette csapatait: amint ez megtörtént, a hídon át igyekezett visszatérni a faluba, a hidat azonban közben a szerbek megszállták, s a környező sáncokból olyan sűrű golyózáport zúdítottak rá, hogy a vitéz 9. honvédszászlóalj katonái sem tudtak áttörni rajta. Ezért Damjanich a Berzaván átgázoltatta csapatait, és így kezdte meg a falu megtisztítását.

Kiss Pál őrnagy itt is igen bátran harcolt: 1849 januárjától már alezredessé, dandárnokká nevezték ki.

Ezután Temesvár következett. 1849 február elején az aradi várat élelemmel látta el Gläser vezérőrnagy vezetésével a temesvári várőrség. Az itteni 8600 fős szerb-osztrák haderő nagyobb volt, mint a Gaál Miklós ezredes vezette ostromsereg, amely vereséget szenvedett, és Óaradra vonult vissza. Az ostromzár csak 1849 február végén állt helyre, akkor (e hó 26. napjától) viszont már Kiss Pál alezredes volt az ostromló sereg parancsnoka (Gaál Miklós tábornoktól vette át ezt a feladatot).

Gróf Leiningen-Westerburg Károly tábornok naplója tanúsága szerint ez azzal függött össze, hogy 1849 februárjában a jókedvűen és győzelmi reménnyel telve Aradra érkező Damjanich János döntése volt, hogy Kiss Pálnak adják át a parancsnokságot.

Ez igen komoly előrelépést jelentett a honvédsereg parancsnoki ranglétráján: Kiss Pál alezredes ekkor már dandárparancsnokként került az V. hadtestnek nevezett aradi ostromló sereg élére (tőle aztán gróf Vécsey Károly tábornok, a későbbi aradi vértanú vette át ezt a feladatot március végén).

1849 márciusa végén, a tavaszi hadjárat kezdete előtt Kiss Pál alezredes ismét dandárparancsnokként a Damjanich János vezérőrnagy által parancsnokolt III. (a bácskai és a bánsági hadosztályból alakult) hadtesthez tartozott (egészen a tavaszi hadjárat végéig). Kiss Pál alezredes volt a III. hadtest első elővéd dandára 3. dandárának parancsnoka.

A tavaszi hadjárat 1849-ben a véres és dicsőséges összecsapások sorozatát jelentette a magyar szabadságharc során: Kiss Pál e hadjáratban számtalanszor bizonyította vitézségét. Szolnok, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom voltak a főbb állomásai e csatasorozatnak.

1849. április 4-én a tápióbicskei ütközetet (Pest vármegye) a Damjanich vezette III. hadtest csataterre érkezése döntötte el: a legfontosabb pillanata az volt, amikor Kiss Pál alezredes a híres, vörössipkásnak is nevezett 9. honvéd zászlóalj parancsnokaként (Földvári Károly őrnaggyal, a fehértollasoknak nevezett 3. honvéd zászlóalj parancsnokával együtt) gyilkos golyózáppal szemben rohant a Tápió hídjára. Ezután szuronyrohammal megtisztították a települést az ellenségtől, akiknek visszavonulását pedig még a lovasságuk is fedezte.

Ez maga volt a hihetetlen vakmerőség!

A magyar szabadságharc lelkes krónikása, Horváth Mihály az alábbiakat írta: a Tápió melletti véres küzdelem legkritikusabb időpontjában „jelent meg a balszárnyunkon a (*Kiss Pál alezredes vezette*) 9. Honvéd zászlóalj, a 19. Sorezred 3. Zászlóalja, a 3. Huszárezred s a lengyel légió Wysocki vezénylete alatt. Megerősödött hadaink tüstént támadást kezdenek az egész vonalon”, és „a balszárnyon az ellenség ágyúit elnémítván szuronysegezve nyomult előre”.

Az ezt követő nagyszerű isaszegi csata szintén sorsdöntő ütközet volt a tavaszi hadjárat során: Kiss Pál a csapatával igen bátran harcolt.

A lengyel légió hős parancsnoka, Jozef Wysocki (Podolia, 1809–74., Párizs) ezredes (a Damjanich tábornok vezette III. hadtest kötelékében, az első hadosztály parancsnokaként) Kiss Pál dandárjával érkezett az isaszegi csata színhelyére.

Az április 4-én zajló tápióbicskei győzelem után Windischgrätz (az osztrák haderők főparancsnoka) hadtesteit egyesítve Jellasics, majd Schlick vezetésével megszállta az isaszegi dombokat: itt akarták a magyar sereg Pest felé való előretörését kivédeni.

Április 6. a magyar szabadságharc dicsőséges napja lett.

A késő déli órákban (2 óra körül) kezdődött a csata. Klapka zászlóalját Jellasics csapatai visszaűzték. Damjanich rögtön átlátta Klapka csapatainak veszélyeztetett helyzetét: Kiss Pál alezredes dandárját Klapka segítségére küldte a Szentgyörgy majoron át, és értesítette az Aulich hadtestet, hogy fejlődjék fel a csataterre. Ez nagyjából délután két óra tájban történt. Ekkor Damjanich csapatai is elérték a Királyerdő nyugati szegélyét.

Klapka azonban elrendelte csapatai visszavonulását: így az I. hadtest sávjában csak a Damjanich által támogatására küldött Kiss Pál alezredes vezette dandár maradt. Az I. hadtest katonáinak a megingásához az is hozzájárult, hogy probléma volt a lőszerekkel. A töltések jelentős része lőpor helyett Debrecen környéki békasót tartalmazott a nagyváradi fegyvergyár hadifogoly munkásainak „köszönhetően”.

A csataterre időközben, délután 4 óra tájban megérkezett Görgey, aki a balszárny felé vágatott, ahol döbbenet látta, hogy Klapka csapatai özönlenek visszafelé. Erre Görgey kiadta a parancsot: „Ma győznünk kell, vagy visszavonulunk a Tisza mögé, így áll a választás.” E győzelmi akarat és vezéri parancs hatására Klapka „Előre!” kiáltással visszafordította csapatait. Görgey hadvezetői bátorsággal állt a hadművelet élére. Viszont

Kiss Pál dandárja és Damjanich déli szárnya között űr tátongott. Ott volt Nagy Sándor lovassága is, de visszavonulóban. Az erdtől jobbra-balra fél ívben kerítve feküdt a csatatér. Középen maga Görgey vezényelt személyesen. Két szárnyon dühöngött a csata: itt alakult ki a döntő küzdelem. Ebben a rettenetesen véres összecsapásban 26–28 ezer magyar, 1500 lengyel (3 légió) és egy 100 tagú szabadcsapat is küzdött a mintegy 40 ezer osztrák ellen. A halálos áldozatok száma mindkét részről megközelítette az ezer főt.

Az este nyolc órakor véget érő ütközetben végül a csata győztese a magyar honvédsereg lett.

Nagyon kiemelkedő diadal volt!

Kossuth Lajos április 7-én Gödöllőn ezt írta az Országos Honvédelmi Bizottmány tájékoztatására: „*Tegnap vitéz seregeink az ellenségnek seregét Isaszeg vidékének irtózatatos pozícióiból tökéletesen kiverte. Tisztelettel kell meghajolni Görgey fővezér előtt, a többi vezérek előtt és az egész lelkesült hadsereg előtt. Minden ember teljesíté kötelességét.*”

Görgey csapataihoz ezeket a szavakat intézte: „*Győzelemről győzelemre hordjátok zászlóitokat. Nagy tettek tükrözik vitézségteket és bátorságotokat.*”

Az isaszegi csata egyik legveszedelmesebb időszak volt, amikor Klapka visszavonulása után a magyar sereg arcvonalát tulajdonképpen csak a III. hadtest egyetlen dandárja tartotta fenn: e hős és rettenthetetlen honvéddandárt Kiss Pál alezredes vezette a csatába: csapatvezetési képességeivel is igencsak kitüntette magát az isaszegi csatában.

Nos, ez igazán nagyszerű győzelem volt.

1849 áprilisa elején a kormány által előléptetett tisztek között Kiss Pál is ott volt, többek között Nagy Sándor, Leiningen és Dessewffy Arisztid társaságában. Április 7-től ezredessé nevezték ki, másnap pedig megkapta a katonai érdemjel 3. osztálya kitüntetését.

De nem értek véget a küzdelmek. Április 10-én Vác bevétele érdekében a Gombás patak hídjánál alakult ki nagy összecsapás: Földvári Károly őrnagy 3. honvéd zászlóalja, Kiss Pál alezredes 9. honvéd zászlóalja és a lengyel zászlóalj együttes erővel, véres és kemény harcban, golyózáporral szemben morzsolták föl az ellenség erejét. A győzelem tényének jelentőségét az is növelte, hogy az osztrák parancsnok, Christian Götz tábornok is fogságba esett. Kiss Pál és Leiningen dandárja rohamoszlopokba sorakozva támogatták Kazinczyt a Nagysallóért folytatott rettenetes utcai csatában 1849. április 19-én.

Horváth Mihály az alábbiakat írta a következő nagy csata, Nagysalló bevételeéről: „E véres utcai harc hősei, a 17. s 19. s a (*Kiss Pál alezredes vezette*) 9. honvédzászlóaljak és a lengyel légió” voltak.

Ezután következett Komárom.

1849. április 22-én érkeztek a magyar csapatok az ellenség által ostromlott Komárom várához. Az ellenség ostromsáncainak elfoglalása a Knézich Károly ezredes parancsnoksága alatt álló III. hadtestből 2 dandár (Kiss Pál ezredes dandárja és a Kökényessydandár), míg az I. hadtestből még 3 honvéd zászlóalj feladata lett. 1849. április 22-én a

magyar csapatok Komáromhoz érkeztek: a teljes felmentéshez azonban délről is fel kellett számolni az ostromgyűrűt. Az ellenség ostromsáncainak az elfoglalására Knézich Károly ezredes parancsnoksága alatt a III. hadtestből 2 (közte Kiss Pál dandárja is), az I. hadtestből pedig 3 (Sulcz-, Zákó-, Dipold-) dandár kelt át még az éjszakai órákban a Dunán: feladatukat április 26-án reggelre teljesítették.

Komárom ostrom alóli fölmentése alkalmával Kiss Pál ezredes dandárja kelt át a Dunán elsőként, és foglalt el ezáltal hídfőt a jobb parton.

Ezzel az ütközet azonban még nem ért véget, mert időközben Komárom térségébe érkeztek Schlik altábornagy parancsnoksága alatt, a Pest-Budáról a nyugati határszélre visszavonuló császári főerők. Délutánig tartó heves küzdelem bontakozott ki, amelynek magyar részről az ágyúlövedékek kifogyása vetett véget.

A csatátér azonban a magyar sereg birtokában maradt: Komárom felmentésével véget ért a tavaszi hadjárat. Komáromi hőstette után április 29-én Kiss Pál megkapta a katonai érdemjel 2. osztálya kitüntetését; másnap pedig az I. hadtest egyik gyalogos hadosztályának parancsnokává nevezték ki.

A komáromi ütközet után jelentős változások következtek be az I. hadtest vezetésében. A helyettes hadügyminiszterként Debrecenbe távozó Klapka helyett Nagysándor József tábornok lett a parancsnoka. A Dipold- és a Bobich-dandár alkotta hadosztály parancsnokságát a III. hadtestből áthelyezett Kiss Pál ezredes vette át.

Komárom felmentése után két út állt a magyar hadvezetés előtt. A Győrön túl visszavonuló császári csapatok után vonulni, vagy felszabadítani Budát. Az április 28-i komáromi haditanács katonai és politikai megfontolásokból az utóbbi mellett döntött. Fontos érvként vették számításba, hogy a lőszer- és egyéb hadianyag ellátás legrövidebb útját elzárta az ellenség kezén lévő Buda: ez komoly szempont volt megvívásának eldöntésében.

Buda várának 3 hetes ostroma a magyar honvédek dicsőségét hozta!

A végső roham Buda várának elfoglalására május 21-én az éjjeli órákban kezdődött meg. Nagysándor tábornok hivatalos jelentése szerint a 47. honvédszászlóalj jutott be először a várba, s zászlója jelent meg először a falakon. Itt azonban elakadt a támadás a védők szívós ellenállása következtében. Nagysándor József támogatásukra rendelte a tartalékban hagyott alakulatokat: Kiss Pál ezredes I. hadtestének több zászlóalja is bejutott ekkor a várba, és a várórség ellenállása megtört. A kisebb ellenálló csoportokat a honvédek felmorzsolták, illetve megadásra kényszerítették.

Buda bevétele a magyar seregnek nagy emberáldozatába került. Az I. hadtest 10 zászlóaljának 143 halottja és 316 sebesültje szomorú és hősi példája ennek a véres győzelemnek. Budavár bevétele után a hadsereg némi pihenőt tartott, május 28-ig Budán maradt táborban. Kiss Pál ezredes ezután elkerült az I. hadtesttől (helyette Dipold Antal alezredes kapott hadosztályparancsnoki megbízatást). Ennek oka Vukovics Sebő magyar miniszter előterjesztése volt, ami Kiss Pál honvédtábornokot (a délvidéki Újvidék mellett a Duna révjénél lévő) Pétervárad erődjének parancsnoki tisztére javasolta.

Péterváradot a császáriak ostromzára alól még korábban Perczel Mór csapatai mentették föl: a magyar kormány végül is Kiss Pált bízta meg a parancsnoksággal, aki a szabadságharc végéig Pétervárad parancsnoka maradt.

1849 áprilisának közepén Péterváradon parancsnokváltásra került sor: a lemondott Csuha helyett Perczel Miklós alezredes, majd júniusban Kiss Pál ezredes vette át az irányítást. A vár térségében az osztrák és szerb csapatok jelenléte állandó volt, de teljes zár-lattal szinte sohasem vették körül, támadást pedig egyáltalán nem intéztek ellene. Május végén viszont már a Jellasics-hadtesthez tartozó dandárok is megjelentek a vár környékén, de a fennálló helyzetet ez akkor még nem változtatta meg.

Egy érdekes közjáték még lezajlott mindeközben: május 28-án a minisztertanács utasította Bem József tábornokot, hogy egy korábbi (20-án meghozott) döntésük alapján vezesse a délvidéki csapatokat a Felső-Dunához, és amennyiben ezt nem tenné, akkor e csapatok parancsnokságát adja át a vezérőrnaggyá előléptetendő Kiss Pálnak.

1849 nyarán tábornokká léptették elő, mint a nagyfontosságú déli erősség, Pétervárad várparancsnokát: június 19-től Kiss Pál vezérőrnagyként lett e várórség parancsnoka.

Alig pár hét elteltével szomorú időszak kezdődött. A mozgó magyar seregek fegyverletételével együtt megindult a várak megadási hulláma is. A Damjanich János vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló aradi erőd augusztus 17-én nyitotta meg kapuit Buturlin orosz tábornok csapatainak.

Augusztus 19-én az orosz csapatok megadásra szólították fel a munkácsi várórséget: Mezőssy Pál őrnagy, várparancsnok augusztus 26-án átadta az erődöt az oroszoknak.

1849. augusztus 17-én Haynau fegyverletételre szólította fel a péterváradi helyőrséget. Kiss Pál azonban ekkor erre nem volt hajlandó.

Pétervárad ekkor már a szabadságharc utolsó előtti jelentős védőbástyája volt Komárommal együtt. Kiss Pál tábornok ezt követően Aradra küldte Tóth József alezredest és Gabányi István századost, hogy valós adatokat szerezzenek a hadi helyzetről.

Görgey Artúr 1849. augusztus 21-én Nagyváradról német nyelven írt levelet küldött Kiss Pál tábornoknak („Kedves Barátom!” megszólítással) a magyar sereg fegyverletételéről, a helyzet kilátástalanságáról, és így tulajdonképpen jó tanácsként megadásra szólította fel Pétervárad parancsnokát is, bár a végleges döntést reá bízta. A levél lehangoló tartalma, és az, hogy a szabadságharc vezetői közül külföldre menekültek névsorát is tartalmazta, a reménytelenséget fejezte ki.

Kiss Pál gondosságára jellemző, hogy e felszólító levél nyomán kibővített haditanácsot hívott össze: minden tiszt és altiszt köteles volt ezen megjelenni, és minden századból két honvédot is berendelt. A honvédek egyáltalán nem voltak hajlandóak a Görgey által adott utasítás szerint „kegyelemre” feladni a várat.

A haditanács ekkor egy őrmestert és két honvédot küldött felderítésre a helyzet felmérése céljából. Szeptember elején érkeztek vissza az igaznak bizonyuló lesújtó hírral. A romló hadi helyzet közepette is folytatódó tárgyalásokon végül megadási megállapodás született: a várkapuk megnyitásáról, a legénység szabad eltávozásáról állapodtak meg, és még arról is, hogy a majdani komáromi kapituláció által elfogadott feltételeket a péterváradi védőkre is ki kell terjeszteni.

Szeptember 5-én megállapodtak a vár feladásáról. Két nappal később, szeptember 7-én a vár parancsnoka, Kiss Pál tábornok utasítására az egyébként jelentős tartalékokkal rendelkező, „a Duna Gibraltárjának” nevezett péterváradai vár megnyitotta kapuit az osztrák császári sereg előtt. (Október 2–4-én Komárom erődje is megadta magát. Ez utóbbi két erőd birtoklása megért annyit az osztrákoknak, hogy a védők szabad elvonulását és büntetlenségét biztosítsák.)

A péterváradai magyar honvédség 9. hadtestének 6000 katonája tette le a fegyvert (200 tábori és várágyú került császárkézre). A honvédek elvonulhattak. 180 tisztjüket 1849. november 7-éig fogva tartották (bár kardjukat megtarthatták).

Természetesen a várparancsnok is fogságba került: Kiss Pál egyike volt az 1848–49. évi magyar szabadságharc 15 hős honvédtábornokának, akik ekkoriban kerültek az osztrákok fogságába.

A magyar várőrség elvonulása után Haynau a hadtestparancsnokokhoz hasonlóan a várparancsnokokat illetően is a legsúlyosabb büntetés kiszabását kívánta alkalmazni, így Kiss Pált a péterváradai rendkívüli haditörvényszék elé állították: 1849. december 15-én kimondták a halálos ítéletét. Történt ez annak ellenére, hogy már december 3-án megszületett Ferenc József császár Kiss Pálra vonatkozó rendkívüli kegyelmi rendelete: késve, de még időben végül azután megérkezett a péterváradai hadbírószágra ez az okirat. Kiss Pál megmenekült.

A megpróbáltatások után igen szomorú, fájdalmas időszak következett.

Az életvagy viszont mindig, még a legrosszabb helyzetben is utat tör magának. 1854-ben Kiss Pál feleségül vette a szintén görögkeleti vallású, tiszafüredi földbirtokos, Bernáth István leányát, Bernáth Máriát. Ezután a Bernáth család tiszafüredi és tiszaoärsi birtokain gazdálkodott.

Pesten, a Rókusban kezelték betegségével: 1867. május 27-én Pesten hunyt el. Vasúton szállították Karcagra: innen szénásszekéren vitték Tiszafüredre. Egyébként két helyen is megtörtént a halotti anyakönyvi bejegyzése: a pesti Petöfi téri görög templom anyakönyvében, és a karcagi görög anyakönyvben egyaránt rögzítették halálát. Tiszafüreden temették el: Popovich János karcagi görög pap búcsúztatta. Sírhelye ma is Tiszafüreden, a város Örvényi úti temetőjében található.

Összefoglalva a leglényegesebb adatokat rögzíthető, hogy Kiss Pál a bihari nemzetőrök parancsnokaként először a perlaszi, majd a jankováci ütközetben tűnt ki. Fontos szerepet játszott Damjanich János délvidéki győzelmeiben. 1849 februárjától Arad ostromseregének parancsnokává tették. Óriási bátorsággal harcolt a tápióbicskei csatában a híd elfoglalásáért. Komárom alatt az ő dandára kelt át elsőként a Dunán: hajnali három órára elfoglalta az ottani Homok-hegyet, és ezzel a csata eredményes lefolyását jelentősen elősegítette.

Kiss Pál tábornok a szabadságharc egyik kiemelkedő hőse, legendás alakja volt: különösen nagy hírnevet szerzett az általa vezetett vakmerő szuronyrohamok hőseként.

Honvédtiszt bajtársa, (a későbbiekben majd ismertetett) Rozomillet/Rozvány György írt Kiss Pál tábornokról egy megemlékező cikket 1884-ben (az Ellenőr lap december 14. számában).

Tiszafüreden ma utca és múzeum is viseli a nevét a bihariószegi születésű Kiss Pál honvédtábornoknak. A Kiss Pál Múzeum (5350 Tiszafüred, Tariczky sétány 6.) 1949-ben alakult meg (a Lipcsey-kúriában) az ország első Falumúzeumaként: 1952-ben nevezték el a görög származású Kiss Pál (1809–67) honvédtábornokról. Tiszafüreden 1998-ig oktatási intézmény is viselte a nevét: a Kiss Pál Általános Iskola azonban ekkor átszervezés következtében sajnálatos módon megszűnt.

Sok más görög származású hazafi is részt vett tisztként, honvédként, nemzetőrként harcolva a magyar szabadságharcban: közülük az alábbiakat név szerint is fontosnak tartjuk megemlíteni.

(Források: Kiss Pál (1809–67) honvédtábornok

MOL E228 Magyar Kamara archívuma, Libri Armalium 9. kötet 24. o., sorszám: 1k1315.

Illésy János – Pettkő Béla: *A királyi könyvek 1527–1867. Bp. 1895. (reprint) Bp., 1998. 109. o.*

Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal VI. kötet Pest, 1860. 255–256. o.*

Dr. Herpay Gábor: *Nemes családok Hajdú vármegyében Debrecen, 1926. 166. o.*

Dr. Vadász István: *Kiss Pál Múzeum (Tiszafüred) 2007. október 1–31. Hónap műtárgya sorozat: Kiss Pál tábornok portréi*

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban Bp., 2000. 15., 91., 167. o.*

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története II. kötet Bp., 1894. 126. o.*

1848–49 A szabadságharc és forradalom története Bp., 1996. 83., 143., 187., 218., 301., 337., 408., 409. o.

Perczel Miklós: *Naplóm az emigrációból. (3. rész) Jegyzetek. 6. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.*

Pálkóvács István: *A Gyertyámos-i 1848-as honvéd emlékmű. In.: Útjelző II. évfolyam 5. szám 2002 június*

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története III. kötet Bp., 1894. 112. o.*

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története IV. kötet Bp., 1894. 634., 646., 679., 750. o.*

Csikány Tamás: *A cibakházi hid 1849. A cibakházi hidért 1849. január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Budapest, 2003.*

Závodszy Géza: *Szabadság csillaga. Magyar történet 1790–1849. h. é. n. 102., 103., 115. o.*

Szénássy Zoltán: *A szabadságharc lengyel hőse Jozef Wysocki (Podolia, 1809–74., Párizs) In.: Szénássy Zoltán: Komáromi krónikás Komárom, 2003. 35. o.*

Józef Wysocki a magyarországi hadjáratban 1848–49. Tájékoztató anyag az „Isaszegi magyar-lengyel történelmi napok” alkalmából. Kiadó Lengyel Kultúra 1972.

Dr. Székely András Bertalan 2007. július 14-én elhangzott emlékbeszéde a közép-bácskai Kishegyes temetőjének szabadságharcos emlékművénél (a hegyesi csata 158. évfordulós megemlékezésén)

Dr. Csikány Tamás: *Várharcok az 1848/49-es magyar szabadságharcban. In.: Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények 2002. I.*

A forradalom és szabadságharc levelestára IV. kötet összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. Waldapfel Eszter Bp., 1965. 331–335. o.

Szimnyei József: *Komárom 1848–49-ben Bp., 1887. 296–297., 331. o.*

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története V. kötet Bp., 1894. 1411. o.*

Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán Bp., 1973. 314., 339., 342., 403. o. („Honvéd törzs- és főtisztek névsora” listáján; őrnagyi kinevezése nádori rendeletének száma: 2380., 90. Közlöny)*

Dr. Tragor Ignác: *Vác története 1848–49-ben Vác, 1908. 116., 134., 138. o.*

Hegyesi Márton: *Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története Bp., 1898. 15., 49., 61., 74., 132., 143., 153. o.*

Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben Debrecen, 2000. 54., 62., 70. o.)*

Argenti Döme (1809–1893) orvos, nemzetőr

A család egyik őse lehetett Argenti görög kereskedő, aki 1753-ban Kassán polgárjogot nyert. Argenti Döme 1809. szeptember 26-án született Vácott. Az itteni piarista gimnázium diákja lett. Orvosi oklevelének megszerzése után szülővárosában telepedett le 1836-ban. 1848-tól nemzetőr volt Vácott. 1849. márciusában 600 pengő forint kölcsönt adott Vác városának. 1849. június 19-én orvostanárként felmentését kérte a nemzetőri fegyvergyakorlás alól tudőbetegsége miatt. Meggyógyulhatott, és meg is gazdagodhatott, hiszen 1877-ben Vác legnagyobb adófizetői rangsorában az előkelő 11. helyen állt. Magyarországon az 1820-as évekre vált ismertté a homeopátia. Megnevezését hasonszenv elnevezéssel magyarították, vagy „szelíd gyógymód”-nak is nevezték. Az első homeopata orvosnemzedék tekintélyes tagja volt a váci görög Argenti Döme. Homeopátiás íróként közismert volt a maga korában. Argenti Döme „Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása” című könyve 1847-ben jelent meg először, és a következő évtizedekben a legnépszerűbb homeopátiás ismeretterjesztő szakirodalomnak bizonyult (nyolc magyar nyelvű és két német kiadást ért meg, körülbelül tízezer példányban fogyott el). Pesten praktizált.

A 19. század ötvenes éveitől a váci előkelőségek, a papság keresett orvosa volt. Madách Imrét és Tompa Mihályt is kezelte. Deák Ferenc háziorvosa volt. 1866-tól a Magyar Homeopáták Egyesületének elnökévé választották. Nemzetközileg elismert szaktekin-tély lett. 1893. október 27-én hunyt el otthonában. Az alsóvárosi temetőben található a nyughelye.

1991-től a képviselőtestület döntése alapján a váci városi kórház előtti tér Argenti Döme nevét viseli. Emléktáblája is őrzi munkásságát: a Köztársaság út 6. szám alatti, ma is álló szülőháza volt orvosi hivatása gyakorlásának is színtere.

(Források: Argenti Döme (1809–1893) orvos, nemzetőr

Kerekes György: A kassai kereskedők életéből harmadjel század 1687–1913. Bp., 1913. 92. o.

Váci Történelmi Tár I. „Késő maradékainak tétessen jegyzésben!” Szerkesztette Horváth M. Ferenc Vác, 1996. 423., 503. o.

Dr. Tragor Ignác: Vác története 1848–49-ben Vác, 1908. 98. o.

Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. Összeállította dr. Györy Tibor Bp., 1900. 76. o.)

Blana Constantin (1826–1897) honvéd százados

Kereskedő fiaként született Pesten Blana Constantin 1826. június 2-án. Kereskedelmi iskolai tanulmányai után a karánsebesi katonaiskola növendéke lett. 1843-ban a császári hadsereg önkéntese volt. 1848-ban az Itáliában állomásozó 16. gyalogezred tizedeseként szolgált. A szabadságharc hírére hazatért: szeptember 27-től hadnagy lett az Országos Nemzetőri Haditanács, majd pedig a Hadügyminisztérium tüzérségi osz-

tályán. 1849 áprilisától a 14. hatfontos gyalogúteg parancsnoka volt a feldunai hadtestnél. Többször megsebesült.

Világos után török területre menekült: Várnában egy angol konzul védelme alá helyezte magát, majd Konstantinápolyba jutott. A török hadseregben alezredes lett: egy ágyúöntődét vezetett.

Innen Franciaországba került. Emigránsként beutazta Európát, Ázsiát, Afrikát.

43 éves korában teljesen megvakulva már ismét Magyarországon, Budapesten élt. Vendéglős lett Pesten. A kiegyezés után honvédugydíjat kapott. 1867-ben és 1890-ben is Pest város Honvédegyletének tagja volt.

Vak íróként lett közismert. Német nyelven Constantin Blana néven jelentette meg honvédtiszti visszaemlékezéseit 1876-ban („Fünfundzwanzig Jahre aus dem Leben eines Honvédoffiziers” címmel: e művének egyik eredeti vászonkötéses példánya 2001 novemberében egy aukción 16.000 forint kikiáltási áron lett meghirdetve).

Három művét emelnénk még ki. „Három világrészben” címet viselő naplója a Reformban jelent meg (1872. évi 283. és 284. szám).

Az „Egy magyar emigráns törökországi élményei (A világosi fegyverletétel után)” címet viselő írásai pedig a Pesti Hírlap hasábjain vált közkinccsé (1882. 146., 148–150., 217., 226., 233., 235–237. o.).

Legfontosabb munkája: „Egy terv Magyarországnak, illetve fővárosának virágzóvá tételére s ennek folytán a világkereskedelem és ipar közvetítő főpontjává leendő emelésére. Bpest. 1874.” címet viselte. A 19. század közepén London és Párizs megkezdte a vilákiállítások rendezését: a frissen egyesített Budapest nemzeti érzelmű hazafias értelmisége egy állandó vilákiállítás megépítését fontos és megvalósítandó értéknek gondolta. E műve közismertségét (és a kor alkotói lelkületű közhangulatát) jól jellemzi, hogy 1877-ben egy újabb városfejlesztési mű került kiadásra Illyés Dezső tollából, ami a „*Fővárosunk végleges szabályozása, tekintettel a Dunaszabályozásra és az állandó vilákiállítás eszméjére. Függelékül: két legújabb nemzeti korkérdés. Blana Szilárd művének tekintetbevételével. (Aigner. 8-r. 69 lap, 6 színezett ábrával, Magyarország és a végleges szabályozás (színezett) térképével, ára 1 frt 80 kr.)*” címet viselte.

Ez az adat azért is örömhír, mert jól érzékelteti a magyar haza iránti szabadszellemű, rendíthetetlen és sokrétű hazafiságot, melyet a görög eredetű családok sarja éreztek, és tettek a befogadó lelkületű magyarság sors története jobbításáért, a haza haladásáért.

Itt fontos említenünk egy családunkat érintő mozzanatot is. A fiatalabbik szerzőtárs nagypapája, Diószegi György főiskolai tanár a kollégájával, dr. Gáti Józseffel közösen írta meg 1992-ben a „A látnivaló témérdek – Magyarország szerepe a vilákiállítások történetében” címet viselő látványos és gazdag tartalmú könyvüket, mely önálló kötetekben magyar, német, spanyol és angol nyelven is megjelent: ezen alkotás célja is az volt, hogy szellemi téren elősegítse a magyar vilákiállítás megvalósítását.

Hisszük, hogy a magyar szellemi közeg a 21. században majd megvalósítja ezt az immár majd másfél százados álmot! Közösen tegyük érte!

E görög eredetű, mára már szinte teljesen elfeledett, alkotó személyiség 1897. március 25-én hunyt el Budapesten.

(Források: Blana Konstantin (1826–1897) honvéd százados

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban I. kötet A–Gy. Bp., 1998. 170. o.

Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban Bp., 1927. 285., 309. o.

Kakuk Zsuzsa: Kossuth kéziratái török nyelvről Bp., 1967. 119. o.

Csorba György: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái

Vadas Ferenc: Állandó világhiállítás és végleges szabályozás. Két múlt századi munka Budapest jövőjéről. In.: Magyar Építőművészet 1989. 5. szám 44. o.

Diószegi György Antal dr. „Görög eredetű családok sarjai az 1848–49-es dicsőséges magyar szabadságharcban” címet viselő előadása elhangzott a Kariatidák Görög–Magyar Nők Kulturális Egyesülete 2008. április 4-én megtartott egyesületi ülésén (a Pireus étterem tavernejában) a „60 éves a második magyar görög diaszpóra 1948 Kulturális rendezvénysorozat Budapesten a görög menekültek Magyarországra érkezésének 60. évfordulója alkalmából” címet viselő, a Fővárosi Görög Önkormányzat és a Görög Kultúráért Alapítvány szervezésében megtartott ünneppsorozat keretében.)

Grabovszky Atanáz Ignác (1827–?) honvéd főhadnagy

A név alapjául a balkáni kisváros, Grabovo neve szolgálhatott. Az első diaszpóra névanyagában Grabovan forma is megtalálható. Miskolci kereskedőkként jelentős lengyelországi kereskedelmi kapcsolatokkal bírtak. Eredetileg más volt a nevük. Az első miskolci nyomdát Szigethy Mihály alapította 1812-ben: ő egy miskolci görög kereskedő, Grabovszky Demeter biztatására telepedett át Nagyváradról Miskolcra.

E családból a legismertebbek Grabovszky Atanáz és Grabovszky Konstantin voltak.

Grabovszky Athanáz 1790 körül került Pestre, nagy kereskedői karriert futott be: bőrrel és pokrócokkal kereskedett. Jelentős volt jótékonyági tevékenysége.

1823-ban a görög Grabovszky Atanáz a testvéreivel együtt apádiai előnévvel magyar nemességet szerzett (ekkoriban még leginkább Krassó megyében éltek).

Fia, Grabovszky Atanáz Ignác (Pest, 1827–?) 1848 nyarán a pesti Földváry-féle önkéntes zászlóalj katonájaként harcolt a Délvidéken. Október 1-től őrmester lett a Békés megyében és Aradon szerveződő 30. honvédzászlóaljnál. December 14-től hadnaggyá nevezték ki. 1849 májusától főhadnagy lett a bácskai (IV.) hadtestnél.

(Források: Grabovszky Atanáz Ignác (1827–?) honvéd főhadnagy

Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Bp., 1979. 24. o.

Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal IV. kötet Pest, 1858. 445. o.

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban I. kötet A–Gy. Bp., 1998. 486–487. o.)

Gyra Ádám (1801–52) honvéd őrnagy

A görög Gyra Ádám Bécsben született 1801-ben. Görög nemzetiségű és görögkeleti vallású volt. 1822–31. között a 8. huszárezred főhadnagya volt. Ezt követően kereske-

dő ügynökként dolgozott. Feleségével és hét gyermekével élt. Gyra Ádám vagyontalan görög nemes volt.

1848 októberétől százados lett a Győrben szerveződő 39. honvédszászlóaljnál: alakulatával a szabadságharc egész folyamán a VII. (korábban feldunai) hadtestnél harcolt.

Őrnagyként a magyar szabadságharc honvédserege parancsnokságába tartozott.

1849 márciusa végén, a tavaszi hadjárat kezdete előtt a 39. honvédszászlóalj parancsnokaként a Gáspár András ezredes által parancsnokolt VII. hadtestben küzdött.

1849 júliusa közepén, a nyári hadjárat kezdete előtt a görög Gyra Ádám őrnagy, a 39. honvédszászlóalj parancsnoka ekkor már a Poeltenberg Ernő vezérőrnagy által vezetett VII. hadtesthez volt beosztva.

Aradon 12 év várfogságra ítélték: 1852. július 15-én kapott kegyelmet.

Szolnokon halt meg 1852 szeptemberében.

Egy másik szabadságharcost is említenék itt: Gira/Gyra Ferenc 1859-ben az osztrákoknál volt főhadnagy, majd emigránsként élt Amerikában: 1860-ban önkéntesként Guiseppe Garibaldihoz ment Sziciliába. 1861-től az olasz hadsereg tisztje lett: Gyra Ferenc százados Türr István tábornok segédtisztje volt ekkoriban. 1862 márciusában Milánóban, viszont májusban már Nápolyban tartózkodott.

(Források: Gyra Ádám (1801–52) lovag, honvéd őrnagy

Rózsa György–Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével: képek, nyomtatványok és iratok. Bp., 1973. 567. o.

Szilágyi Sándor: A magyar forradalom napjai 1849. július elsője után.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 2000. 66., 79., 133., 365. o.

Czuczor Sándor: Vajon, hogy látták a „külföldiek”. In.: Balatonalmádi város lapja XVII. évfolyam 2005 március

Káson Impérfalvi Csutak Kálmán: Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848–49. évi szabadságharcról, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról. Pest, 1868. 192. o.

Tanárky Gyula naplója, Válogatta és szerkesztette Kastner-Koltay Jenő Timár Lajosné közreműködésével, Bp., 1961. 457., 458. o.)

Lukács Lajos: Az olaszország magyar légio története és anyakönyvei (1860–1867.) Bp., 1986. 65., 69. o.)

Gyika Jenő (1816–?) nemzetőr, honvéd őrnagy

A görög désánfalvi Gyika-családnak Temes (Désánfalva), Krassó (Kossovica, Petroza, Krivina) és Zala (Belatinc) vármegyékben voltak földbirtokai.

A 18. századi Gyika-ház ma is áll Miskolcon (Kossuth Lajos u. 5. sz.).

Désánfalvi Gyika (Ghika) Konstantin (Szilárd) Emánuel szolgabíró és Dadányi Anasztázia gyermekeként 1816-ban született Bécsben a görögkeleti vallású Gyika Jenő.

1834-ben hadapród lett a császári és királyi hadseregben: 1839-ben a 62. gyalogezred hadnagyaként lépett ki a szolgálatból. Jogot végzett: 1842-től a Védegyelet alsólendvai elnöke lett. Csúzy Anasztáziát vette feleségül. 1847-ben a lövői járás főszolgabírójává választották.

Hazafias közéleti szerepvállalására 1848-ban jó példa az alábbi történet.

„Zalamegye összes kerületében a követválasztás napjául 1848. június hó 15-ike lett kitűzve; Alsó-Lendván is e napon tartatott az első követválasztás; jelöltek voltak: Gyika Jenő főszolgabíró és Horváth Péter muraközi földbirtokos. Az első választásnak azonban eredménye nem volt; arra újabb határnap tűzvetvén ki s Gyika Jenő visszalépven, ellenfél hiányában Horváth Péter választatott meg.”

De nemcsak beszélt, cselekedett is. Főszolgabírói hivatalát 1848 júliusáig látta el. E hónap 21-én a Dráva-vonal védelmére mozgósított nemzetőrök őrnagya lett a lövői járásban. Szeptemberben a Zala megyében szerveződő önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnokságával bízták meg: zászlóaljával októberben részt vett a Jellasics elleni küzdelmekben, Nagykanizsa és a Muraköz felszabadításában. Mura-Szerdahely kisközségnél (Zala vármegye csáktornyai járás) 1848. szeptember 11-én délután 4 órakor a Mura folyó melletti hidat Gyika Jenő nemzetőrségi őrnagy szalmacsutakkal befonatta, kátránnyal leöntöztette, majd felgyújtatta, „nehogy Jellachich horvát bán rabló csordája azon átkelven, az 1/4, óránnyira fekvő Alsó-Lendva mezővárost kirabolja vagy feldúlja.”

Egyházashüvelyi Dervarics Kálmán ekként számolt be erről: *„Délután négy óra lehetett, midőn a huszárok visszatértek, s miután azok biztosnak mondták, hogy az ellenség egy része Mura-Szerdahely, illetve Alsó-Lendva felé tart, Gyika őrnagy, Alsó-Lendva városnak tett ígéretéhez képest, a Mura hidját felgyújtotta; midőn a felgyújtás történt, Gyika őrnagy maga is a Mura hidján állt s én mellette voltam. A hidnak felgyújtása után a nemzetőrök s huszárok elhagytuk a Murát s Gyika őrnagy vezérlete alatt Szentgyörgyvárig masíroztunk, a hol a Keszthelyen tartózkodott Csányi Lászlótól érkezett parancs folytán a nemzetőrök fegyvereiket lerakták s haza bocsájtattak. Ez volt az első fegyverletétel!”*

1848. október 7. után Gyika őrnagy a 47. zalai zászlóalj parancsnokaként Nagykanizsa védelmében vett részt (Palocsay őrnagy városparancsnoksága alatt). Perczel Mór simontornyai-ozorai győzelme után, október 16-án vonult be magyar seregével Nagykanizsára: innen másnap Gyika Jenő nemzetőrségi őrnagy a zászlóaljával együtt Letenyére vonult Perczel parancsnoksága alatt.

5000 fős magyar sereg kelt át itt és Kottorinál a Mura-folyón: megfutamították az osztrák és horvát csapatokat, így az egész Muraköz magyar kézre került.

1848 decembere közepén, a téli hadjárat kezdete előtt, a görög családból származó Gyika Jenő őrnagy a 47. honvédszászlóalj parancsnoka volt: a Perczel Mór vezérőrnagy által parancsnokolt 2. Drávai hadtesthez tartozott.

Részt vett a móri ütközetben. A Mór közelében fekvő Bakonysárkányba vezető erdei és hegyi út területén 1848. december 30-án reggel 8 órától zajlott egy kisebb ütközet. Ennek során Perczel Miklós vezetésével a szabolcsi zászlóalj, és a 3-4 századnyi különböző csapatbeliek a hegyeken át Csákvár felé vonultak: december 30-án este csatlakozott a visszavonulókhöz a jobbszárnyon harcoló Gyika őrnagy is a zalai zászlóaljával. Csapatával veszteségek nélkül hagyta el a csatateret. A fehérvári úton visszavonuló egységek, Gyika zalai zászlóaljával megerősödvé, ekkor már igen erős ellenállást fej-

tettek ki: az utcai harcokban több császári katona (köztük Schaffgottsch kapitány) esett el, illetve sebesült meg. A móri ütközetben (mindkét oldalról beszámítva a veszteségeket) 32 katona esett el: Móron közös sírba, az ún. Homoki temetőben temették el ezeket a vitézeket.

1849. február 14-én a tornaljai ütközetben megsebesült.

1849 márciusa végén, a tavaszi hadjárat kezdete előtt Gyika Jenő őrnagy a 47. honvédszászlóalj parancsnokaként a Klapka György ezredes által parancsnokolt I. (korábban felső-magyarországi vagy felső-tiszai) hadtesthez tartozott.

Június 20-án Zala vármegyében esett fogságba: a Gorizutti őrnagy vezette császári különítmény Luttenbergbe, majd Grazba szállította. A császári hadbíróóság Pozsonyban 1850-ben hatévi várfogságra ítélte. Gazdagsága révén óriási bécsi befolyással bíró sógora, Sina Simon György (felesége Ghika Iphigenia) segítségével szabadon engedték.

Bellatinci (ma: Beltinci, Szlovénia) birtokrészét eladósodása miatt 1852-ben elárverezték. 1855 és 1857 között az osztrák örökös tartományokba kapott útlevelet: 1858 után már nincsen nyoma (talán meghalt, vagy elköltözött a megyéből).

(Források: Gyika Jenő (1816–?) nemzetőr, honvéd őrnagy

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. IV. kötet, Pest, 1858. 468–469. o.

Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. Bp., 2000. 53., 63., 367. o.

Egyházasbükküi Dervarics Kálmán: Alsó-Lendva története. In.: Zalavármegyei évkönyv a milleniumra. Közreműködő: Halis István (1855–1927) (szerk.); Hoffmann Mór (1843–1915) (szerk.); Rákosi Jenő (1842–1929) (bev.) Szerz. közl.: szerk. Halis István, Hoffmann Mór; Rákosi Jenő elűljáró beszédjével Nagykanizsa: Wajdits József Ny., 1896. 217–219. o.

Pallas Nagylexikona XII. kötet, Bp., 1896. 856. o.

Arany Horváth Zsuzsa: Gyika felégette a hidat. Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok a Lendva-vidéken 1848/49. In.: Zalai Hírlap 2006. március 14. (62. sz.) 14. o.

Barbarits Lajos: Nagykanizsa Bp., 1929. 55. o.

A forradalom és szabadságharc levelestára. II. kötet, összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. Waldapfel Eszter Bp., 1952. 41. o.

Erdős Ferenc: Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848–1849) 13. A honvédelem szervezésében jelentkező problémák. A móri ütközet. In.: Fejér Megyei Levéltár Közleményei 23. Székesfehérvár, 1998.

Novák Mihály: Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. 342–343. o.

Pálmány Béla–Hermann Róbert: Gyika Jenő. In.: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla Bp., 2002. 1008–1009. o.

Hermann Róbert: Perczel Mór dunántúli hadjárata és a móri ütközet. In.: Aetas 2001. 2. szám

Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 388. o. (a „Nemzetőrségi tisztek és zászlóaljparancsnokok” listáján; Gyika Jenő őrnagy kinevezése 1848 június 21-én történt; az ezt tudtul adó nádori rendelet száma: 1924., „díj nélkül alkalmazva” kitétel; közzétéve a 45. számú Közlönyben)

Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp., 1953. 72., 104., 206., 207. o.)

Hadfy (Hadzsits) János Döme (1828–1890) honvéd hadnagy

Hadzsits Miklós és Gyika Kata fia, Hadfy (Hadzsits) János Döme 1828-ban született Torontál vármegyében. Makedóniai eredetű család voltak.

1848 őszén beállt a honvédsereg 3. Ferdinánd huszárezredéhez. 1849 áprilisától hadnagy az ezredénél (a III. hadtestben).

A június 22-én zajló peredi, majd a július 2-án sorra kerülő komáromi ütközetekben tünt ki bátorságával. Világosnál tette le a fegyvert.

1872-től Torontál vármegye főügyészeként tevékenykedett. Később királyi közjegyzőként működött Nagybecskerekén.

1867-ben Törökbecse városi, 1890-től pedig a Torontál megyei Honvédegylet tagja volt.

Valószínűleg Zomborban hunyt el 1890-ben.

(Források: Hadfy (Hadzsits) János Döme (1828–1890) honvéd hadnagy

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q Bp., 1998. 7. o.)

Hadzsy György (1800–?) nemzetőr százados, városi főkapitány

A Hadzsy/Hadzi/Hacsi név több magyar város görögjei között előfordul. 1708 májusában hozták létre Kecskeméten a görög kompániát: az alapító szerződéssel érintettek között volt Hadzi Janyisz, Hadzi Tzimóra, Hadzi Jorjisz.

Jó példa erre Tokaj görög közössége történetének egyik fontos dokumentuma is: az 1711-ből való tanúvallomásokat tartalmazó tokaji jegyzőkönyvben tizenöt görög kereskedő neve szerepel a Testes Graeci Companiea Tokaiensis összefoglaló név alatt. A tokaji görög kompánia tagjai volt (többek között) 1711-ben Hacsi György.

A Hadzsy név a 18. század közepétől ismeretes Szentesen: e család egyike volt annak a számos görög kereskedőcsaládnak, akik Magyarországra menekültek, és itt meggyökereztek.

Hadzsy György 1800. március 16-án született Szentesen. Jogi tanulmányokat folytatott, majd ügyvédi irodát nyitott szülővárosában. Boros Sámuel főjegyző (későbbi főbíró, majd polgármester) egyik legközelebbi munkatársaként szaktudásával segítette az örökvaltsági szerződések előkészítését, megkötését. 1835-től számos városi tisztséget viselt: kezdetben Boros Sámuel helyettesítette a jegyzői poszton, 1837-ben számvevővé, majd 1840-ben városi tanácsnokká választották, 1842-től pedig jegyző, 1846–48 között már főjegyző és levéltárnok lett. Hadfiként is megállta a helyét.

Tevékenyen vett részt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc küzdelmeiben. 1848 márciusa végétől a nemzetőrség megszervezésében hatékonyan vett részt: a létszám két-három hét leforgása alatt majd 600 főre szaporodott. 1848 áprilisának elején a 16 tagú Szentesi Közcsendi Választmányba választották be: e szervezet feladata a

szentesítésre váró törvények ismertetése, magyarázata, valamint a nemzetőrség további szervezése volt.

A délvidéki szerb támadásokkor a nemzetőr alakulatokat országszerte mozgósították: 1848. július 16-án elindult az első szentesi nemzetőr osztag (300 gyalogos, 100 lovas) a délvidéki Óbecsére, majd innen Törökbecsére, ahol a lázongó rácokat megrendszabályozták a helyi lakosok segítségével. A szentesi gyalogosok parancsnoka Hadzsy György százados volt.

1849 januárjától Szentes város főkapitánya lett.

A Hadzsy családtagok közül a legismertebb Hadzsy György fia, Hadzsy János orvosdoktor: nevét emléktábla őrzi Szentesen.

(Források: Hadzsy György (1800–?) nemzetőr százados, városi főkapitány

Petri Edit: A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. In: Cumania III. Historia Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei szerkesztő Horváth Attila Kecskemét, 1975. 40. o.

Bánkúti Imre: Egy görög kereskedő tevékenysége Kecskeméten és a Délalföldön (Adalékok a Rákóczi-szabadságharc gazdaságtörténetéhez). In.: Cumania III. Historia Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei szerkesztő Horváth Attila Historia Kecskemét, 1975. 91–92. o.

Labádi Lajos: A 48-as „öreg káplár”. 205 éve született Hadzsy György. In.: Szentesi Élet, 2005. március 18.

Alföldi tudományos gyűjtemény. Kiadta az Alföldi Tudományos Intézet Szeged, 1946. 269. o.)

Hailimor Márton (Márk) (1816–1866) honvéd százados

Hailimor (Hajlemász, Heilamász) Márton 1816-ban született Vingában. Polgári születésű, római katolikus vallású, és nőtlen volt. Borbélymesterséget tanult.

Görög anyanyelvű katonaként harcolt a magyar szabadságharc idején.

1834–1846 között a 4. huszárezred lovaskatonája volt.

1848 októberétől hadnagy lett az olasz legénységi állományú Frangepán-csoportnál (ezt az egységet a 23. Ceccopierri gyalogezred honvédsereghez csatlakozó katonáiból szervezték meg). Később főhadnagyi, majd századosi rangban harcolt a 48/3. honvédszászlóaljnál.

Ezután a világosi fegyverletételig a 117. honvédszászlóaljnál szolgált a VII. (feldunai) hadtestnél.

1866. július 1. napján hunyt el Szegeden.

(Források: Hailimor (Hajlemász, Heilamász) Márton (Márk) (1816–1866) honvéd százados

Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.

Diószei György Antal dr. „Görög eredetű családok sarjai az 1848–49-es dicsőséges magyar szabadságharcban” címet viselő előadása elhangzott a Kariatidák Görög–Magyar Nők Kulturális Egyesülete 2008. április 4-én megtartott egyesületi ülésén.)

Janitsáry Sándor (1821–1904) honvéd főhadnagy

E család Görögországból a 18. század végén érkezett Magyarországra. Jelentős birtokokra tettek szert Komárom, Krassó és Temes vármegyékben, majd pedig a 19. század közepétől Dunapentelén (Fejér vármegye) is. Apja, Janitsáry Miklós (?–1850) a magyarországi hajózás és gabonakereskedelem egyik nagyjaként közismert személyiség volt. V. Ferdinánd 1836-ban nemesi rangot és a krassó megyei Dragomirest kincstári helységet adományozza a családnak (a dragomiresti előnév használatával együtt).

Janitsáry Miklós egyik fia, Janitsáry Sándor (Komárom, 1821–1904., Budapest) 1841–44. között a 12. (Nádor) huszárezredben szolgált.

Dragomirestei Janitsáry Sándor huszárhadnagy 1848 szeptemberétől már a komáromi önkéntes nemzetőrök századosa lett. Harcolt Jellasics ellen.

Decembertől 14-én főhadnagyi kinevezésben részesült: ekkortól a 13. (Hunyadi) huszárezredben teljesítette katonai szolgálatát. 1849 januárjától már alszázados a Bocskai-huszárezredben.

1869–1902. között országgyűlési kormánypárti képviselő: Mikszáth Kálmán az írásaiban őt említette Tisza Kálmán „janicsára” néven.

(Források: Janitsáry Sándor (1821–1904) honvéd főhadnagy

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. kötet, Pest, 1859. 296–297. o. Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q Bp., 1998. 119. o.

Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 719. o.)

Janitsáry Szilárd (1825–1893) honvéd főhadnagy

Janitsáry Miklós görög kereskedő, földbirtokos és Nikolits Theophlia másik fia, Janitsáry Szilárd tanulmányait Komáromban folytatta, majd Pesten végzett ügyvéd lett. 1848. szeptember 7-től a komáromi önkéntes nemzetőrök, majd a 2. dunántúli önkéntes nemzetőrszázalój főhadnagyként harcolt a magyar hazáért. Részt vett a Jellasics elleni harcokban.

Az 1850-es évektől Dunapentelén élt: jelentős szerepet töltött be a mezőváros, majd nagyközség életében, hiszen virilis jogon tagja volt a nagyközség képviselő-testületének. 1872-től tagja lett a megyei törvényhatósági bizottságnak: az 1872. június 19-én megtartott országgyűlési választásokon pedig a (Dunapentelét is magába foglaló) rácalmási kerület országgyűlési képviselőjévé választották.

1893 júliusában hunyt el.

A Fiumei úti bal oldali falsírboltjai között (B. 119) találhatóak dragomirestyei Janitsáry Sándor (1821–1904) politikus, nagykereskedő, 1848-as honvéd főhadnagy; és dragomirestyei Janitsáry Szilárd (1825–1893) ügyvéd, politikus, 1848-as honvéd főhadnagy sírjai.

A fenti fivérek testvére, Janitsáry Döme az 1847–1848. évi országgyűlésen Komárom város követe volt; majd minisztériumi tisztviselő lett, és 1848 decemberében nemzetőr volt a budai (pest megyei) I. nemzetőrzászlóalj 1. századában.

(Források: Janitsáry Szilárd (1825–1893) honvéd főhadnagy

Fejér Megyei Történeti Évkönyv 24. Székesfehérvár, 1998.

Dunaiújváros története. Szerkesztette Erdős Ferenc és Pongrácz Zsuzsanna. Dunaiújváros, 2000.

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q Bp., 1998. 119. o.

Szinnyei József: Komárom 1848–49-ben Bp., 1887. 157. o.

Pest-budai nemzetőrök 1848–49. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Válogatta és szerkesztette Czaga Viktória és Jancsó Éva Bp., 2001. 359. o.)

Jurgosi János (1821–?) honvéd hadnagy

Az egri görögök között található 1751-ben az alábbi név: „*Gyöngyösi másként Jurgus Tamás*”. A név eredete vélhetően Gyöngyös városa nevéből ered, vagy e városban lévő görög kapcsolatra utalhat. Számos ilyen jellegű példát lehetne erre felhozni (pl. Borso-di, Tokai /Tokaji, stb.).

Jurgus Demeter pedig gyöngyösi görög kereskedő volt az 1760-as években.

Vélhetően a fenti görög családokkal rokonságban állt az alábbi honvéd hadnagy.

Jurgosi János Miskolcon született 1821-ben görögkeleti vallású családban. Festő és mázoló volt. 1843-tól közvitézként szolgált a 39. Don Miguel gyalogezredben.

1848 nyarán a szerbek ellen harcolt ezredével: október közepétől őrmester lett a honvédseregbe átlépett ezredében. 1849 májusától áthelyezték az alakuló 93. honvédszászlóaljhoz. Augusztus 5-től hadnagy lett a bánági V. hadtestnél (a borosjenői fegyverletételig).

(Források: Jurgosi János (1821–?) honvéd hadnagy

Bihari József: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. In: Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II. Eger, 1956. 447. o.

Sasvári László – Diószegi György: Görögök névhasználata az első diaszpórában (család- és helytörténeti adalékok tükrében). In.: A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei 2. Debrecen, 2007. 26. o.

Belitzky János: A török kiűzésétől a polgári forradalomig. In.: Balassagyarmat története 896–1962 Balassagyarmat, 1977. 506. o.

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q. Bp., 1998. 147. o.)

Karátsonyi Pál (1825–?) honvéd főhadnagy

E görög család már a 17. század második felében jelen volt Tokajban, és más magyar városokban is. Ismert a debreceni görög kereskedők pecsétje (c. i.): Laxenburgban kelt 1690. május 19-én (Liber Regius XX. 372.): e királyi kiváltságlevél Horváth Márton debreceni görög főbíró és Hunyadi Sándor görög kereskedő kérelmére került kiadásra. Ez utóbbi személy megítélésem szerint a vajdahunyadi lakos Karácsony/Karátsonyi Sán-

dorral azonos, aki II. Rákóczi Ferenc egyik fontos kereskedelmi szállítója volt a szabadságharc idején.

Karátsonyi Konstantin Pál (?–1805) vagyonos és köztisztviselőként álló tokaji görög kereskedő feleségével, N. Máriával (?–1808) valamint György, János, Tamás, Anna, Katalin és Márta nevezetű gyermekeivel együtt 1801. július 31-én címeres nemeslevelet kapott (Országos Levéltár A 57 Királyi könyvek 60. kötet 484.; A 39 Acta Generalia; A 57 76). A címer egyébként egy négyfelé osztott pajzs, aminek 1. és 4. negyedében vörös mezőben zöld dombon kettősfarkú ágaskodó aranyoroszlán áll, mellő jobb lábával kivont kardot villogtatva, a 2. és 3. negyedében pedig ezüst mezőben kiterjesztett szárnyú, mindkét lábai karmaival zöld gallyat tartó kétfejű fekete sas látható. A sisakdíszben kiterjesztett szárnyú, vörös csőrű és lábú, csőrében zöld gallyat tartó fehér galamb emelkedik. A takarók jobbról arany-vörös, balról pedig arany-fekete színűek. E címer elemei más görög családok címerein is előfordulnak (pl. az oroszlán a bátorság jelképeként a bihariószegi Kiss-család címerén). A kétfejű sas ősi bizánci jelkép. Diszítő elemként látható a tokaji ortodox templom szószékén is. A nemeslevél indokolásában a család katonai helyállása is megemlítődik: a francia háború idején öt katonát állított ki a Karátsonyi család; a legidősebb fiú, Karátsonyi György pedig maga is a Zemplén vármegyében szervezett zászlóalj katonája volt.

A szintén görögkeleti vallású szabadságharcos Karátsonyi Pál igen változatos életet élt. Tokajban született 1825-ben. 1836-tól a sátoraljaújhegyi piarista gimnáziumban tanult.

1848 októberében állt be a Kassán szerveződő 20. Honvédszászlóaljba, ahol november 1-től már őrmesteri rangot viselt. 1849. január 17-től hadnagyi rangot kapott. Részt vett a felső-tiszai harcokban. Június 14-től pedig már főhadnagyként volt a zászlóaljnak segédtisztje.

Július közepétől a Kazinczy-hadtest Bányaffy-hadosztályának segédtisztjeként szolgált.

A szabadságharc leverése után, július 28-tól kényszersorozták a császári hadsereg 7. könnyűlovas ezredéhez. 1856-tól hadnagyi rangot viselt a 11. dzsidászrezzenében.

Habsburg-ellenes kijelentései miatt 1859. január 15-én lefokozták: három év várfogságot kapott.

Életútja alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az itáliai magyar légióban az olasz egység megteremtéséért küzdött: 1861-től hadnagyként, 1864-től pedig már főhadnagyként harcolt.

Itáliában lovassági ismereteket és kardforgatást oktatók a szabadságharcosoknak.

Az itáliai győzelmek után hazatért Magyarországra: 1867-től a Zemplén megyei Honvédegyelet tagja volt. 1867. május 1. napján tartotta alakuló közgyűlését a Zemplén megyei Honvédegyelet: az alapítók között Karátsonyi Pál főhadnagy is ott volt.

Karátsonyi Pál alapító tagja volt (Karátsonyi Péter, Karátsonyi Tamás, hadusfalvi Spillenbergek József Gábor, Mezössy László, Zákó Soma, Kolos János és más neves hegyaljai személyiségek mellett) az 1866. szeptember 20-án megalakított Tokaj-Hegyaljai Takarékpénztár Egyesületnek.

(Források: Karátsonyi Pál (1825–?) honvéd főhadnagy

Nagy Iván: *Magyarország családi címerekkel és nemzékrendi táblákkal V. kötet. Pest, 1859. 87–88. o.*
Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q. Bp., 1998. 172. o.*

Sasvári László–Diószegi György Antal: *Az egyház és a vallás jelentősége az első diaszpóra görögségének az életében. In.: Ethnica szerkeszti Ujváry Zoltán Debreceni Egyetem Néprajzi Intézet 2005. VII. évfolyam 4. szám 127. o.*

Honvéd schematismus vagy is az 1848/49-ki honvédseregből 1868-ban még életben való főtiszteknek névkönyve összeállította Mikár Zsigmond alszázados, kiadta Bakó Farkas százados Pesten, 1869. 108–109. o.

Diószegi Krisztina: *A XVII–XIX. századi hegyaljai görögök élete, avagy egy tarcali konferencián elhangzott történelmi előadás ismertetése. In.: Agora Görög Kisebbségi Kulturális Magazin 2008 január-február 14–15. o.*

Bencsik János: *Kapitalizálódó gazdaság, polgárosodó társadalom – Tokaj népessége 1869-ben. Miskolc, 2003. 38., 40–41. o.*

Lukács Lajos: *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–67. Bp., 1986. 141. o.)*

Lázár Miklós (1791–?) honvéd őrnagy

A görögkeleti vallású Lázár Miklós 1791-ben született egy egri görög kereskedőcsalád sarjaként. 1812–35. között a 6. huszárezred lovas katonája volt: századosként nyugdíjazták. Pozsonyban élt.

1848 októberétől honvéd őrnagyként szolgálta a magyar szabadságharcot: a pozsonyi nemzetőrség egyik zászlóaljának parancsnoka lett. Részt vett a nyugat-magyarországi harcokban: harcolt a hurbanisták és a Simunich elleni csatákban. December elejétől a védművek egyikének, a Nádor-vonalnak a parancsnoka a komáromi várban. 1848 decembere közepén, a téli hadjárat kezdete előtt, a görög családból származó Lázár Miklós őrnagy tértisztként szolgált a Komáromi várőrségben báró Majthényi István várparancsnoksága alatt.

A szabadságharc után a császári hadbíróóság megfosztotta rangjától és nyugdíjától.

(Források: Lázár Miklós (1791–?) honvéd őrnagy

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 2000. 58., 475. o.*

Kiss Péter: *Az 1848–49-es események egri vonatkozású résztvevői. Eger, 1998. 90. o.)*

Margó Gyula (1824–1849) honvéd főhadnagy

A görögkeleti vallású Margó György (1780–?) lelkész és Szaranda Katalin fia, Margó Gyula 1824-ben Pesten született. Gimnáziumot végzett.

1843-ban önkéntes volt az 5. tüzér, 1848-ban pedig a 16. Zanini gyalogezredben.

1848 októberétől hadnagy lett ezrede 2. zászlóaljánál Eszéken.

November végétől főhadnagy volt a honvéd tüzérségnél. A tüzérség 2. löszerkészítő századának parancsnokaként tevékenykedett Nagyváradon: tüdőbajban halt meg itt 1849. március 7-én.

(Források: Margó Gyula (1824–1849) honvéd főhadnagy

Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q Bp., 1998. 442. o.)*

Margó Tivadar (1816–1896) honvédorvos

A családnév Markovics, Marku, Margó alakban is előfordul. Valószínűleg a Márk keresztnévből ered. E görög család dél-albániai területről érkezett Magyarországra. Az 1780-ban Ercsiben született Margó György papi pályára lépett: kiválóan beszélt görögül, németül, szerbül, románul, és természetesen magyarul. 1811-ben Popovics Dionisziosz püspök felterjesztette őt a görög-vlach egyházközség lelkészi állására (de végül a pesti szerb templom parókusa lett).

1848. március 15. napja után a „Közsendi Bizottmány” újabb tagjai közé tartozott Margó György és a szintén görög Mávromaty Józsafát. (Mavromatisz/Mávromaty Józsafát sírja a Fiumei úti sírkertben található a baloldali falsírboltok között.)

Margó Györgyöt később meghurcolták azért, mert 1848-ban a magyar forradalom és szabadságharc mellé állt. Margó György fiai is részt vettek az 1848–49. évi szabadságharcban. 1816. március 5-én Pesten született Margó Tivadar. (Nagyapja még Ercsiben volt görög kereskedő.) A szabadságharcban Margó Tivadar honvédorvosként vett részt a haza védelmében (testvérei pedig honvédeként szolgálták a magyar szabadság ügyét). Margó Tivadar az első magyar darwinisták egyikeként lett igazán közismert.

Később orvosprofesszorként lett a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Szerette a szépirodalmat, több nyelven beszélt, zongorázott, gitározott.

Margó Tivadar élete utolsó 20 évét pusztaszentlőrinci házában töltötte. Pusztaszentlőrincen (ma Pestszentlőrinc) halt meg 1896. szeptember 5-én (itt, a mai XVIII. kerületben emléket őriz a Margó Tivadar utca).

A hírneves zoológus, anatómus, egyetemi tanár, 1848-as honvéd orvos a Fiumei úti temetőben nyugszik (B. 582. számú sírhely).

Szintén honvéd testvéröccse, Margó Emilián (1826–81., Miskolc) 1862–1881. között a miskolci görög ortodox egyházközség lelkésze volt: e minőségében ő végezte a tokaji ortodox görög egyházközség anyakönyvezését is. Tokaj görög egyházközségének 1920 táján elveszett 17–18. századi anyakönyve valamikori meglétét alig néhány megmaradt anyakönyvi kivonat, mint például a szintén görög eredetű tokaji Charis/Szerviczky családra vonatkozó anyakönyvi kivonatok igazolják: ezen okiratokat 1873. február 1-én Margó Emilián állította ki a tokaji ortodox görög anyakönyv alapján a család számára. A tokaji görög ortodox egyház 17–18. századi anyakönyveinek sorsa a mai napig feltáratlan (talán Karlócára kerülhetett). Bízunk abban, hogy egyszer majd előkerülnek ezek a tokaji görögkeleti anyakönyvek, hiszen ez alapvető fontosságú forrást jelenthetne a magyarországi görög közösség társadalmi és családi kapcsolatrendszerének feltárása érdekében.

(Források: Margó Tivadar (1816–1896) honvédervos

Füves Ödön: *Margó Tivadar orvosprofesszor származása. In.: Orvostörténeti Közlemények 1977. 107–109. o.*

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története I. kötet Bp., 1894. 67. o.*

Ladányiné Boldog Erzsébet: *A magyar filozófia és darwinizmus XIX. századi történetéből 1850–1875. Bp., 1986. 36. o.*

Magyar Életrajzi Lexikon II. kötet L–Z. Főszerkesztő Kenyeres Ágnes, Bp. 1969. 142., 143. o.

Szállási Árpád: *Margó Tivadar. In.: Orvosi Hetilap 1976. 851–854. o.*

Bal oldali falsírboltok. In.: Budapesti Negyed 25. 1999/3.)

Entz Béla: *Margó Tivadar t. tagról (bibliográfiával, MTA Emlékbeszédek, Bp., 1898.*

Dobrossy István (szerk.): A miskolci orthodox templom és sirkertje. Miskolc, 2001. 96. o.

Sasvári László—Diószegi György Antal: *Az egyház és a vallás jelentősége az első diaszpóra görögségének az életében. In.: Ethnica szerkeszti Ujváry Zoltán 2005. VII. évfolyam 4. szám 127. o.*

Spilenberg-Diószegi György Antal dr. „A görög eredetű nemes Charis/Szerviczky-család főbb tagjainak tevékenysége a XVII–XIX. században” címet viselő előadása elhangzott Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2008. február 28-án megtartott egyesületi ülésén (Egyetemi Könyvtár.)

Nicoledon/Győzey Vince (1795–1875) honvéd őrnagy

Görög eredetű magyar nemes család sarja. Édesapja Sáros vármegye alispánja volt. Nicoledon Vince 1795-ben született. 1812–40 között katona volt: a 17. határőrezredben volt százados, amikor párbaj miatt megfosztották rangjától. Ezután kereskedőként ténykedett Nagyváradon.

1848 augusztusától a Győzey vezetéknévvel viselte. Szeptember 20-ától százados a 34. Vilmos porosz herceg gyalogezred 1. zászlóaljánál: részt vett a pákozdi csatában. Októbertől már őrnagyként az alakulatának parancsnoka lett a feldunai hadtestnél. Novemberből kórházparancsnok volt Nyíregyházán. 1849 márciusában az olasz légió szervezőjeként ténykedett Debrecenben. Május 20-tól Esztergom város térparancsnokává nevezték ki. Augusztus elejétől pedig Aradon az összpontosított katonai kórházak főfelügyelője lett.

Aradon a hadbírószág elé állították: sorozóbizottság elé került, majd elbocsátották.

1867-től a Bihar megyei Honvédegyetel tagja volt. 1875 decemberében hunyt el.

Görgey Artúr említi nevét az emlékirataiban.

(Források: Nicoledon/Győzey Vince (1795–1875) honvéd őrnagy

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 2000. 368. o.*

Ritter von Valentin Streffleur: Streffleurs militärische Zeitschrift 1833. 126. o.

Szent-Ivány Zoltán: Századunk névváltozásai.. Bp., 1895. 91. o.

Hegyesi Márton: Bihar vármegye 1848–49-ben 1885. 90. o.

Szinnyei József: Komárom 1848–49-ben. Bp., 1887. 416. o.)

Oeconom György (1826–1905) honvéd főhadnagy

E családnév Ikonom-, Ekonom és Öconom névalakokban is előfordul. 1805-ben Egerben a görög iskola igazgatójaként tevékenykedett Ekonom Naum.

A görögkeleti vallású Oeconom György váci ügyvéd Kossuth Lajos politikai fogolytársa volt 1837–40 között. Fia, ifjabb Oeconom György 1826-ban született Pesten. Joggyakornok lett.

1848. július 30-án érkezett Kossuth Lajos Vác városába: az előzetesen már értesített barát, Oeconom György fogadta az ekkor még jórészt felfegyverzetlen nemzetőrök mustrájára érkező nevezetes vendéget.

1848 szeptemberétől az ifjú önkéntesként szolgált a 14. honvédszászlóaljnál.

1849 februárjától hadnagy lett. Világosnál már főhadnagyi rangban szolgált.

A szabadságharc egész ideje alatt a Feldunai (VII.) hadtest kötelékeiben harcolt.

1849 szeptemberétől kényszersorozták a 9. huszárezredhez: 1851-től tartós szabadságon volt.

Gózhajókapitányként dolgozott a Dunán. 1867-től Pest város Honvédegyletének tagja lett.

Öconom Naum felelős szerkesztője és kiadója volt a „Das junge Ungarn” címet viselő lapnak 1848 áprilisától: 30 feletti számot jelentettek meg.

(Források: Oeconom György (1826–1905) honvéd főhadnagy

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q. Bp., 1998. 596. o.

Dr. Tragor Ignác: Vác története 1848–49-ben Vác, 1908. 31., 32. o.

Kemény G. Gábor: Társadalomrajz és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Bp., 1957. 125. o.)

Papadopoulos/Papaffy Miklós (1815–?) honvéd főhadnagy

Papadopoulos Gergely görögországi születésű görög kereskedő a 19. század elején a törökök görögüldözése elől menekült Magyarországra: a Bánságban uradalmi gazdasítást tett a szintén görög Nákó gróf birtokán. Takarékosága révén Pesten házat vásárolt: egy leánya és négy fia született.

Egyik fia, Papadopoulos (később Papaffy) Miklós (Pest, 1815–?) gimnáziumot végzett. 1830–46. között köztisztviselőként teljesítette katonai szolgálatát a 32. gyalog- és az 1. huszárezredben. 1848 őszén altiszt lett a 14. (Lehel) huszárezredben. 1849 júliusában Korponay ezredes mellett hadnagyként parancsörtszt volt. A világsi fegyverletétel után Komáromba ment. Szeptemberben Klapka tábornok főhadnaggyá nevezte ki. Törökországba emigrált: ekkor már török katonaként részt vett a krími háborúban (Szevasztopol ostrománál Simpson angol tábornok kíséretéhez tartozott). Bejárta Európát: járt Németországban, Franciaországban, Hollandiában, Itáliában, Görögországban is. 1858 nyarától már Londonban, majd 1860 márciusáig Cardiffban, Walesben élt.

Kémiai ismeretekkel is bírt: Kászonyi Dániel tudomása szerint feltalált egy ezüst-höz hasonló vegyületet.

Az amerikai polgárháború századosaként harcolt: innen folyósították nyugdíját is. 1867-től a Pest Városi Honvédegylet tagja volt.

(Források: Papadopoulos/Papaffy Miklós (1815–?) honvéd főhadnagy

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q. Bp., 1998. 632. o.;

Csorba György: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. In.: Hadtörténelmi közlemények 1999. (112.) 2. szám 33. o.

Kászoniy Dániel: Magyarhon négy korszaka. Bp., 1977. 379–383., 387–388. o.)

Papadopoulos/Papaffy Timót (1816–?) honvéd hadnagy

Papadopoulos Gergely másik fia, Papadopoulos (később Papaffy) Timót (Pest, 1816–?) eredetileg gazdatiszt volt.

1833–46. között őrmester volt a 23. gyalog- és a 4. huszárezredben. 1849 júniusától hadnagyként teljesítette katonai szolgálatát a 12. (Nádor) huszárezredben (a Kmetty-hadosztályban). 1861 januárja és 1862 júliusa között az olaszországi magyar légió 2. huszárszázadában harcolt. 1867-től Pest város Honvédegyletének tagja lett.

(Források: Papadopoulos/Papaffy Timót (1816–?) honvéd hadnagy

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q. Bp., 1998. 632. o.

Lukács Lajos: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Bp., 1986. 366. o.)

Pompéry János (1819–1884) nemzetőr főhadnagy

E görög eredetű család a 18. század közepén Makedóniából vándorolt Magyarországra: Miskolcon telepedtek le. A görög eredetű bevándorló kereskedő unokája, vallányi Pompéry János jogot tanult Eperjesen (1842-ben ügyvédi vizsgát tett). Ezután Pestre költözött: irodalmár, író, publicista lett (írói álneve Ervin volt).

Az 1847-ben magyar nemesi címeradómanyozásban részesült Pompéry János.

A márciusi forradalom után vallányi Pompéry János fontosnak tartotta „*a magyarajkú görög nem egyesülteknek papjai s tanítói képesítését*” megteremtő jogi lépések megtételét: felvetését 1848 nyarán a magyar kormányzat kedvezően fogadta, de az akkori viszonyok közepette nem sikerült megvalósítani.

A miskolci Pompéry György és hernádszentandrásiy Szonthe Mária fia, Pompéry János nem pusztán a szavak, de a tettek embere is volt: 1848. július 6-tól a Veszprém megyében fekvő marcaltői járás mozgósított nemzetőreivel indult a Dráva-vonal védelmére (közben a tábori életről szóló írásait folyamatosan megküldte a győri Hazánk címet viselő újságnak). Augusztus közepére ért vissza zászlóaljával Pápára. A miklósfalvi magyar táborba vonult: nemzetőr főhadnagyként harcolt az október 31. napján zajló schwechati csatában. Novemberben Csány László kormánybiztos futáraként ténykedett.

December 15-től Szemere Bertalan belügyminiszter titkáráként tevékenykedett. 1849 május végétől a független magyar országgyűlés képviselője volt Nagykunság túrkevei kerületének.

1849. augusztus 1-én Vécsey Károly vezérőrnagy táborában tartózkodott: a 9-én sorra kerülő temesvári csatáig. Jelen volt a világosi fegyverletételnél. Nagy kockázatot vállalt, amikor önként jelentkezett a hadbírósnál. 1850 júliusában kegyelemben részesült.

1850 végétől Bécsben élt: a legfőbb törvényszéknél a magyar felek ügyeinek elintézését magán ügyvivőként szorgalmazta.

Pompéry János 1853-ban visszatért Pestre: a következő évtől a Pesti Napló munkatársaként, majd 1857-től szerkesztőjeként tevékenykedett. Magyar érzelmű emberként és a Magyarország napilap megalapítójaként és szerkesztőjeként 1861-ben újságjában tiltakozott az osztrák kétféjű sas középületre való helyezése ellen: ennek okán a cenzor bünvádi eljárást kívánt indítani. Végül erre nem került sor. Ekkoriban Deák Ferenc és Kemény politikáját támogatta, később Tisza Kálmán mellé állt.

Zichy Nándor gróf 1861. június 24-én Pompéry Jánosnak írott levelében a hazaszeretetről, mint „szent érzésről, hitvallásról, religioról” vallott igen méltó gondolatokkal, megemlítve azt, hogy a reformkori magyar emberek joggal nyomtatták levélpapírjukra „Csak te lehess boldog, szép haza, szenvedek én”.

Pompéry János a Magyarország szerkesztőjeként börtönbe került 1862-ben akkor, amikor az osztrák abszolutizmus nekikezdett a sajtó „megrendszabályozásához”. Tánacsics Mihály Második fogságom címet viselő írásában említést tesz Pompéry Jánosról (aki ráadásul a szomszédos cella lakója lett).

Hatásos tevékenységet fejtett ki az írók segélypénztára létrejötté érdekében. Egy biztosító társaság igazgatója lett. A költő és közéleti személyiség Garay János árváinak segítése terén fontos érdemei voltak.

1865–68 között a Nemzeti Színházban a „Dramabíráló választmány” tagjaként tevékenykedett.

Pompéry Jánosról egy 1600 körül készített kódexet is elneveztek (Pompéry-kódex), mivel az egyik 19. századi tulajdonos ő volt: tőle került a kódex Toldy Ferenchez, majd az egri érsekhez. E régiség egyébként két görög vonatkozású írást is tartalmaz (10a–77a: Ilosvai Péter: Nagy Sándor históriája. 77a: „1600”; 156a–164a: Varsányi György: Xerxes históriája).

1884. szeptember 28-án hunyt el Budapesten.

A Fiumei úti temető jobb oldali falsírboltjai között (J. 486) találhatóak vallányi Pompéry János (1819–1884) író, publicista, ügyvéd, politikus, szerkesztő, az MTA levelező tagja; és fiai, vallányi Pompéry Elemér (1856–1938) víz- és vasútépítő mérnök, hadmérnök, a Szabadalmi Bíróság elnöke, utazó, a Magyar Mérnök és Építész Egylet igazgatója; vallányi Pompéry Aurél (1868–1935) római katolikus plébános, teológus, egyházjogász, történész, könyvtáros sírjai.

(Források: Pompéry János (1819–1884) nemzetőr főhadnagy

Új magyar életrajzi lexikon V. kötet P–S. Főszerkesztő Markó László, Bp., 2004. 425. o.

A forradalom és szabadságharc levelestára I. kötet összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. Waldapfel Eszter Bp., 1950. 315. o.

Iványosi-Szabó Tibor – Hermann Róbert: Pompéry János. In.: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla, Bp., 2002. 685–686. o.

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-től 1945-ig. Összeállította Kovács Máté, Bp., 1970. 31. o.

Megbíráltak és bírálók – A cenzúrahivatal aktáiból (1780–186.) Szerkesztette Mályuszné Császár Edit, Bp. 1985. 605. o.

Magyarország története IV. kötet, szerkesztette Hanák Péter Bp., 1975. 119. o.

Megbíráltak és bírálók – A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867). Szerkesztette Mályuszné Császár Edit, Bp. 1985. 598. o.

Táncsics Mihály: Második fogságom. In.: Rab századok (Börtönnaplók, börtönlevelek összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Pintér József Bp., 1956. 405–406. o.

Magyar színvilág. Történeti és statisztikai almanach a színművészet köréből. Szerkeszté s kiadta Benkő Kálmán a Nemzeti Színház könyvtárnoka Bp., 1873. 198. o.

A magyar sajtó történeti irodalmának válogatott bibliográfiája (1705–1945) szerkesztette Farkas József Bp., 1972. 99. o.

Kerepesi temető. Jobb oldali falsírboltok. In.: Budapesti Negyed 25. 1999/3.)

Ágai Adolf (Porzó): János bácsi. (Emlékezés Pompéryről). In.: Egyetértés 1884. 275. szám.

Dr. Pompéry Aurél: Adalékok az emigratio történetéhez. (I. Közlemény). In.: Századok 1914. 161., 165., 172. o.)

Pompéry János (1815–1884) honvéd főhadnagy

A híres görög eredetű Pompéry család másik ágának sarjáról van szó. Miskolcon született 1815-ben. Viszont római katolikus vallású volt.

1835–45 között a 10. huszárezred tizedes volt. Azután községi jegyzőként tevékenykedett. 1848 őszétől a Hunyadi huszárezredben volt őrmester. 1849 áprilisától hadnagy, június közepétől pedig főhadnagy lett ezrede Feldunai hadseregbe beosztott részénél. 1867-ben Baktán községi jegyzőként működött. Az Abaúj megyei Honvédegylet tagja volt. 1883-tól a budapesti honvéd menházban lakott: a következő év szeptemberének 10. napján hunyt el.

(Források: Pompéry János (1815–1884) honvéd főhadnagy

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q. Bp., 1998. 700. o.)

Procopius Hugó (1830–?) honvéd hadnagy

1796–1916 között létezett ortodox temető a Tabánban is: számos görög végső nyughelye volt e Tabán-Krisztinavárosi néven is közismert temető (pl. a Nika-, illetve a Procopius-családok sírjai itt voltak).

Procopius György budai helytartótanácsi hivatalnok és Nyisnyánszky Johanna fia, Procopius Hugó (1830–?) diákként csatlakozott 1848 őszén a 16. Károlyi huszárezredhez: tizedes, majd 1849 áprilisától hadnagy lett ezredénél.

A Procopius-család más tagjai is a jó oldalon álltak: egyikük, Procopius György volt Toldy Lipót hadnagy helyettes segédtsztje a budai gyalog nemzetőrség I. zászlóaljában (Vár-Tabán-Viziváros); másikuk, Procopius Zsigmond 1848 júliusától nemzetőr tizedes volt a budai (pest megyei) I. nemzetőrzászlóalj 1. századában.

(Források: Procopius Hugó (1830–?) honvéd hadnagy

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet H–Q. Bp., 1998. 723. o.

Pest-budai nemzetőrök 1848–49. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Válogatta és szerkesztette Czaga Viktória és Jancsó Éva, Bp., 2001. 139., 345; 51., 357. o.)

Rozomillet/Rozvány György (1819–1902) honvéd főhadnagy

A 17. század végén Makedóniából érkezett Magyarországra a Rozomillet görög kereskedő család. Nagyszalontán néhány boltot működtettek a görög kereskedők: a legvagyonosabb közöttük Rozomillet József volt.

A görögkeleti vallású Rozomillet József görög kereskedő és (a szintén makedóniai családból származó) Krisztián Perszida fia, Rozomillet (később Rozvány) György (Nagyszalonta, 1819–1902., Nagyszalonta) művelt és bátor ember volt. Nyelveket, zenét és rajzot is tanult: a görög nyelv tanulása végett Békésre küldték; innét másfél év múlva Aradon kezdte meg gimnáziumi tanulmányait, majd folytatta Nagyváradon, végül pedig Temesvárott fejezte be. Felsőbb iskoláit Késmárkon, a jogot pedig 1838-ban Debrecenben végezte. Az 1839. évi országgyűlésre Beöthy Ödön magával vitte Rozvány Györgyöt Pozsonyba: itt egyike volt az országgyűlési tudósítások szerkesztőinek. Beöthy egyébként őt küldte Kufsteinbe is, hogy hozza haza a reform ifjak hőslékű jurátus vezetőjét, Lovassy Lászlót. 1840-ben ügyvédi vizsgát tett: 1840–46-ban a görög Nákó János marienfeldi bánáti uradalmában uradalmi irodaigazgató. Bánátban az első magyar nyelvű színi előadás létrehozása is az ő nevéhez fűződik: erre Bánát-Komlóson, Nákó Jánosnak akkor épült udvari színházában került sor. 1846–48 között ügyvéd volt Nagyszalontán.

1848 nyarán Bihar megye nemzetőrzászlóaljával harcolt a Délvidéken. 1849-től az erdélyi hadműveletekben vett részt. Májustól már hadnagyi, júliustól pedig főhadnagyi rangban küzdött a magyar szabadságért. Világosnál tette le a fegyvert.

1848-ban a nemzet önvédelmi harca őt is fegyverbe szólította: biharmegyei gyalogos nemzetőrként részt vett a perlaszi, 1849-ben pedig mint lovas nemzetőri hadnagy a piski csatában. Többször alkalmazták futárként, így 1849. február 7-én Bem József általa küldte Déváról jelentését Hrabovszkyhoz Aradra. Szeben bevétele után Bem dicsérő elismeréssel bocsátotta haza a bihari lovas nemzetőri csapatot, és közöttük Rozvány szakaszát is: e csapatok május 1. napján érkeztek Nagyváradra, ahol tisztjeiket rangjuk

megtartásával beosztották a honvédseregbe. Rozvány György főhadnagyot a honvéd vadászrezdek megszervezőjének, Ormay (Auffenberg) Norbert ezredesnek a hadsegédjévé nevezték ki (ezen Aradon 1849. augusztus 22-én kivégzett, hőselekkü Ormay ezredesnek a felesége Rozvány Vilma volt).

1859-ben nagyszalontai közjegyző, 1867–69-ben pedig Nagyszalonta főbírája lett.

Arany Jánossal közeli baráti kapcsolatban volt. (Arany János egy ideig Rozvány Erzsébet nevű hűgának házitanítója is volt.) Komoly érdemeket szerzett a nagyszalontai Arany János Múzeum létrehozásakor. Írói működése is jelentős volt.

1902. május 31-én halt meg Nagyszalontán.

(Források: Rozomillet/Rozvány György (1819–1902) honvéd főhadnagy

Gyöngyösy László: Arany János élete és munkái. Bp., 1901. 73. o.

Új magyar irodalmi lexikon P–Zs. Főszerkesztő Péter László, Bp., 1994. 1744. o.

Új magyar életrajzi lexikon V. kötet P–S. Főszerkesztő Markó László Bp., 2004. 837. o.

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban R–Zs III. kötet, Bp., 1999. 59. o.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XI. kötet, Bp. 1906. 1322. o.

Ványi Ferenc: Magyar irodalmi lexikon. Bp., 1926. 697. o.

Ruffy Péter: A későn született ember. A Pongrácz nemzetség kora és alkonya. Bp., 1987. 12. o.

Hegyesi Márton: Bihar vármegye 1848–49-ben Debrecen, 2000. 71., 89., 90., 133., 286. o.)

Sárpy György (1822–?) honvéd főhadnagy

A Sarpe név változata lehet. A görög Sarpe család Egerben élt: 1769-ben Sarpe János és Sarpe Tamás egri görög kereskedők voltak.

A görögkeleti Sárpy György Egerben született 1822-ben, kereskedő lett. 1841-től köztitéz, két év múltán tizedes volt a 3. Ferdinánd huszárezredben. 1848 nyarán részt vett a délvidéki harcokban, ősszel pedig ezredével csatlakozott a honvédsereghez. 1849 januárjától hadnagy lett. Márciustól pedig főhadnagy a bácskai (IV.) hadtestbeli ezredénél. Sárpy György honvéd főhadnagyként részt vett az 1849 márciusában zajló szőregdeszkszentiványi csatában: vitézül harcolt, érdemrendet is kapott. Április végén a katonai érdemjel 3. osztályával tüntették ki. A fegyverletétel után kényszersorozták a 7. huszárezredbe. 1852-ben elbocsátották. Az Ipolyságon telepedett le. 1861-től huszár századosként vett rész az olasz egység megteremtésében a magyar légióban. Járt az USA-ban. 1890-ben Ipolyságban élt: a Hont vármegyei Honvédegylet tagja volt. 1893-ban részt vett a budai honvédszobor avatóünnepségén.

(Források: Sárpy György (1822–?) honvéd főhadnagy

Bihari József: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. In.: Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II. Eger, 1956. 447. o.

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban III. kötet R–Zs. Bp., 1999. 93. o.

Lukács Lajos: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei (1860–1867.) Bp., 1986. 69. o.

Tanárky Gyula naplója Válogatta és szerkesztette Kastner-Koltay Jenő Timár Lajosné közreműködésével. Bp., 1961. 383., 469. o.)

Skutari György (1787–?) nemzetőr százados

Skutari-családbeliek éltek Balassagyarmat görög közösségében (pl. Skutari Mária 1815-ben).

A görög Skutari György (Kusics, 1787–?) apja császári tiszt volt. Ő maga pedig 1804–17. között a 37. gyalogezred katonájaként vett részt a Napóleon elleni háborúban. Nyugalmazott főhadnagy volt, amikor 1848 áprilisától Gyula város nemzetőrségének századosa lett. Május 5-én a Gyulán létrehozott, nemzetőrséget szervező választmány tagjává választották: a belső városi 302 főt kitevő nemzetőrsereg parancsnoka lett. 1848 júliusától a Gyulán lévő lőpor- és golyószállítmány Makóra szállításáért volt felelős.

Részt vett a Délvidéken folyó harcokban. 1848 augusztusától Gyula város honvéd hadfogadó állomásának parancsnokaként tevékenykedett.

Aradon 10 év várfogságra ítélték: 1851-ben szabadult. Ezután Nagyváradon lakott. 1867 táján már csak özvegye élt.

De előfordul a Scutari név Békés vármegye nemzetőrei között is: e vármegye 1848 októberében folyamodványt terjesztett elő (az összeállító Skutari György volt), melyben a honvédseregbe Scutari Sándort alhadnagynak javasolták.

(Források: Skutari György (1787–?) nemzetőr százados

Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 544. o.

Oláh György: Békés vármegye 1848–1849. I. kötet, Gyula, 1889. 194., 198., 217., 331., 332., 335. o.; II. kötet, Gyula, 1892. 406., 470. o.)

Charis/Szerviczky Antal (1809–1881) honvéd

A görögkeleti ortodox vallású Charis/Szerviczky család első magyarországi őse Papademos Charis (másként Szerviczky István) fiát, Charis/Szerviczky Emánuel 1658. január 18-án keresztelte meg a tokaji görög lelkész György páter. A keresztapja Diamandi Márk hajdúböszörményi görög lakos volt. Papademos Charis fia, Charis/Szerviczky Emánuel 1690 előtt harcolt a törökök ellen: I. Lipóttól 1690-ben (a török elleni harc elismeréseként) nemességet kapott. Az armális borítólapján (görög betűkkel és latinos usz-végződéssel) az Emánuel Papademos név szerepel. A Charis/Szerviczky család 1690-es armális címerképén a sisakdísz szélein két zászló nő ki, közöttük két toll ágaskodik, melyek között egy buzogányhoz hasonló tárgy helyezkedik el, míg a pajzson pedig zöld halmon egy (jobb kezében vélhetően kardot (vagy buzogányt) magasra emelő) vitéz áll. Az 1690-es címer- és nemességadómozgás után arra van adat, hogy 1692-ben Bihar vármegyében volt honos a család. Illésy János szerint az eredeti címeres levél Arad vármegye levéltárában volt elhelyezve.

E család a 17. században telepedett le Tokajban, földesúri jogokkal bírtak Takcsány (Sztakcsin – Szinna közelében), Hegedűsfalva (Homonna közelében), Zavadka és Topolóka (Homonna közelében) helységekben. Ez utóbbi helységben az 1860-as években felújították a Szirmay-család által a 17. században épített kastélyt.

Charis/Szerviczky Márton és Demeczky Bazília a fiaival, Györggyel (ennek feleségétől, Karátsonyi Annától született Konstantin, Mária, Katalin, Erzsébet, Ilona és Bazília nevezetű gyermekeivel), ifjabb Mártonnal (ennek feleségétől, Rác Juliannától született Demeter nevezetű fiával) és Jánossal együtt 1802. május 21-én Bécsben címeres nemeslevelet kapott.

A Charis/Szerviczky család címer és nemeslevél adományozásának részletes leírása is megtalálható (Kézirattár 3648. fol. lat. XV. kötet 612–614. o.): ezen új címeres nemeslevél négyelt címer szív pajzsán látható a tokaji szőlőhegy a tőkéivel és a Tisza folyóval, ami arra utal, hogy már korábban szőlőbirtokaik lehettek Hegyalján; és aminek tetején háromágú aranykorona díszlik. A szív pajzsban belül a jobb sarka fölé ezüstben emelkedő szőlőhegy látható a szőlőtőkékkel, míg a folyóban természetesen színű hal úszik.

A nagy pajzs 1. és 4. negyedében kék mezőben, hegy tetején három kicsinyét vérevel tápláló pelikán, a 2. és 3. negyedében vörös mezőben befelé fordult ágaskodó aranyoroszlán, a sisakdíszben pedig kékdolmányos és kucsmás kinövő magyar vitéz látható, aki a jobb jában nemzeti színű zászlót tart, balját pedig csipőjére nyugtatja.

A takarók kék-ezüst és vörös-arany színűek.

Charis/Szerviczky Antal Zemplénben az 1860. december 17-én megválasztott (összesen 1164 fős) 1860. évi bizottmány 121 főt számláló „volt honvéd tagjai” között szerepelt december 17-től a következő év novemberében Bécsnek a „rebellis” bizottmány menesztését eredményező döntéséig.

A tokaji görög házaspár, idősebb Charis/Szerviczky György (?–1833) és Karátsonyi Anna egyik fia, Charis/Szerviczky Antal (1809–1881. augusztus 2.) Tolcsván volt földbirtokos, és itt is lett eltemetve.

(Források: Charis/Szerviczky Antal (1809–1881) honvéd

Dr. Kamody Miklós: A homonnai-tokaji átütéses bélyegfogazás rejtélye. In.: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc, 1975. 274. o.

Sasvári László: Tokaj ortodox lakóiról. In.: Tokaj Várostartörténeti tanulmányok III. kötet szerkesztette Bencsik János Tokaj, 2002. 284–286. o.

Sasvári László: A Tokaj térségében élt görögök és rácok nyelvemlékei – ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 20. (doktori disszertáció) Bp., 1976. 40–41. o.

Sasvári László: Tokaj ortodox lakóiról. In.: Tokaj Várostartörténeti tanulmányok III. kötet szerkesztette Bencsik János Tokaj, 2002. 286. o.

dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monographiája) Zemplén vármegye és Sátorajjaiúj hely. Bp. (é. n.) 50., 127., 541. o.

C 57 Helytartótanácsi Levéltár Departamentum nobilitare 1820. F. 58.;

Nagy Iván Füzetek II. 128. o.

Ol Acta generalia (A 39) 1842. nr. 14177 jelzetű irat

Dr. Áldácssy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címeres nemeslevelei 7. kötet 1801–1825. Bp., 1941. 39–40. o.

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal V. kötet Pest, 1859. 96. o.

Dr. Kamody Miklós: A homonnai-tokaji átütéses bélyegfogazás rejtélye. In.: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc, 1975. 269–280. o.

dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monographiája). Zemplén vármegye és Sátorajjaiúj hely. Bp. 1911. 496. o.)

Charis/Szerviczky Sándor (1818–69) honvéd hadnagy

A tokaji görög házaspár, idősebb Charis/Szerviczky György (?–1833) és Karátsonyi Anna másik fia, Charis/Szerviczky Sándor 1818-ban született. Tolcsván volt földbirtokos.

Charis/Szerviczky Sándor az 1848–49-es szabadságharc során hadnagyként vett részt a hadműveletekben.

1853. október 30-án Mádon Bretzenheim Ferdinánd herceg kezdeményezésére a hegyaljai legjelentősebb szőlőbirtokosok, mintegy 232-en összeültek és elhatározták a „Hegyaljai részvénytársulat” létrehozatalát. A társulat alapító tagjai között hadusfalvi Spillenber József Gábor (1808–78., felesége Charis/Szerviczky Zsófia 1810-ben született, és 47 éves korában hunyt el), csabacsüdi Dókus József, Draveczy Alajos, Hedry Ernő, ifjabb Charis/Szerviczky György, Charis/Szerviczky Sándor, Kazinczy András, Karátsonyi Tamás is szerepelt.

Az egyesülés abból a célból alakult, hogy a szőlő- és borművelés és a borászat magasabb színvonalra emelkedhessék, és a tokaji bornak új nyugati piacokat szerezzenek a francia és spanyol borokkal szemben. 1858-tól szőlő- és borkiállításokat szerveztek, osztályozták a hegyaljai szőlőfajokat, és keresték a borkereskedelem fejlesztésének lehetőségeit.

1867. május 1. napján tartotta alakuló közgyűlését a Zemplén megyei Honvédegylet: az alapítók között Charis/Szerviczky Sándor is ott volt.

Charis/Szerviczky Sándor 1869. március 3-án halt meg: Tolcsván temették el.

Testvérük, ifjabb Charis/Szerviczky György (1811–75) 1867-ben „Az aradi vértanúk emléksobrára” való gyűjtés során pénzadománnyal támogatta a szobor elkészültét. Ifjabb Charis/Szerviczky György leánya, Szerviczky Georgina (1839–?) férje Szirmay Tamás (1829–92) volt.

(**Források: Charis/Szerviczky Sándor (1818–69) honvéd hadnagy**)

Dr. Kamody Miklós: A homonnai-tokaji átütéses bélyegfogazás rejtélye. In.: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc, 1975. 269–280. o.

Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. III. kötet R–Zs. Bp., 1999. 269. o.

Diószegi Krisztina: A XVII–XIX. századi hegyaljai görögök élete, avagy egy tarcali konferencián elhangzott történelmi előadás ismertetése. In.: Agora Görög Kisebbségi Kulturális Magazin 2008 január–február 14–15. o.

Szabó József – Török István: Tokaj-hegyaljai album. Pest 1867. 13. o.

Honvéd schematicismus vagy is az 1848/49-ki honvédseregből 1868-ban még életben való főtiszteknek névkönyve összeállította Mikár Zsigmond alszázados, kiadta Bakó Farkas százados Pesten, 1869. 108–109. o.

Ujdonságok. In.: Zempléni Híradó Sátoraljaújhely, 1867. szeptember 10. 37. szám 147. o.

Diószegi György Antal dr. „Görög eredetű családok sarjai az 1848–49-es dicsőséges magyar szabadságharcban” címet viselő előadása elhangzott a Kariatidák Görög–Magyar Nők Kulturális Egyesülete 2008. április 4-én megtartott egyesületi ülésén (Pireus étterem).

Szirmay Gábor: A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története. Régi magyar családok 4. Debrecen, 2005. 212. o.

Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtár, FM8/35797 Gyászjelentés 494. szám doboz.)

Xantus János (1825–1894) honvéd főhadnagy

Görög ősei a 15. században vándoroltak be Erdélybe (itt nemességet kaptak). A görög eredetű vezetéknev jelentése: szőke.

Talán e családból való lehetett az a Xantus nevet viselő személy, aki Mátyás király küldöttjeként Nápolyba vitt levelet Leontius János követ részére.

Xantus Ignác (1788-1849) uradalmi jogtanácsos és Wunderlich (Szidnai) Terézia (1807–1877) fia, Xantus János a Somogy megyében fekvő Csokonya (ma: Csokonyavisonta) kisközségében született 1825. október 5-én.

Iskoláit szülőfalujába kezdte meg. Középiszkolai tanulmányait Győrben, majd Pécsen végezte, ahol jogot tanult. Ezt követően Kaposvárra került aljegyzőnek.

1847-ben Pesten ügyvédi vizsgát tett.

A szabadságharc kitörésekor csíktapolcai Xantus János katonának állt: 1848 nyarán Somogy megyében a nemzetőrség szervezőjeként tevékenykedett.

1848. szeptember 16-tól Somogy vármegye, illetve a 4. dunántúli önkéntes nemzetőr zászlóaljban lett nemzetőr. Innen Pestre ment: beállt a honvédseregbe, ahol tüzér lett.

Több ütközetben is vitézül harcolt: tűzmesterként vett részt a pákozdi csatában. 1848. október 16-tól hadnagy volt a zászlóaljában. Később komáromi várőrségbe került és időközben átlépett a gyalogsághoz, ahol a 46. zászlóaljban a főhadnagysáig vitte.

1849. február 8-án az osztrákok Érsekújvárnál elfogták: hadifogolyként Pozsonyig kellett gyalogolnia, ahol betegsége miatt kórházba került; majd pedig Königsgratz várában lett fogoly. A világosi fegyverletétel után közlegényként besorozták az osztrák hadseregbe: az aradi vértanúink kivégzése után a Khevenhüller-Metsch-ezreddel Pilsenben állomásozott.

Elbocsátása után Prágába utazott, ahol kapcsolatba lépett a magyar emigrációval. Ennek következményeként újra besorozták az osztrák hadseregbe. Sikertelenül megszökönie.

Németországon keresztül 1850-ben Angliába, Londonba emigrált, majd pedig 1851 végén innen az Egyesült Államokba utazott.

Ez utóbbi országban több cikket is írt. Publikációi révén (közvetve) új világirodalmi könyvhős is született: róla mintázta meg Karl May (az újságban leírtakat olvasva) indiánregényeinek főhősét, az apacs főnök Winnetou hűséges barátja, Old Shatterhand alakját.

1864-ben végleg hazatért Magyarországra. Sokrétű tevékenységet folytatott: Xantus János jelentős magyar utazó, természettudós, néprajztudós, a magyar néprajzi muzeológia megteremtője, a pesti állatkert első igazgatója, a Földrajzi Társaság elnöke volt.

1894. december 13-án halt meg Budapesten. A Fiumei úti sírkertben nyugszik.

(Források: Xantus János (1825–1894) honvéd főhadnagy

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XIV. kötet. Bp., 1914. 1664. o.

Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. II. kötet 1480–1490. Bp., 1895. 75. o.

Új magyar irodalmi lexikon III. kötet P–Zs. Főszerkesztő Péter László, Bp., 1994. 2295. o.

Új magyar életrajzi lexikon VI. kötet Sz–Zs. Főszerkesztő Markó László, Bp., 2007. 1397. o.
Magyar Életrajzi Lexikon II. kötet L–Z. Főszerkesztő Kenyeres Ágnes, Bp., 1969. 1056. o.
Hegyesi Márton: Bihar vármegye 1848–49-ben. Debrecen, 2000. 204. o.)

Zákó Soma (1829–1904) honvéd hadnagy

Zákó nevéek Egerben is éltek (Zacho). Zákó János 1793-ban pesti lakos.

A 19. század első harmadától Tokajban is voltak családtagjaik. 1809-ben született tokaji görög kereskedőcsaládban Zákó Soma. 1841-ben a sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumban tanult.

Zákó Soma (alig húsz éves ifjúként) szintén harcolt a magyar szabadságért 1848–49-ben. E görögkeleti, ekkor még nőtlen kereskedő őrmesterként vonult be, majd 1849. július 22-től hadnagyként szolgált a haza szabadságának ügyét a 97. honvédszászlóaljban. Világosnál tette le a fegyvert. 1849. szeptember 28-án Aradnál besorozták az 54. gyalogezredhez. 1859-ben a 34. gyalogezredtől szerelt le. Tokaji kereskedőként 1867–1890 között is tagja volt a Zemplén megyei Honvédegyeletnek.

Zákó Soma alapító tagja volt (Karátsonyi Pál, Karátsonyi Péter, Karátsonyi Tamás, hadusfalvi Spillenber József Gábor (1808–78), és más neves hegyaljai személyiségek mellett) az 1866. szeptember 20-án megalakított Tokaj-Hegyaljai Takarékpénztár Egyesületnek: 1 részvényvel csupán 1 szavazati joggal bírt.

1867. május 1. napján tartotta alakuló közgyűlését a Zemplén megyei Honvédegyelet: az alapítók között Zákó Soma alhadnagy is ott volt. 1869-ben kereskedőként tevékenykedett Tokajban: a tokaji görög családok közül csak a Zákó család tagjai maradtak a kereskedelemben. A tokaji görög Zákó család utolsó tagja, a szabadságharcos Zákó Soma (1829–1904) az utolsó tokaji görög kereskedő volt: Tokaj református temetőjében nyugszik fekete márvány sírkő alatt, felesége, Szikszay Eszter (1839–1887) és unokájuk Schmitz Sándorné (Tokaj, 1886–1980.; az édesanyja Zákó Margit volt) társaságában. A temető elején található ez a szép vasráccsal körbevett kis terület, melyben négyen alusszák örök álmukat: külön sírkő jelzi a Zákó házaspár kislánya, Zákó Zoltán (1862. szeptember 1–1864. december 2.) nyughelyét.

A görög Zákó család emlékét őrzi a Tokajban található Zákó ház (a tokaji Főtéren álló átjárós (dufartos) ház; az átjáró-kaputól délre levő üzlethelyiség volt Zákó Soma vegyeskereskedése); és a Zákó köz (1850-ben nyitották meg ezt az utcát, ami ma a Zákó köz, ami tulajdonképpen a Kossuth tér sarkán lévő, nagy boltíves kapu alól indulva a Bodrog partjáig húzódó utcát jelenti).

(Források: Zákó Soma (1829–1904) honvéd hadnagy

Bencsik János: Kapitalizálódó gazdaság, polgárosodó társadalom – Tokaj népessége 1869-ben. Miskolc, 2003. 38., 40–41., 201., 205. o.

Juventus regii gymnasii Sátor-Allyá-Újhelyiensis scholarum piarum secundum annum progressum in classes distributa Anno 1841., S. patakini impressit Andreas Nádaskay 3. o.

Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban R–Zs III. kötet, Bp., 1999. 503. o.*

Diószegi Krisztina: *A XVII–XIX. századi hegyaljai görögök élete, avagy egy tarcali konferencián elhangzott történelmi előadás ismertetése. In.: Agora Görög Kisebbségi Kulturális Magazin 2008 január–február 14–15. o.*

Honvéd schematicismus vagy is az 1848/49-ki honvédseregből 1868-ban még életben való főtiszteknek névkönyve összeállította Mikár Zsigmond alszázados, kiadta Bakó Farkas százados Pesten, 1869. 108–109. o. Sasvári László – Diószegi György Antal: Adalékok a tokaji görögök tevékenységéhez a XVII–XIX. században (kézirat). (Elhangzott 2007. október 12-én a Tarcalon, Balassa Iván emlékére rendezett tudományos konferencián.)

Dr. Diószegi György Antal: *Kirándulás a tokaji görögök nyomában. In.: Agora Görög Kisebbségi Kulturális Magazin 2008 január–február 10–11. o. (magyarul), 12–13. o. (görögül)*

Diószegi György Antal dr. „Az első görög diaszpóra Magyarországon” címet viselő előadása elhangzott 2008. április 6-án a Néprajzi Múzeumban, a „Görögország arcai” címet viselő rendezvénysorozat keretében.)

Zikó/Zicco János (1806–67) ezredes

Zimonyi görög eredetű görögkeleti vallású nemes család. (Pesti águk is volt: ezen családág sírboltja a Fiumei úti temető bal oldali sírboltjai között található.)

Erdetileg a Zicco (Czikko) nevet viselték.

Zikó (eredetileg tehát Zicco) János a szerémségi Zimonyban született 1806-ban. 1825–41 között a 4. dzsidászredben szolgált: főhadnagyként került nyugállományba. 1848. június 13-tól százados lett a szegedi 3. honvédszászlóaljnál: alakulata a bácskai és bánási hadszínterekre vonult. 1848. június 22-én Óbecsére indult csapatával, de előtte Szegedre írt levelet, kérve a várost, hogy 500 pokrócot küldjenek, mert a honvédek a szabadban tanyáztak.

Októbertől őrnagyként a 30. (hódmezővásárhelyi) zászlóalj parancsnoka. December 4-én Arad ostrománál súlyos sebet kapott. 1849 márciusától alezredesként lett a szegedi (4.) hadmegye parancsnoka. A tavaszi hadjáratban Damjanich János III. hadtestje tartalékhadosztályában az egyik dandárt vezette. Később a szegedi hadmegye parancsnoka volt.

November 24-én halálra ítélték Aradon: ezt december 4-én 16 év várfogságra mérsékeltek (Olmützben raboskodott). 1852 júniusában kegyelmet kapott. 1867-től Pest város Honvédegyletének tagja volt. 1867. június 19-én Pesten hunyt el.

(Források: Zicco/Zikó János (1806–67) ezredes

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 2000. 730. o.*

Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848–1849-ben. Bp., 1872. 508. o.*

A forradalom és szabadságharc levelestára I. kötet. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. Waldapfel Eszter, Bp., 1950. 324. o.

Rózsa György–Spira György: *Negyvennyolc a kortársak szemével: képek, nyomtatványok és iratok. Bp., 1973. 573. o.*

Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben. 1885. 69. o.*

Hamvay Ödön: *Damjanich János élete története és szemelvények nevéhez intézett leveleiből. Bp., 1904. 40. o.*

Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán Bp., 1973. 329. (századosi kinevezése a 7. számú Közlönyben jelent meg), 409. o.

Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé. 1849–1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata. Bp., 1988. 407–408. o.

Hegyesi Márton: Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Bp., 1898. 27., 35., 51. o.)

Görög eredetű hont védők a magyar szabadságharcban

Az 1848–49-es szabadságharc görög eredetű honvédjeinek teljes névsorát vélhetően sosem lehet majd maradéktalan teljességgel feltárni, de azért néhányuk nevét őrzi a történelmi emlékezet.

Balassagyarmaton az 1848. március 15. napján kitört forradalom után a városi nemzetőrségbe 6-an jelentkeztek: Iszakovits Péter 32 éves nőtlen kereskedő, Turnai Pál 45 éves sókereskedő,

Vidák Dániel 26 éves nőtlen ügyvéd, Popovics Tivadar 43 éves sóárus, Milován Arkadi 36 éves kereskedő és Torbica Mózes 40 éves szabó.

Duza Antal hatvani görög kereskedő is részt vett az 1848–49-es szabadságharcban. 1848. július 13-án lépett be a Heves megyei nemzetőrszászlóalj Gyöngyösön toborzott 4000 fős 2. csapatába: Délvidéken a szerbek ellen kerültek bevetésre.

Greksza János önkéntes honvéd pedig Békéscsabáról származott.

Országszerte sok görög eredetű családból származó vitéz volt kész akár életét is áldozni a magyar szabadságharc győzelméért. A pesti görögök közül Charisziosz Klidisz kereskedő, Kiriák János és Kilikin János a magyar sereg katonájaként harcolt a szabadságért.

Pest-budai nemzetőrök voltak 1848–49-ben az alábbi görögök: Derra Naum a pesti (pest megyei) V. nemzetőrszászlóalj 2. századában; Derra Anasztáz 1849 júniusában a Lánchíd munkálatainál tevékenykedett; Dumtsa Döme nagykereskedő és Dumtsa Konsztantin (Lipót u. 196. szám alatti lakosok) a pesti (pest megyei) I. nemzetőrszászlóalj 3. századában 1848-ban; Gyarmathy György kereskedő (Kecskeméti u. 397.) a pesti (pest megyei) IV. nemzetőrszászlóalj 4. századában 1848-ban; Janitsáry Döme minisztériumi tisztviselő 1848 decemberében nemzetőr volt a budai (pest megyei) I. nemzetőrszászlóalj 1. századában; Procopius György (Toldy Lipót hadnagy helyettes segédtsztje) a budai gyalog nemzetőrség I. zászlóaljában (Vár-Tabán-Viziváros); 1848 júliusától Procopius Zsigmond a budai (pest megyei) I. nemzetőrszászlóalj 1. századában.

Gyarmathy György kereskedő személye kapcsán megemlítem, hogy háza, a régi „Gyarmathy Ház” a Magyar utcában volt, mely épület házjegye a „Három Kék Csillag” volt. Gyarmathy György görög kereskedőnek a „kecskemét kapunál” volt a boltja: erre utal a Kossuth Lajos szerkesztette Pesti Hírlap 1844. januári számában a „lövész-bál igazgatósága” által megjelentetett hirdetés, mely értelmében itt lehetett jegyet venni a február 1. napján megtartandó „álarcos lövész-bál” társasági eseményére.

(Források: Görög eredetű honvédek a magyar szabadságharcban

Hausel Sándor: Adatok a balassagyarmati görögkeleti közösség történetéhez. In.: Magyar egyháztörténeti vázlatok. 10. 1998. 1–2. 85–108. o.

Érdekességek az egykori hatvani görög lakosság történetéből. „Genius loci! E hely szelleme legyen velünk!” (Déményi-Dittel Lajos levéltáros, történész írása a Hatvani Kalendáriumban.) In.: Kafeneió. A Görög Országos Önkormányzat folyóirata 2007. 2. szám 71. o.

Oláh György: Békésvármegye 1848–1849. II. kötet Gyula, 1892. 438. o.

Pest-budai nemzetőrök 1848–49. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Válogatta és szerkesztette Czaga Viktória és Jancsó Éva Bp., 2001. 257., 401., 418., 426. o.

Pest-budai kávéházak – Kávé és mesterség 1535–1935 Művelődéstörténeti tanulmány II. kötet írták Bevilacqua Borsody Béla – Mazsáry Béla Bp., 1935. 900., 1335. o.

Pesti Hírlap 1844. január 28. vasárnap 321. szám 64. o.)

Görög művészek és a magyar szabadságharc

Fontos megemlíteni Arisztotelész Valaoritisz (1824–79) görög költőt, a romantikus nép-nemzeti költészet kimagasló képviselőjét is, aki felemelte szavát a magyar nemzet szabadságáért: a magyar szabadságharc hírére elindult görög földről Magyarországra, hogy részt vegyen a magyarság hősi küzdelmében. De későn érkezett: e Petőfi-lelkületű hellén poétát bécsi rokonai tájékoztatták, hogy az orosz cári csapatok bevonulása a magyar nemzet ellen megtörtént, de így is csak nagy erőfeszítéssel tarthatták vissza.

Egy másik művészeti ág képviselőjét is említeném: egy festőművészt, aki részt vett a szabadságharc küzdelmeiben.

Lakatarisz Demeter (1798–1864) pesti festőművész honvédként harcolt a magyar szabadságharcban. Az ő személyéről fontos megemlékezni, mert egy igen érdekes életű művészemberről van szó, aki 50 éves kora ellenére nem habozott a küzdőtéren is megmutatni bátorságát. Lakatarisz Demeter (másként Diamanti Laccataris/Laccataros/Lacatarius) Bécsben született 1798-ban. Édesapja a báró Sina-család alkalmazottja volt.

Bécsben kezdte tanulni a festészet alapjait (J. Danhauser volt a mestere), majd Debrecenben egy görög templomfestőtől 6 évig tanulta e szépművészet mesterfogásait.

A régi Pest-Buda görögségének szoros kapcsolata volt az 1821-ben kirobbant görög felkeléssel. A Hetária (a török megszállás ellen harcoló görög titkos társaság) megbízásából egy görög rendfőnök jött Pestre: Papa Georg felkereste az európai nagyvárosok görög kereskedőit, hogy a törökök elleni felkelés anyagi támogatására adomány gyűjtsön.

Az 1821. évi görög felkelés megindításában fontos történelmi szerepet vállaltak Ypsilanti Sándor és Ypsilanti Demeter. Fontos magyar vonatkozású adat, hogy Ypsilanti Sándor (1792–1828) arcképét a pesti görög diaszpóra egyik tagja, Lakatarisz Demeter (1798–1867) festő festette meg. Nem közismert az sem, hogy ez az életnagyságú arckép ma is Budapesten van.

Pest-Budán (az itt élő görögökön kívül) még számos görög fiatal tanult a magyarországi iskolákban: e diákok Macedóniából, Havaselvéről, Moldvából, vagy egyéb oszt-

rák, illetve magyarországi görög közösségekből érkeztek. A felkelés hírére e diákok Pestről Moldvába siettek: Ypsilanti zászlaja alatt Görögország felé vonultak. A végzetes drágásáni ütközetben a hatalmas török túlerő hősi áldozataivá váltak ezek a görög ifjak.

A felkelés idején Sándor orosz cár éppen Budán tartózkodott, ám Metternich kancellár kérésére elhatárolta magát az Ypsilanti vezette görög szabadságharc ügyétől: 1821. május 25-én titokban vonult be a budai várba az ország nádorának kíséretében. A cár segítsége nélkül Ypsilanti Sándor lelkes, de csekély létszámú hadserege a törökök ellen esélytelen lett.

Júniusra a görög csapatok már visszavonultak Erdély közelébe, Havaselve határaihoz: itt Ypsilantit elfogták; a munkácsi börtönbe, majd Bécsbe vitték. A cár kérésére 1827-ben szabadult meg a rabságból.

Lakatarisz Demeter görög festő ekkoriban Bécsben tartózkodott. Személyesen is megismerhette Ypsilantit: megfestette a szabadsághős arcképét; nemzeti viseletben és uralkodóként ábrázolta.

Ez Ypsilanti egyetlen olyan arcképe, amelyet hitelesnek mondható, hiszen a bécsi görögkörében élő szabadságharcos arcvonásait is megörökítette a festőművész. A pesti görög diaszpóra körében sokszorosított lapokon is terjesztették Ypsilanti arcképet: a hetárista felkelés vezérért e lapok fegyverrel, kibontott zászlóval, a francia forradalom frígiai piros sapkájában, és bizánci kereszttel ábrázolták (ezen arckép a budapesti Történeti Múzeumban fellelhető).

Az 1830-as években már Pesten tevékenykedett: arcképeket festett (pl. Szemere Bertalan portréját; de ismert az Öreg férfi címet viselő alkotása is).

Magyar történelmi tárgyú képeket is alkotott. A 19. század első négy évtizedében kevés volt még a történelmi tárgyú kép. Dobozi Mihály menekülése címet viselő alkotása 1830 körül született: e műve a magyar történelmi festészet kezdetét képviseli. Festménye a nemzettudat erősödését segítette elő. Képe inkább ábrázoló jellegű, művészi kidolgozása pedig rajzos.

Cégtáblákat is festett biedermeier stílusban (pl. A török császárhoz; A görög királyhoz; Venus Urania; A jurátushoz): ezekről a korabeli sajtó mindig pozitív értéktételeket mondott. Lakatarisz Demeter festőművész készítette a Monaszterly-féle textiltolt cégéret, mely Ypsilanti Sándor herceget ábrázolta.

Ikonosztázokat is alkotott. Sokoldalú művészként festett oltárképeket, görög templomi képeket: alakjai elevenmozgásúak és heroikusak voltak, színezése tüzes, megkapó, ecsetkezelése bátor, mozaikszerű a nagyobb képeknél, míg a kisebbeknél jól részletezett.

Széles vállú, köpcös ember volt. Mindig elegánsan élt. Bohém természetű művészegyenység volt. A megrendelt képet számos alkalommal nem készítette el időre: akkor festett, ha jókedvében volt. Megegett, hogy este, hazatérve, a palettán levő olajtartókba egy-egy gyertyát állított, nekifogott a festésnek, és reggelre a megrendelt természetnagyságú alak készen állott. Egy igazi, könnyelmű bohém zseniként élt, ám ezt elegáns, kifogástalan öltözékben, nagyúri passziókkal megáldva tette. Szórta a pénzt: Pesten a

Fuchs-féle boltban vette a legdrágább külföldi szivarokat, és a finom italt is igen kedvelte.

Érdekes alakja volt a korabeli időknek: külön festőként volt közismert. Magyarul alig tudott, négy-ötféle nyelven is tereferélgetett kortársaival.

Cégtábláin pompás alakokat formázott: a Fuchs-féle dohány- specialitás-bolt előtt négy remekül festett alakja volt (angol utazók megvették, és magukkal vitték); a Váci utcában Medecznél a Török császár; a Városház téren Csögelnél Fortuna; az Úri utcában egy szivarbolt előtt a Jurátus; egy óránál Venus Urania; a Kígyó téren Szilágyi István gombkötőnél Mátyás király; a Hatvani utcában Mátyás király lovon; a Nagyhíd utcában Lapedato szabó címtábláján Ottó görög király képe. Ezen alkotásai is igazi remekművek voltak a maguk nemében. Alakjai éltek, lendületet, energiát sugároztak: sajnálatos, hogy az idő viszontagságainak kitéve sokáig nem maradhattak fenn.

Lakatarisz Demeter igazi szabadsághős volt: a reformkorban a magyar történelem haladó vezéralakjainak arcképeivel festette ki a Pilvax kávéház falait. A szabadságharc alatt pedig tevékenyen harcolt az osztrák önkényuralom ellen. A szabadságharc után, 1849-ben eltűnt, nyoma veszett. Világos után Grázba menekült.

Az 1850-es években Ságody Sándor, Pest város akkori alpolgármestere egy átutazása alkalmával Grazban találkozott a művésszel. Ujházy Ferenc (1827–1921) festőművész (aki később is mindig jó szívvel emlékezett meg alakjáról) Velencébe szándékozott utazni, és ennek során Grazban felkereste Lakatariszt, aki a város szélén lakott, egy emeletes, alacsony házban, igen szegényes körülmények között.

A mester ekkoriban egy Szűz Mária-képet alkotott. Adósságait kifizették, és utazási költséggel látták el, hogy Pestre visszaköltözhessen.

Ezután már élete végéig Pesten éldegélt. A hóna alá vett egy-egy képpel házalt kávéházzal kávéházza: nyolc-tíz-tizenöt forintért árulhatta alkotásait.

Görög templomi képeket is festett: a görög templomfestők között igen jó nevű volt Lakatarisz Demeter. A Rákóczi úti Rókus Kápolna számára is festett egy mellékoltárképet. A pesti Szent Rókus Kápolnában, a hajó két mellékoltárának empire stílusú építményének felépítménye keretébe (Lakatarisz olajfestményeinek helyére) Jézus szívének a müncheni Mayer-intézetből származó színes sablon szobrait állították. Lakatarisz Demeter legérdekesebb ismert műve, amelyen a leány Szűz Máriát szülei társaságában, és az égből alászálló liliomos Gábor arkangyallal ábrázolta, a Rókus kápolnához vezető folyosóra került.

Öreg korában fehér, próféta szakállú, szép patriarkális alakként igazi színfoltot jelentett Pest művészkomániájában. A fiatal festőket támogatta, szeretettel biztatta őket, és miként csak lehetett (a saját maga nehéz sorsának alakításán túl) igyekezett fiatal kollégáit is megsegíteni. A gesztusok embere is volt: sokszor megtörtént, hogy az általa megrendelt csésze kávénak csak a felét itta meg, a másik felét pedig valamelyik fiatal magyar művésznek adta, aki vélhetően aznap nem igen olthatta volna egyébbel az étvágyát.

Kiemelkedően fontos művészettörténeti adalék, hogy a fiatal Munkácsy Mihálylyal igen jó barátságban volt: a pesti József-téri néhai Carl-kávéház volt a törzshelyük. Az öreg Lakatarisz révén került Munkácsy első képe is a művészeti piacra. Az öreg

Lakatarisz nagyon bízott Munkácsy tehetségében: ő biztatta leginkább Munkácsyt a magyar témák megfestésére.

Utolsó idejében a Két szerecsen utcában egy képkereskedőnek festegetett az ellátása fejében.

1864. december 24-én hunyt el Pesten (a Rókusban).

A 20. század elején Lakatarisz két műve Berlinben volt: az egyik Atila hun királyt ábrázolja Aquilea előtt; a másik Corvin Mátyást fiatal korában. Ekkortájt a Nemzeti Múzeumba több műve került (pl. Dobozy Mihály menekülése; egy arckép, mely öreg férfit ábrázol; Sváb Vilmos arcképe). Halála után 80 évvel az aukciókon többször szerepeltek művei (pl. Salóme (127x97 cm, vászon) címet viselő olajfestménye Magyar Királyi Postatakarékpénztár 1942. évi; a Férfi díszmagyarban (65x55 cm, vászon) címet viselő olajfestménye pedig a 1947. évi aukciós anyagában szerepelt). Néhány képe a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében ma is megtalálható.

(Források: Görög művészek és a magyar szabadságharc

Arisztotelész Valaoritisz (1824–79) görög költő

Darkó Jenő: Valaoritisz új-görög költő. In.: Budapesti Szemle, szerkeszti Voinovich Géza 144. kötet 1910. 112–113. o.

Diószegi György Antal dr. „Görög eredetű családok sarjai az 1848–49-es dicsőséges magyar szabadságharcban” címet viselő előadása elhangzott a Kariatidák Görög-Magyar Nők Kulturális Egyesülete 2008. április 4-én megtartott egyesületi ülésén (Pireus étterem).

Lakatarisz-Demeter (1798–1864) honvéd

Éber László: Művészeti lexikon 482. o.

Magyar életrajzi lexikon főszerkesztő Kenyeres Ágnes II. kötet L–Z, Bp., 1969. 8. o.

Somogyi Árpád: Pesti görög festő arcképe Ypsilanti szabadsághősről. In.: Budapest – A főváros folyóirata, 1971 november IX. évfolyam 11. szám 38. o.

Ujházy Ferenc: Fővárosunk művészeti állapotai a múlt század közepén. In.: Nyugat 1922. évfolyam 6. szám

L. G.: Képek a múltból. In.: Művészet szerkesztette Lyka Károly Tizedik évfolyam, 1911. 10. szám 425. o.

Malonyay Dezső: Munkácsy első festménye. In.: Művészet Első évfolyam, 1902. Negyedik szám 280. o.

Szvoboda Dománszky Gabriella: A Pesti Műegylet története (vázlat). In.: Budapesti Negyed 32–33., 2001/2–3. szám

Szilvási Jolán: Egy 19. századi kismester (Laccataris Demeter) műveinek feldolgozása.

Diószegi György Antal dr. „Görög eredetű családok sarjai az 1848–49-es dicsőséges magyar szabadságharcban” címet viselő előadása elhangzott a Kariatidák Görög-Magyar Nők Kulturális Egyesülete 2008. április 4-én megtartott egyesületi ülésén (Pireus étterem).

Schoen Arnold: A pesti Szent Rókus kápolna. Bp., 1938.

Lyka Károly: A táblabíró világ művészete. Bp., 1981.)

A hősök költői lelkek

A 17–19. századi magyarországi görög családok sarjainak hazafiassága olyan hagyaték a Magyarországon ma élő görög gyökerűek számára, ami méltó a történelmi emlékezetre. Amikor kellett, akkor e görög eredetű kereskedőcsaládok utódai bátor katonákként vettek részt az 1848–49-es honvéd csatákban, hazájuk védelmében; majd

pedig azt követően is a helyi vagy országos közélet értékőrző, cselekvő, és elismert személyiségeiként éltek békés, hazaszerető és hagyományőrző polgári életüket.

De még egy műveltségtörténeti mozzanatot fontos megemlíteni a görög lélekről szólva az 1848–49-es szabadságharc utóéletét jelentő hatalmas költészeti panteonból: Kányádi Sándor a „Nyergestető” címet viselő (1965-ben írott) alábbi versében örök emléket állított a magyar szabadságharc győzelméért harcoló székely hősöknek, akiknek önfeláldozó és rettenthetetlen bátorságát magasztalva annak a háromszáz ókori spártai görög harcosnak a példáját említi, akik két és félezer évvel korábban Termopüle szorosában szálltak szembe szintén egy reménytelen csatában, de rendíthetetlen hősiességgel az óriási perzsa túlerővel szemben. Nos, az 1848–49-es szabadságharc csatáiban részt vevő görög gyökerű honvédek tettei azt bizonyítják, hogy bizony a vér sosem válik vízzé. Ez pedig igaz minden jó hagyományát értékőrző és történelmi sorsközösségét méltó módon megélő nemzetre.

Kányádi Sándor: Nyergestető

Csikországban, hol az erdők
zöldebbek talán, mint máshol,
ahol ezüst hangú rigók
énekelnek a nagy fákon,
s hol a fenyők olyan mélyen
kapaszkodnak a vén földbe,
kitépni vihar sem tudja
másképpen, csak kettétörve,
van ott a sok nagy hegy között
egy szelíden, szépen hajló,
mint egy nyereg, kit viselne
mesebeli óriás ló.
Úgy is hívják: Nyergestető;
egyik kengyelvasa: Kászon,
a másik meg, az innenső,
itt csillogna Csíkkozmason.
Nemcsak szép, de híres hely is,
fönn a tetőn a nyeregben
ott zöldellnek a fenyőfák
egész Csíkban a legszebben,
ott eresztik legmélyebbre
gyökerüket a vén törzsek,
nem mozdulnak a viharban,
inkább szálig kettétörnek.
Évszázados az az erdő,
áll azóta rendületlen,

szabadságharcosok vére
lüktet lenn a gyökerekben,
mert temető ez az erdő,
és kopjafa minden szál fa,
itt esett el Gál Sándornak
száznál is több katonája.
Véres harc volt, a patak is
vértől áradt azon reggel.
Támadt a cár és a császár
hatalmas nagy hadsereggel.
De a védők nem rettentek
alig voltak, ha kétszázan -,
álltak, mint a fenyők, a harc
rettentő vad viharában.
Végül csellel, árulással
délre körülvették őket,
meg nem adta magát székely,
mint a szálfák, kettétörték.
Elámult az ellenség is
ekkora bátorság láttán,
zászlót hajtva temette el
a hősokeket a hegy hátán.
Úgy haltak meg a székelyek,
mind egy szálig, olyan bátran,
mint az a görög háromszáz
Termopüle szorosában.
Nem tud róluk a nagyvilág,
hőstettükről nem beszélnek,
hírük nem őrzi legenda,
dicsőítő harci ének,
csak a sírjukon nőtt fenyők,
fönn a tetőn, a nyeregben,
s azért zöldell az az erdő
egész Csíkban a legszebben.

*Lovas Enikő Amália***Debreceni cívisek a modernizáció korában:
A Polgáry, Böszörményi és a Bay családok**

A debreceni cívis rétegről, a történelem folyamán bekövetkezett átalakulásai jellegéről már számos vita született a helytörténészek körében. Ezek a 19–20. századi változásokat illetően nyerték a legsarkítottabb megfogalmazásokat, és váltották ki talán a legnagyobb visszhangot. A kutatók egyetértenek abban, hogy Debrecen várost a középkor folyamán felvirágoztató cíviség helyzete ebben az időszakban alapvetően megváltozott, és korábbi megélhetési lehetőségeiket, sőt a város nagyfokú önállóságát elveszítve passzivitásba vonultak. Egyre inkább ragaszkodtak hagyományaikhoz, gazdálkodó életmódjukhoz, és igyekeztek maradék valódi hatalmukat, a város vezetését mindenáron megtartani. Ennek jegyében sokan a konzervativizmus bástyájaként könyvelték el őket, mint akik végül már a város fejlődését hátráltatva, saját érdekeikkel szemben is gátolták a haladás bármely formájának kibontakozását. A valóság azonban ennél sokkal árnyaltabb.

A 19. század második fele Debrecen város társadalma számára is a modernizáció korát jelentette. Bár a cívis gyökereire büszke csoport számára létezett egyfajta ideálkép, ez a családon, elzárkózó közösségen és a körülbelüli vagyoni egyenlőségen alapuló eszmény nem feltétlenül volt kapcsolatban a valósággal. Ekkorra a város hagyományos társadalmi szerkezete már jelentősen átalakult, a korábbi keretek szimbolikus jelentőségűvé váltak. A betelepülők nemcsak a város gazdasági arculatán változtattak, hanem olyan mintákat hoztak magukkal, amelyek követését érdemes volt megkísérelni. A modern polgári fejlődés nemcsak begyűrűzött a konzervatívnak, sőt maradinak tartott város életébe, hanem megmozgatta és magával ragadta azokat, akiknek volt módjuk biztonsággal belekapcsolódn.

A patrícius polgárság új lehetőségekre nyitott, vagyonosabb családjai nemcsak társadalmi vezető helyzetüket kívánták őrizni, hanem gazdasági körülményeik viszonylagos stabilizálására is törekedtek. Ehhez ugyan ragaszkodtak a hagyományos, helyi státuszszimbólumok őrzéséhez, amíg csak lehetett, de figyelték a továbblépési lehetőségeket is, amelyekkel esélyük nyílt szintjüket megtartani, vagy akár megemelni is.

A debreceni patrícius birtokos családok története sokban hasonlít egymásra. A városi elit életében a földbirtok domináns szerepet játszott, de a cívis családokban sokáig életfenntartó tényező volt, sok esetben kizárólagos megélhetést biztosító terület. A polgári földtulajdon kialakulásával a szabad birtokforgalom lehetővé tette a cívis gazdálkodó családoknak korábbi megélhetési kereteik kiterjesztését és tökéletesítését. A betelepült családok esetében a föld ugyan fontos volt, de korántsem ilyen mértékben: választottak valamilyen értelmiségi-hivatalnok, úri körökben respektált pályát, amelyből legalábbis kielégítő jövedelmet kaptak, és emellé a hagyományos családi birtokot

öröklési úton továbbvitték, legtöbb esetben fejlesztették, és bővíteni próbálták, az alapító ős módszereit követve. Ez biztosítéki tőkeként jelentett fontos háttérrel, és léte emelte a család presztízsét: a régi, gazdag nemesség és a cívis polgárság megmaradt jellemzői köré font kultusz egy elemeként tartották számon.

A Polgáry családot Debrecen egyik hangadó cívis dinasztiájának tekintették. A 19. század második felében már nagybani tanyarendszerű gazdálkodással foglalkoztak. Megélhetésüket elsősorban az állattenyésztés és növénytermelés illetve ezek kereskedelméből szerzett jövedelem biztosította. A város környékén szétszórtan elhelyezkedő saját tanyáik mellett vettek bérbe nagyobb mezőgazdasági területeket is.¹ Kereskedésük elsősorban búzatermelésüket és a tengeri termelést ölelte föl: általában 175 holdon termesztették a búzát, 112 hold területen a kukoricát. Ez utóbbira nagyrészt szükségük lehetett a sertésenyésztésben, ami mellett még a juhállomány méretei utalnak kiemelkedő ágazatra. Polgáry Miklós társadalmi jellegű tevékenysége foglalkozásához kapcsolódó szervezetekre is kiterjedt. Így vállalta a Juhtartó Gazdák Egyesületének elnökségét. A szervezet rokoni-baráti körével is összefonódott:² sógora, Kertész János volt az al-elnök, sógora unokatestvére Kertész László a gazdaellenőr, a titkár és pénztárnok Lovász László nyugalmazott városi adóellenőr. Emellett a debreceni református egyház presbitere volt.

1 Saját telkeik 1948-ban: -Kossuth u. 65. városi házukhoz tartozó belső telek 599 n.öl,
 -Ebes 3-4. sz. (15 311 helyrajzi szám alatt, a továbbiakban rövidítve: hrsz. a.) 129 kat. hold 397 n.öl,
 -Elep 84.sz. (16 100 hrsz. a.) 46 kat. hold 1300 n. öl,
 -Haláp 135 sz. (10 467 hrsz. a.) 38 kat. hold 1190 n. öl,
 -Ugyanott (28 223 hrsz. a.) 26 kat. hold 895 n.öl.
 Összesen 242 kat. hold 781 n.öl.

Bérlet: 1944-ben 277 kat. hold 1082 n.öl, de ekkor még saját földjük 239 kat. hold 19 n.öl saját kezelésben, 65 kat. hold 1491 öl haszonbérbe adva. A gazdaság összterülete 450 kat. hold 1210 n. öl. A levéltári anyag két bérelt birtokot említ konkrétan: Elepen, Ebesen a 32. számú tanya (1945-ig, Éder Jánosné tulajdona volt), és Halápon a 135. sz. tanya.

A gazdaság területi megoszlása a következő volt:

- szántóföld 399 kat. hold 120 n. öl,
- rét 37 kat. hold 317 n. öl,
- legelő 2 kat. hold 280 n. öl,
- kert 610 n. öl,
- szőlő 1 kat. hold 162 n. öl,
- erdő 4 kat. hold 940 n. öl,
- földadó alá nem eső terület 6 kat. hold 347 n. öl.

A szántóterület kataszteri tiszta jövedelme: a saját tulajdonban lévő (201 kat. hold 1164 n. öl) 3535 aranykorona, a haszonbérbe adott (64 kat. hold 315 n. öl) 971 aranykorona, a haszonbérbe vett (262 kat. hold 871 n. öl) 4912 aranykorona. Az egész szántóterület (399 kat. hold 120 n. öl) 7476 aranykorona. In: Polgáry Miklós gazdakönyve 1944-45. HBmL. XIII. 25. 1.

2 A Kertész család eredetileg Balmazújvárosból beköltözve vált debreceni polgárrá és középbirtokos gazdává. In: Matkó László: Cívis élettér és társadalmi hierarchia. Alföld XXXVIII. 1987. április.

Polgáry Miklós (1888–1952)³ hagyományt folytatott hivatása megválasztásával, amit fiainak szándékozott továbbadni. Hozzá hasonlóan testvérei és családjai is birtokaikat vezették. Felesége Kertész Erzsébet, szintén régi debreceni gazdálkodó család gyermeke, szülei Kertész Imre és Szathmáry Erzsébet voltak.⁴ Fia, ifjabb Polgáry Miklós 1920-ban született, agrármérnöki végzettséget szerzett.⁵ Másik fia Polgáry Bálint János.⁶

A család gazdasági ügyei sikeresen futottak, egészen a II. világháború végéig. Szerzteágazó állattartást folytattak, 1943-tól lótenyésztésről is vannak feljegyzések, de domináns ágazat a lakosság és a hadsereg ellátása okán a sertésenyésztés maradt, akárcsak a többi nagy civis gazdaságban.⁷ Terményeik széles palettát mutatnak: a legtöbb fajtát, amelyek csak kisebb termőterületet foglaltak el, saját használatra, a búzát viszont nagyrészt eladásra termelték.⁸ A problémák 1946-ban kezdődtek, amikor földjeiket az elsők között kezdték egyre súlyosabb adókkal terhelni és elállamosítani. 1949-re idősebb Polgáry Miklósnak mező- és erdőgazdasági ingatlanai területe 217 kat. holdra csökkent,⁹ ebből haszonbérbe adtak 46 kat. hold 1297 n. ölet, 27 kat. hold és 1391 öl részes művelés alá került. Így saját kezelésben csak 140 hold 1088 öl területet tartottak meg. 1948 és 1950 között ezeket is fel kellett ajánlaniuk állami kezelésbe. 1951. májusában a Polgáry testvérek, István és id. Miklós összes ingatlanát elállamosították. Ifj. Polgáry Miklós ekkor már önálló gazda volt, saját kezelésű 127 kat. hold földjén termelt, 27 hold

3 Szülei Polgáry Bálint és Kálmán Julianna. Született: 1888. december 6, meghalt 1952. szeptember 4-én gyomorrákban. (Kálmán Julianna megh. 1946. aug. 22.)

4 Kertész Imre (1932. augusztus 22. meghalt) szülei néh. Kertész János és Dobi Julianna, házastársa Szathmáry Erzsébet. In: HBmL. XIII. 25. 1. Halotti anyakönyvi kivonat

5 Felesége Balogh Erzsébet, gyermekeik: Klára sz. 1947, Irén sz.1950.

6 Felesége: Tóth Erzsébet.

7 Állatállomány 1944. július: 19 ló, 11 csikó, 8 növendék bika, 32 tehén és előhasi üsző, 36 ökör, 12 tinó, 7 fél év alatti borjú, 44 tenyészkoça, 13 malac és süldő1943-ból, 200 ua. 1944-ből, 24 db hizlalandó1944/45-ben. Juh: 1 év fölött: 330, 1 év alatt és bárány 150db. Tyúk: 90 db törzssállomány, 180 növendék. Pulyka: 20 db törzssállomány, 100 növendék. Kacsa: 7 db törzssállomány, 80 növendék.

8 Termények:	bevetett terület:	terméseredmény:
–búza	175 kat. hold	1998,19 mm
–rozs	12 kat. hold	
–árpa	26 kat. hold	32 305 mm
–zab	5 kat. hold	5 168 mm
–kukorica	112 kat. hold	
–burgonya	3 kat. hold 120 n. öl	
–répa	6 kat. hold	
–lucerna	27 kat. hold	
–napraforgó	17 kat. hold	
–borsó	8 kat. hold	5070 mm
–csalamádé	8 kat. hold	

Összesen: 399 kat. Hold 120 n. öl

In: XIII. 25. 1. Polgáry Miklós gazdakönyve 1944–45.

9 Az ingatlanok összes katasztrális területi jövedelme 3682 K volt. Haszonbérletbe adásból 660 K: Elep 80. sz. tanyájukból, részes műveletésből 304 K: Haláp 135. sz. tanyabirtokukból. Saját kezelésű földjeikből ekkor 964 K kat. területi jövedelmük volt. HBmL. XIII. 25. 1.

területet bérletbe adott Elepen, halápi 38 holdján pedig feles bérletet vitt.¹⁰ Ő irányította a családi gazdaság nagy részét a II. világháború közepétől-végéig, az ügyeket részlegesen 1943–1946 között vehette át. A háború végén ő is sorozás alá került, 1946. végén tért csak haza, ekkortól vállalhatta magára teljesen az irányító szerepét. Az újrakezdéshez, hatékony termeléshez hitelek¹¹ vett fel, amelyek segíthették volna az egyenesbe jutást, de a termés learatása előtt az állami köztartozások behajtási követelése már végrehajtó bizottság kiszállásával fenyegettek.¹² Szakképzettségétől függetlenül 1952-re mindenként elvesztették, miután a Rákosi-korszak szokásos módszerével előbb csődhelyzetig menően adósságok tömegébe juttatták őket a túlzott adókkal. Kénytelenek voltak javikat felajánlva mindent beadni, ellenszolgáltatásul az adóhátralék törlesztésért, az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek kötelékébe.¹³ Testvére, Bálint időközben próbált gazdálkodást indítani egy Csobai Károlytól haszonbérbe vett ebesi kisbirtokon, amelyet 1948. október 1. és 1951. szeptember 30. között a debreceni földműves szövetkezet földbérlo csoportján keresztül vett igénybe.

A Hajdúvármegyei Ingatlanforgalmi Bizottság számára tett ingatlan-felajánlások listái (1945–52.) híven tükrözik a család – elsősorban Kertész Imréné, Polgáry Miklós és Polgáry Miklósné – birtokai nagyságát és a korabeli felszereltséget. A felajánlások révén az egyes birtoktestek részint a Hortobágyi Állami Gazdaság Nemzeti Vállalat területi tulajdonába, a Pallagpusztai Állami Gazdaságba,¹⁴ a Kenderesszigeti Állami Gazdaságba, a Halápi Bocskai Tszcs birtokába, illetve az Állami Erdőgazdaság tulajdonába

-
- 10 Gazdasága összterülete 196 kat. Hold volt, ebből 38 hold nem jogerősen igénybe vett, ezért ezt 1943. óta nem használta. Bérlo: Lajtos Ferenc Elepen, feles Papp Ferenc Halápon. In: Bevallás az általános jövedelemadó kivetéséhez 1947-50. HBmL. XIII. 25. (Az elepi birtok termésátlag 1 kat. holdra esően: 136 kg búza, 45 kg árpa, 30 kg tengeri volt. In: 1948. Polgáry Miklós zsebkönyve uo.)
- 11 Az Országos Szövetkezeti Hitelintézet felvett kölcsönkiegyenlítési összegek: –Polgáry Miklós és neje, Kertész Erzsébet közösen 2400 Ft tőke és ennek 1949. április 5-től járó legmagasabb kamata, –Polgáry Miklós 2400 Ft-os váltókölcsöne és ennek ugyanakkortól járó legmagasabb kamata, –Polgáry Miklós és Bálint váltókölcsöne: 3900 Ft tőke, ennek 1949. május 10-től járó legmagasabb kamata, –Polgáry Bálint 1947. évi szántási kölcsöne: 459 Ft tőke és ennek 1948. szeptember 1-jétől járó legmagasabb kamata, –Polgáry Bálint 1947. évi őszi szántási kölcsöne: 900 Ft tőke és ennek 1948. szeptember 1-től járó legmagasabb kamata.
- 12 Kérvény özv. Kertész Imrénétől az ellene indított végrehajtás beszüntetéséért. Gyermekei tulajdonát képező és használatukban levő ingatlanok miatt közadó tartozás alakult ki, bár az ingatlanokat éppen köztartozásaik rendezésére ajánlották fel állami tulajdonba. Ezek kataszteri tiszta jövedelme cca. 1500 K, és a Balmazújvárosi illetőleg a Debreceni Földbérlo Szövetkezetek kezelésében álltak, amik haszonbért még nem fizettek. Köztartozásaikat csak a termésből tudták fedezni. In: HBmL. XIII. 25. 1.
- 13 Az ingatlanokkal nemcsak felszerelésük, termelőeszközeik, hanem a teljes azévi termés is állami tulajdonba került. HBmL. XIII. 25.
- 14 A Pallagpusztai Állami Gazdaság részére felajánlott Ebes 3–4. sz. alatt fekvő Polgáry tanyán felajánlott épületek és gazdasági felszerelés átvételi jegyzőkönyve alapján a tanyagazdaság meglehetősen jól felszerelt, modern egységet alkotott. Felsőrolásszerűen bemutatta az egész állapotát, amiből –összehasonlítva más családok felajánlási jegyzőkönyve listájával – képet kaphatunk egy akkori jó karban tartott gazdaság alapvető ingóságairól.

kerültek. 1951. május 26-ával végzés jegyzi Polgáry István¹⁵ és Miklós összes ingatlanának kincstári tulajdonba vételét.¹⁶

Idősebb Polgáry Miklós halála (1952) előtt még, saját gazdaság híján ifjabb Polgáry Miklós a Pankotai Állami Gazdaságban helyezkedett el főagronómusként, 1951. december 1-től Szentesen, majd 1953. október 19-cel Somogyhárságyon az ottani állami gazdaságban, ahol családjához vette özvegy édesanyját.

A Böszörményi család a 19. század közepén felmérhető vagyonuk és a virilisek listája szerint az igen gazdag, városi elit polgárság rétegébe tartozott. 1864-ben, Böszörményi Mihály hagyatékának eladásakor hagyományos, de értékes debreceni ingatlanokat¹⁷ tettek pénzzé. A későbbi hagyatéki végzések is jól tükrözik a család ágakra bomlását és az addig gyűjtött vagyon osztódását, erre alapozva felvázolható a családfa és az anyagi állapotok alakulása. Az élet szükségleteinek megfelelően az idősebb generáció fokozatosan adta át az addig összegyűjtött vagyont a fiatalabbaknak.

Böszörményi Istvánnak (1820–1906) és Lencsés Zsuzsannának (1825–1898) hét gyermeke született, akik közül három maradt életben.¹⁸ Böszörményi Istvánné Lencsés Zsuzsanna személyes hagyatéka, nyolc darab jószág¹⁹ férjét és három gyermekét illette. A biztos létfeltételekért így Böszörményi István felesége halála után átruház-

Az ebesi Polgári tanya egy négy lakásos, téglalapírtékes, magtárral és juhodállal ellátott központú rendszer volt. Két vályog istálló és kamra tartozott hozzá, és két téglás göré, egy kitéglázott gémes kút itatóvályuval, valamint egy deszkafalú gépszín. A géppark a következőkből állott: egy „Kühne” 55700-as gyártási számú soros vetőgép, egy elevátor, egy „Kühne” gyártmányú kukoricaültető gép, egy „Cormick” traktoreke öt ekefejjel, ekevas nélkül, egy „Kühne” fűkaszagép, egy „Cormick” 20 HP traktor üzemképes állapotban, és egy „MÁVAG” 14021gy. 01.6-os cséplőszekevény szíjazat nélkül, teljes rostázattal. In: HBmL. XIII. 25. 1.

15 Lakása: Nap u. 6.

16 Kielégítési végrehajtások 1949. március, 1950. január, 1951. március. Adósságaik fejében minden birtokukra végrehajtást kért a hivatal, anélkül, hogy igazolta volna, milyen részben történt meg addig a végrehajtás, és milyen mértékben vagy pénzüsszegben szükséges még.

17 A kis-és nagykorú örökösök az ingatlanok szabad kézből történő eladásáról végzést hozattak, a gyámhatóság jóváhagyásával. Ekkor eladott hagyatéki ingatlanok: – a debreceni 2078. sz. ház Liebermayr Ábrahám és nejének 6000 Ft-ért,

– a banki kétboglyás kaszáló Böszörményi Lajos részére 365 Ft-ért,

– a tégláskerti 8 kapa szőlő Böszörményi István és neje részére 778 Ft 50 kr-ért.

1864. május 11. In: HBmL. XIII. 4. A Böszörményi és a Bay családok iratai (1864–1974.)

18 Gyermekeik: -István megh. 1845.

Pál megh.1847.

Julianna (1849–1927.): Öry Mihályné

Zsuzsanna (1851–1929.): I. Tóth Ferencné, II. Varga Imréné

Pál (1853—1921.): I. Liptai Eszter, II. Vásáry Zsuzsanna

Eszter

Károly

19 Böszörményi Istvánné Lencsés Zsuzsanna meghalt 1898. augusztus 3-án. Hagyatéka a debreceni 3221/a telekjegyzőkönyvben a I. 1-2. és + 2, 3, 5, 6, 7 sorszámú jószágtestek és a debreceni 4437 számú telekjegyzőkönyvben A+1 sz. jószágtest. Ezek egyenlő arányban illették Böszörményi Pált, Böszörményi Julianna Öri Mihálynét, Böszörményi Zsuzsanna özv. Varga Imrénéét és Böszörményi Istvánt. In: HBmL. XIII. 4. 1.

ta javait gyermekeire, magának csupán városi háza holtig tartó haszonélvezetét tartotta meg.²⁰ Az örökölt ingatlanokat a második életben maradt leány, Zsuzsanna (özvegy Varga Imréné, 1851–1929.) adta el, 1907-ben és 1909-ben, mert öccse, Pál és nővére, Julianna szintén terhesnek találta volna családjá mellett gondozni ezeket a számukra főlegesen fekvő vagytonokat. Ezzel teljesen felszámolták és tőkévé tették az ingatlan örökséget.

A család a legidősebb leány, Julianna házassága révén több neves debreceni famíliával került rokonságba. Öry Mihálytól született négy leánya és három fia, akik közül hatan saját köreikben maradvá választottak társat:²¹ mind nagygazda cívis családokba (Zöld, Mike, Polgáry, Nyilas) házasodtak. Húga, Zsuzsanna első férje Tóth Ferenc volt, akitől öt gyermeke származott.²² Közülük három nőtt fel: András, Miklós és Zsuzsanna. A levéltárban megtalálható iratok legbővebben az egyetlen leány életére vonatkoznak, akinek köszönhető a többi, családjával kapcsolatos irat megmaradása is. Testvérei közül, úgy tűnik, neki volt anyagi és társadalmi téren a leginkább sikeres élete, amellyel más körülmények közé jutott, mint családtagjai. Bátyjai nem léptek ki sem hagyományos családi környezetükből, sem foglalkozásukban nem rugaszkodtak el az akkori cíviség jellemzőitől. Pálnak nem maradt utódja, ezért jelentékeny vagytonát végrendeletileg volt Tóth Ferencnére majd özv. Varga Imrénére és ennek fiára, Tóth Miklósrá hagyományozta.²³

20 10511/1904. Végzés: Zálogjog tárgyában. A debreceni 3221. sz. telekjegyzőkönyvi ingatlanokra C 18. alatt bejegyeztetik Böszörményi István javára a holtig tartó haszonélvezeti jog. Az ingatlanok:

– A debreceni 3221. sz. tjkv-ben A I. alatt foglalt 2449. sorszámú házas telek és ondódi földje,

– ugyanezen tjkv-ben foglalt + 2, 3, 5, 6 rendszámok alatt fekvő három újosztású és egy majorsági föld,

– a debreceni 4437. sz. tjkv-ben szereplő tégláskerti föld.

1904. szeptember 26. HBmL. XIII. 4.

21 Gyermekei: – Julianna – Nyilas István,

Zsuzsanna – Zöld János,

Erzsébet – Mike János,

Mária – Balkó Lajos,

Mihály – Polgáry Julianna,

István – Polgáry Katalin,

János.

22 Gyermekeik: – András (1870–1911) MÁV raktárnok, felesége Harsányi Zsuzsanna.

Miklós (1872–1874.),

Ferenc (1874–1876.),

Miklós (1877–1921.) hentesmester, felesége Bujdosó Mária, másként Szombathy Bujdosó Mária (első férje után).

Zsuzsanna (1883–1975.) – I. Balásfai Orosz László (1903–1915.)

– II. Ludányi Bay Ádám.

23 Kölcsönös pótvégrendelet Böszörményi Pál és neje, Vásáry Zsuzsanna részéről. Tartalma:

–Vásáry Zsuzsanna abban az esetben, ha férje túlélné, visszaörökíti a tőle kapott pesti ingatlanokat teljes tulajdoni, rendelkezési és haszonélvezeti joggal. Ezek: Budapest pesti részén a 8089. sz. tkvi betét 7993/6. hrsz. és ugyanott a 14818 sz. tkvi betét 7991/13. hrsz. alatti házas telkek Vásáry Zsuzsanna

Tóth Zsuzsanna első férje, Balásfai Orosz László földbirtokos és rendőrkapitány volt, akitől 1915-ben vált el.²⁴ Hamarosan hozzáment Ludányi Bay Ádámmal,²⁵ aki járásbíró és járásbíróági alelnök, földbirtokos volt. Bay Ádám szülei, Ludányi Bay Ferenc (1815–?) és második felesége, Bernátfalvai Bernáth Mária²⁶ (1837–?) református vallású földbirtokosok voltak Nyírmadán (Szabolcs vármegye), mindketten régi nemesi családokból származtak.²⁷ Testvérei, Bay Sándor, Lajos és Bertalan földbirtokosokként éltek, Mária, Jankovich Miklós tábornok felesége, később özvegye volt, Ilona Béli László főispán neje. Dr. Bay András ügyvédként, Bay Kálmán újfent birtokosként tevékenykedett.

Bay Ádám (1866–1934.)²⁸ a családjában megszokott jogi és földbirtokosi pályát követte. Tanulmányait Debrecenben végezte, majd bírói vizsgái után közigazgatási gyakornok lett a nyírbátori járásban. Ezután Debrecenben törvényszéki gyakornoki állást kapott, így útja nyílt a járásbírói tisztséghez. Jársbíróági alelnökként ment nyugdíjba, súlyos betegsége miatt. Miután gyermeke nem volt, földbirtokából a nyírmadai református egyháznak hagyományozott 116 magyar hold szántóföldet, a maradék birtokból két résznek örököse lett özv. Bay Ádámné Tóth Zsuzsanna, további három résznek Jármay Ilona és Mária, valamint Boer Imre, mindhárman még kiskorúként. Utóbbiak vagyonát elidegeníthetlenségi tilalommal zároltatta, míg felesége és testvére, dr. Bay András ügyvéd megkapta a holtig tartó haszonélvezetet az egész birtokra.²⁹ Az özvegy emellé férje magas szolgálati ideje és rangja okán özvegyi nyugdíjat (havonta 204 P) és lakáspénzt (havi 70 P 20 f) kapott. 1935. december 24-én fentiekhez ugyanígy örökségként kapott két szántót a nyírmadai Vörös dűlön,³⁰ 1936. november 7-től ugyanott tulajdoná-

névén álló fele része. Valamint visszaörökíti férjének összes ingóságait (készpénz, értékpapír, ékszerek, arany- és ezüstneműek, ekkor összesen kb. 15 000 K értékben).

– Böszörményi Pál az eredetileg szabad végrendelkezésre fenntartott 10 000 K összeg felét testvéreire, volt Tóth Ferencnére majd özv. Varga Imrénére hagyja, másik felét ennek fiára, Tóth Miklósrá hagyományozza, de ez csak felesége, Vásári Zsuzsanna halála után fizethető ki.

1912. július 2. In: HBmL. XIII. 4. 1.

24 Esküdtek 1903. február 2-án, elváltak 1915. január 3-ával. HBmL. XIII. 4. 1.

25 Esküdtek: 1915. június 17. HBmL. XIII. 4. 1.

26 Néhai Bernátfalvai Bernáth Lajos hosszúpályi földbirtokos leánya. Született 1837-ben, házasságát Bay Ferencsel 1864. április 28-án kötötte Hosszúpályiban. Házassági anyakönyvi kivonat, HBmL. XIII. 4. 1.

27 A Ludányi Bay család Nógrád vármegyéből, a Bernátfalvai Bernáth család Abaujából származott Szabolcsba. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857-1868. Budapest, Arcanum, 1999.

28 Bay Ádám született 1966. július 20. Meghalt 1934. szeptember 21. Halála oka: szívhűdés - infarktus.

29 Végzés a kisvárdai járásbíróskéntől 1934, 1936. A birtoktestek telekjegyzőkönyvi számai: a nyírmadai 584. tjkvi betét A. I. 8, 9, 10. sorszámú telkeit átjegyezték az újonnan nyitott 1462. sz. betétbe özv. Bay Ádámné nevére, az eredeti 584. sz. telekjegyzőkönyvben megmaradt A. I. 11, 12, 13. sorszám alatti 1430/1, 2. és 1432/2. helyrajzi számú földek lettek a Jármay lányoké és Boer Imréé. In: HBmL. XIII. 4. 1.

30 A nyírmadai 1462. sz. tkvi betétben 1433/7. (819 n. ö) és 1433/9. (39 kat. hold 781 n. ö) helyrajzi számok alatti két földdarabot.

ba került két szántó és egy rét területe.³¹ Ezek lettek megélhetése alapjai. Hosszú életét 1974. május 29-én fejezte be, 92 éves korában.

A Polgáry és Böszörményi családok esetében észlelhető egy folyamat, melynek alapvető célja megmaradni a családtagoknak egy megszokott társadalmi és vagyoni nivó szintjén. A föld végig meghatározó tényezőként van jelen életükben, de egyre inkább csak a biztos anyagi háttér megőrzésére és a korban szokásos társadalmi presztízs értéke miatt ragaszkodtak hozzá. Kezdetben ez volt a legfontosabb megélhetési forrás, később köreik szimbóluma, de fokozatosan ők is a biztos és kevesebb erőfeszítést igénylő polgári, illetve értelmiségi-hivatalnoki pályákra kezdték adni gyermekeiket. Ez e tanulmányban a Bay család és tágabb rokonsági körei esetében figyelhető meg, a hagyományos cívisgazda szerepkörét modern tőkés gazdálkodói útra lecserélő Böszörményi és Polgáry rokon családok számára a föld továbbra is lételem. Utóbbiak szintén vonzódnak az értelmiségi képzettség irányába, törekednek elérésére mint a modern és haladást megalapozó tudás garanciájára, de nem szakadnak el nagyobb birtokaiktól és bérleményeiktől sem. A Bay család jogász és földbirtokos: tagjai szakképzettségük révén teremtik meg megélhetésüket, de Bay Ádám és András számára egyre kevésbé alapvető a föld: bár foglalkoznak vele, de csak mellékesen. A férfiak polgári foglalkozása, értelmiségi végzettsége egyre fontosabbá vált. Stabilabb jövedelmet garantált már a bizonytalan hozamú és jövedelmezőségéhez nagy odafigyelést kívánó birtokoknál, amelyek hozzájárultak a ranghoz, fenntartották a vagyoni szintet, és jövedelmet hoztak, de apránként jövedelem-kiegészítéssé és mellékfoglalkozássá minősültek. Ezen esetekben elegendő volt a hagyományos, otthon megtanult gazdálkodó módszerekkel irányítani, és a józan ész alapján dönteni az ügyvitelről. A kisebb birtokkal rendelkezők, akik nem földjükből éltek meg, már nem voltak hivatásos gazdálkodók, földingatlanukat már csak az úri osztály és a gentleman-státus egyik szimbólumaként, kiegészítő tartozékként és vagyonbiztosítékként tartották számon.

A cívis családokhoz tartozó többiek esetében jellemző a kényelmesebb, nagypolgári életmód vagy az egyszerűbb, közép- vagy kispolgári életvitelre áttérés. Böszörményi Pál már elsősorban házingatlanban tartotta pénzét, aminek értékét jelzi az is, hogy örökös törvényhatósági tag volt. Julianna családja tősgyökeres gazdálkodó volt, akik megmaradtak a hagyományok modernizált folytatásánál, végül Zsuzsanna gyermekei bár hasonlóképpen indultak, csak kis mértékben, cívis földjeik megmaradásával idomultak rokonaikhoz. Leánya viszont kiszakadt a régi környezetből és szokásokból, házasságai révén. Fiai pályaválasztása kevésbé szerencsés – vagy tehetségüket tükröző – volt. A Polgáry család tagjai is ragaszkodtak a gazdálkodáshoz, amelyet egyre fejlesztve, prosperáló módon műveltek.

31 A nyírmadai 1462. sz. tkvi betétben 1419. helyrajzi számú szántó (1295 n. öl), 1420. helyrajzi számú rét (395 n. öl), és a 1421. helyrajzi számú szántó (48 kat. hold 440 n. öl).

11–12. alattiak in: Özv. Bay Ádámné részére nyírmadai telekkönyvi szemle 1945. HBmL. XIII. 4. 1.

A bemutatott családok tagjainak egyéni életútjai, mondhatni, tipizáltan tükrözik a 20. század eleji debreceni civis társadalom formálódását, egyes vagyoni rétegeinek választási lehetőségeit. Ezek a kiragadott példák jól érzékeltethetik, hogy a civis fogalma, sorsa és többnyire gondolkodásmódja is már messze távolodott attól az ideáltól, amelyet különbsége és elhatárolódása miatt oly sokan tekintettek közülük életük eszményének, és oly sokan bíráltak az utókor képviselői közül. A civis társadalom vezető családjai ebben az időben már nyitottak voltak a gazdasági és szellemi fejlődés módjaira, és lehetőségeik szerint éltek is ezekkel. Igyekeztek bekapcsolódni a haladásba, és ezzel együtt igényességük is fokozódott önmaguk és tevékenységük iránt. Ezt mutatják gazdasági naplójuk, főkönyveik, társadalmi tevékenységük, és gyermekeik iskoláztatására irányuló törekvéseik. Hagyománytiszteletük és zárkózottságuk nagyrészt arra korlátozódott, hogy erősen kötődtek független életmódjukat biztosító földbirtokaikhoz, és ezek megtartása végett szorosan összefonódó családi kapcsolatokat építettek ki egymással, társadalmi köreiket is összefogva ezzel. Más csoportok felé kevésbé voltak nyitottak, eltérő életvitelük és céljaik miatt, amihez a vagyoni különbségek meghatározó ereje is társult. A betelepülőket azonban befogadta a városi társadalom, és a civisség is szívesen ismerkedett meg újonnan hozott mintáikkal. A 20. század elejére a változások hatására a társadalmi rétegeken belül közeledés volt megfigyelhető: a városi elitet alkotó civisség, vállalkozó polgárság és hivatalnoki-értelmiségi csoportok párbeszéde felerősödött. Egymásra hatásuk tagjaik viselkedésében is egyre nyilvánvalóbbá vált, a kölcsönös elfogadás jegyében a másoknál előnyösként tapasztalt jellemzőket igyekeztek átvenni. Lassanként a korábban elképzelhetetlen társadalmi keveredés is elkezdődött, bár mértéke még a század közepe táján is viszonylag csekély volt. A mentális és materiális változások mégis az egybeolvadás irányába hatottak, és a civis és modern polgári élet erkölcsi és ideái egyre inkább egymásba épülve határozták meg a debreceni elit társadalom szellemiségét. Ezt a fejlődési tendenciát akasztották meg a II. világháború utáni hatalomváltás és társadalompolitika kihatásai, és felszámolták a tradicionális társadalomból kifejlődött modern polgári rendet. A civisek hagyományos értékrendje azonban beépült a város népesség nagy részének tudatába, és így részlegesen máig túlélte az uniformizáció időszakát.

Ludányi Bay Ádámné Tóth Zsuzsanna

Tóth Pál és felesége

Tóth Ferencné Böszörményi Zsuzsánna

Tóth Ferencné, András, Zsuzsika

*Stephen Beszedits***Charles Zagonyi: the Man and the Legend**

A number of Hungarians played a distinguished role in the American Civil War. Most of them were veterans of the 1848–49 War of Liberation led by the charismatic Lajos Kossuth and came to the United States shortly afterwards. Three of the best known and most written about of these individuals are the much admired and respected Alexander Asboth who rose to the rank of major-general, Julius Stahel who attained the same rank and won the Congressional Medal of Honor, and Charles Zagonyi, the dashing commander of General John C. Frémont's Body Guard, an elite cavalry unit.

Zagonyi's fame rests on a single event: leading the Body Guard on October 25, 1861, at Springfield, Missouri, he and his troopers charged some two thousand Confederates, utterly scattering them. Although it was a small skirmish by any standard, especially in light of the many gigantic battles of the war, the memorable charge quickly became one of the unforgettable incidents of the war and a favorite topic with writers. Two of the more recent accounts are "Zagonyi" by Robert E. Miller in the January 1982 issue of the *Missouri Historical Review* and "Taking Off the Kid Gloves" by Judy Yandoh in *America's Civil War*, March 1992.

While much of the literature about the Body Guard and Zagonyi is a fairly accurate rendition of the facts, all sorts of highly erroneous statements and malicious innuendoes have also found their way into print and have gained widespread acceptance. For example, Lew Wallace, the distinguished Civil War general and later the acclaimed author of such classics as *Ben Hur*, presents an interesting anecdote about Zagonyi in his *Autobiography*. It is an entertaining piece, but it bristles with mistakes.

Wallace relates that he encountered Zagonyi when he paid a visit to Frémont's headquarters in St. Louis in the early days of September 1861. Like other visitors, he had a long wait before being admitted into the presence of the general. Also lounging about in the crowded waiting room was a man wearing a striking scarlet uniform. His curiosity piqued, Wallace asked the other officers who this individual was. In a rather condescending manner one of them replied that the man in red was a recent foreign arrival and was totally ignorant of the English language; while another officer added, rather callously, that the newcomer would stop a bullet as well as anyone else.

The stranger made such a deep impression, so Wallace tells us, that he followed the Civil War career of this man and was saddened when he heard that the person – identified as Zagonyi, an émigré from Bulgaria (!) – was killed in action during the battle of Cross Keys, Virginia, in June of 1862.

Of course Zagonyi wasn't a recent arrival to the United States; by the time of the Civil War he had been in America for nearly a decade. He did speak English, but as friends and foes never failed to remark, he spoke with a heavy accent laced with quaint idioms.

The uniform of the Body Guard was darkish blue in color and nowhere is it recorded that Zagonyi had a penchant for gaudy uniforms. Since Zagonyi was the commander of this elite unit, every Union officer assigned to Frémont's headquarters would have known him by sight. Therefore, it must be concluded that the officers Wallace gleaned his information from were humoring him.

Zagonyi did not fall at Cross Keys or any other battle. However, one of the fatal casualties at Cross Keys was another member of the Hungarian emigration, Nicolai Dunka, serving on Frémont's staff as a captain and additional aide de camp. But the man in the scarlet uniform at Frémont's headquarters in St. Louis couldn't have been Dunka for he didn't arrive in the United States until December 1861.

The objective of this treatise is to briefly review Zagonyi's career, with a particular emphasis on his tenure as head of the Body Guard; to point out the most glaring and preposterous errors swirling about him; and to update research into Zagonyi's life and present useful new information about him.

My own investigation into Zagonyi's life and career has been immensely aided and enhanced by the efforts and contributions of many others involved with the subject. In this respect, I'd like to single out Janet Kozlay, whose family is descended from Eugene Kozlay, colonel of the 54th New York Infantry and brigadier-general by brevet; József Pozsonyi, director of the Semsey Andor Múzeum at Balmazújváros, Hungary; Mária Kórácz, editor of the *Vasváry Collection Newsletter*; István Vida, professor at the University of Debrecen; Melissa Heltzel and Gábor Merényi-Metzger, whose families are related to Zagonyi; and above all John Maurath, one of whose ancestors by the name of Dennis Maurath was a member of the Body Guard. John has spent countless hours digging into the history of the Guard and has brought to light a vast array of interesting and valuable details. Our correspondence over the past years has been a thoroughly rewarding experience for me.

Most Hungarian and American writings seldom indicate Zagonyi's birthplace and date of birth. Some sources have Szatmár County as his native region and peg 1824 or 1826 as the year of his birth. Recent research by Béla Balogh, a retired archivist of Nagybánya, has revealed that Zagonyi was indeed born in Szatmár County, at Szinérváralja, and his birth date is October 19, 1822.

Prior to the 1848–49 War of Liberation, Zagonyi, a professional soldier, served in one of the elite cavalry regiments of the Hapsburg Imperial Army. During the conflict, he was a first-lieutenant, fighting under the legendary Polish revolutionary Jozef Bem in eastern Hungary. According to the personal details provided in Károly Kertbeny's *Alfabetische Namenliste ungrischer Emigration, 1848–1864* [Alphabetical Name List of Hungarian Emigration, 1848–1864] dating from 1864, Zagonyi was captured by the Russians during the final days of the war, but managed to escape and make his way to the neighboring Ottoman Empire.

Zagonyi arrived in England aboard the *Sultan* on June 5, 1851, and departed from there for the United States aboard the *Devonshire* a few days later, arriving in New York harbor on August 2, 1851. The names of the Hungarians on both of these vessels are re-

corded in the diary of Jácint Rónay, a prominent Roman Catholic clergyman, as well as in Lázár Mészáros's *Külföldi levelei és életrata* [His Letters from Abroad and Bioggraphy], a book containing writings by and about Mészáros, a general and Hungary's Minister of War during the War of Liberation.

Zagonyi's name is also duly recorded on the passenger list of the *Devonshire*; unfortunately it appears as Karol Lajonyi instead of Karoly Zagonyi on the Immigrant Ships Transcribers Guild website. Incidentally, his age on this document is denoted as 29, which would make 1822 the year of his birth as found by Mr. Balogh.

Like most other newcomers with no particular marketable skills, Zagonyi supported himself by a variety of odd jobs. Shortly after his arrival, he and his good friend from the *Devonshire* Lajos Dancs became members of the choir founded by fellow émigré Gábor Harczy. Zagonyi's other occupations during the years leading up to the Civil War included tailoring and house painting. But his most documented employment was instructor at the riding academy of János Kalapsza in Boston.

Like Zagonyi, Kalapsza fled to the Ottoman Empire after the collapse of the revolution and served as one of Kossuth's bodyguards during the great patriot's tour of the United States. Establishment of the riding school was made possible by the generous contributions of Boston's wealthier citizens. Two other former Hungarian cavalry officers also acted as instructors, namely József Wolf and István Kinizsi.

Kinizsi, who returned to Hungary prior to the Civil War, left a vivid account of his years in Boston in his book *A sánta huszár naplója* [Diary of the Lamé Hussar], which contains valuable details about Zagonyi. Kinizsi's book also describes Amanda Schweiger, a young German lady, whom Zagonyi courted and married. According to this source, Amanda, the daughter of an ordinary workingman, was madly in love with Zagonyi and blushed unashamedly whenever Zagonyi delivered compliments in broken German. There is no doubt that Zagonyi had problems with all foreign tongues.

By the way, Kinizsi was one of the émigrés constituting the so-called Hungarian Club of George Luther Stearns, the wealthy industrialist, fervent abolitionist, admirer of Kossuth and ardent supporter of the Hungarian cause. Other members of this informal group mentioned in books about Stearns were the Reverend Gedeon Ács, a Protestant clergyman, and Charles Edward Zerdahelyi, and outstanding pianist and friend and pupil of the great Franz Liszt (Liszt's Hungarian Rhapsody No. 1 is dedicated to Zerdahelyi). Apparently Zagonyi did not participate in the cultural soires at the Stearns household, most likely because he lacked the education possessed by the others and had only a poor command of the English language.

Interestingly enough, Kinizsi's book is one of the very few writings which discusses Amanda. The only other source I've ever encountered in this respect is Ödön Vasváry's *Magyar Amerika* [Hungarian America], which recounts, by way of Károly László's *1850–67 évi naplójegyzetei* [His Diary Notes from 1850–67], that Zagonyi and his wife were among the guests at the Christmas party hosted by Emilia Zulavsky, one of Kossuth's sisters, in New York City in December 1859. The copious writings by and about Jessie Benton Fremont are silent on Amanda. Did she remain in the East when Zago-

nyi joined Fremont's staff in Missouri? Did they become separated or divorced? Did she pass away?

Shortly after the outbreak of the Civil War President Abraham Lincoln named John C. Frémont commander of the Western Department, a sprawling military district embracing Illinois and all the states and territories between the Mississippi River and the Rocky Mountains, including New Mexico, with headquarters at St. Louis, Missouri.

Renowned for his explorations in the West which earned him the nickname "The Pathfinder," Frémont's name was familiar to virtually every American. A senator from California, he was the Republican Party's presidential candidate in the elections of 1856. His wife, the dynamic and talented Jessie Benton Frémont, was the daughter of Thomas Hart Benton, Missouri's perennial Senator and strong upholder of the Union. The part played by Fremont in the history of the United States has been presented in countless writings.

Frémont was in Europe when he received the assignment. He hastened back to the United States and assembled a staff, choosing Alexander Asboth as his chief-of-staff. It was Asboth who recruited Zagonyi. Frémont and his staff reached St. Louis on July 25, 1861.

Upon their arrival, one of the local German-American newspapers reported that Frémont "has aged greatly since the great campaign of 1856 and gray now predominates his hair and beard. Otherwise he is strong and possessed of his usual iron energy."

Though Missouri was a slave state, it remained in the Union. As a key border state, it was of enormous strategic importance because it controlled traffic on the Ohio, Mississippi and Missouri river network so vital to the Northwest. But the Union hold was precarious at best. The majority of Missourians were not in sympathy with the attempt of the North to coerce the South. Vicious guerrilla fighting was common in every part of the state. Rebel camps honeycombed the state. Secessionist Governor Claiborne F. Jackson, though unseated, was still scheming to have Missouri join the Confederacy, while General Sterling Price was assembling a formidable army in support of the Southern cause.

Even in St. Louis the Stars and Bars hung over the buildings in which recruiting for the Confederate armies was being openly conducted. At night bands of ruffians roamed the streets hurraing for Jefferson Davis and the rebel cause. In the words of Jessie Benton Frémont, St. Louis in the early days of the war was "an unfriendly and vindictively triumphant rebel city."

Frémont rose at five A.M. and retired at midnight. Though there was no shortage of volunteers, everything else: weapons, ammunition, uniforms, shoes, blankets, tents and all sorts of other military equipment were inadequate. The War Department evinced scant interest in Missouri as the attention of the administration was squarely concentrated around Washington, DC, after the first battle of Bull Run.

Besides Asboth and Zagonyi, Frémont had on his staff two other notable Hungarians: John Fiala, a most able cartographer and civil engineer, as chief topographical engineer with the rank of colonel, and Albert Anselm, also a veteran of the 1848–49 War

of Liberation and likewise a colonel. In addition to these Hungarians, Frémont recruited Germans, Frenchmen and Italians for his staff. Many of the native-born Americans resented the presence of foreigners around Frémont. Alluding to them in a contemptuous and prejudicial vein, General D. S. Stanley remarked in his *Personal Memoirs* that “the names of these foreign officers were mostly spelled with consonants – no English tongue could ever pronounce them,” and referred to them as “the foreign staff whose names were without vowels.”

No one could have assumed charge of the Western Department, no general could have tried to raise and train a capable army in a short notice under the prevailing circumstances, without blunders and making enemies. Enemies never ceased to complain that Frémont was vain, capricious, and arrogant. His detractors accused him of fostering ostentatious luxury, but the German-American paper *Anzeiger des Westens*, October 16, 1861, reported that “We have noticed no such pomp here in St. Louis. The general himself keeps to a very simple manner. . . . His office quarters are every bit as republican in their plainness.”

For a time Frémont wisely attempted no offensive operations, but devoted his efforts to strengthening the defenses of St. Louis and other strategic places. He had a central railroad station built, thereby greatly facilitating the movement of troops in and out of the city. He created a flotilla of gunboats which would later do splendid service for General Ulysses S. Grant on the Mississippi River. He set up a special infantry unit, the Benton Cadets, which he expected to make a school for infantry officers.

It was Zagonyi who suggested the formation of the Body Guard to Frémont. The Guard was not – as insinuated by scurrilous spirits – a collection of fawning lackeys who trailed Frémont wherever he went; they were a fine assembly of soldiers who performed a myriad of arduous duties without wavering. In Zagonyi’s words: “We were everywhere scouting, reconnoitering, performing night-guard duty.” All the horses were personally selected by Zagonyi.

The men were recruited mainly from Kentucky, Ohio and Missouri; about one-fourth of them were German-Americans and the rest were native-born Americans. Thus the Body Guard was not, as purported by ill-informed and malicious sources, composed of foreign hirelings. Hence James Neal Primm’s assertion in his *Lion of the Valley* that “his [Frémont’s] resplendent 300-man personal bodyguard of foreign-volunteers headed by Major Charles Zagonyi” has no factual basis. The caption of a picture depicting the Body Guard in Sally Denton’s *Passion and Principle*, published last year, refers to them as Fremont’s “elite handpicked Hungarian soldiers.” The only Hungarian member besides Zagonyi was young Theodore Majthenyi from Iowa, the son of Baron József Majthényi, an important political figure during the 1848–49 War of Liberation.

The *New York Times*, September 7, 1861, described the unit as follows: “The Body Guard consists of 150 young men, as much as possible of the same age and size, the flower of the city. . . . The uniform of the Body Guard . . . consists of black jackets and pants, with yellow stripes, . . . Zagonyi, who is the commander of the Body Guard, is a Hungarian, . . . a fine looking soldier, and regarded with the deepest affection by all the

men under his command." The Guard's flag was presented to the men by Jessie Benton Frémont herself.

At the end of September Frémont left St. Louis to take the field against the forces of Sterling Price in the southwestern corner of the state. It was the first formidable aggressive movement yet made by a Northern army. From his headquarters at Tipton, Frémont ordered his five divisions to move forward toward Springfield, the capital of Greene County. Transportation and supplies were inadequate, yet the spirit of the army was high. Price refused to give battle and kept retreating in the direction of the Arkansas border. Frémont crossed the Osage River below Osceola, and on October 24, the army was within sixty miles of Springfield.

When some fifty miles from Springfield, Zagonyi was ordered to take his men and uniting it with Major Frank White's battalion of Prairie Scouts proceed to Springfield and take possession of the city. No opposition was anticipated as it was understood that there were only about three hundred of Price's army still in the place. Approaching the objective, Zagonyi learned from pro-Union citizens that the enemy force was considerably bigger than supposed. Notwithstanding the new information, Zagonyi resolved to press on. According to local histories, it was Jabez Wilson, a strong Union citizen, who guided Zagonyi and his troopers towards the enemy's encampment. Arriving within about a mile of the city by the Mount Vernon road, Zagonyi was told that the enemy numbered close to two thousand.

There is no shortage of accounts describing the Body Guard's heralded clash with the enemy. Perhaps the most faithful and reliable rendition of events is from one of the Guardsman who fought at Springfield, namely Lieutenant Walter Newhall. The highlights of his narrative, commencing from the previous evening, run as follows: "Major Zagonyi has obtained permission to move forward with the body guard, in conjunction with Major White and his Prairie Scouts. Started at 8 ½ o'clock P.M., . . . At about ten miles from Springfield, at 12 o'clock noon, on the 25th, overtook seven scouts, captured six; the seventh escaped and carried the alarm into town. . . . News now came that the town was occupied by two thousand men. Nothing daunted, the Major pushed on, . . . We saw some Seceshers in advance, and "to the charge," was ordered. They cantered very leisurely. and led us directly into the enemy's camp. Providence, which rules all things, was especially our guide in this instance. Perceiving the enemy in such force, as I was at the head of the column, leaped in my seat and asked the Major if the charge should be continued. "Certainly." Down we went full split, drawing the enemy's fire. The Virginia rail fence saved many a poor fellow. We threw down the fence, forward, and charged. They ran, we followed, cutting them down like grass. Since the fight, we learn from authentic sources that one hundred and seven were killed, among whom was a colonel. . . . The brush cost us seventeen valuable lives, and about twenty wounded; ten missing, supposed to be prisoners in the hands of the enemy."

Major White's Scouts were not involved in the charge itself although they participated in the subsequent mop-up operations. Their absence resulted from a set of unforeseen developments. As the Union cavalymen approached Springfield, Major White became

ill and Zagonyi suggested that he stop and rest at a nearby farmhouse. Major White did just that but when he tried to rejoin his command he and his small entourage were temporarily taken prisoners by Confederates. Meanwhile due to the lack of proper communications, the remainder of the Scouts became separated from the Body Guard.

Zagonyi's dispatch to Frémont on the morning of the 26th was laconic: "I respectfully report that yesterday . . . I met at Springfield about two-thousand rebels formed in line of battle. They gave me a very warm reception, but your guard with one feeling made a charge, and in less than three minutes the enemy was completely routed."

Dashing off a hasty letter to his family back in Philadelphia, an excited Newhall wrote: "The body guard has won a name that will not be forgotten even in history. The fact of one hundred and sixty men attacking and defeating at least two thousand is unparalleled, and I would not part with my share of the glory for all the world."

The bold action of Zagonyi and his troopers immediately captured the public imagination and the fascination with the reckless charge didn't diminish by much over the ensuing years. It has been compared to the charge of the Light Brigade during the Crimean War which occurred on the same date seven years before and has been immortalized by Alfred Tennyson's poem. Then and now, some historians and writers are not reluctant to call Zagonyi's charge "the most brilliant and daring achievement in the annals of the war."

Zagonyi became an instant celebrity. George Henry Boker, a popular writer and poet as well as a diplomat of some note, wrote a poem simply entitled *Zagonyi*. In his *A Critical History of the Late American Civil War* Asa Mahan calls Zagonyi "one of the most chivalrous heroes of the age." Depiction of the charge became a popular subject on pictorial envelopes.

Newspapers were full of flaming descriptions of the engagement and printed Zagonyi's name in a myriad of quaint ways, prompting the *St. Louis Democrat* to publish a brief explanation: "The name of Major Zagonyi is completely slaughtered by the Eastern press. The dispatches from the West had it "Seagongi." The *New York Tribune* corrects this spelling, and says it is "Szagonyi." The *New York Herald* affects the Italian, and gives a biographical sketch of "Major Sicconi." It is plain "Zagonyi," as written by the major himself."

Concomitant with the praise heaped upon Zagonyi in the Northern newspapers, a lot of nonsense also began to appear. For example, one article portrayed him as a former officer under Giuseppe Garibaldi and the winner of numerous Italian decorations which "testify to the brave deeds which he achieved before coming to this country."

Zagonyi is the overt hero of Jessie Benton Frémont's *The Story of the Guard*, published just before Christmas 1862. It was written to help surviving members of the Guard in financial difficulties. The little book met with instant success, and was also translated into German. Commenting on the book, the reviewer for *The Atlantic Monthly*, January 1863, said: "Certainly no worthier subject could be chosen than the deeds of that brave young Guard, which was at first the target for so many slanders, and at last the centre of heartiest love and pride to all the North. . . . The charge of the Guard we shall not eu-

logize. It is beyond the praise of words. It is wonderful that Major Zagonyi should have been able in so few days to bring into such splendid discipline a body of new recruits.”

However, the most well-known account of the charge, the one most often reprinted in books and cited by researchers, was penned by William E. Dorsheimer, a young Buffalo lawyer who had served as a private secretary to Frémont in St. Louis (and years later would be lieutenant-governor of New York). While Dorsheimer consulted with Zagonyi in preparing the article, originally published in the January–March 1862 issue of the *Atlantic Monthly*, he didn’t hesitate to embellish and exaggerate. According to Jessie Benton Frémont, Zagonyi was appalled by all the liberties taken and “grew red with vexation at the unmilitary & improbable ideas which make it nearly absurd.” Books incorporating Major Dorsheimer’s version of events in part or wholly include L. P. Brackett’s *The Camp, The Battle Field and the Hospital* and Horace Greeley’s *The American Conflict*.

While pro-Union writers continued to extol the valor of Zagonyi and his men at Springfield, Missouri, on that fateful day, pro-Confederate authors lost little time in downplaying and trivializing the entire incident putting their own unique interpretation on it.

Expounding on the subject in the April 1877 issue of the *Southern Historical Society Papers*, Colonel William Preston Johnston, son of the distinguished General Albert Sydney Johnston, concluded – based on the opinion of “people conversant with the facts” – that there was nothing heroic about the charge; as a matter of fact, it was merely a desperate maneuver to escape from the clever trap Confederates had sprung on Zagonyi and his men. Colonel Johnston did not bother to identify these people.

Another colonel, by the name of John C. Moore, drawing on his unbounded imagination and freely mixing fact and fiction, contributed the following tale to Volume IX of the *Confederate Military History*: “Fremont occupied Springfield as soon as Price evacuated it, but his entrance into it was not unaccompanied by disaster. He had two bodyguards, . . . the other, known as the Jesse Fremont guards, was a picked corps commanded by Major Zagonyi, a Hungarian officer, and was as magnificently armed and equipped as the body guard of an empress. The advance in entering Springfield was given to this crack company of corps d’elite. The last of the State Guard to withdraw was a small infantry battalion of McBride’s division, under command of Col. T. T. Taylor, a staff officer. Taylor posted his men in a cornfield just in the edge of town, and as Zagonyi and his resplendent command came dashing in, they fired a volley which emptied a third of the saddles and sent the remainder of the command pell-mell to the main body. There was much spoil for the ragged Missourians in the way of fine arms and black silk velvet uniforms, slashed with gold embroidery, and much disgust in the Fremont household over such barbarous warfare, in which the fierce Hungarian commander of the advance unit must have participated, for he was never heard of during the war – at least not in Missouri.”

An equally preposterous account stems from the pen of Fletcher Pratt in his *Ordeal by Fire*, dating from 1935. Referring to Frémont as “an opera bouffe idiot” and “a fool,”

the author goes on saying that “A bodyguard of a hundred horsemen in blue and gold jingled after him when he rode abroad, its leader an authentic count named Zagonyi. . . . Afterward it was discovered that his bodyguard had lined their pockets with five million dollars’ worth of contracts.” Mr. Pratt’s book is subtitled “An Informal History of the Civil War,” although “An Inaccurate History of the Civil War” would be far more appropriate. Curiously enough, this book is shelved by librarians as a serious historical work, whereas it should be relegated to the fiction section.

Frémont’s entire army rejoiced at Zagonyi’s success. But the jubilation was short lived. On November 2 a messenger arrived bearing orders from Lincoln dismissing Frémont as head of the Western Department. The news stunned everyone. “It would be impossible to exaggerate the gloom which pervaded our camp,” wrote a *New York Herald* correspondent, accompanying the Union army. “He was the life and soul of his army, and it was cruelly wronged in his removal,” observed one of his soldiers.

Turning command over to General David Hunter and taking farewell of his army in a brief but moving speech, Frémont, accompanied by Zagonyi and Body Guard, rode back to St. Louis where he was greeted a hero by the pro-Union segment of the population. Many of Frémont’s officers were sacked and the Body Guard was disbanded.

Frémont’s abrupt dismissal created a political uproar. His most vociferous adherents, the radical Republicans, were especially indignant and claimed that the dismissal was the result of political intrigue. The Northern press was unanimously supportive of the general and Lincoln was castigated from all quarters.

Frémont went to New York, where he was feted by his supporters and scored innumerable social triumphs. When he and his wife visited Henry Ward Beecher’s church in Brooklyn, – where a decade earlier the renowned preacher welcomed Kossuth – he was honored by everyone rising when he entered. A committee composed of eleven distinguished German-Americans expressed the fervent hope that the views expounded and propagated by Frémont in Missouri would soon become the principles of the war and of the administration.

Frémont and Zagonyi, who had become an integral member of the general’s household, were among those who testified at the hearings of the Joint Committee on the Conduct of the War, established by Congress to probe into the unsatisfactory progress of the war and the policies pursued by Lincoln. The Committee held its first meeting on December 20, 1861, and Zagonyi appeared before the Committee on February 24 of the following year. The Committee came to the official opinion that “the administration of General Frémont was eminently characterized by earnestness, ability, and the most unquestionable loyalty.”

Frémont’s supporters never ceased to badger Lincoln to have him appointed to command again. The President yielded to the pressure and on March 11 he issued an order creating the Mountain Department, headquartered in Wheeling, West Virginia, and placing Frémont in command. Frémont named Zagonyi as his chief of cavalry with the rank of colonel, while Anselm Albert was appointed chief of staff and John T. Fiala resumed his old post as chief topographical engineer. Also joining Frémont’s staff were

Emeric Szabad, a distinguished writer; Philip Figyelmessy, a close associate of Kossuth; and the aforementioned Nicolai Dunka – all three recent arrivals from Italy where they were with the Hungarian Legion.

Frémont was ordered to co-operate with other Union forces in the region and cut off legendary General Thomas “Stonewall” Jackson’s retreat from the Shenandoah Valley. Jackson’s brilliant campaign has been minutely recorded in dozens of excellent tomes as have the trials and tribulations of Frémont. Despite the best efforts of Frémont and the other Union commanders, Jackson continuously eluded and outmaneuvered them. Zagonyi rendered gallant service and participated in numerous battles and skirmishes during Jackson’s masterful withdrawal. Particularly informative about Zagonyi’s activities during this campaign are excerpts from the journal of Colonel Albert Tracy, an officer on Frémont’s staff, published in the *Virginia Magazine of History and Biography* as “Fremont’s Pursuit of Jackson in the Shenandoah Valley” in 1962.

Following the battles of Cross Keys and Port Republic in June 1862 in which Jackson successfully checked the pursuing Federals, Lincoln merged Frémont’s army into the newly created Army of Virginia, led by General John Pope. Unable to bear the demotion and to serve under an officer whom he detested, Frémont tendered his resignation from command. It was accepted and he as well as his most loyal officers were placed on the inactive list. None saw further service in the war.

Frémont returned to New York. He took long horseback rides in Central Park with Zagonyi. Zagonyi also spent much of his time escorting Jessie to various places and teaching Lily, the Frémonts’ daughter, to ride. “Isn’t it a shame that such men have no higher use of their time than train a girl to ride?” Jessie lamented to one of her close friends. According to *The Arizona Diary of Lily Fremont, 1878–1881*, edited by Mary Lee Spence, Lily, who became an expert horsewoman under Zagonyi’s tutelage, attaining such proficiency to have her proud mother claim that she was worthy to ride with the legendary frontiersman Kit Carson, harbored a secret crush on Zagonyi for years, marking October 20, his birthday, with his initials in her diary.

By the spring of 1864, the war seemed to be a disaster for the Union. Defeats outweighed victories on the battlefield, volunteering dropped immeasurably, and desertion was escalating alarmingly. Dissatisfaction with Lincoln’s policies prompted numerous major newspapers to call for a new presidential candidate. The radicals made an attempt to prevent Lincoln’s nomination and when that failed, they tried to force him to withdraw as the Republican candidate. Opposition to Lincoln increasingly centered around Frémont. and he was nominated at a convention in Cleveland on May 31, 1864. To devote his time and energy fully to politics, Frémont resigned from the army on June 4. Zagonyi also handed in his resignation on that very day.

When it seemed clear that Lincoln would almost certainly lose to Democratic candidate George B. McClellan if Frémont stayed in the race, influential Republicans lobbied the general to withdraw for the welfare of the party. Heeding John Greenleaf Whittier’s words: “There is a time to do and a time to stand aside,” he abandoned his candida-

cy on September 22 “in order to preserve the Union” and grudgingly asked his friends to vote for Lincoln.

Withdrawing from the political arena, Frémont turned to business. He became involved in a variety of ventures, especially railroad speculations. Unfortunately he was not an astute businessman, and with each passing years the family became more and more dependent financially on Jessie’s literary endeavors.

The end of the Civil War opened a new chapter in American history. Momentous events were also occurring in Hungary and the rest of Europe. Conceding to the Hungarian liberals, Emperor Franz Joseph revamped the Hapsburg domains, creating the Dual Monarchy of Austria-Hungary by the Compromise of 1867. This prompted some of the exiles to return to Hungary. Zagonyi also intended to return to witness the coronation of Franz Joseph as King of Hungary but abruptly neither his American nor his Hungarian friends ever heard from him.

Some American writings on Zagonyi and the Body Guard close with the statement that upon the end of the Civil War he returned to Hungary and opened a cigar store in Budapest. How and why Zagonyi became associated with a cigar store in Budapest isn’t clear. The error seems to stem from several American newspaper articles appearing in February of 1871 – for example, *The Tuscumbia Osage Valley Sentinel* of February 24, 1871 and *The Houston Daily Union* of February 21, 1871 – all of which cite an unnamed visitor from the United States to Hungary as the source of the information.

The evidence that Zagonyi never returned to Hungary is overwhelming. It is quite clear from the writings of Jessie Benton Frémont that he intended to return to Hungary but she never mentions that he indeed departed. Even more compelling are the memoirs of his good friend Lajos Dancs, published in 1890. Dancs, who returned to Hungary before the Civil War, maintained a steady correspondence with Zagonyi in the ensuing years, states that he hadn’t heard from Zagonyi for over twenty years and doubts if he is still alive. Zagonyi by all accounts was a plain man possessing an intense loyalty for friends. Jessie Benton Frémont declared in one her letters that “My Zagonyi is pre-Raphaelite in simplicity and fidelity.” Had he returned to Hungary he would have surely contacted Dancs and other old friends and comrades.

The Hungarian public followed the events of the Civil War and several of the returning veterans wrote about their experiences in America. It’s inconceivable that the most notable Hungarian of the conflict living in Budapest and operating a business under his own name would have gone unnoticed by the press or former comrades from the 1848–49 War of Liberation as well as the Civil War.

Assuming that it wasn’t an outright hoax, the most likely explanation of the story of Zagonyi owning a cigar store in Budapest is an honest mistake on the part of the American tourist. It’s possible that in 1871 there was indeed a cigar shop in Budapest with a proprietor named Zagonyi or a name very similar to it. While not a very common name, Zagonyi is by no means a unique one. Moreover, to a non-Hungarian, Hungarian names are nothing more than a perplexing jumble of letters

But the vexing question remains: What happened to Zagonyi? To borrow one of the favorite phrases from the popular TV program *The X-Files*: “the truth is out there.” Unfortunately we don’t know what it is. Despite the lack of hard facts, conjectures about Zagonyi’s fate abound. One has Zagonyi, despondent over financial losses, committing suicide. Another theory has Zagonyi forsaking everything and everyone and moving to some distant land with a new identity. It is far more likely that he died suddenly of natural causes at a place he wasn’t known. In those days people weren’t burdened with a plethora of identifications. He could also have fallen victim to an accident or foul play. General Douglas MacArthur once said: “Old soldiers never die; they just fade away.” In a sense, this is what happened to Zagonyi; he simply faded away.

There are some other minor points concerning Zagonyi worth mentioning. There is a book entirely devoted to Zagonyi, namely *Órnagy úr, keressen magának ellenséget!* [Major Sir, Find Yourself an Enemy!] by Péter Bogáti, a well known and prolific Hungarian author. Based chiefly on the recollections of Lajos Dancs and to a lesser extent on sundry other writings, this work – as the author himself points out – is simply an inspiring historical novel. It’s not a source of facts.

Even more fictitious about Zagonyi is *Cora O’Kane* by James Winston, a rare book published by An Association of Disabled Soldiers in 1868 and subtitled: “The doom of the Rebel guard. A Story of the great rebellion. Containing incidents of the campaign in Missouri under Generals Fremont and Sigel, and the thrilling exploits of the Unionists under Major Zagonyi.”

Curiously enough, two valuable writings about the Guard are seldom cited. The first of these is *Walter S. Newhall – A Memorial*, a book focusing on the all-too-brief life of the previously quoted officer of the Guard. The second is “Major Zagonyi’s Horse Guard” by Charles Treichel (another member of the Guard and a close friend of Newhall), an article published in Vol. III of *Personal Recollections of the War of the Rebellion*, MOLLUS (Military Order of the Loyal Legion of the United States), Commandery of New York.

Service with the Body Guard was the highlight of the military career of both men. Treichel’s obituary in *The Philadelphia Inquirer*, May 21, 1894, recalled his service with the Guard as follows: “Treichel and his loved comrade, the lamented Walter S. Newhall, found an opportunity of rendering their country good service in the West, receiving commissions as lieutenants in that splendid little battalion of cavalry commanded by Major Zagonyi . . . In the early history of the war there was no exploit more brilliant and effective than the charge of this body guard at the battle of Springfield, Mo., in October, 1861.”

Consistent with the never-ending fascination of Americans with European royalty and nobility – the latest manifestation of the phenomenon being the Princess Diane craze – several authors stress that Zagonyi was a genuine nobleman. According to several reliable Hungarian sources, Zagonyi was indeed a member of the lesser nobility. But so were countless others and any title derived from such status carried some prestige but little else.

Honors showered on Zagonyi aren't conferred to praises in books and articles. He has been and continues to be recognized in many other ways. University Club Historical Marker No. 17, erected in 1931, summarizes the heroism of Zagonyi and his troopers. On the 100th anniversary of the charge the American Hungarian Federation commissioned the artist Gabriella Koszorús to execute a painting of the event, which was presented to the Greene County Historical Society of Missouri. To commemorate the 125th anniversary of the charge, an exhibition depicting the event was staged at Wilson's Creek National Battlefield's visitor center in October of 1986. For the same occasion the American Hungarian Federation entrusted the painter and sculptor Pál Takács to create a medallion with the inscription VICTORY AT SPRINGFIELD on one side and FIRST GREAT VICTORY OF THE UNION ARMY, SPRINGFIELD, MISSOURI, OCTOBER 25, 1861 on the reverse side.

With the 150th anniversary of the outbreak of the Civil War but a scant few years away, Zagonyi will undoubtedly be the recipient of more honors. Hopefully additional reliable data about his life will also come to light, giving posterity a fuller and even more accurate picture of the man and his achievements.

ZÁGONYI KÁROLY – AZ EMBER ÉS A LEGENDA

Az egyike a legismertebb magyarnak, aki részt vett az 1861–65-os amerikai polgárháborúban Zagonyi Károly volt. A szabadságharc előtt huszártiszt volt és az 1848/49-es szabadságharcban Bem apó alatt szolgált Erdélyben. Miután megszökött az orosz fogságból, sikerült elmenekülnie Törökországba. Onnan 1851 nyarán, Anglián keresztül távozott az Egyesült Államokba.

Mint az új emigránsok zöme, Zagonyi különböző alkalmi munkával kereste kenyerét Amerikában. Nem sokkal megérkezése után szerepelt mint lovagló mester a bostoni lovardában, amit egy másik magyar emigráns, Kalapsza János alapított jómódú bostoni hölgyek anyagi segítségével. Bostonban megismerkedett és összeházasodott Amanda Schweiggerrel, aki szüleivel Németországból emigrált Amerikába.

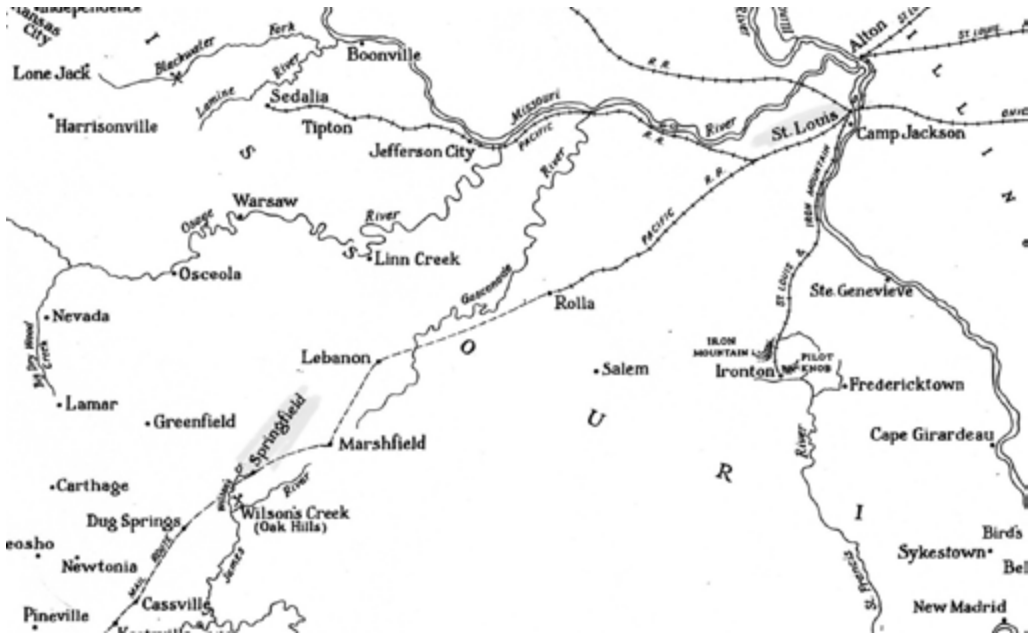
A polgárháború kirobbanása után Zagonyi Missouri államba került a híres John C. Fremont tábornok alá, akinek vezérkari főnöke egy másik híres magyar emigráns, Asbóth Sándor volt. Zagonyi javaslatára Fremont megalapított egy úgynevezett 150 főnyi Body Guard (testőr) lovas csapatot. Mikor Fremont serege a Konföderáció ellen nyomult, a Body Guard Springfield városában egy hősies rohamban szétverte a 2000 fős ellenséges sereget.

E halálroham miatt Zagonyi mai napig nagy hírnévnek és tiszteletnek örvend. Az elmúlt években rengeteg írás jelent meg a Body Guardról, a rohamról és Zagonyiról. Sajnos rengeteg kétséges és téves információ látott napvilágot. Ennek a cikknek a célja az, hogy röviden összefoglalja Zagonyi életét és karrierjét és hogy kimutassa és kijavítsa a róla szóló írások nagyobb hibáit.

Zágonyi marker:

Az úgynevezett Zágonyi "marker" (emlékoszlop) 1931-ből.
(Kaptam egy Kathy Nagy nevű magyar-amerikai hölgytől)

Missouri map showing St. Louis and Springfield
 Missouri térképe mutatja St. Louis és Springfield-et (közel az Ozark Mountainhoz)

Standard picture of Zagonyi – most often appearing in books
 A legismertebb kép Zágonyiról.

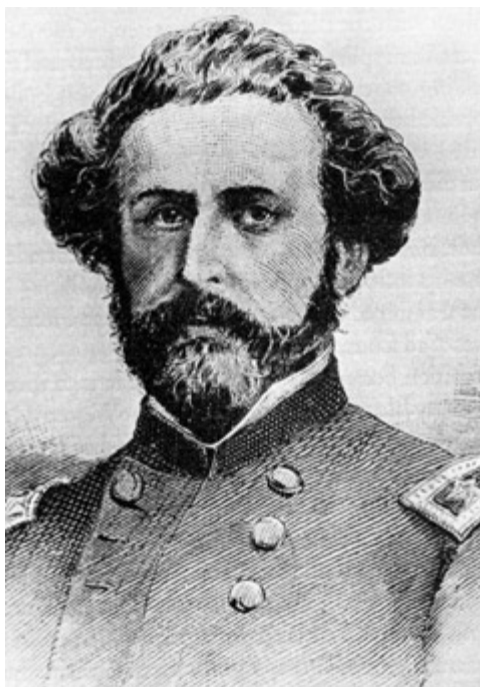

Jessie Benton Frémont with Charles Zagonyi, John Raymond Howard, and John Charles Frémont. Another photograph (see letter to Thomas Starr King, [early 1863]), taken about the same time, included Rossiter W. Raymond (courtesy of the Bancroft Library).

Jessie Benton Fremont with Zagonyi (in civilian clothes) on the left
Zágonyi civil ruhában balról.

A young Jessie Benton Fremont
Jessie Benton Fremont fiatal korában.

John C. Fremont

Zagonyi medallion – one side
Zágonyi érem egyik oldala

Nagyapám, hadusfalvi Spilenberg László (1908–66) emlékezetére!

Diószegi György Antal

Adalékok egy felső-magyarországi családból származó ügyvéd életútjához, avagy egy szabadelvű hazafi tevékenysége a nemzet jövőjéért az 1790-es évek Magyarországon

Egy olyan, két és fél évszázaddal ezelőtt született lelkes magyar emberről írok a következő oldalakon, aki neves pesti ügyvédként és magánszemélyként is mindig a nemzeti haladás ügyét szolgálta, legyen az közéleti vagy művészeti szerepvállalás (ez utóbbi minőségében a nemzeti színészet buzgó és eredményes pártolója is volt). Barátságban állt a jakobinus mozgalom több kiváló tagjával: a titkos szövetkezést nem sikerült vele közvetlen összefüggésbe hoznia a hatalomnak, így módjában állt az elfogott vádlatok védőügyvédjeként részt vállalni az eljárásban. Fordulatos életre utalnak a bevezető sorok, pedig olyan prózai is lehetett volna a bevezető mondat: Szepes, majd Abaúj és Zemplén vármegyékben honos birtokos családból származó hadusfalvi Spilenberg Pál (?–1814) királyi táblai hites ügyvéd, könyvíró és lapszerkesztő volt Pest-Budán. Nos, egy hétköznapiak semmiképp sem nevezhető életút kerül most bemutatásra.

I. A gyökerek

A család magyar nemességet szerző őse (Spillenberg Dávid evangélikus lelkésznek pedig a fia) volt a híres Spillenberg Sámuel (1573–1654) „practicus felicissimus” orvosdoktor, aki 1615. október 20-án Prágában kapott címeres nemeslevelet II. (Habsburg) Mátyástól.¹

A magyar nemességet szerző orvos dédunokája, legifjabb Spillenberg Dávid (1687–1750) és Radvánszky Fruzsina házasságából született egyetlen fiú, Spillenberg László 1751 szeptemberében kapta Mária Teréziától adományként Hadusfalva, Szepesmátyásfalva és Gibel helységeket. Innen ered a „hadusfalvi” nemesi előnév. Hadusfalvi Spillenberg László (1728–91) és Sirmiensis-Szulyovszky Johanna fiaként született Spilenberg Pál.²

A Spillenberg család szőlőbirtokosként már a 18. század első évtizedétől jelen volt Hegyalján, majd Szepesből Zemplén vármegye borvidékére költözött a család (ma is élő) egyik ága a 18. század derekán. Tállya, Mád, Szikszó, Erdőbénye, Bodrogkeresztúr,

1 Spilenberg-Diószegi György Antal dr.: Spilenberg-család. In.: NOBILITAS Magyar Történelmi Családok Egyesülete Közhasznú Szervezet, szerkesztette Gudenus János, Bp., 2005. 252. o.

2 Spilenberg-Diószegi György Antal dr.: A Spillenberg család története. In.: Turul LXXII. kötet 1999. 1–2. füzet 7., 16. o.

Sajgó, Tarcal, Tokaj, Sárospatak és Sátoraljaújhely jelentik azokat a helyszíneket, ahol a család egyes tagjai tevékenykedtek, illetve földbirtokai megtalálhatóak voltak. (Van, ahol a család néhány tagja már a 17. század második felétől szőlőbirtokosként jelen volt).³

A Spillenbergek név szerepel (együtt a Szirmay, Ráday, Andrásy, Szemere, Barkóczy és Plathy családnevekkel) Tállya településénél az 1780. évnél Szirmay Antal „Notitia topographica, politica inlyti comitatus Zempléniensis” című Budán 1803-ban megjelentetett művében (163. o.). Tállyán a Spillenberg-családnak egyébként kúriája volt, csakúgy, mint a fenti műben ugyanitt említett Rádayaknak, Plathyaknak, Andrásyknak.⁴ A családi sírboltjuk Tállyán még a 19. század utolsó harmadában is állt.

II. Közéleti kapcsolatok

Spilenberg Pál tagja volt az „Ad Magnanimitate” (Nagyszívűséghez, Nagylelkűséghez) nevű pesti páholynak: Kazinczy szerint „*minden megye legjobb koponyái ide véstették fel magukat s itt egyesültek*”. A páholy tagjai voltak többek között: Orczy József báró, Barics Béla Ádám, Ráday Gedeon gróf, Laczkovics János, Újházy József ügyész, Martinovics Ignác, Hajnóczy József, Katona István jezsuita, történész, és Szathmáry (Szakmáry) András.⁵ E páholynak tagjai voltak még (többek között) Berzeviczy Gergely, Kármán József, Nagyváthy János és Pajor Gáspár orvos is.⁶ Arra is van adat, hogy amikor Kazinczy Ferenc (1759–1831) megírta a szabadkőművesség egyik apológiáját, akkor ezt közölte barátjával, Spilenberg Pállal.⁷ Irodalmi fejlődésében, műveltségében, gondolkodásában erős volt Kazinczy hatása, hiszen vele később is igen jó baráti viszonyban volt.⁸

Kis kitérőként egy érdekes adalékra hívnám fel a figyelmet: 1860-ban Oláh Dávid ügyvéd úr a Sátoraljaújhelyen összegyűjtött összesen 200 forint 70 koronát küldött (130. számú adakozó közösségként) a Kazinczy-alapítványnak a felállítandó emlékszóbor elkészítésére. Ezen újsághír szerint hadusfalvi Spillenbergek József Gábor (1808–78) 2 forinttal járult hozzá a közadakozáshoz (például a kegyesrend is ennyit adott). Ez a gyűjtés (megünnepelve Kazinczy születésének 100. évfordulóját) az 1859-es esztendő Kazinczy-ünnepségsorozata nyomán indult meg.⁹

3 Diószegi György: A Spillenbergek család tagjai Zemplén vármegyében. In.: Tokaj és Hegyalja XIX. Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából, szerkesztő dr. Bencsik János Tarcal, 1998. 93–104. o.

4 dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monographiája) – Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Bp. (é. n.) 117. o.

5 Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. (reprint) Bp. 1993. 159., 303., 348. o.

6 Fábri Anna: Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848. Bp., 1987. 44. o.

7 Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. (reprint) Bp. 1993. 348. o.

8 Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. I. kötet, Bp. 1934. 127. o.

9 Vasárnapi Ujság VII. évfolyam, 1860. április 8-i 15. szám a 180. o. utáni negyedik oldal

H. Balázs Éva kutatása szerint a szepesi Spilenberg Pál jó kapcsolatban volt Berzeviczy Gergellyel is, aki az 1790-es években helytartótanácsi titkár, szabadkőműves volt, de sikerült elkerülnie a felfedeztetést a jakobinus mozgalom felszámolásakor.¹⁰ Családi kapcsolataira utalhat az alábbi adat: a hadusfalvi Spillenberg család nemessége, eredete és címere (Spillenberg István minisztériumi számtiszt, hadbíró részére kiadott 47734/1891. sz. belügyminiszteri leiratban) igazolva lett a vérrokona, berzeviczi és kakaslomniczi Berzeviczy Gyula (született 1869. május 20-án Nagylomniczon Berzeviczy Egyed és Bárczay Ilona gyermekeként) 18234/1901. szám alatt igazolt ősfáján is.¹¹

A komáromi Péczeli József Mindenés Gyűjteményének számos munkatársa (Kazinczy Ferenc, Földi János, Édes Gergely, Kis János, Baróti Szabó Dávid, Barcafalvi Szabó Dávid) között hadusfalvi Spilenberg Pált is ott találjuk.¹²

Spilenberg leginkább egyébként a kassai írókörhöz tartozott: ekként említette a Magyar Kurír is az 1790. március 5-én (18. szám 259. o.) kelt számában közölt irodalmi tárgyú levelében.¹³ Kassán egy olyan értelmiségi kör tagjaként vitatta meg Spilenberg Pál ügyvéd a felvilágosodás eszméit, fogalmazta meg gondolatait, melynek tagjai voltak Baróti Szabó Dávid költő, műfordító, volt jezsuita szerzetes, Batsányi János költő, műfordító, jakobinus, szabadkőműves, Novák István kassai helyi cenzor, Kazinczy Ferenc költő, író, nyelvújító, Kis Antal volt pálos szerzetes, történész, fizikus, professzor, Simai Kristóf volt piarista szerzetes, kassai iparrajziskolai tanár, az Igazházi című színmű szerzője, valamint Dudási Antal volt minorita szerzetes. Erről a társaságról, mint az ország boldogítására törekedő hív fiairól Révai Miklós közölt cikket a Hadi és Más nevezetes történetek 1790. év 273–275. oldalain (februári szám). E kassai személyes kapcsolatrendszer az oka annak, hogy később az újságjában Kassáról jelentette meg a legnagyobb számban az irodalmi leveleket.¹⁴ E kassai kör tagjaival együtt sokszor utazott fél Pestre Spilenberg abból a célból, hogy Koppi Károllyal, az idősebb Ráday Gedeon gróffal eszmét cseréljenek, vagy, hogy Beleznay tábornokné szalonjában társasági életet élve Kármánnal a magyar irodalmi közéletet megteremtsék.¹⁵

10 H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795. Bp. 1967. 201–202. o.

11 Magyar Országos Levéltár Y 21 (OL Főigazgatói titkárság): Berzeviczy Egyed 821/1901.; Spillenberg István 47734/1894.

12 Kecskés László: Komárom irodalmi élete – Komárom megyei Honismereti Kiskönyvtár, szerkesztette Csukly László Tatabánya, 1979. 36–37. o.; Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. sz. végétől a XIX. sz. elejéig. Bp. 1930. 33. o.

13 Batsányi János összes művei II. Prózái művek, sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Bp., 1960. 514., 530. o.

14 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 77. o.

15 Vay Sarolta: Régi magyar társasélet. Bp., 1986. 81–82. o.

III. Gazdasági szakírói tevékenysége

Egy fontos korabeli gazdaságelemző munka neves szerzőjeként is közismert volt: Spilenberg Pál Kassán 1790-ben írta és jelentette meg munkáját, amely a „*Szabad elmélkedések. A Földeknek ki-mérése szerént fel-állítandó adózás systemájának tökéletlenségéről*” címet viselte.¹⁶ E sok adatot és értékes gondolatot tartalmazó könyvének is köszönhetően kiemelt régi szerzőként számon tartott személyiség napjainkban is „Spilenberg Pál 18–19. század, író, ügyvéd, szerkesztő”.¹⁷ A szerző a könyvet egyébként Kassán (Batsányiék újságjának kassai nyomdászájánál) Ellinger János nyomdájában nyomtatta ki, és itt, valamint Budán és Debrecenben terjesztette.¹⁸ E könyvében fellépett a „kalapos” király adóztatási tervei ellen. A felvilágosult nemesi mozgalom érveit képviselte.¹⁹ II. József reformtörekvéseivel szemben az általa fogalmazott nemesi álláspont védelmét számszerű adatokkal támasztotta alá, sok adatot közölt a parasztok termeléséről és jövedelméről.²⁰ Családja földbirtokosi léte nyújtott ehhez sok tényadatot.

A „reformcsászár” fiziokrata elvei, abszolútizmusából fakadó tervei arra irányultak, hogy minden föld adózzon (a nemeseké is), és ezzel párhuzamosan csökkenjenek a jobbagyok úrbéri terhei, leginkább a robot, hogy ezáltal gazdaságilag megerősödve jobb adófizetővé váljanak. Spilenberg röpirata ezzel szemben összegezte a nemesi érveket: elvi síkon igen tájékozottan idézte művében a kor fiziokrata gondolataival vitázó egykorú osztrák irodalmat. Azt is megfogalmazta, hogy a földeket és a termés értékét egyáltalán lehetetlen felmérni.²¹

Spilenberg jól ismerte a fiziokratizmust bíráló Karl Leopold Friedrich von Moser és Ignaz Hesse műveit: művében (114. o.) hivatkozott Archenholz Statistikájára és Joseph von Sonnenfels Politikájára is.

Könyvében annak a véleményének adott hangot, hogy a tervezet egy „mézes maszlag”, egészében véve az volt álláspontja, hogy a Bécs által tervezett „új adórendszer kezdete hibás, a folytatása tökéletlen, a vége pedig igazságtalan”.²² Művéről írt levelét egyébként a 1790. Bőjt Elő havában cikkben jelentette meg a Mindenés Gyűjtemény-

16 Catalogus Bibliotheca Hungaricae Francisci Com. Széchenyi Tomus I. Scriptorum Hungarorum et Rerum Hungaricum Typis Editio Complexus Pars II. M–Z. Sopron, 1799. 362. o.;

Magyarország természettudományi és matematikai könyvésze 1472–1875. (Száz arannyal jutalmazott pályamű.) készítették Szinnyei József és dr. Szinnyei József Bp., 1878. 723. o.

17 Kiemelt szerzők az Országos Széchényi Könyvtár olvasói betűrendes katalógusában, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta és a forrásjegyzéket összeállította Bacsoni Tamásné. Bp., 1974. 232. o.)

18 Batsányi János összes művei II. Prózai művek. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Bp., 1960. 514. o.

19 Új magyar irodalmi lexikon P–Zs. Főszerkesztő Péter László Bp., 1994. 1840. o.; Kókay György: „Olim omnis homo natus est liber”. A Contrat social latin nyelvű kiadásának terve. In.: Magyar Könyvszemle 111. évfolyam 1995. 176. o.

20 Magyar életrajzi lexikon II. kötet L–Z, főszerkesztő Kenyeres Ágnes, Bp., 1969. 651–652. o.

21 Magyarország története IV/2. kötet, főszerkesztő Ember Győző és Heckenast Gusztáv Bp., 1989. 1178. o.

22 Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 602. o.

ben, melyben a könyve megírásának indokait összegezte: soraiból kitűnt szabadelvű és nemzete jobbítását célzó igaz szívű gondolkodása. Ugyanakkor tartott a nemtelen támadásoktól könyve miatt, mert mint írta „*a Természetnek gyalázatjára született emberek okozták már nálunk ama szívet hasogató közönséges panaszt, hogy Magyarok magyar a legfőbb ellensége!*”. De ez nem riasztotta el, mert szándéka szerint „*Hív jobbagyként és hazafiként*” emelte fel szavát könyvében a hatalom tervezetével szemben, hogy a „*valóságot, melynek eltitkolása ártalmas lenne, most, mikor még ideje van, bátran kinyilatkoztassa és tehetsége szerint terjessze*”.²³

A Magyar Kurir szerkesztője, Szatsvay Sándor is írt könyvéről az 1792. január 24-i számában 106–107. o.): szép magyar fogalmazását külön kiemelte, dicsérve, hogy „*anyai nyelvünkön szintén olly ékesen szólt*” ezen az olvasók számára „*közre került munkájában*”. Nemzetközi szintén is ismert volt a könyve: Schlözer a Stats-Anzeigenjében (Göttingen, 1790. XIV. kötet 175–177. o.) ismertette Spilenberg könyvét.²⁴

Gazdasági kérdés lévén mindenképpen érdemes egy korabeli meglepő adattal szolgálni: gróf Zinzendorf Károly, az Udvari Számvevőszék elnökeként 1773-ban kimutatta, hogy a Habsburg-birodalom költségei tekintetében „*Magyarország kisebb hozzájárulása nem egyéb, mint előítélet*”. Ehhez a végkövetkeztetéshez az adóbevételnek a népesség összarányához való hasonlítása alapján jutott: hozzászámítva a katonaság eltartásának és a különféle közcélok költségeit megállapította, hogy Magyarország 2 millió forinttal még többet is nyújt a szükségesnél, és ezzel mindenképpen a legnagyobb hozzájárulást adja a birodalomnak.²⁵

Spilenberg Pál nemcsak szembenállását fejezte ki, hanem a gondok gyökerére is rávilágított a könyvében (91–92. o.): a piachelyek elérhetőségét tartotta a parasztok boldogulása tekintetében az elsődleges elrendő feladatnak.²⁶ Spilenberg Pál „*önmaga tapasztalásából*” egészen „*új systémát dolgozott ki: a földeknek másoktól javasolt fölmérését nem helyeselheti, s mint hív jobbagy és hazafi egyaránt felemeli szavát a tervezett fölmérések ellen*”.²⁷

Révai Miklós a Hadi és Más nevezetes történetek 1790. év április 12-én megjelent számában Spilenberg adózási művéről ezt írta: „*nagy szorgalmatossággal, s szabadon íratott és a jó íz regulái szerént intézett*”. Ez már csak azért is nagy dicséret volt, mivel maga a könyvíró ügyvéd a mű utolsó soraiban arról írt, hogy „*ritkán nyerheti azt meg a magyar, kivált a német műhelyből, hogy munkája hibák nélkül jöjjön ki a sajtó alól*”.

23 Mindenes Gyűjteményben 1790. évfolyam Böjt Elő hava 12. napja 258–261. o.

24 Batsányi János összes művei II. Prózaí művek, sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor Bp., 1960. 514. o.

25 H. Balázs Éva: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen. Bp., 1987. 74–75. o.

26 Horváth Gergely Krisztián: Társadalmi és gazdasági hierarchia a dikális adórendszerben. Moson vármege adókulcs tervezete (1838). In.: Korall – Társadalomtörténeti Folyóirat 2005. évfolyam 19–20. szám 164. o.

27 Kazinczy Ferenc összes művei. Harmadik osztály. Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Váczy János II. kötet 1790–1802. Bp. 1891. 551. o.

Közismert mű lehetett kortársai körében, hiszen például Fejérváry Károly genealogus Eperjesről 1790. február 2-én Kazinczy Ferencnek írott levelében már említést tett e műről. Pálóczi Horváth Ádám szintén tudott Spilenberg könyvéről, és erről a Veszprémből 1790. április 30-án Kazinczyhoz írt levele tanúskodik.²⁸

Könyve jelentőségét mutatja, hogy Spilenberg Pál ügyvéd e munkája már a Széchenyi Könyvtár első katalógusában szerepelt.²⁹ A korabeli magyar gazdasági irodalom értékes elemző és útmutató jellegű alapmunkájaként mindenképpen figyelemre méltó és értékes alkotás Spilenberg könyve.³⁰

IV. Lapszerkesztői tevékenysége

Spilenberg Pál 1790-ben Kassáról költözött Budára, később pedig Pesten lakott. 1790-ben, a török uralom óta először gyűlt Budára akkori értelemben az egész magyar nemzet. Magyar szent koronánk megérkezésétől az országgyűlés Pozsonyba költözéséig szakadatlan tartott a magyar nemesség fővárosi tartózkodása. A magyar írók jelentékeny része is itt volt, akik közül többen adták ki ez alkalommal egyes munkáikat, mások irányítani, fejleszteni próbálták a főváros szellemi és irodalmi életét, ami természetesen politikai elemeket is hordozott magában. A politikai vonatkozású irodalom és a hírlapírás fejlődése, a magyar irodalmi célú mozgalmak jelentkezése ebben az időszakban teljesedett ki a nemzeti lelkesedés hatására. A franciaországi forradalom gondolatai e közegeben gyorsan terjedtek Magyarországon. Montesquieu, Voltaire és Rousseau eszméit, a legújabb francia könyveket és újságokat, a franciául is olvasó, művelt rétegek ismerték..

Lapszerkesztői tevékenységének előzményeként fontos rögzíteni, hogy az 1790-ben Budán megjelent latin nyelvű újság, az Ephemerides Budenses szerkesztője kezdetben Tertina Mihály, a budai gimnázium tanára volt, aki hetenként kétszer megjelenő lapjával a felvilágosult nemesi mozgalom irányzatát, és a magyar nyelvi törekvéseket is támogatta. 1790 októberében Spilenberg Pál ügyvéd vette át a lapot.³¹ Spilenberg Pál többször megírta, hogy csak az országgyűlés miatt beállott törvénykezési szünet adott neki lehetőséget a lap átvételére, folytatására. Az átvétel azonban nem volt problémáktól mentes, mivel annak eljárási módjával a hatalom, a cenzúra nem volt megalégedve.

1791. március 4-én a helytartótanács elrendelte a lapkiadás megszüntetését azon a címen, hogy az új szerkesztő engedély nélkül, és a cenzúra megkerülésével adta ki lapját, egyben utasította a budai tanácsot, hogy tiltsa be a lapot. Az eltiltó rendeletet a budai tanács március 12-én közölte a pesti tanáccsal, tekintettel arra, hogy az új szerkesztő

28 uo.: 31., 65. o.

29 Harsányi István: Adattár. A Széchenyi-könyvtár első katalógusa. In.: Magyar Könyvszemle Új folyam XXXIV. kötet 1927. Szerkeszti dr. Rédey Tivadar. Bp., 1927. 313. o.

30 A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete (1505–1805). Összeállította Dr. Dóczy Jenő–Dr. Wellmann Imre – Dr. Bakács István, Bp., 1934. 189. o.

31 Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830. Bp. 1935. 72–73 o.

a lapot Pesten nyomatta Trattner Mátyás nyomdájában, ezért az eltiltás tehát csupán itt volt foganatosítható.

Hadusfalvi Spilenberg azonban nem hiába volt ügyvéd is, újságíró is, nem hagyta magát a hatóságtól zaklatni: március 15-én önérzetes, éles hangú beadvánnyal válaszolt a budai tanács tiltó rendeletére. Magyar nemességére hivatkozott, és tiltakozott a polgári hatóság illetékessége ellen. Hivatkozott a helytartótanács 1790. március 2-án kelt 7249. számú határozatára, amely Tertina Mihálynak engedélyt adott a lap megindítására, aki helyett ő csak a szerkesztést intézte, hiszen a régi szerkesztőt Kassára nevezték ki tanárnak. A cenzúra elkerülésének vádjával szemben pedig azzal védekezett, hogy Latinovics János helytartótanácsi tanácsos, polgári cenzor távollétében néhány számot csupán a katonai cenzúrának mutatott be, és a katonai cenzúra engedélyezte számára, hogy a politikai cenzúra engedélyének bevárása nélkül adja ki a kifogásolt számokat.³² Beadványával nem tekintette befejezettnek az ügyet, hanem március 17-én még a pesti tanácshoz is beadványt intézett, melyben tiltakozott a lap 21. számának lefoglalása ellen, és a helytartótanácsi rendelet túllépésével vádolta meg a budai tanácsot. Bátor és okos fellépése eredménnyel járt, mert a helytartótanács március 26-án feloldotta a lapot a tilalom alól, és innen kezdve adminisztrációs akadályoztatás nélkül jelenhetett meg egészen az 1793. márciusi 10-i megszűnéséig.³³ Spilenberg a hetente kétszer megjelenő újságjában részletesen beszámolt a francia forradalom eseményeiről, a törvénytervezetek vitáiról, melyeket várankozó és lelkes érdeklődéssel figyelt, majd ismertetett olvasóival.³⁴ Ezzel összefüggésben fontos adalék, hogy az 1791. május 17-én (316–317. o.) megjelentetett közleményben az ekkor még csak két hete kihirdetésre került májusi lengyel alkotmány tekintetében kiemelte ennek reformista, vértelen jellegét, szemben a franciaországi forradalom eseményeivel.³⁵ A magyar nemzeti célok szolgálatát tűzte ki célul *Ephemerides politicae et litterariae pro regnis et provinciis sacrae coronae Hungariae* című budai hírlap. Az egyes számok fejlécén röviden *Ephemerides Budenses*, majd 1791 második felétől Spilenberg Pál Pestre költözése miatt *Ephemerides Politico-Litterariae* név szerepelt. Spilenberg folytatta elődje kezdeményezéseit, de ő közelebb állt a nemesi mozgalomhoz. Szembeszállt a magyarság műveltségét kisebbsítő véleményekkel, fellépett az irodalmi kritika megteremtése érdekében: az *Ephemerides* igen jelentős pest-budai hírlap volt, és egyben az utolsó latin nyelvű újság.³⁶ 1790 októberétől 1793. március 5-ig, megszűnéséig szerkesztette az *Ephemerides Politico-Litterariae* címet viselő hetenként kétszer megjelenő lapot.³⁷

A lapterjesztés ekkoriban igen nehéz feladatot jelentett. Buda és Pest között ekkoriban (1767-től a Kishíd utca, 1788-tól a Deák Ferenc utca irányában) csak egy Hajóhíd

32 Gárdonyi Albert: A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten. In.: Magyar Könyvszemle V. évfolyam 2. füzet április–december szerkeszti Köhalmi Béla 1917. (Hasonmás kiadás 1984.) 58. o.

33 uo.: 59. o.

34 A magyarok krónikája. Bp. 1995. szerkesztette Glatz Ferenc 347. o.

35 Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 336–337. o.

36 Budapest lexikon. Főszerkesztő Berza László Bp. 1993. 378–379. o.

37 Magyar Életrajzi Lexikon II. kötet L–Z. Főszerkesztő Kenyeres Ágnes Bp., 1969. 651–652. o.

létezett: 46 hajó tartotta. A híd minden év őszén szétszedték, és tavasszal újra összerakták. Télen a befagyott Dunán, vagy kompon illetve csónakon közlekedtek. 1792-ben a szél elvitte az egész pesti szakaszt.³⁸

Latin nyelvű újságjában a magyar nemesi és honorácior közvéleményt kívánta tájékoztatni a közéletéről, irodalmi világról. A *Politica* rovatban főként az országgyűlésről, a vármegyei gyűlésekről kívánt tudósítani, de a cenzúra ezt igencsak gátolta. A *Litteraria* rovat pedig az írók munkásságáról adott tájékoztatást, könyvkritikákat is közölt.³⁹

Éles hangnemben foglalt állást a török háború ellen, mivel szerinte külpolitikailag veszedelmes tett volt, és valójában egy önkényuralkodó saját dicsőségvágya miatt kellett az emberi életeket és vagyonokat feláldozni. Ebben a szigorú álláspontjában vélhetően egy fájdalmas családi vesztesége is közrejátszott. Testvére (a török háborúban 1788 júliusát követően, valószínűleg Lugosnál elesett) Spillenber József királyi testőr, 8. (Wurmser) huszárezredbeli főhadnagy a szepességi Szepesmátyásfalván született 1765-ben.⁴⁰

Szívén viselte a magyar nyelv és színjátszás ügyét, és szorgalmazta a pesti állandó magyar színház létrehozását.⁴¹

Ráday Gedeon gróf péceli körében

„*Kis János (későbbi superintendens) ifjú korában többször járt Pécelen az öreg Ráday gróf gazdag könyvtár rejtő kastélyában, Pesten pedig Schwartner volt talán a legkedvesebb tanítója, aki a külföld megismerése előtt hazájuk megismerésére biztatta őket, és elkísérte Pest legnevesebb tudós férfuihoz, mint báró Podmaniczky József, Dugonics, Koppi Károly, Horányi és Spilenber Pál urakhoz, akiktől sokat tanultak és akik bevonták őket mulatságaikba, társasági életükbe is.*”⁴² A fenti idézet is jól mutatja, hogy a magyar szépirodalmi folyóirásnak, és a magyar szépirodalom e köré való központosításának terve egyik kimagasló szereplője volt Spilenber, aki sokat tartózkodott a péceli Ráday-kastélyban: az öreg Ráday Gedeon gróf irodalmi körébe tartozott, és a tanítványának mondhatta magát Versegly Ferencsel, Földi Jánossal, Kármánnal, Kazinczyval, Batsányival együtt. Az idős gróf volt egyébként a kassai Magyar Múzeum nevének ötletadója is. Spilenber Pál a gróf Váci utcánál lévő házában is gyakran megfordult.⁴³ 1792. augusztus 6-án halt meg gróf Ráday Gedeon. A kassai körhöz

38 Dr. Scheiber Mária: A régi Pest-Buda az egykorú újságok hirdeteiseiben és kishireiben. In.: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve V. 1955. Bp., 1957. 81. o.

39 Új magyar irodalmi lexikon A–Gy. Főszerkesztő Péter László Bp., 1994. 512. o.

40 Hellebronth Kálmán, tiszabői: A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Bp. 1939. 335. o.; Báróczy Sándor feljegyzései a Magyar Nemesi Testőrség életéből 1760–1800. (Krúdy Ferenc testőr hadbíró 1829-ben állította össze) fordította és szerkesztette K. László József. Bp. 1936. 66–69. o.

41 Új magyar irodalmi lexikon A–Gy. Főszerkesztő Péter László. Bp., 1994. 512. o.

42 Kis János superintendens emlékezései életéből maga által feljegyezve. Második kiadás. Budapest. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. 1890.

43 Kazinczy Ferenc: A nagy titok Bp. 1986. 33. o.

szorosan kapcsolódó Spilenberg Pál meleg hangú nekrológiában emlékezett meg a mentoráról.⁴⁴ Az ügyvéd-szerkesztő Rádaynak tulajdonított nagy hatást irodalmi műveltsége, látásmódja fejlesztésében. A gróf halálakor, az *Ephemerides Politico Litterariae* 1792. augusztus 9-én megjelent 57. számában (446. o.) Ráday Gedeonról (különösen írói szerepét kiemelve) írt cikkében siratta el Platónját, akihez két éven át mint az irodalom élő forrásához járult mindig: baráti beszélgetéseiből többet tanult néhány óra alatt, mint a könyvekből hónapok alatt. Batsányi János a Magyar Museumban való közlésekor igen elismerő szavakkal vezette elő Spilenberg fenti, gróf Ráday Gedeonról írott cikkét, mely szerint „*A Deák Újságokat író érdemes, tudós Férjfiaknak egyyike, Hadsusfalvi SPILENBERG PÁL Úr, néhai Társunknak tisztelője; szépen, s bőven leírta egyyik levelében halálát, és tetemes érdemeit. Megérdemlik szavai, hogy újra itt-is ki-nyomtassanak, s Museumunkban fenn-maradgyanak.*” Nekrológja örökbecsű értékét mutatja, hogy a kassai Magyar Múzeum is leköszölte (csaknem egész terjedelmében) az okos és művelt Spilenberg szerkesztőnek, újságírónak az *Ephemerides*ben megjelent búcsúgondolatait.⁴⁵

A majd nyolcvanéves gróf egyébként az egész haladó magyar íróvilág tagjaira egy évtizeden át igen nagy hatást gyakorolt: leginkább Spilenbergre és Kármánra. Vélhetően ez az oka annak, hogy Spilenberg irodalmi elképzelése, a sürgős feladatok megítélése terén vallott felfogása sokszor egyezett a Kármán József által később hirdetett irodalmi elvekkel.⁴⁶

Jellemző erre Spilenbergnek az a cikke, amit Dugonics András műve, az *Etelka* második kiadásának megjelenésekor szerkesztőként írt az *Ephemerides* 1791. évi 47. számában, amiből kitűnt, hogy az eredeti magyar nyelvű regényirodalmat a hölgyközönség megnyeréséért különösen fontosnak tartotta az „irodalmi izgatás” sikeressége szempontjából: jól látta, hogy a női közvélemény szerepe az irodalom térnyerésében milyen hallatlanul fontos fejlesztő körülmény lesz.. Az eredetiség és nőkre ható irodalom kettős gondolatában érdekes módon találkozott elképzelése ifjú ügyvéd társa, Kármán szemléletével, akinek programja a nyelvművelés terén is általában azonos volt az övével. Spilenberg az eredetiség és a nyelvújítás kérdésében senkihez (még Kazinczyhoz) sem állt közelebb, mint a programját egyébként csak később közzétevő Kármán Józsefhez.⁴⁷ Spilenberg és Kármán nézeti színházi ügyekben is találkoztak: az eredeti művek megjelentetése és a magyar nyelvművelése, fejlesztése terén vallott gondolataik majd mindenben megegyeztek.⁴⁸

44 Első folyóirataink: Magyar Museum II. Kommentár, sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debrecen, 2004. 198. o.

45 Batsányi János összes művei II. Próza művek. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor Bp., 1960. 212., 514. o.

46 Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. I. kötet Bp. 1934. 127. o.

47 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 80. o.; Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. I. kötet Bp. 1934. 127. o.

48 Gálos Rezső: Kármán József. Bp., 1954. 58. o.

A magyar irodalom és nyelvészet fontosságáért

Felvilágosodott szellemének, nyelv művelő törekvéseinek egyaránt része volt lapja irányításában: össze tudta egyeztetni a latin nyelv megbecsülését a magyar nyelv művelő törekvések szolgálatával. A politikai események hatására ugyan az irodalommal foglalkozó *Literaria* rovat néha megrövidült, ám máskor nagyobb terjedelmű is volt a politikai résznel, de nagyjából mindvégig szinte azonos terjedelemmel bírt: tanügyi és könyvészeti híreket, terjedelmesebb kritikákat is közölt. A magyar nyelv térfoglalásának híreit, az országgyűlés irodalmi és nyelvi vonatkozású határozatait is megjelentette, és a magyar játékszín megeremteléséért számos alkalommal síkra szállt.⁴⁹ Az *Ephemerides* 1790. november 16-i (63.) számában Spilenberg előfizetési felhívást tett közzé a lap példányszámának emelése érdekében, és bejelentette, hogy az újságból eredő hasznot pályadíjak kitűzésére szeretné fordítani, de erre a romló gazdasági viszonyok miatt sajnos nem kerülhetett sor a későbbiekben sem. A felvilágosodás eszméit, politikai, oktatási, irodalmi és napi híreket terjesztett, mindig hangsúlyozta a magyar nyelv és színészet, valamint a társadalmi reform fontosságát. Az új szerkesztő a tisztesség keretei közt maradó irodalmi küzdelmek létéért, jogosultságáért küzdött, és igyekezett az irodalom fejlődésének előmozdításában részt venni. Az újság fő céljait nyomatott körlevélben elküldte a városi magisztrátusokhoz, „Nuntium” címen közzétette programnyilatkozatát, melyben a lap rovatait ismertette: a „Politica” statisztikai, egyházügyi, gazdasági hírekkel, a „Miscellanea” érdekes közleményekkel, míg a „Litteraria” részben a közművelődéssel, könyvekkel, tudományos élettel, pályázatokkal, híres emberek életével kívánt foglalkozni. Minden alkalmat felhasznált a pályadíjak kitűzése fontosságának hangsúlyozására, és különösen a külföldi jutalmazások ismertetését helyezte előtérbe. Ilyen alkalom volt a hamburgi pályatételek közlése, valamint a göttingai egyetem pályázatainak magyar szempontból örvendetes eredménye, mivel a teológiai és filozófiai díjat magyarok kapták. Örömmel közölte a Hadi Történetek pályatételeit is. Révai Miklós akadémiai tervezetét heteken át hosszasan ismertette, sőt sorsát tovább is figyelemmel kísérte.

Újévi szemléjében a latinos versírókkal kapcsolatban azt a véleményét fejezte ki, hogy bárcsak eredeti költői munkák alkotására fordították volna tehetséges, ékesen szóló és könnyed eleganciájú költőink azt az időt, amit metrikus fordításokra pazaroltak, mivel fordítani is csak azt érdemes, ami tartalmánál fogva megérdemli.⁵⁰

A második évfolyam elején megjelentetett lapjában összefoglalta az elmúlt év eseményeit, és a nemzeti irodalom szempontjából korszakos jelentőségűnek nyilvánította a 18. század utolsó két évtizedét. Beszámolt újságjában a verselés reformjának első lépéseiről, a prozódiai harcokról is. A régi magyar verselő eljárás tekintetében Bessenyei

49 Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830. Bp. 1935. 72–73 o.

50 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 79. o.

Györggyel és Kazinczyval értett egyet, a Gyöngyösi-féle versnemmél szemben velük azonos véleményen volt.⁵¹

Spilenberg Ephemerides Budenses újságja 1791. január 4-én kelt számában Batsányi János és Rájniss József vitáját ismertette. Szólt Rájniss és Baróti munkásságáról is, és kitért a szembenálló felek vitájára.⁵² Spilenberg örömmel üdvözölte a magyar nyelv terjesztését és fejlesztését, de a nyelvújítás túlzásai ellen is szót emelt: nemcsak a szóújítás ellen, hanem még inkább azokkal szemben lépett fel, akik fejlesztés ürügyén valójában rontották a magyar nyelvet, megfélelvezve annak ázsiai eredetéről.⁵³ Egy évvel később az Ephemerides 1792. évi 1. számában örömmel beszámolt a nagyenyedi nyelvemvelő társaság megalakulásáról, egyben ismét óva intett mindenkit a nyelvújítás túlzásaitól is. Ezzel a magyar nyelv védelméért való küzdelmében örömmel üdvözölte Vályi Andrásnak, az 1792-ben Pesten felállított magyar irodalmi tanszék első egyetemi tanárának kinevezését, és ekkor is kifejezte reménykedését, hogy rövidesen létrejön a Magyar Társaság.⁵⁴

A kritika joga

A kritika jogának hangoztatásával az Ephemerides szerkesztője a kor általános szemlélete fölé emelkedett, és ezzel egészen új megközelítést, addig szokatlan stílust teremtett.⁵⁵ Az irodalom nyilvános ellenőrzésének jogáért folytatott küzdelmét jól jellemezte Vajkovics Imre támadása ellen megfogalmazott véleménye, aki egy korábbi munkájára tett megjegyzései ellen külön apológiát bocsátott a *Dissertatio de censura perniciosorum librorum* című értekezése elé. Ebben Vajkovics ugyanis azt fogalmazta meg, hogy a cenzor által elbírált, általa már véleményezett munkát nem illendő bírálni senki másnak, hiszen a könyvekről adandó vélemény kialakítása a cenzúrahatalom feladata és a nyilvánosságra nem tartozik.⁵⁶

Ez a „támadhatatlansági” szerzői vélemény egyébként meglehetősen általános volt, amit az is mutat, hogy a korabeli irodalmi rovatok csak általános dicséreteket tartalmaztak. Korábban Rát Mátyás is sok támadásnak volt kitéve, mert a magyar irodalom gyengébb produkcióit bírálni mert. Bécsben Szacsuvay Sándor pedig még azt az elvet is kimondta, hogy a kritika irodalmunknak (annak fejletlensége miatt) jelenleg még ártalmára van, ezért csak ellensége lehet. A tudományos folyóiratok közül Windisch Károly Gottlieb Magazinja, Kovachich Márton György Merkurja, sőt még Schedius Lajos

51 Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830. Bp. 1935. 74. o.

52 Töreky László: Batsányi János a magyar nyelv ügyéért – A „tudós társaság” terve. In.: A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 2. 1991. szerkeszti Töröcsik Zoltán Tapolca, 1992. 312. o.

53 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 80. o.

54 uo.: 81. o.

55 Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete 4. kötet. Bp., 1931. 859. o.

56 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 82. o.

Zeitschriftje is tartózkodott a bíráló hangnemtől. Spilenberg pesti latin hírlapja szabadgondolkodó szellemben szolgálta a kritika ügyét. Hangja azonban azért lehetett mérsékelt, mert a hatóság árgus szemmel ellenőrizte a lapokat, másrészt a szűk irodalmi körök minden írója tulajdonképpen ismerte egymást, így valóban nem lett volna méltányos a túlzott szigorúság. Spilenberg kifejezetten amellet érvelt, hogy az irodalmi szemléknek kritikát kell gyakorolniuk. A kritika létjogosultságának ez az erős kiemelése helyezte az Ephemeridest a korabeli bécsi magyar újságok fölé.⁵⁷

Kritikai hangvétele miatt személyeskedő támadások is érték, amit jól tükröznek az újságban tapasztalt, az új szerkesztő által képviselt kritikus hangvételre érzékeny Batsányi Jánosnak az 1791. március 24-én az idős Ráday grófhhoz Kassáról írt válaszlevelében megfogalmazott sorai, melyekben igen élesen, elmarasztalóan és sértetten szólt az ügyvéd-szerkesztő tevékenységéről: „*Spilenberg úr ítélete, melyről nagysád emlékezik, hogy Trattnerrel nem kellett volna elvenni a Múzeumot, nem érdemel feleletet. Nem érti jobban, nem tudván a környüállásokat. De külömben is, igen tulajdona önéki az ítélet-tételben a hirtelenkedés. Már kétszer sértett meg engem az újságban. Én megvetéssel fogadom az efféléket. A hallgatás a legjobb bosszúállás az olyanoknak.*”⁵⁸ Megjegyzném, hogy az öreg Ráday gróf hathatós támogatása miatt vállalta el Trattner a Magyar Múzeum nyomtatását. A költő bántó hangú levelének egyébként az lehetett a közvetlen előzménye, hogy amíg Tertina idejében csak méltató közlemények jelentek meg a költőről (pl. az 1790. május 11-i lapban), addig az új szerkesztő több olyan cikket közölt az Ephemerides 1791. év januári számaiban (először Rájnis Józsefről, másodsor a kassai társaság megalakulásáról és felbomlásáról), amit Batsányi (igencsak túlérzékeny alkat lévén) sértésként fogott fel. Ezt csak fokozhatta Kazinczy és Batsányi személyes és irodalmi konfliktusa is.⁵⁹ Egyébként a költő azért vette el Trattner Mátyástól a Magyar Múzeumot, mert nem tudta biztosítani az újság folyamatos megjelenését, ezért ezt Batsányi Ellinger nyomdájában adatta ki. Spilenbergnek azonban jó véleménye volt Trattnerrel is, hiszen Pesten nála nyomtatta az Ephemeridest.

Szerkesztői hitvallása

Szerkesztői hitvallása (mai közéletünk publicistái számára is példamutató módon) az igazság mindenekfeletti szolgálata volt! Ezt jól tükrözte az Ephemerides 1791. április 5-én megjelent 27. száma (224. oldal) egyik cikke is, ahol az a gondolat fogalmazódott meg, hogy „*az újságírónak a jövődj korszak történelme megírása számára saját korában kell alapot nyújtania*”, „*szerezse az Igazságot, előítéletek nélkül nevelt legyen*”,

57 Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet Bp., 1931. IV. kötet 859. o.; A Királyi Magyar Pázmány Péter Hittudományi Egyetem története 1635–1935. I. kötet írták Hermann Egyed (1635–1790) és Artner Edgár (1790–1935) Bp., 1938. 222. o.; Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Franklin Társulat, 1924. 175–176. o.

58 Eötvös Lajos: Batsányi Jánosnak egy levele. In.: Figyelő 1871. 403–404. o.

59 Kókay György: Batsányi és a magyar újságírás kezdetei. In.: Irodalomtörténeti Közlemények LXXVI. évfolyam szerkeszti Klaniczay Tibor 1962. 6. szám 708. o.

„forduljon el az arany csábításától, ne ijedjen meg a fenyegetésektől”, „mégse ragadtassa magát sohasem szemtelenségre vagy útszéli gúnyolódásra”, és „mindig súgjon emlékezetében az emberiség legnagyobb filozófusának, Jacobus Rousseau-nak a jelszava: az életet az Igazságra kell felhasználni”. A leglényegesebb, hogy „tisztá és méltó legyen az, aki saját korának cselekedeteit a kései utódok számára megírja”.⁶⁰

Ezt támasztja alá Martinovics Ignác névtelen röpirata, az Oratio ad Proceres értékelése során tanúsított pár(t)atlan szerkesztői magatartása: az újságjában leközölt cikk alapja (ez nyilvánvalóan adódik ügyvédi mivoltából) az az elv és gondolat volt, miszerint nem lehet mindent kizárólag az ember természetes jogából megmagyarázni, az írott jogra nagyon is szükség van. Az Ephemeridesben megjelent cikk cáfolta a röpirat azon gondolatát is, miszerint csak az egyház miatt nem fejlődtek a tudományok Magyarországon, és itt megemlítette Wallaszky Pál evangélikus lelkész, Weszprémi István orvos, író, tudós, orvostörténész és Horányi Elek piarista tanár nevét is, sőt a jezsuita rend kiváló tudósait sem hagyta ki a felsorolásból.⁶¹

Az iskolai nevelés hatékonyabbá válása, a közéleti tevékenység fejlesztése és az Ephemerides Politico-Litterariae minél sikeresebb működése érdekében Spilenberg szerkesztő az 1791. november 8-i számban előfizetési felhívást tett közzé az iskolák tekintetében, megjegyezve, hogy a Ratio Educationis is előírja ezt, bár megjegyezte, hogy újságja nem iskolai újság. A hivatkozás igen szellemes, mivel az oktatás jogi háttérét jelentő Ratio Educationis 177. §-ában valóban többször előfordul egy az iskolai olvasás céljaira kiadni szándékozott, és az egyetemen szerkesztendő latin nyelvű iskolai lap, melyet *Ephemerides Budenses* néven emlegetnek.⁶² Az elnevezés tehát nem volt véletlen. Ez igazán jól jellemzi a közoktatás és a szellemi fejlődést fontosnak tartó szerkesztői és ügyvédi magatartás együttes jelentkezését. Az ötlet egyébként bevált: gimnáziumok is tartoztak az előfizetői közé, és külföldről is kapott megrendeléseket.⁶³ Gyakorlati érzelme mutatkozott meg abban, hogy megpróbálta lapja gazdaságosságát hirdetésekkel biztosítani: az 1791. 44. számhoz csatolt hirdetésben külön mellékletként kiadandó magyar-német hirdetőújság tervét közölte, ezzel egyben egy újabb irodalmi vállalkozást is alapított volna, mivel szándéka szerint a hirdetéseken, az árjegyzékeken kívül lettek volna benne adomák és egyéb rövidebb történetek.⁶⁴

60 Első folyóirataink: Magyar Museum II. Kommentár, sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debrecen, 2004. 201. o.

61 Waldapfel József: A hazai hirlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 78. o.

62 Fehér Katalin: Iskolai újságolvasás Magyarországon a 18. században. In.: Magyar Könyvszemle 120. évfolyam, 2004. 2. szám 147. o.

63 Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete 4. kötet. Bp., 1931. 894. o.

64 Waldapfel József: A hazai hirlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 78. o.

Cikkírói csoportja

Az ügyvéd-szerkesztő még néhány beküldött levélen és kritikán kívül maga írta lapját, az új szerkesztő viszont már írócsoportot szervezett, minden téren a legképzettebb társak segítségét vette igénybe. Legfőbb munkatársai Koppi Károly, Kovachich Márton György, Haliczky András és Weszprémi István voltak.

1791. február 16-án Debrecenben keltezte Weszprémi István (1723–1799) a Magyar Szent Koronáról szóló cikkét, amit az Ephemerides le is közölt latinul.⁶⁵

Weszprémi István „A Magyar Szent Koronáról” címet viselő fejezetet eredetileg magyarul írta meg (lásd Nemzeti Kézirattár Fol. Hung. 671. kéziratának megjegyzése), és csak Spilenberg Pál kérésére fordította le latinra: *Dissertatio de regno Hungariae* (Corona, 1791).⁶⁶ Weszprémi István és Spilenberg Pál közeli barátok voltak: közösen írtak például cikket a kassai Magyar Muzeum újságba is.⁶⁷ Kassa irodalmi eseményeiről pedig Tertina Mihály tudósította. Spilenberg még újabb munkatársakat is igyekezett a lapjának megnyerni, egyébként ezt az első félév végén beszámolójában meg is ígérte az olvasóknak. Kovachich Márton György részvételének is több nyoma van a lapban, akinek egy tudományos kutatóintézetre vonatkozó gondolatáról Spilenberg is írt egy közleményében.

A magyar színészetért

Csak a magyar színészet ügyében írt felszólítása alá tette ki nevét (miként Tertina is tette ezt korábban), hogy felszólalása önzetlenségét bebizonyítsa. Az első évfolyam utolsó számában Esterházy Antal szintársulatának elbocsátása alkalmából az idegen nyelvű színészetet támadva a magyar színészek helyzetének javítását kívánta elérni. A talpra állni nem tudó magyar szintársulat érdekében kezdetől fogva igen sokszor felszólalt. Évzáró számában a színészek helyzete javulásának reményével búcsúzott az óévtől.⁶⁸

Az Országos Levéltárban, a Helytartótanács részére beküldött újságpéldányok között az Ephemerides Budenses 1791. április 19-i számából egy 4 lapból álló német nyelvű nyomtatvány került elő: címe *Ankündigung* (kiadó és nyomtató feltüntetése nélkül). Ez akkoriban divatozó előfizetési felhívási gyakorlat volt, amit minden újonnan indítandó újság megjelenése előtt közzétettek. E fizetési felhívás azt tartalmazta, hogy a mű-

65 Szelestei N. László: „A valóság egész világosságra hozattassék”. In.: Weszprémi István emlékezete halálának 200. évfordulójára. Sajtó alá rendezte Gazda István. Piliscsaba–Budapest–Debrecen, 2000. 69. o.

66 Diósi Elekes György: Weszprémi István műveinek jegyzékéhez. In.: Weszprémi István emlékezete halálának 200. évfordulójára. Sajtó alá rendezte Gazda István. Piliscsaba–Budapest–Debrecen, 2000. 26. o.

67 Molnár Ágnes: Debrecen a felvilágosodás korában. Bp., 1939. 59. o.

68 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 81. o.

kritikusok magyarországi színházakról és az előadott darabjaikról, a budai és a pesti színházi munkákról semmit sem írnak. Ezt pótolni gondolták a júniusra meghirdetett újságtervükkel. A terjesztő bizományosok között megemlíti a kassai kamarai hivatal tisztviselőjének, „Batschányi”-nak nevét. Azt is ígérték az előfizetés közreadói, hogy a magyar darabok bemutatásáról is tájékoztatást adnak.⁶⁹ A magyar színjátszás megteremtése érdekében a drámák ismertetését különösen fontosnak tartotta, amit az is mutat, hogy Soós Márton Magyar Penelopéjával kapcsolatban például azt írta (1791. II. 4. sz.), hogy a magyar társaság még mindig nem játszhatta, pedig a dráma a színpadról hatna csak igazán. Bár a darab mondanivalója és felépítése nem elégítette ki, de reményt keltettek benne a szerző főerényei, amelyek szerinte a változatosság, az indulatok kellő bemutatása és a tiszta magyarság voltak.⁷⁰ Újságja 1791. évi 12. számában írt először a német színházbérlő magyar színészetet minden eszközzel gátló kapzsisága ellen.⁷¹ Ennek következménye volt az a különös eset, amikor egy német színész alkalmat talált rá, hogy az ügyvéd-lapszerkesztőnek a magyar színészetet támogató igyekezetét kigúnyolja. Március 4-én ugyanis Philipp Hafner *Der böse Hausregent*-jét játszották Budán, és a darab egyik szereplője nevetségessé vált rossz verseiért, amiért ezúttal azzal fejezte be a jelenetét, hogy ha a költészet nem segít rajta, majd latin újságot fog írni. A sértett szerkesztő a 18. számban felháborodva írt erről a „*theatralis cynico-abderitismus*”-ról.⁷²

Újságja latin nyelvűsége

Szerkesztőként világmissziót tulajdonított lapja latin nyelvűségének, hiszen a régi latin lapok már mind megszűntek, és egyedül övé volt a dicsőség, hogy kortársainak latin nyelven hírlapot szerkeszthetett. Példaértékű magatartását mindenki láthatta: ügyvédként és írásaiban a latin nyelvet művelte, nem hasznolt a magyar nyelv ügyének folyamatos és lelkes képviselésétől, de nem is ezért, hanem hazafiúi érzései vezették egész életében.⁷³

Egyébként a szerkesztő szándéka nem is volt olyan illuzórikus, amilyennek talán ma látszik, hiszen a vármegyék nemeseinek többsége az 1790-es országgyűlésen az 1784-es nyelvrendelet és a németesítő törekvések ellen a latin nyelv használata mellett foglalt állást, a hazai nyelv (*patria lingua*) alatt a latint, és nem a magyar nyelvet értették, sőt törvényes és magyar nemzeti nyelvnek is nevezték. Itt emlékeztetnék rá, hogy a magyar országgyűlés csak 1805. november 28-án harcolta ki a közigazgatásban a magyar nyelv

69 Kókay György: Egy budai dramaturgiai folyóirat terve 1791-ből. In.: Magyar Könyvszemle 1972. 98. o.

70 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 82. o.

71 Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. I. kötet, Bp. 1934. 127. o.

72 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 81–82. o.

73 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 78., 79. o.

használatának jogát. A törvény végrehajtására azonban nem került sor. Még egy késői adalék a fentiekhez: Buda városának magisztrátusa 1860. augusztus 21-én határozta el (a pesti példa és egy szerb származású városatya kezdeményezésére), hogy a tárgyalás és a jegyzőkönyvvezetés e naptól magyarul zajljódjék!

A 18. században a latin nyelv egyaránt teljességgel jelen volt a közoktatásban, a katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt. Csak a Ratio Educationis vezette be az anyanyelvet a népiskolákban. A középfokú iskoláztatás azonban teljesen a latin maradt.⁷⁴ Ráadásul akkor még a latin európai közös nyelvként létezett, és a németesítő törekvések ellen is alkalmas eszköz volt.

Kortörténeti érdekességű az a (ma embere számára) nehezen érthető Spilenberg lapszerkesztői gondolkodásmódja, melyben a lapja latin nyelvűségére való büszkeség, és a magyar nyelv fejlesztéséért való lelkesedés egyesült. Az Ephemerides 1791. évi 37. számában arról írt, hogy a latin nyelvű újság azért fontos Magyarországon, mivel „*nálunk minden közügyet latin nyelven tárgyalnak meg, szükségesnek gondoljuk, hogy ezen a nyelven beszéljünk nyilvánosan a közérdekű eseményekről is, elsősorban azoknak kedvéért, akiket leginkább illet, hogy ezekről tudjanak, illet pedig mindenkit, akinek ezekben az időkbén hazánk és nemzetünk gondja, dicsősége és boldogsága szívében fekszik*”.

Nem mindenki gondolta ekként. II. József német nyelvi törekvéseit sok magyar is pártolta: Péczeli József, Révai Miklós, Kazinczy Ferenc sem ismerték fel, hogy a német nyelv térhódításának célja a magyar nyelv elnyomtatása lett volna.⁷⁵

Bessenyei György szerint a magyar tudományos műveltség érdekében át kell hozni a latin nyelvből a műszavakat a magyar nyelvbe, és „*azon szempillantásban olyanná térszed a magyar nyelvet, mint a legfőbb európai nyelv lehet a földön*”.⁷⁶

Vélhetően Spilenberg Pál is ezt az álláspontot képviselte, ezért hitt latin nyelvű újságjában: minden törekvése a Bécs által vezérelt elnémetesítés, a germanizálás ellen hatott.

V. A magyar színjátszásért

Rendszeresen foglalkozott a magyar színészet ügyével (példa erre az Ephemerides Budenses 1790. évi lapja 161. oldalán írottak is). A magyar színészet lelkes pártolója volt: szóval és tettel is segítette a kialakuló magyar színjátszás ügyét.⁷⁷ Kapcsolatban állt Kelemen László ügyvéd kollégájával, az első magyar színtársulat megszervezőjé-

74 Dr. Némedi Lajos: Bessenyei elődei és kortársai. In.: Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve III. Eger, 1957. 96., 98. o.

75 Dr. Némedi Lajos: „A nemzet csinosodása”. A haladás és nemzetiség kérdései a felvilágosodás korának magyar irodalmában. In.: Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve III. Eger, 1957. 218. o.

76 Dr. Némedi Lajos: Bessenyei György és a Ratio Educationis. In.: Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve V. Eger, 1959. 100. o.

77 Kazinczy Ferenc összes művei. Harmadik osztály. Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Váczy János II. kötet 1790–1802. Bp. 1891. 552. o.

vel, művészeti vezetőjével, akinek rokona, Kelemen Vince tokaji borkereskedő volt.⁷⁸ Valószínű, hogy családjaik tokaj-hegyaljai jelenléte révén ismerte meg egymást Kelemen László és Spilenberg Pál.

Kelemen László a játékedélyt Pest megye segítségével megszerezte ugyan, de a német színészettel szemben tehetetlen volt. A német színházak színházbérlője, igazgatója gróf Emánuel Unwerth gazdasági önérdékből 1793 márciusáig folyamatosan küzdött a magyar színészet megindulása ellen, mivel érezte, hogy ez a német színház megmaradását előbb-utóbb lehetetlenné teszi. Két esztendőn át sikerült Unwerthnek megakadályozni a magyar színészet kibontakozási kísérleteit. Az Igazházi 1790 októberi budai és pesti előadásai után a következő koronázásig nem sikerült elérni, hogy a fővárosi színházakban a magyar színészek játszhassanak. A magyar színészek csak 1791. október 8-án tudtak megegyezni a német gróffal, aki ekkor sem engedte meg a városi nagy színházak használatát, és csupán azért, hogy külön bérelt helyiségben játszhattak, előadásenként három aranyat kellett fizetniük a részére.

A társaság belső konfliktusai, személyes viszályai is akadályozó tényezők voltak: a válság legfőbb oka az volt, hogy 1792 áprilisában a Pesten lakó lengyel származású volt borkereskedőt, Protasewitz József Benedeket választották Kelemen László helyébe igazgatónak. Egyébként Endrődy János azt jegyezte fel korabeli művében a pénztelen színészekről, hogy az aláírás alkalmával Protasewitz egy-egy aranyat adott nekik. A szerződésben a színtársulat tagjai az új igazgató hatáskörébe adták ellenőrzés nélkül a pénztár feletti korlátlan rendelkezési jogot és felhatalmazták arra, hogy anyagi követelését a pénztárból és színházi felszerelésből közvetlenül is kielégíthesse, sőt amíg követelése lett volna, addig fel sem oszolhatott volna a társulat. A hazatérő Kelemen László összetépte ezt a szerződést, felkereste barátait, akikkel új tárgyalásokat kezdeményeztek: ezeket a megbeszéléseket Lónyai Menyhért lakásán tartották, ahol részt vett Kovács János ügyvéd és hadusfalvi Spilenberg Pál ügyvéd is, aki lapszerkesztőként az újságjában igen sokszor írt a magyar nyelvű színészet megteremtése mellett. Protasewitz – kiadásai miatt – ragaszkodott az igazgatói állásához, de a meggyőző érveknek engedett és beleegyezett szerződésének módosításába. 1792. április 26-án a Magyar Játzó Színi Társaság létrehozását eredményező (az ügyvédek által szerkesztett) okmányt a társulat tagjain kívül Spilenberg is aláírta nagylónyay Lónyay Menyhért ügyvéd lakásán.⁷⁹

Az új szerződés alapja, a társulatnak Kelemen Lászlóval kötött, de alá nem írt szerződése volt. Ehhez a szerződéshez hasonló módon állapították meg a tagok fizetéseit és a pénztár kezelését, a további viszályok elkerülése végett pedig úgy szerződtek, hogy nyolc hét elteltével Protasewitz megválíék az igazgatói címétől és a társulattól.

78 Pest-budai kávéházak – Kávé és mesterség 1535–1935. Művelődéstörténeti tanulmány II. kötet, írták Bevilaqua Borsody Béla – Mazsáry Béla Bp., 1935. 1231. o.

79 Lugossy Döme: Kelemen László és az első Magyar Játzó Színi Társaság. Csanádmegyei könyvtár. 9. Makó. 1927. 59. o.; Váradai Antal: Régi magyar színészvilág Bp. 1911. 18–40., 41–42. o., Bayer József: A nemzeti játékszín története I. kötet Bp., 1887. 118. o., Endrődy János: A magyar játékszín III. rész Pest, 1792.

1792. május 5-én a Brühl-Bárány Talált gyermek című művével kezdték meg a magyar színészek a Reischl-féle faépületben az előadásokat, majd június 4-én Kelemen László társulata megtarthatta az első eredeti magyar bemutatót: „A filozófus” című Besenyei darabot adták elő, amelynek előadásán Spilenberg Pál is részt vett, és akinek véleménye szerint a „*Pontyi olvasásban jobban gyönyörködtet*”. Az országgyűlés bezártáig igen jelentős erkölcsi, sőt kielégítő anyagi sikerrel is játszott a magyar társulat. Az első hat hétben tizenkilenc új darabot mutattak be. Spilenberg Pál többször is foglalkozott újságjában a színre vitt darabokkal: az Ephemerides 1792. június 21. számában (338–339. o.) írt kritikájában megemlítette, hogy a magyar játszó társaság 9 drámát mutatott be május óta, megemlítette Kotzebue két darabját, Besenyei György 1777-ben írott A filozófus című művét (azzal, hogy inkább olvasásra való), valamint Dugonics András – Budán június 18-án bemutatott – Az Arany Peretzek regényéből (Endrődy János (1756–1824) dramatizálásában) készített színdarabot. Ez utóbbi előadásról a drámát ismertetve lelkesen írta, hogy az előadáson a díszletek, a régi Erdélyt idéző jelmezek és a színészek játéka minden várakozást fölülmúlóak voltak. 1792. július 8-án Budán két darabot mutattak be a magyar társulat művészei (Weisse: Az orvosdoktor (Medicus) egyfelvonásos (Hatvany István ültette át magyarra; csak egy előadásra került sor); valamint a Jacques Splin, vagyis ugyan jó, hogy tegnap nem löttem föbe magam című egyfelvonásos művet (Koré Zsigmond magyar fordításában). Mindkét előadásról beszámol Spilenberg lapszerkesztő az Ephemerides 1792. július 12-én megjelentetett számában (390–391. o.), sőt hozzáteszi – mintegy biztatva a leendő közönséget –, hogy a darabot megtekintette a főherceg-nádor, a két Habsburg-herceg, illetve más előkelőségek is.⁸⁰

Spilenberg az Ephemerides 1792. évi 72. számában beszámol arról, hogy „*a magyar színésztársaság 1792. szeptember 26-án adta utolsó mutatványát: egy szomorújátékot (e szomorújáték Vajler volt Seelmann Károly átdolgozásában), de miután semmiféle állandó segedelem sem volt lételében biztosítva és nagy néző közönség sem gyámolította őket, a dicsérettel kezdődött intézet kénytelen volt működését félbeszakítani.*” Majdnem így is lett. A novemberi vásár idején játszottak még négy alkalommal, bocsánatot kérve a közönségtől a téli célokra alkalmatlan helyért, a hidegért és a fölszerelés hiányaiért. Erről Spilenberg értesítette is Ephemerides olvasóit: az 1792. évi 77. számában arról írt, hogy a színésztársaság nem oszlott szét, csak a beállott hideg időre tekintettel hagyták el a színházukat. Az újságcikk szerint a társaság ekkor csak abban bízott, hogy a Helytartótanács saját színház építését fogja majd engedélyezni. Az újságíró úgy tudta, hogy a vármegyéből és felsőbb helyekről is kaptak volna ehhez támogatást.⁸¹

Nem elégedett meg azzal, hogy a magyar érdekek egyik képviselőjeként maga is eredményesen részt vett a tanácskozásokban két ügyvédtársával együtt 1792 tavaszán, hanem amikor úgy látszott, hogy a társaság újra végső válságba jutott, külön is szétkül-

80 A magyar színikritika kezdetei (1790–1837.) szerkesztette Kerényi Ferenc Bp., 2000. I. kötet 15–17. (9., 11. kritika); III. kötet 1342–1343. o.

81 Bayer József: A nemzeti játékszín története I. kötet. Bp., 1887. 134. o.

dött appendix gyanánt kiadta *Monita de lingua et theatro hungarico stabiliendo* címen is ismeretes felszólítását (1792. 80. sz.)⁸²

Spilenberg Pál az általa szerkesztett Ephemerides Budenses 1792. október 29-i számában egy közadakozásból megalapított, ingyenesen látogatható, de egyelőre csak Pesten működő állandó színház mellett foglalt állást.⁸³

Az Ephemerides 80. számú függeléke Spilenberg szerkesztői tollából határozott kiállást, felszólítást jelentett a színház érdekei támogatása iránt. Gyakorlatias megoldást javasolt az érzelmi indíttatáson túlmenően. Igen fontos az, hogy az angol példára hivatkozott (milyen érdekes, hogy Széchenyi majd fél évszázaddal később ugyanezt tekinti példaértékűnek). Arról is írt, hogy pusztá lelkesedés tettek nélkül mit sem ér.⁸⁴

Alapvető érve az volt e felhívásában, hogy a színdarabok célja (a mulattatáson túl) a nevelés. Az emberi gondolkodás gyöngeségének tartotta, ha az erkölcs megrontójának tekintették a művészetet. Hivatkozott X. Leó pápa színházépítési tetteire, Richelieu bíboros bőkezűségére a francia színjátszás érdekében. Ráadásul kitért arra is cikkeiben, hogy minden európai nemzetnek van már állandó játékszíne.⁸⁵

A színház leglényegesebb rendeltetésének tekintette a magyar nyelv védelmét: Spilenberg Pál szerint „*Hazánk csak akkor leszen dicső és virágzó, ha a magyar nyelv divatja általános leend.*” Az ország ifjúsága nevelése okán is kizárólag Pesten gondolta létrehozni az állandó játékszínt, hiszen e város oktatási központ is volt. A nemzeti boldogság eléréséhez vezető közelebbi utat a magyar iskolák meglétében, és a magyar szolgazemélyzet szerepében látta. A távolabbi utat pedig abban látta, ha a magyar nyelv a nyilvános életben is általános szerepet kap, ha a nyelvművelő társaság létrejön, és ha állandó magyar színház létesül. Spilenberg úgy gondolta, hogy éppen ezért indokolatlan az egész országra játszási engedélyt kérni. Spilenberg szerint ingyen lenne indokolt látogathatóvá tenni a pesti magyar színházat (éppen úgy, mint a templomokat), „*mert hogy ez, a különben fizetendő bemeneti árakból fentarthatná magát, azt nemcsak a két fővárosban, hol a lakosság nagyobb része nem ismeri a magyar nyelvet, hanem (merem állítani) sehol sem érvük el a hazában, minthogy kedélyeink nincsenek elkészülve eléggé ilyen szépművészeti mulatságokra.*” „*Minden nemestől 1 forint adományt gondolt volna adományként a színház létrehozatalára, és működtetésére.*” „*Minden fenti szándéka a tiszte hazafisága jegyében született, a nemzet nemes ügyének szolgálata vezérelte.*”⁸⁶ Egyébként gróf Széchenyi István később ugyancsak egyetlen magyar játékszín létrehozását tűzte ki célul.

82 Gárdonyi Albert: A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten. In.: Magyar Könyvszemle V. évfolyam 2. füzet április-december szerkeszti Kóhalmi Béla 1917. (Hasonmás kiadás 1984.) 59. o.; Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertórium. Történelem és segédtudományai. Készítette Szinnyei József II. kötet Hírlapok 1731–1880. Bp., 1885. 1135. o.

83 *Monita de lingua et theatro hungarico stabiliendo* (Intések a magyar nyelv és a magyar színészet megalapítása iránt) – a cikk idézett magyar fordítása: Honművész 1837. december 22.

84 Bayer József: A nemzeti játékszín története I. kötet. Bp., 1887. 134. o.

85 uo.: 135. o.

86 uo.: 136. o.

A nyelv elmaradottságának okaival, fejlesztésének közelebbi és távolabbi eszközeivel foglalkozott, kiemelte a színjátszás fontosságát a nyelv fejlesztésében, egyúttal erkölcsi hasznát is hangsúlyozta, mivel az volt az álláspontja, hogy a színdarabok mulattató voltak mellett nevelő hatásúak is a közönségre.⁸⁷

A köz érdekében magasztos gondolkodásmódjával úgy vélte az Ephemerides 1792. október 29-i számában írtak alapján, hogy „*ingyen kell nyitva állnia a színháznak mindenki előtt, hogy az emberek úgy járhassanak be, akár csak a templomba*”: az ingyenesség mellett Spilenberg lapszerkesztő azzal érvelt, hogy „*a magyar mindent örömet tesz, csak ne kelljen fizetnie, aztán meg színi mutatványokra mások sem igen szeretnek költeni*”. Az ország felvirágoztatásának lehetőségét teremtette volna meg szerinte egy nyelvművelő társaság mellett az állandó színház létrehozása is.⁸⁸ Csak Pesten kívánta az állandó magyar színházat létrehozni, mivel „*A némelyek által hazánk részébe vándorlani óhajtott színésztársaság éppen semmi hasznot sem hajtana, minthogy itt-ott mulatásának rövidsége miatt sikerrel sehol sem hathatna eléggé az emberek kedélyére*”.⁸⁹

Spilenberg színházteremtést célzó fenti cikkét a lap megszűnésekor, 1793. február 20-án búcsú cikkében ismét közzétette: lapszerkesztő elgondolása szerint 400.000 forint tőkét kell a magyar színjátszás megteremtéséért összeadni, és ebben minden magyar nemes támogatására számított a haza érdekében.⁹⁰

Itt megjegyezném, hogy még az 1832–36-os reformországgyűlés is kizárólag az önkéntes adományozás lehetősége mellett foglalt állást a színjátszás támogatása tekintetében.

A felszólítás után a 18. század folyamán magyarul megjelent drámák jegyzékét közölte (1792. 94. szám): a történeti dráma terén az első figyelemreméltó alkotásnak egyébként Szentjóni Szabó László ügyvéd Mátyás királyát tartotta.⁹¹

Ebben az 1792 végén megjelentetett cikkében közölte azt a kérését is, hogy aki más színpadi darabról is tud vagy újat készített, írja meg a Magyar Játékszín író-szerkesztőjének, Endrődy Jánosnak.⁹² Spilenberg Pál szerkesztői működésének legnevezetesebb hatása a magyar játékszín megteremtése kérdésében történt felszólalásának volt, eredményesen támogatta a színtársulatnak a megyékhez írt kéréseket. Az Ephemerides

87 Waldapfel József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle 1930. 82. o.

88 Bayer József: A nemzeti játékszín története I–II. Bp. 1887. 134–136. o.; A 125 éves Magyar Nemzeti Színház. In.: Amerikai Magyar Népszava 1962. szeptember 19-i 221. szám

89 Magyar Színháztörténet 1790–1873. Magyar Színházi Intézet, főszerkesztő Székely György, szerkesztő Kerényi Ferenc Bp. 1990. 4. fejezet 100. o.

90 Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. Bp., 1940. I. kötet 38. o.; Gárdonyi Albert: A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten. In.: Magyar Könyvszemle V. évfolyam 2. füzet április-december szerkeszti Kóhalmi Béla 1917. (Hasonmás kiadás 1984.) 59. o.

91 Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830. Bp. 1935. 74. o.; (Gárdonyi Albert: A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten. In.: Magyar Könyvszemle V. évfolyam 2. füzet április-december szerkeszti Kóhalmi Béla 1917. (Hasonmás kiadás 1984.) 59. o.

92 Waldapfel József: Magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp., 1963. 251. o.

1792. október 29-i számában megjelentetett felhívás indította például Csokonai Vitéz Mihályt arra, hogy megkísérelje a kapcsolatfelvételt a pesti magyar színtársulattal: 1793-ban levélben válaszolt az írásra, sőt ezen idő tájt kezdett neki „Tempefői” című műve megírásának is.⁹³

Örömmel jelentette meg lapjában, hogy Pest vármegye november 15-én tartott ülésén foglalkozott az állandó magyar színjátszást sürgető kéréssel, sőt rögtön adományokat gyűjtöttek, és a helytartótanácsához feliratot küldtek ennek érdekében, sőt a többi megyét is támogatásra kérték föl. Az országos érdeklődés hatása alatt a helytartótanács báró Podmaniczky József helytartótanácsos elnöklete alatt bizottságot küldött ki, aminek eredményeként december 2-án megalakult az új igazgatóság: részben a helytartótanács és a vármegye uraiból, részben irodalmi és művészeti szakemberekből állt. Podmaniczky József báró a főigazgató, a jövedelmek gondviselője Szentkirályi László vármegyei aljegyző, az irodalmi igazgató Schedius Lajos (Kármán József barátja), a játékigazgató pedig – az egyébként tokaji borokkal is kereskedő – Protasewitz József Benedek lett.

Spilenberg 400.000 forintos elképzelése iránt egyébként csak Pest, Szabolcs és Szatmár vármegyék érdeklődtek. 1795 nyarán (a jakobinus mozgalommal való ádáz leszámolás után) az Udvari Kancellária boldogabb időkre halasztotta a döntést.⁹⁴ Bécs azért aggódott igazán, hogy az esetleg összegyűlt pénz más célt is szolgálhat. Politikai szempontból még igaz is lehetett a Habsburgok félelme. 1794 júliusában Szabolcs vármegye kezdeményezésére Spilenberg terve szerint indították meg a gyűjtést az állandó magyar színjátszás érdekében a hatalmas összegű nemzeti alap előteremtésére: Nagykárolyban negyvennégy nemesi reformer, többek között Kazinczy Ferenc és Kazinczy András, Podmaniczky József báró, Berzeviczy Gergely, Kölcsey István, Máriássy István, Szirmay Pál, Szirmay András és Szirmay Ádám ekkor fejenként 1000 forintot, míg a többség kisebb összeget adott e nemes célból.⁹⁵

A fenti névsorból Szirmay Pált külön kiemelném. 1795 júniusában született ugyanis egy följelentés, ami a Zemplén vármegyében lévő jakobinusok tevékenységét vázolta: ebben szó esett arról, hogy egy 1794 áprilisi birtokügyi határvita rendezése érdekében tartott vármegyei bizottsági helyszíni szemle során az ebéd elfogyasztásakor Szirmay Pál (lázonyi földbirtokos, aki egyébként még a jobbágyok között is terjesztette jakobinus eszméket) a francia alkotmányt dicsérte, és fontosnak tartotta, hogy mielőbb egy nagy nemzeti közpénztárat hozzanak létre az ország önállóságának elérése érdekében (hozzátette, hogy ő a saját vagyona egyharmadát is felajánlaná erre). Az ügy következménnyel is járt: hosszú évekig tartó vizsgálat és eljárás után 1799-ben a Hétszemélyes

93 uo.

94 Kerényi Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867). Bp., 2002. 97. o.

95 Vágvölgyi Tibor: A magyar jakobinusok köztársasági mozgalma. Bp., 1968. 132–133. o.

Tábla két évi börtönre ítélte Szirmay Pált, amit a király 1 évre mérsékelte (a Kancellária javaslatára).⁹⁶

Kazinczy Ferenc is megemlíti Szirmay Pál láznyi birtokost (megjegyezve, hogy „*istentelen ellenségeinek bosszújok miatt*” korábban „*szabad beszédéért Budán ült fogva*”), és akinél 1801. június 30-án délután szállást is talált (Regmecre, az édesanyjához vezető másnapi hazaútja során); és akinél 1804. december 24-én közösen megebédeltek.⁹⁷ Ez arra utal, hogy igen jó baráti kapcsolat lehetett közöttük.

A Szirmay-név kapcsán fontos megemlíteni egy másik Szirmayt is. Az ugocsai szirmai előnevet viselő családból származó Szirmay Antalnak (1747–1812) „A Magyar Jakobinusok Története” címet viselő 1809-ben megjelentetett munkájában szó esik arról, hogy 1793-ban Spilenberg Pálon keresztül ismerte meg (egy véletlen találkozás révén) Kazinczy Ferenc a Graeven-ezredbeli volt kapitányt, Laczkovics Jánost Kilián könyvárus boltja közelében. A két barát Kiliánnál találkozott, majd együtt indultak egy meg nem nevezett ismerősük fölkeresésére, amikor Laczkovicsba botlottak.⁹⁸

Spilenberg Pálnak a magyar színjátszás létrehozása érdekében végzett lapszerkesztői tevékenységét a hálás utókor is értékelte, hiszen 1837 decemberében a Honművészen magyar nyelven közölték az Ephemerides 1792. október 29-i számában megjelentetett latin nyelven íródott cikkét. Spilenberg Pál „Intések a magyar nyelv és magyar színeszet megalapítása iránt” írott gondolati és programadó cikke tehát maradandó szellemi értéket képzett.⁹⁹ Nehéz volt akkoriban a magya színészet ügyéért küzdeni, mert nehéz volt csak magyarként egyszerűen létezni, és különösen nehéz volt minden, ha a magyarságért valaki tenni kívánt. Szomorú példa erre az alábbi kortörténeti adalék.

A jakobinusok perének idején Szatmár vármegye 1795 januárjában írt feliratában arról írt, hogy „*hazafi polgár társaikat az édes-anya haza kebeléből kiragadják*”, és a „*magyarnak még nemzeti ruháját s haja viseletit is latra vetik, éppen akkor, a midőn a királynak magához közelebb lévő tartományaiban a leg botránkoztatóbb ruha viseletek s módos játékok senkinek szemébe nem tűnnek*”, hozzátéve még, hogy úgy tesznek Bécsben „*mintha a külső viseletből valakinek gondolkodását, annyival is inkább cselekedetét ítélni kívánnánk, vagy a szerént ítéltethetőknek gondolnánk, anem inkább éppen azért, mivel sajnosan esik, hogy nemzetünknek még azon leg ártalanabb cselekedeteti s külső viseletei is sokszor vétkül tulajdonítatnak, mellyek, ha azokat nem magyar tselekszi vagy viseli, számba sem jönnek*”.¹⁰⁰

96 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. Naplók, följegyzések, röpiratok III. Bp. 1952. 29., 286–287. o.

97 Kazinczy Ferenc: Az én életem Bp., 1987. 198., 356. o.

98 Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet IV. kötet. Bp., 1931. 190. o.; Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. Naplók, följegyzések, röpiratok III. Bp. 1952. 372. o.

99 Magyar színháztörténet 1790–1873 I. kötet. Főszerkesztő Székely György, szerkesztő Kerényi Ferenc Bp., 1990. 100. o.

100 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. Naplók, följegyzések, röpiratok III. Bp., 1952. 146. o.

VI. Lapjának jelentősége

Annak ellenére, hogy sem a pesti, sem a budai német újságnak nem volt olyan jelentősége, mint az Ephemeridesnek, a kor körülményei ez utóbbi újságnak sem kedveztek. Az Ephemerides gyenge pontja leginkább az volt, hogy latin nyelven jelent meg, és ennek következtében nem tudott kellő számú előfizetőre szert tenni. Egyébként írt erről maga Spilenberg is az 1792. évi 1. szám végén olvasható előfizetési felhívásában. Arról is tájékoztatta az olvasóit, hogy az anyagi gondok miatt „*kéntelenítettik fel-függeszteni*” a számok megküldését az előfizetők egy része tekintetében.

A Magyar Kurir szerkesztője, eszternelki Szatsvay Sándor is beszámolt erről Bécsben kiadott lapja VI. évfolyamának, 1792. január 24-i, keddi száma 106–107. oldalain egyrészt méltatta a „*Pesti Deák Ujjság Kiadójának*” munkáját, másrészt kiemelte, hogy a latin nyelvű újság „*egyedül a Nemzet hírének az Idegenek előtt való törekedésének*” nemes szolgálatában áll. Spillenberg Pál lapszerkesztői, újságírói tevékenységéről pedig akként emlékezik meg, hogy az Ephemerides „*érdemes Írója a leg-nagyobb hazafisággal, a leg helyesebb ellenvetésekkel tárfolta meg Nemzetünk bestelenítőjít*”.

Jól szerkesztett hírlap volt: kitűnő hírszolgálattal rendelkezett, ennek következtében a napi eseményekről pontosan beszámolt. Figyelemmel kísérte a tudományos és irodalmi élet jelenségeit, a könyvpiacra megjelent termékeket külön mellékletben (Appendix) ismertette.¹⁰¹ A lap közléseire országszerte figyeltek, amit bizonyított sok levél, az ellenvélemények, és a megjelent röpiratok utalásai: Katona István jezsuita történész a *Larva Pseudo-catholico detracta* című röpirata hivatkozott pl. a katolikus felirat ellen Abaffy Ferenc által írt Declaratio-ról az Ephemeridesben közzétett ismertetésére.

Az Ephemerides pályájának már az 1793. év kezdetén véget vetett a reakció, hiszen amikor a sajtó egész Európában kénytelen megszokásból került a hazai politikai események nyílt bemutatását, nálunk azzal a programmal indult ez a lap, hogy a politikai lelkesedés szellemében a hazai irodalommal kívánt foglalkozni.

Természetes, hogy megszűnt, amikor a politikai életet elnyomni igyekeztek, a külföldi események ismertetését a belpolitikai érdek, az abszolutista hatalom nem engedte meg. A Magyar Kurirt a *Wienerisches Diariumból* az 1793-iki első számba átvett híre miatt betiltották, a *Hadi És Más Nevezetes Történetek* szerkesztőjét pedig felelősségre vonták a vizsgálat folyamán, amire az adott okot, hogy közölték a francia király kihallgatását.

Védekezésükben megemlégtették és felküldték a hatóságnak az Ephemerides politicae et litterariae 1793. január 7-én megjelent 1. számát is, ami szintén közölte a francia király kihallgatását. Az Ephemerides megszűnésének közvetlen kiváltó előzménye leginkább ez lehetett, bár ennek betiltásáról nincs adat. Az kétségtelen, hogy az utolsó időben már nem is volt érdemes kiadni. A hatalom, cenzúra szigorúsága folytán egy-

101 Gárdonyi Albert: A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten. In.: Magyar Könyvszemle V. évfolyam 2. füzet április-december szerkeszti Köhalmi Béla 1917. (Hasonmás kiadás 1984.) 59. o.

re tartalmatlanabbá vált, ezért az érdeklődés már az előző évben nagyon megcsappant, a lap veszteségessé vált.

A lap élén ez évben is az előző év történetének összefoglalása állt világrészek és országok szerint; a művészetek és tudományok állásáról pedig megjegyezte, hogy az utolsó évben nem igen volt változás. A hazai hírek között szólt a nádor megjelenéséről a magyar színészek január 4-i előadásán, és a német bérlővel létrejött új megegyezésről; kifejezte kívánságát, hogy bárcsak egybegyülne a felszólításában sürgetett összeg a színház támogatása ügyében.

Az 1793-ban megjelent számokban könyvhirdetéseket, könyvismertetéseket, irodalmi és színházi híreket közölt, sőt a 8. és a 12. számhoz irodalmi mellékletet is küldött az előfizetőknek.

Az utolsó előtti (12.) lapszám 1793. február 20-án jelent meg, de hiteles információ nincs arról, hogy miért szűnt meg az újság a március 10-én megjelent (13.) utolsó számot követően, egyébiránt ekkor már a huszadik szám lett volna az esedékes. Bécsi újságíró társai, Görög Demeter és Kerekes Sámuel hivatkozásának az Ephemerides megszűnésére talán volt valami következménye, de ennek nincs nyoma. A szerkesztőre joggal haragudtak a reakció és a cenzúra hivatalnokai, hiszen például Hajnóczy József egy munkájának példányait Spilenberg tüntette el az elkobzást megelőzve Strohmayr Ignác raktárából, megbízója nevét is eltitkolta. Az érdeklődés csökkenése miatt úgysem soká bírta volna a veszteséges működtetést. A cenzúra mindent törölt az újságból, ami a közönséget érdekelhette volna.

A február 20-i számban, a mellékletben a szerkesztő búcsú cikkében még egyszer közölte a nagy színházi alap összegyűjtése sürgősségét, és búcsújának anyagi indokait.

Az előző év októberében kiadott cikkében foglaltakat ismertette újból, szólt az egyes megyékben rendezett gyűjtésekről, és azt kérte, hogy küldjék fel Pestre ennek eredményét. Kijelentette, hogy az igazgatóság biztosíték arra, hogy az összegyűjtött összeget a helyes célra használják fel, és ami marad, azt a nagy színházi alap számára őrzik meg. Végül megismételte a magyar drámák címének jegyzékét és a Magyar játékszín szerkesztője vonatkozásában tett felhívását is.¹⁰²

Ebben az utolsó előtti számban még kifejezte azt a reményét, hogy valaki még folytatni fogja az újság szerkesztői munkáját, de ez nem következett be. Azt is megírta, hogy az első félév eseményeiről júliusban összefoglaló jelentést fog szétküldeni az előfizetőknek.

Közleményében azt vállalta, hogy aki ragaszkodik a féléves előfizetési díj visszafizetéséhez, annak nyugta ellenében visszaküldi az összeget, de aki nem küld, attól úgy veszi, hogy beéri az addig kapott számokkal, és így segít az újságja vesztesége csökkentésében.

Önzetlensége mutatkozott meg ekkor is, mert hitet tett amellest, hogy talán a magyar nyelv előretörése az oka a latin nyelvű újság iránti érdeklődés csökkenésének.

102 Waldapfel József: A pesti Ephemerides megszűnése 1793. In.: Irodalomtörténeti Közlemények 1937. 64–67. o.

Az utolsó (13.) számban (1793. március 5.) azonban már bejelentette a lap megszűnését, mivel az első félévre már annyi előfizető sem gyűlt össze, hogy az első negyedév költségeit fedezzék. Egyébként az előző számokban is utalt arra, hogy azért nem tudta a számokat pontosan megjelentetni, mert a lapot Budán kellett cenzúráztatni, és a Duna jege lehetlenné tette a közlekedést a túlpartra. Az Ephemerides megszűnése is siettetete a megindult szellemi mozgalmak teljes ellanyhulását.¹⁰³

A latin újságnak a maga idejében mindenképpen szellemi életet mozgató és tájékoztató szerepe volt, fontos eszköze volt a nyelvművelés és a magyar színészet fontossága hirdetésének és harcosa követeléseinek. Az egyik első számottevő pesti hírlap, és egyben az utolsó latin nyelven megjelenő újság volt.¹⁰⁴ A Spilenberg szerkesztette Ephemerides a korabeli haladó politikai és irodalmi mozgalmak szellemét kívánta terjesztetni, s ekként Magyarországot szolgálni.¹⁰⁵ Spilenberg Pál merészebb hangot ütött meg sajtójában, mint Szatsvay a Magyar Kurirban.¹⁰⁶ Spilenberg Pál mindig a magyar nyelv és irodalom szószólója volt, amit az Ephemerides 1793. március 5-én megjelentetett (utolsó) 13. számában írott cikke is igazol.¹⁰⁷ Az Ephemerides 1793. március 5-én megjelentetett (utolsó) 13. számát követően az első félév eseményeiről júliusban tervezett összefoglaló jelentés már nem készült el, tehát az előfizetőknek nem került szétküldésre.¹⁰⁸ A hetente kétszer megjelenő újság ezzel megszűnt.

Spilenberg Pál igyekezett megkedveltetni a szabadelvű röpiratokat, a felvilágosodás terjesztőit: büszkén hivatkozott arra, hogy a latin nyelvű újságírást az ő magyar újságja tartotta fenn Európában.¹⁰⁹

Spilenberg szerkesztő emberi jellemét, önzetlen segítőkészségét, jobbitást célzó őszinte igyekezetét jól tükrözi ez a kis apróság, hiszen a saját újságja létéért küszködve is, a szerkesztői működése feladásakor is a mások által éppen kezdeni kívánt sajtótevékenységet próbálta segíteni. Egyébként ez éppen úgy igaz Szatsvayra is a korábban már említettek okán.

Az Ephemerides Budenses jelentőségét, hatását jól mutatja, hogy 1804-ben Pozsonyban induló *Ephemerides Statistico-Politicæ* beköszöntőjében megemlékezett és emlékeztetett az ekkor már 11 évvel korábban megszűnő latin nyelvű újságra.¹¹⁰

103 uo.

104 Budapest lexikon A–K. Főszerkesztő Berza László Bp., 1993. 378. o.

105 uo.: 379. o.

106 Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp., 1978. 234. o.

107 Budapest lexikon A–K. Főszerkesztő Berza László Bp., 1993. 379. o.

108 Dezsényi Béla: Legrégibb hírlapjaink életrajzához. In.: Magyar Könyvszemle Harmadik folyam LXIV. évfolyam 1940. 355. o.

109 Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete 4. kötet. Bp., 1931. 894. o.

110 Dezsényi Béla: Legrégibb hírlapjaink történetéhez. In.: Magyar Könyvszemle Harmadik folyam LXIV. évfolyam 1940. 355. o.

VII. A jakobinus-mozgalomban

Kapcsolatot tartott fenn a magyar jakobinus mozgalom több tagjával.¹¹¹ Újságírói ténykedésében nyilván folyamatosan megmutatkozott politikai álláspontja. Fontos e tekintetben például az, amikor Spilenberg szerkesztőként az *Ephemerides* 1791. október 4-i (II. 254–256. o.) számában említést tett Martinovics Ignác 1790 áprilisában írott latin nyelvű anonim röpiratáról, az *Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae* címet viselő művéről (Laczkovics János fordította magyarra: Beszéd Magyarország főrendeihez és köznemeseihez).

Martinovics e művében leginkább a nemzeti szabadságért folytatott magyar küzdelem fontosságát hangsúlyozta, és bírálta többek között az egyházat azzal, hogy kizárólag az egyház az oka annak, hogy a tudomány magyar földön nem virágozhatott ki. Ez a híradás egyébként csak az *Ephemerides*-ben valósult meg, a többi haladó újságban nincs nyoma.

Spilenberg *Ephemerides* újságja azonban túl is ment az ismertetésen, kritikát is tartalmazott. Hosszan idézett a röpiratból, főleg az egyházra vonatkozó részekből. De ugyanakkor megfogalmazta ellenvéleményét a röpirat szemléletével és tartalmával is. Spilenberg kifogásolta, hogy az írott jogot a röpirat szerzője semmibe vette, és mindent pusztán az ember és polgár természetes jogából igyekezett megmagyarázni. Azt is megfogalmazta a szerkesztő, hogy egy ismertetés keretében nem szállhat igazán eredményesen szembe a hamis tételekkel, ám azt határozottan visszautasította, hogy az egyház lett volna kizárólagos okozója a tudományos fejlődés hiányának. Ezt Spilenberg azzal is alátámasztotta, hogy felsorolta cikkében csak a jezsuita rend kimagasló tudósait (pl. Pray György, Katona István, Radics Antal, Mitterpacher Lajos, Komáromi András).¹¹²

Egy másik alkalommal Spilenberg az *Ephemerides* 1792. január 7-i (1. szám, 10. o.) számában említést tett Martinovics Ignác még 1787 folyamán írott és a *Mémoires philosophiques* címet viselő művéről. Érdekes, hogy a többi korabeli újság nem foglalkozott ezen alkotással, pedig ez az egyik legjelentősebb felvilágosodás korabeli filozófiai mű: Martinovics ebben fejtette ki politikai véleményét és elképzeléseit, általános gondolatvilágát az igazságról, Istenről, az emberi lélekről, a világ keletkezéséről.¹¹³

Egy kis adalék, ami Spilenberg Pál ügyvédi és újságírói szerepén túlmenően a közéletben betöltött jelentőségét is jól érzékelteti: 1792. május 2-án Martinovics Ignác Gotthardi Ferenchez, a bécsi titkosrendőrség főnökéhez írt besúgó jelentésében a tizenöt legfőbb magyar jozefinista és illuminátus (demokratikus és forradalmi törekvésű radikális szabadkőműves) között (15. személyként) említette a nevét (Orczy László, Koppi Károly, Szathmáry (Szakmáry) András, Barits, Gyurkovics Ferenc és Kreil Antal mögött, illetve báró Podmaniczky József és báró Splényi János előtt).¹¹⁴ Egyébként

111 Új magyar irodalmi lexikon P–Zs. Főszerkesztő Péter László Bp., 1994. 1840. o.

112 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai I. kötet. Bp. 1957. 109–110. o.

113 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai I. kötet. Bp. 1957. 8. o.

114 uo.: 691. o.

Gotthardi Martinovics barátja volt: az egy évvel később hivatalát vesztett rendőrfőnököt a bécsi jakobinusok perében 35 évre ítélték, de már 1795 júliusában meghalt a börtönben.

1793 júniusában Martinovics Ignác levelet küldött Laczkovicsnak, amely szerint már korábban szoros kapcsolatban lehetett Spilenberggel, hiszen ebben azt írta, hogy „*a levél, amit Ti írtatok nekem Spilenbergen keresztül gyógybalzsam és vigasz volt számomra*”.¹¹⁵

1793. június 10-én Ferenc király – valószínűleg egy feljelentés nyomán – utasította Pálffy Károly kancellárt, hogy tegyen jelentést Hajnóczy József „*De diversis subsidiis publicis dissertatio*” (Értekezés a különböző közterhekről) című könyvéről, valamint arról, hogy miért nem sorozta be e művet a Helytartótanács a tiltott könyvek közé.

Korábban az Ephemerides 1792. július 23-i számában (52. szám 416. lap) ismertette Spilenberg Pál Hajnóczy munkáját, ennek ellenére a helytartótanács a június 25-i jelentésében még a könyv létezéséről sem tudott, de a nyomozást megindította. Strohmayer Ignác könyvkereskedő Spilenberg Pálra irányította a figyelmet, aki elismerte, hogy ismeri a könyv szerzőjét, de a nevét nem volt hajlandó megmondani. Már csak azért sem tagadhatta ezt, mivel 442 példány átvételéről nyugtát adott a könyvet kinyomtató Strohmayernek azzal, hogy a szerzőnek továbbítani fogja. A Kancellária 1793. november 4-én a könyv letiltását javasolta, de a király ehhez végül nem járult hozzá.¹¹⁶

1793. augusztus 25-én Ferenc király jelentést kért Pálffy kancellártól Hajnóczy József harmadik könyvéről, „*Extractatus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latarum*” (A katolikus egyházi rendről Magyarországon alkotott törvények kivonata) című értekezéséről. Hadrovits Antal kancelláriai tanácsos szeptember 19-i jelentésében nem minősítette veszélyesnek a művet, de a király a tiltott könyvek közé sorolta és elrendelte elkobzását, megsemmisítését, és a Strohmayer-féle könyvkereskedésben lévő 350 példány lefoglalását.

Egyébként igen érdekes, hogy Spilenberg 1792-ben az Ephemerides 323–324. lapján (június 14-i szám) már rövid híradást jelentetett meg a könyvről. (Schlözer Staats-Anzeigen-je is elismerően szolt e műről.)

December 3-án rendelte el a helytartótanács a könyv elkobozását, amelyre Pest város tanácsa 13-án azt jelentette, hogy a Strohmayer könyvkereskedéséből az ott lévő 350 példányt a könyvek tulajdonosának megbízásából hadusfalvi Spilenberg Pál elvitte, és az ügyvéd a tulajdonost megnevezni nem volt hajlandó.¹¹⁷

Sőt ezt követően 1794. január 4-én még nemesi előjogaira ekként hivatkozott Pest város tanácsa illetékessége ellen: „*Nem vagyok az, aki azt a véletlen sorsot, hogy nemes családból születtem és hogy életemet kétszáznál több esztendő magyarországi birtokos*

115 uo.: 887. o.

116 uo.: 600–601. o.

117 Gárdonyi Albert – Bartucz Lajos: A magyar jakobinusok emlékezete. Bp. 1919. 35. o.;

Dr. Gárdonyi Albert: Könyvcenzúra és ritka könyvek. In.: Könyvtári Szemle III. évfolyam 4–8. szám április–augusztus 1915. (Hasonmás kiadás 1980.) 56. o.; Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai I. kötet. Bp. 1957. 648–649. o.

nemzetiségnek köszönhetem, mások kárára felhánytorgatni szoktam volna, ez azoknak az embereknek a szokása, akik a szerencsének ezen vak kedvezésén kívül más erényekkel és lelki kiválóságokkal nem rendelkeznek”.¹¹⁸

A fenti sorokban egyszerre jelenik meg az öntudat és az igény a nemesi méltó viselkedés közösségi elvárására. A kor felvilágosult nemeseihez hasonlóan a nemesi privilégiuma védelme alatt a szabadság és a demokrácia érdekében lépett fel az abszolutista hatalommal szemben. Jóval később, június 2-án pedig azzal védekezett az eljárás során, hogy ismerősei között osztotta szét a könyveket.

Itt egy megjegyzést tennék a fenti ügy kapcsán. 1795. február 25-én új sajtórendelet készült: a szerző, a kereskedő és a nyomdász közötti jogviszonyokat annyira megrendszabályozták, és olyan komoly büntetésekkel fenyegették, hogy mindenkit elrettentettek. E szigorítás véres következményekkel is járt: 1802. június 14-én Zsarnóczay János ügyvédet és Mikola István jurátust pallossal kivégezték. Az ítélet alapja olyan írárok birtokukban tartása volt, ami sértette az államérdeket. Zsarnóczay János ügyvéd nyakára négyszer vágott a bakó, mert a haja megvédte a nyakát.¹¹⁹

Az ügyvéd meghatározó és szervező szerepét jól mutatja, hogy 1793. szeptember 10-én Martinovics Ignác gróf Johann Pergen rendőrminiszternek írott levelében Spilenberg Pálnak (mint fontos szervező személyiségnek) – társával, Barticcsal – a vármegyékben végzett utazásáról írt, amely során sok hívet szerzett a Szabadság és Egyenlőség Társasága számára, és elérte, hogy a vármegyék gyűléseket tartottak a sajtószabadság ügyében, akik egyébként a franciák elleni háború ügyében is az uralkodóval szemben álltak, sőt erről egy könyvet is készültek írni, melynek címe „*Mi köze Magyarországnak a Franciaország elleni háborúhoz?*” lett volna. Mindezekről egyébként Laczkovicstól is tudomást szerzett Martinovics. A bíróság előtt tett emlékiratában a fenti utak során szervezőtársaként Gyurkovicsot említette Martinovics. Spilenberg tervszerű megyejárásai az ellenállás szervezésének céljait szolgálták. A nemesség egyébként is ellene volt a háborúnak, és egyébként a sajtórendeletek és a cenzúra ellen már országos tiltakozás is volt.¹²⁰

A fenti információ pontos volt, hiszen báró Orczy József főispán vezetése alatt (a tokaji szüreten) egybegyűlt (nagyreszt szabadkőműves és reformer) nemesek szerkesztették és huszonnégy megyének küldték meg ezt a művet, ami nagy vihart kavart még a Kancellárián is. Zemplén vármegye határozatban foglalt állást az önkéntes felajánlás, a franciákkal folytatandó háború ellen. Egyébként valószínűleg e tokaji összejövetelről

118 Eckhardt Sándor: Újabb adatok a magyar felvilágosodás történetéhez. In.: Dr. Klebelsberg Kunó Emlékkönyv Bp. 1925. 526–527. o.

119 Dr. Gárdonyi Albert: Könyvcenzúra és ritka könyvek. In.: Könyvtári Szemle III. évfolyam 4–8. szám április–augusztus 1915. (Hasonmás kiadás 1980.) 57. o.

120 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai I. kötet. Bp., 1957. XL. o., 929. o., Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai II. kötet A magyar jakobinusok elleni felségértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. Bp. 1952. 297. o.; A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig. Összeállította Kovács Máté Bp., 1963. 347. o.; Benda Kálmán–Elek Judit: Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében. Bp. 1983. 107. o.

írhatta a következő év november 29-én megfogalmazott levelében Szláv János, hogy Spilenberggel volt Hegyalján, ahol egyébként Szulyovszky Menyhért, Niczky József, Vay Miklós, Sztáray Mihály és mások is jelen voltak. A megyékben folytatott utazásokról még annyit, hogy Spilenbergen kívül Puky László, Komáromy György Abaúj, Vay József, Klobusiczky József Zemplén, Szabolcs, Borsod vármegyékbe utaztak és szervezték a nemeseket a titkos összejöveteleiken.

Megítélésem szerint ezen utazások közvetlen eredménye lehetett, amikor 1794 júliusában Szabolcs vármegye kezdeményezésére Spilenberg terve szerint indították meg a gyűjtést (a fentebb már kiemelt adományozók révén is) az állandó magyar színjátszás érdekében a nemzeti alap felállítása céljából.¹²¹ A terv megvalósítását megakadályozta a jakobinus összeesküvés fölfedezése: a kormány megtiltotta a gyűjtést. Gyanút keltett az összeg nagysága, és az a politikai vélekedés alakult ki, hogy ezáltal valami titkos szervezkedés céljait szolgálja a gyűjtés.

Augusztus 30-án Bécsben az udvari bizottság által Szentmarjay Ferenc a kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvben arról vallott, hogy Batsányi János költővel Spilenberg Pál nemesúrnál ismerkedett meg.¹²² A megismerkedés a hatalom számára többet jelentett az akkori közéleti légkörben, mint pusztán magánéleti eseményt. A következmény nem is maradt el.

Szeptember 10-én kelt Sándor Lipót főherceg nádor ügyviteli jegyzőkönyvének 44. számú határozata, amelyben elrendelte – és Tallián nádori irodai iratkézbesítővel elküldte Pest város kapitánya, Wittmaesser Mátyás részére – Batsányi János elfogatását, amit Spilenberg szállásán kellett volna végrehajtani, mivel úgy tudták, hogy itt fog megszállni. Az elfogása azonban mégsem itt, hanem egy fogadóban történt meg.¹²³ E két utóbbi epizód viszont azt is mutatja, hogy Batsányi és Spilenberg között tartós és barátinak mondható viszony volt még ekkor, a korábbi irodalmi felfogásbeli konfliktusuk ellenére is.

November 29-én kelt levelében Szláv János jurátus a bátyjának, Szláv György főszolgabírónak arról írt, hogy Spilenberg, akivel Hegyalján volt együtt, ügyvédként vesz majd részt a védelemben másokkal együtt, sőt azt is megemlítette, hogy Wurmman Samuel dévényi kesztyűs forradalmi magatartása elleni felségsértési perében december 23-án Spillenber Pál lesz majd a védőügyvéd a Királyi Tábla előtt.¹²⁴

1794. december 1-én perbe fogták a jakobinus szimpatizánsokat. Németh János királyi jogügyi igazgató javaslatára a Királyi Tábla kimondta, hogy mindenki perbe fogható, aki tudott a jakobinus szervezkedés léteiről, vagy olvasta a titkos társaságok tétéleit, és nem jelentette azt.

121 Vágvölgyi Tibor: A magyar jakobinusok köztársasági mozgalma. Bp., 1968. 132. o.

122 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai II. kötet A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. Bp. 1952. 115. o.

123 Benda Kálmán–Elek Judit: Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében. Bp. 1983. 272. o.

124 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai II. kötet, A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. Bp. 1952. 253. o.

December 9-én Sándor Lipót nádor jegyzőkönyvének tanúsága szerint a 185/2. számú határozatában rendelte el Witmaesser Mátyás, Pest város kapitánya részére Koppi Károly József, Kreil Antal egyetemi tanárok és Spilenberg Pál egyetemen lévő iratainak a lefoglalását, melynek időpontját december 11-ére, csütörtök reggelre tűzte ki.

A pontosan egy évvel korábban elhunyt Gyurkovics iratait pedig az özvegyénél rendelte lefoglalni. A kapitány vállalta, hogy ennek a legnagyobb csendben eleget fog tenni.¹²⁵ Koppi Károly József piarista történész volt egyébként a híres Katona István történelemprofesszor utóda a pesti egyetemen. Koppit a per végeztével Kreil Antallal együtt kitiltották Pest-Budáról.

A lefoglalás sikeres lehetett, mivel pár nappal később, december 15-én Sándor Lipót főherceg jegyzőkönyvében a 215. számú határozat 7. pontjában arról rendelkezett, hogy Spilenberg Pál lefoglalt írásai közül néhányat visszaszolgáltathatnak, de a másolatokat megvizsgálják.¹²⁶

Az ügyvédnek szerencséje (vagy talán igen nagyon gondos és leleményes természete) volt: a házkutatás alapján nem találtak tárgyi bizonyítékot, alapot a perbe fogására.¹²⁷

December 19-én Budán Martinovics Ignác a Reformátorok Társasága megszervezéséről írt Sándor Lipót főherceg nádorhoz címzett levelében, és Spilenberg ügyvéd neve mellett Gyurkovicsét is megemlítette. Itt hivatkozott az 1793. szeptember 10-én adott jelentésére, amikor is gróf Pergen államminiszternek arról számolt be, hogy Spilenberg Pál Gyurkovics Ferencsel, a politikai tudományok professzorával együtt Felső-Magyarországra utazott tagok toborzása végett, és titkos társaságokat akartak létesíteni a köznemesség megszervezésével, hogy a politikai jogok kiterjesztésével és az alkotmányos köztársaság megteremtésével létrehozzák a független Magyarországot.¹²⁸

December 20-án megfogalmazott emlékiratában Martinovics arról tájékoztatta a nádot, hogy az ügyvéd személyesen mesélte el neki ennek az utazásnak a tervét, sőt azt is megemlítette, hogy a céljuk Gyurkoviccsal az, hogy a vármegyék vezetőivel a sajtószabadság ügyében egyeztessenek, bár magát a Reformátorok Társaságát nem nevezte meg. Szólt arról is, hogy Spilenberg változásokat akaró eszméiről leginkább Laczkovics Jánost kell megkérdezni és vallomásra bírni. Ebben a vallomásában még azt is javasolta Sándor Lipót főherceg nádornak, hogy Spilenberg Pál ügyvéd az ő szabadon bocsátásáig bántatlan maradjon, mert ellenkező esetben „*fellármázná a nagy társaságot és a titkos jelek megváltoztatására készítené, ami lehetetlenné tenné a Reformátorok Társasága leleplezését és ártalmatlanná tételét*”.

125 Benda Kálmán–Elek Judit: Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében. Bp. 1983. 352. o.

126 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai II. kötet A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. Bp. 1952.

127 Új magyar irodalmi lexikon P–Zs. Főszerkesztő Péter László Bp., 1994. 1840. o.

128 Benda Kálmán–Elek Judit: Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében. Bp. 1983. 359. o.; Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai II. kötet, A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. Bp. 1952. 297. o.

Egyébként az általános véleménye az volt az ügyvédről, hogy feltűnően idealista eszméket hirdet, ezért nem igazán veszélyes.¹²⁹

Nyéki Németh János jogügyi igazgató egyébként mindkét memorandumot 1795. január 11-én továbbította a nádorhoz: ez a hatósági eljárás során arra utal, hogy még komolyabban a nyomozás látókörébe került. Martinovics fenti kijelentései nyomán Budán a Királyi Tábla vizsgálóbizottsága január 17-én Batsányi Jánost, majd február 9-én Laczkovics Jánost kérdezte ki Spilenberg haladó gondolatairól, kijelentéseiről, de egyik vallomás sem tartalmazott olyan kijelentést, ami bajba keverhette volna az ügyvédet.¹³⁰

A jakobinus per ügyvédjeként

Ürményi József 1795. február 25-én írt fölterjesztéséből is kiderül, hogy a Királyi Tábla jelölte ki a maguk részére jogi képviselőt nem kívánó vádlottak számára az ügyvéd személyét, míg választott védőként a törvényszék, mint kifogástalan és megbízható ügyvédek elfogadta Madách Sándort, Szabó Sáróit, Tóth-Pápay Sámuel, Nagy Sándort és Horváth Jakabot a perben.

Április 12-én Budán kelt levelében Sándor Lipót főherceg nádor a jakobinus per vádlottjainak védőiről ír Ferenc királynak. Mályusz Elemér és Pulszky Ferenc szerint is Spilenberg Pált (az ismert szabadkőművest) annak a tíz vádlottnak rendelték ügyvédül, akik nem akartak védőt. A többi védő Sárói–Szabó Sámuel, Madách Sándor, Tóth-Pápay Sámuel, Horváth Jakab és Nagy Sándor voltak.¹³¹ Perbeli részvétele Jankovich Miklós szerint is így történt: Jankovich rögzítette is a a „*Cogitata quaedem de crimine laesae Maeistatis*” Nemzeti Múzeumban őrzött iratán azt a tényt, hogy Spilenberg írta ezen kéziratot.¹³²

Dr. Várady Zsigmond Martinovicsról írott könyvében akként fogalmazott, hogy az ügyvédek közül a jogügyi igazgató „*Németh Jánostól teljesen függetlennek egyedül a szegények védelmére kirendelt Spilenberg Pál*” volt csak nevezhető. Fraknoi Vilmos, Pulszky Ferenc és Csahihen Károly szerint is Spilenberg fejtette ki a „*Cogitata quaedem de crimine laesae Maeistatis*” című iratában az ügyvédek közös álláspontját a perben, ő fogalmazta meg a védelem alapelveit. Az ügyvédnek a perben való tevékeny részvételét bizonyítja Mályusz Elemér kutatásán kívül az a tény is, hogy az 1794. évi jakobinus periratok között (Gárdonyi Albert véleménye és kutatása szerint) Spilenberg Pál kézírása is megtalálható volt ezen kéziratban, mely a védelemben megvalósítandó alapelveket tartalmazta, miszerint a titkos társaságba tartozás még nem valósíthatta meg a felség-

129 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai II. kötet, A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. Bp. 1952. 302., 309. o.

130 uo.: 330., 355. o.

131 Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. Bp. 1926. 804–805. o.

132 Fraknoi Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. Második kiadás. Bp. 1884. 336–337., 344–345. o.

sértést, mivel nem a király személye ellen irányult, és az alkotmány reformálására vonatkozó szándék pedig lehetett bűn.¹³³

Az ügyvéd egyébként igen liberális felfogással jelölte ki a védelem irányelveit és azt hangoztatta, hogy a kátékban nincs egyetlen olyan tétel, ami a szabadon árusított nyomtatványokban ne szerepelt volna, egyébként is iratokkal nem lehet forradalmat csinálni, és egyébként is az iratokat a vádlottak szekrényeiben találták, ami arra utal, hogy az talán már feledésbe is ment a vádlottak részéről.

Talán érdemes megemlíteni Beöthy Ákos véleményét is, aki a magyar államiság fejlődéstörténetét feldolgozó műve I. kötetében akként értékelte a fenti ügyvédek perbeli tevékenységét, hogy a vést jósló körülmények közepette is teljesítették a kötelességüket, és (megerősítve a fenti véleményeket) hozzátette azt is, hogy Spilenberg Pál a szegények ügyvédje (pauperum advocatus) volt a Helytartótanácsnál.¹³⁴ A szakirodalom (Pintér Jenő, Váczy János, Szerb Antal) is akként ír, hogy Spilenberg Pál a pörben védőként vett részt.¹³⁵

Megrendítő adalék, hogy május 19-én Budán (a kivégzését megelőző napon) Hajnóczy József a hűgához írt levelében egy listáról tett említést, amelyre azoknak a nevet írta fel, akik barátai voltak és búcsúzni kívánt tőlük. Spilenberg neve is szerepelt a listán, Szulyovszky Menyhért, Madách ügyvéd, Dessewffy József gróf, Őz Pál, Orczy László báró, Széchenyi Ferenc gróf, Podmaniczky József báró, Schwartner Márton, Kazinczy Ferenc és mások neve mellett. De ennek ellenére szerencsére nyéki Németh János jogügyi igazgató nem találta őt annyira gyanúsnak, hogy ellene vizsgálatot folytatott volna.¹³⁶

A jakobinusok elleni per szomorú következményei jól ismertek: Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, Sigray Jakab gróf május 20-án, Őz Pál és Szolartsik Sándor pedig június 3-án vérpadon fejezte be életét, míg sokan mások Kazinczy Ferenchez és Szulyovszky Menyhérthez hasonlóan még évekig ausztriai börtönökben synylódtak.

Sándor Lipót ifjú királyi főherceg, nádor 1795. július 12-én halt meg baleset következtében Laxenburgban (Bécs mellett). Halálára egy a saját maga által rendezett tűzijáték okozta súlyos égési sérülés következtében került sor. A nádor kedvelte a matematikát és a kémiát, és az őt meglátogató Ferenc császár tiszteletére készített tűzijáték bombákat. Az első meggyújtott röppentyűt a viharos erejű szél a közelben felhalmozott tűzijáték készítményeket tartalmazó hordók közé sodorta: a veszélyes arzenál felrobbant és

133 Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. I. kötet Bp., 1934. 127–129. o.;

Pulszky Ferenc: Martinovics és társai Bp., 1882. 70–73. o.; Gárdonyi Albert – Bartucz Lajos: A magyar jakobinusok emlékezete. Bp. 1919. 50. o.

134 Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei I. kötet. Bp., 817. o.

135 Kazinczy Ferenc összes művei. Harmadik osztály. Kazinczy Ferenc levelezése. Közzé teszi Váczy János II. kötet 1790–1802. Bp., 1891. 552. o.; Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet IV. kötet Bp., 1931. 894–895. o.; Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet Bp., 1978. 234. o.; A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig. Összeállította Kovács Máté Bp., 1963. 348. o.)

136 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok periratai II. kötet A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. Bp. 1952. 780. o.

szörnyű égési sérüléseket okozott a nádornak. Mindez július 10-én történt. Spilenberg ügyvéd a főherceg nádorról 15 (A/3-as méretű) oldal terjedelmű megemlékezést, gyászbeszédet írt *Oratio die funeris Serenissimi Archi Ducis... Palatini Alexandri Leopoldi in circulo Amicorum dicta Viennae die Julii 14 anno 1795* címen.¹³⁷ Egyébként a korabeli közvélemény merényletet gyanított a haláleset mögött. Spilenberg Pál a rettenetes vég ellenére is a haladás híveinek táborát erősítette, amit az alábbi adat is alátámaszt. Persze, ez később is okot adott a vele szemben való eljárásra.

1799. február 6-án Fajzaizen Antal feljelentette Pajor Gáspárt, mely beadványban Spilenberg Pált is megnevezte, mivel az ügyvéd jó viszonyban volt Pajorral. A kapcsolatuk mondhatni természetes volt: mindketten komoly ismertséggel bírtak Pest vármegyében, lapszerkesztők, haladó gondolkodásúak, a pesti egyetemhez kötődők, szabadkőművesek és protestánsok voltak.¹³⁸ Az ügy lefolyásáról még nincsen több adatom.

VIII. Csendesített évek

1799. április 15-én Spilenberg Pál római katolikus szertartás keretében feleségül vette Madry Erzsébetet Pesten, a Belvárosban (a Belvárosi Plébániatemplomban; ma az Erzsébet tér pesti hídfője; Bp. V. ker. Március 15. tér). A tanúk Felix Lambert orvosdoktor és Barnabás János voltak.¹³⁹

1801. március 21-én kelt és Schedius Lajoshoz (1768–1847., bölcséleti és jogi doktor, a filológia és az esztétika egyetemi tanára) címzett levelében Révai Miklós arra kérte a címzettet, hogy ajándékként jó barátainak, azaz Jankovits Miklósnak, Markovits Mátyás volt iskolatársának, Virág Benedeknek, hadusfalvi Spilenberg Pál ügyvédnek, Henjei Lászlónak (gróf Károlyi könyvtárosa) és Pólya István piarista páternek két-két nyomtatványt juttasson el az éppen ekkor megjelent műveiből.¹⁴⁰

A Széchenyi Országos Könyvtár őrzője, Horvát István történész jó barátságban volt Ferenczy Jánossal, és az 1806–1809 közötti években váltott leveleikben nagyon sok jót írtak az általuk igen tisztelt ügyvéd jelleméről és szakmai tevékenységéről.

Ferenczy János 1806 novemberében írott egyik levelében Spilenberget akként említette, hogy jóban van Kováts Józseffel, a királyi jogügyek helyettes igazgatójával, majd pár nappal később írott leveléből kitűnik, hogy a következő terminusban nála akart „practicálni”, és kiemelte azt is, hogy „*Kovátsnál ez pusztán futkosást jelent, nem úgy, mint Spilenbergnél*”.

137 Országos Széchenyi Könyvtár kéziratos források gyűjteménye: Fol. Lat. 1398.; Kéziratos források Országos Széchenyi Könyvtárban 1789–1867. Bp., 1950. 2231. sorszám, 182. o.

138 Szilágyi Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája Debrecen, 1998. 361. o. – IV/3-c 1799: 1723. 3. Kútfő

139 Spilenberg-Diószegi György Antal: A Spillenbergek családjának története. In.: Turul LXXII. kötet 1999. 1–2. füzet 16. o.

140 Hellebrant Árpád: Adattár. 4. Révai Miklós levele Schediushoz. 1801. márcz. 21. In.: Irodalomtörténeti Közlemények 35. évfolyam szerkeszti Császár Elemér 1925. 101. o.

Horvát István decemberi válaszlevelében a „derék és tudós” ügyvédről írva megjegyezte, hogy helyesli Ferenczy döntését, és ő is Spilenbergnél szeretné a praxist megtanulni.¹⁴¹

1809. február 4-én este Horvát István (Eggenberger József könyvtár boltjában) találkozott Kultsárral és Spilenberg ügyvéddel, akit meg is rött mestersége szépségei miatt, mivel még 1808-ban Kisfaludy Mihálynak adta át egy perüket, ami így Pestről Tétre, Győr vármegyébe került.

De ennek ellenére folyamatosan jó kapcsolatban lehettek, mivel alig két hét elteltével a naplójában a jelentős magyar író kortársak között tüntette fel Spilenberg Pált, Horányi Elek piarista tanár, Kultsár István, Jankovits Miklós, Vitkovits Mihály, Szemere Pál, Schedius Lajos, Wallaszky Pál, Fáy András és Ferenczy János mellett.¹⁴²

Spilenberg Pál ügyvéd Schomberg Györggyel együtt 1809-ben Pesten („*Meghívás a kir. és császári meghatalmitott pesti és tokaji salétromot s hamuzsírt szerző társasághoz*” címen kinyomtatva és megjelentetve) felhívást intézett a háború miatt az általa gazdaságosnak ítélt salétrom- és hamuzsírgyártásra.¹⁴³

A hamuzsír kálium-karbonát, természetes állapotban nem fordul elő, régebben fahamuból állították elő. A hamuzsír az üvegyártásnak alapvető kelléke volt: fából vagy szőlővesszőből, sőt tokaji szőlőtörkölyből is előállították. Régebben a hamuzsírt azonosnak vélték a szódával (másképp sziksó), pedig ez utóbbi nátrium-karbonát. A hamuzsír előállítása a későbbiekben a répacukorgyártás melléktermékéből, a melaszcefréből, sőt napraforgószárból is történt.

Hamuzsírt használtak a textilfehérítéshez is. Megemlíteném, hogy a 18. század második felében Várpalotán mintegy 200 kemencében folyt a hamuzsírgyártás: évente 40 ezer mázsa hamuzsír szállított az ország a nyugati textil- és üvegyártáshoz. A salétrom (kálium-nitrát) termelése a másik ősi magyar vegyi mesterség: gyógyszer- és lőporgyártáshoz használták. Érdekesség, hogy az Alföldön nagy esők után szinte kivirágzott a salétrom a földből.

A nagykőrösi Bakos Ambrus (1787–1852) 1804–09 között a debreceni református kollégiumban tanult teológiát és jogot, majd pedig az 1809-i tanév végén Pestre ment jogi gyakorlat elsajátítása végett hadusfalvi Spilenberg Pál ügyvédi irodájába. Bakost aztán 1811-ben hívta haza a nagykőrösi magisztrátus, ahol aztán vicanótárius lett Bartók Mihállyal együtt.¹⁴⁴

141 Magyarországi tudósok levelezése – Horvát István és Ferenczy János levelezése. Szerkesztette Tarnai Andor, Bp. 1990 II. kötet 16., 20., 21., 23., 134., 135., 136., 138. számú levelek; 266. o.

142 Horvát István: Mindennapok Pest-Budai Naplója 1804–09. Bp. 1967. 390., 402., 416., 560., 564. o.

143 Magyar Gazdasági Könyvszet – Bibliographia Oeconomica Hungariae. Összeállította Dr. Dóczy Jenő – Dr. Wellmann Imre – Dr. Bakács István I. kötet Bp., 1934. 340., II. kötet 41–42. o.; Magyar életrajzi lexikon II. kötet L–Z. Főszerkesztő Kenyeres Ágnes Bp., 1969. 652. o.; Kataszteri Közlöny is írt róla Bp., 1902.; Magyar Életrajzi Lexikon II. kötet L–Z. Főszerkesztő Kenyeres Ágnes Bp., 1969. 651–652. o.

144 Novák László: Egy nagykőrösi vadász főhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Nagykőrös, 1998. 48. o.

Az 1812–13-as években Spilenberg Pál írt öt darab levelet Horváth István történészhez Válra. Vélhetően Pestről (esetleg Budáról) írta e leveleket a fent már hivatkozott jogi ügy kapcsán. A leveleket csak sok más (a perirathoz tartozó irat) levél és egyéb adat birtokában lehetne igazán értelmezni, megérteni és elhelyezni a korban, kapcsolatukban.¹⁴⁵ Az első latinul írt levél 1812. november 18-án kelt: megszólítás „Spectabilis Domine Amice”. Kiderül belőle, hogy Spilenberg Pál csúzzal, rheumatikus bajokkal küszködött, az ágyból felkelni sem tudott.

1813. október 3-án magyarul írt levél így szól: *„Kedves Barátom Uram! Leveletem által adó Szluha Úr miféle járatba legyen az általam feltett parantsolatnak mássa mutatja. Ha valaha itt lehet ilyen parantsolatnak helye. Méltoztassék Ő Excellentiájának be mutatni, és expedíáltatni. Hogy ha lehetséges lesz talán leszek egy pár hét múlva Válon Ő Excellentiájának tiszteletére és örvendezni fogok ha Barátom Uramat megölelhetem. Továbbá [...] igaz barátságát tisztelettel maradok. Kedves Barátomnak Igaz Szolgája s' Barátja*

Hadusfalvi Spilenberg Pál”.

1814. január 20. táján halt meg valószínűleg Spilenberg Pál: haláláról és temetéséről Bernolák Lajos emlékezett meg egy Gedeon Ferenchez 1814. január 22-én írott levelében (ez is megtalálható az OSZK Levelestárában).¹⁴⁶ E latin nyelvű levél magyarul így szól: *„Délután három körül eltemettük az értékes irodalmi férfit [..] Spillenberget urat, aki egészen éjjel 12-ig (éjfél) a feleségével kártyázott, és egészen reggelig a deszkán kiterítve feküdt. Koporsója pompázatosan fel volt díszítve, függő díszekkel és arany betűkkel... nyolc fáklya és 13 papi ministráns kísérte, valamint az egész királyi kúria fogadta Vác irányában a sír felé.”*

Spilenberg özvegye egyébként 1814. november 30-án a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adományozta Schedel Hartman könyvívő *Das Buch der Chroniken* című 1496-ban Augsburgban, Johann Schoenspergernél nyomtatott, 338 levélből és egy térképből álló két kötetes ősnymotványát, melyen megtalálhatóak még az „Ex libris” nyomai is.¹⁴⁷

Spilenberg özvegye egyébként 1814. november 30-án a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adományozta az alábbi művet is. *„Leonardi Offerhaus Spicilegiorum historico-chronologicorum libri tres : Quibus chronologia sacra origines et fata regnorum per Orientem ut et Graecorum migrationes exhibentur : Accedunt dissertationes duae de Ptolemaeo Aulete et vita Salvatoris publica et privata : Nec non dissertatio in epistola instituta a ... Gerhardo ten Cate qua dubiorum & difficilium quorundam e prophetis locorum explicatio euangelicae historiae congruens traditur / Leonardus Offerhaus ; közrem.: Gerhardus ten Cate. – Groningae: Spandaw, 1739. –*

¹⁴⁵ Országos Széchényi Könyvtár – Kézirattár – Levelestár

¹⁴⁶ Batsányi János összes művei II. Prózái művek. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor Bp., 1960. 514. o.

¹⁴⁷ Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvár ősnymotványainak jegyzéke. In.: Magyar Könyvszemle 1894. Új folyam II. kötet 2. füzet Bp., 1894. 146. o.

[20], 889, [47] p. ; 20 cm Fedőlap verzóján kéziratos bejegyzés tintával: Comparat Pestini die 30. November. 1814. a vidua Paulis Spillenberga de Hadusfalva a S. F. – Címlapverzón A M. N. Múzeum Könyvtárából és Horvát István Könyvtárából tulajdonbélyegzőkkel. – Későbbi félbőr-kötés.”¹⁴⁸ Vélhetően még több könyvet adományozhatott oda férje hagyatékából: remélem, hogy még előkerülnek ilyen művek.

IX. Hazafiság és tudás

Álljon itt egy idézet a 19. század első felének neves tudósai közé tartozó Kis János (1770–1846) későbbi superintendenstől, aki szerint Spilenberg Pál ügyvéd olyan ember volt, akivel mulatni is jól lehetett, de tanulni meg aztán legfőképp.¹⁴⁹ Kis Jánosnak, a „soproni magyar társaság” életre keltőjének saját mondatai szerint: „*Mihelyt Pestre értünk azonnal felkeresénk elfelejthetetlenül kedves előbbeni tanítónkat Schwartnert, ki váratlan megjelenésünk által meglepetvén, örömét szembetűnőképpen nyilatkoztaté, s megdicsért bennünket, hogy mielőtt a külföldre mennénk, hazánkat szándékozunk mennél jobban megesmerni. Szeretetének az által is bizonyosságát adó, hogy a nevezetesebb tudósokhoz elkísért bennünket. Ezek közé tartoztak: Dugonics, Koppi, Horányi, Spilenberg, kik közül mindeniknél nem csak jól mulatónk magunkat, hanem tanulánk is valamit.*”¹⁵⁰ Nos, e nevezetesebb tudósi minősítés nem egyedülálló.

Batsányi János „nagybetűs” értékelése szerint „*A Deák Újságokat író érdemes, tudós Férjfiaknak egyike, Hadusfalvi SPILENBERG PÁL Úr.*”¹⁵¹

Spilenberg Pál pesti ügyvéd, lapszerkesztő, újságíró, a magyar színháztudomány megteremtése érdekében tevékenykedő közéleti hazafi, és gazdasági szakíró volt.¹⁵²

Különösen a magyar színháztudomány megteremtéséért folytatott célkitűző és cselekvő magatartása volt mintaértékű és magával ragadó. A 18. század végén a főurak a vagyoniukat nem a magyar színháztudomány megteremtésére áldozták: többen közülük a bécsi német színházat támogatták, német drámákra és operákra költötték pénzüket, és volt, aki pozsonyi palotájában német színtársulatot tartott fenn.¹⁵³ Ebben a helyzetben fényugarat jelentett a magyar szellemi élet továbbfejlődése szempontjából a magyar színháztudomány ügyének felkarolása hadusfalvi Spilenberg Pál részéről. Nem állt meg az elmélet szintjén sem ekkor, sem pedig akkor, amikor a magyar színháztudomány létrehozásában működött

148 Corvinus Egyetem Központi Könyvtára – Gyarapodási lista 2006. július-augusztus

149 Magyar remekírók válogatás – Kis János superintendens emlékezései életéből maga által feljegyezve Orosz László. Bp., 1985. 870. o.

150 Kis János superintendens emlékezései életéből maga által feljegyezve. Második kiadás. Budapest. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. 1890.

151 Batsányi János összes művei II. Prózái művek. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor Bp., 1960. 212. o.

152 Spilenberg-Diószegi György Antal dr.: Spilenberg-család. In.: NOBILITAS Magyar Történelmi Családok Egyesülete Közhasznú Szervezet szerkesztette Gudenus János Bp., 2005. 254 o.

153 Hevesi Sándor: A magyar színház ahogy volt és ahogy lesz. In.: Vérző Magyarország – Magyar írók Magyarország területéért. Szerkesztette Kosztolányi Dezső (reprint) Bp., 1999. 148. o.

közre szembeszállva az idegen érdekekkel. A haza művelődése mentésének fontos kiindulópontját jelentette minden, ami a bécsi udvari politikával szembeszállva a nemzeti érzést helyezte előtérbe: a magyar színház létrehozási akarata ennek egyik fontos jelképe is lett.

A latin nyelvű Ephemerides Budenses a magyar nemzet alapvető érdekeit fogalmazta meg: védte a magyar nyelv és irodalom értékeit, és fontos gondolatokat, tételeket, irányokat fogalmazott meg természetes fejlesztése érdekében. Spilenberg a magyar nemzet iránti tiszta hazaszeretet megvallója, és a becsületes elvszerűség szabadlelkű embere volt. Ezt a közéleti minőségét jól láttatja egy apró közjáték is: az ügyvéd-szerkesztő szeretve tisztelt mestere volt a közíró Schlözer, de ettől függetlenül vele is szembeszállt az Ephemeridesben, amikor e tudós göttingeni újságíró a lapjában megjelentetett magyarországi híradásait a bécsi udvar kiszolgáló „szócsövének” tekinthető Hoffmann Alajos szövegéből merítette.¹⁵⁴

Spilenberg ügyvéd életútja jól példázza annak a szabadelvű, művelt és a korszellemet felvállaló alkotó, hétköznapi hivatásán túl is ható nemes lelkű embert, akinél az igazság, a becsület, a bátorság, a műveltség és a társadalmi haladás elősegítésének ügye a közérdek minden más megelőző érzésvilága jegyében történt.

Barátaival együtt a magyar nemesség legfelvilágosultabb köréhez tartozott.

Sok más kortársával együtt közreműködött a korabeli modern társadalomszemlélet európai eredményeinek hazai meghonosításában. Erős szellemi iránymutató hatással volt a többségében felvilágosult, több esetben szabadkőműves felfogású birtokos nemesekből álló közösségekre, és (a színházügyben különösen) az igen kiterjedt tiszántúli vármegyei ismeretségi körére is.

Műveltségteremtő, közéleti, ügyvédi, újságírói és szerkesztői tevékenységével hozzájárult ahhoz, hogy kora értelmiségének tagjai megismerkedhessenek a gondolkodásmódjuk fejlesztését célzó, a haza érdekét szolgáló új eszmékkel, és egyúttal folyamatosan a tenni akarás fontosságát hangsúlyozta minden szellemi termékével.

A szerencse is segítette hadusfalvi Spilenberg Pál ügyvédet, hiszen bár a neve gyakran felmerült a jakobinusok perirataiban, mégsem sikerült a hatalomnak (az iratai lefoglalását követően sem) rábizonyítani a közvetlen részvételt a szabadkőműves gyökerű jakobinus mozgalomban. Bátorságát és tettekeszségét, a hatalommal szembenálló autonóm személyiségét jól példázza a jakobinus röpiratoknak az elkobozás elől való eltűntetésében megnyilvánuló szilárd és gyakorlatias magatartása, ami civil kurázsi iránt fogékony ember számára mindenképpen példamutató.

Az emlékezet mindig méltó módon őrizte, és őrzi ma is a nagy magyar jogászok, ügyvédek emlékét: 9 évtizeddel hadusfalvi Spilenberg Pál halála után dr. Králik Lajos az ügyvédi karról írott kétkötetes műve második kötetében „*a szabadság, humanismus, a reform és forradalom*” apostolai közé sorolta a jakobinus per ügyvédjeit, Sárói-Szabót, Madácht, Tóth-Pápayt és a pauperum advocatus Spilenberget: ezen ügyvédi kör „ereje és fénye” volt az, ami a per során „*életet lehelt az írás holt betűibe, és meg nem tört*

154 Antal Gábor: Üdvösség mára és holnapra. Bp., 1986. 101–102. o.

*a vad szirtjein, az ítélőszék zátonyán, híven és rendületlenül teljesítve kötelezettségét”, pedig elhangzott, hogy „fejével játszik az úr, ha ily módon védi a vádlottakat”.*¹⁵⁵

Spilenberg Pál annyiban volt jozefinista, szabadkőműves és felvilágosult értelmiségi, amennyiben ez a tudása a magyar nemzet érdekeit szolgálta. Jozefinista volt a haladás érdekében, de szembeszállt II. József elnémetesítő szándékaival a magyar érdekek védelme érdekében.

Értelmiségi körökben kívánt hatni, és az elmaradottság ellen küzdött, de mindezt a hazaszeretet, és magyarszeretet jegyében a parasztság érdekeit meglátva tette. Az abszolutista hatalommal szembeszállva magyar virtus és szabadelvű bátorság jellemezte: európai szintű tudását és mélységes hazafiúi érzületét az ország és a nemzet érdekében való cselekvésre fordította.

Hadusfalvi Spilenberg Pál ügyvéd civil jogászként megalkuvást nem ismerő idealista bátorsággal küzdött korának haladó személyiségeivel a magyar nemzeti érzés, a nemzeti művészet, a sajtószabadság, a nemzeti függetlenség és a köztársasági államforma megteremtéséért.

155 Králik Lajos: A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar. II. kötet Bp., 1903. 407. o.

Bodnár Mónika

A gróf Serényi család magyar ága történetének rövid áttekintése

A **Serényi** család a történelmi Magyarország egyik neves arisztokrata családjá. Címeres levele 1518-ból való. Először 1596-ban, majd 1623-ban szereztek magyar, később, 1638-ban cseh báróságot, 1656-ban pedig cseh grófi rangot.

A **Serényi** család mind a magyar, mind a cseh–morva köztörténetbe beírta nevét. A történelmi és a honismereti, illetve a családtörténelmi kutatás Magyarországon mégis alig foglalkozott tagjaival, pedig egyikük, **Béla** (1866–1919), a dualizmus időszakának végén a miniszterségig vitte.¹ Ennek az érdektelenségnek talán az is oka lehet, hogy a családi levéltár túlnyomó többségét a brünni Morva Állami Levéltárban őrzik, egy kisebb részét a pozsonyi Állami Levéltárban, s e dokumentumoknak csak egy töredéke található a Magyar Országos Levéltárban.

A magyar családtörténészek elutasítják a **Serényi** család mesés eredettörténeteit.² Szerintük a **Serényi** család Csanád vármegyéből eredeztethető, s eredetileg **Serjéný** formában írták, használták nevüket, amit egy Csanád megyei településről kaptak.³ Ottani birtokaik a török megszállás következtében elnéptelenedtek, elpusztultak. Ők maguk is menekülésre kényszerültek. Ekkor lettek az Abaúj megyei Boldogkő (Bodókő) várának birtokosai, szendrői, füleki, hatvani várkapitányok, majd a későbbiekben komáromi és érsekújvári vicegenerálisok. A 16–20. század folyamán a történelmi Magyarország számos megyéjében (Borsod, Abaúj, Zemplén, Gömör, Nógrád, Szepes, Trencsén, Pozsony, Pest stb.) szereztek birtokokat.

A Serényi család leszármazási tábláját **Ferenc**₈ deák, királyi alkincstárnoktól lehet levezetni, akit **II. Lajos** király 1518-ban megnevesített, illetve nemességében megerősített és címeradománnyal látott el. Rajta keresztül gyermekei, **Ferenc**₉, **János**₁₀, **Miklós**₁₁, **István**₁₂, **Katalin**₁₃ és **Ilona**₁₄ is ugyanebben a kegyben részesültek.⁴ 1519 körül övé lett a Csanád megyei Kisserjén, ahol nemesi kúriát építtetett, melyben az udvarnál viselt hivatala leteltével élt.⁵ Eleinte **Kisserjéni Szegedi** formában használta a nevét,

1 Az eddigi kutatók közül meg kell említeni Thaly Kálmán nevét, aki a 19. század végén rendezte a család záblati levéltárát, s az e munka nyomán született publikációk a családtörténelmi kutatás szempontjából mellőzhetetlenek. (THALY Kálmán 1898a; THALY Kálmán 1898b; THALY Kálmán 1898c). Az utóbbi években szerény személyem foglalkozott a Serényi család történetével (BODNÁR Mónika 2001; BODNÁR Mónika 2005; BODNÁR Mónika 2008.)

2 NAGY Iván 1863. 10. kötet, 157.

3 THALY Kálmán 1898a. 226.

4 NAGY Iván 1863. 157–158.; CSOMA József 1906. 20.; KEMPELEN Béla 1915. 329.; IVÁNYI Béla 1934. 23. (NAGY Iván 1863. 157. / jegyzetben/)

5 BOROVSZKY Samu 1896–1897. II. 293.

később a **Szegedit** elhagyta, s egyszerűen csak **Kisserjéninek** írta magát.⁶ A leszármazottakat később hol **Kisserjéni**, hol **Serjéni** néven emlegetik a források.⁷

Gyermekei közül kettőnek, **Ferencnek**,⁹ és **Miklós**¹¹ a leszármazási tábláját ismerjük. Közülük **Miklós**¹¹ leszármazottai zömében Erdélyben és Északkelet-Magyarországon térségében éltek, ez az ág a 17. század folyamán kihalt. **Ferencnek**,⁹ három fia volt, **Pál**¹⁷, **Mihály**¹⁸ és **Gábor**¹⁹, s valószínűleg egy lánya, **Dorottya**²⁰, aki a másik hárommal együtt számos Arad megyei birtokra kapott királyi donációt.⁸ A testvérek közül a legtöbb adattal **Mihályról**¹⁸ rendelkezünk, részben 1591–1599 között írt végrendeletei,⁹ részben egyéb források nyomán. **Gáborral**¹⁹ együtt ők voltak Boldogkő urai. **Mihály**¹⁸ teremtette meg a családi vagyon alapját, s ő szerzett elsőként, 1596-ban bárói címet a **Serényi** családban.¹⁰ A három fiútestvér közül egyedül **Pálnak**¹⁷ születtek gyermekei, **Mihály**¹⁸ és **Gábor**¹⁹ ága kihalt, s vagyonuk **Pál**¹⁷ fiának, **Ferencnek**⁵⁰ ágán öröklődött.

A **Serényiek** rendkívül tudatos házassági politikát folytattak. Éppen ezért **Mihály**¹⁸, mikor látta, hogy utód nélkül fog elhunyni, szerette volna nevelt lányát, **Kenderessy Máriát** összeházasítani unokaöccsével, **Ferenc**⁵⁰, ám mivel felesége, a leány édesanyja, **Bajony Zsófia** erről (feltehetően gyermeke zsenge ifjú korára való tekintettel) hallani sem akart, **Mihály**¹⁸ kénytelen volt a tervtől elállni.¹¹ Ezután **Ferenc**⁵⁰ felesége **Jakusics Dorottya** lett. E házasság révén vetette meg lábát a **Serényi** család Morvaország területén és szerzett ott birtokokat.

Ferencnek⁵⁰ három fia volt, akiket ugyanúgy neveztek, mint nagyapjukat és nagybátyjaikat, **Mihály**⁵², **Pál**⁵⁶ és **Gábor**⁵⁷.¹² **Mihály**⁵² 1599. február 15-én már élt, ő az, akinek javára nagybátyja, **Mihály**¹⁸ végrendelezett, s akiről oly sok szeretettel, gondoskodással emlékezett meg a végrendeletben.¹³ Eszerint ő lett Boldogkő ura. 1623-ban **Mihály**⁵² **Imrével**⁴⁶ és **Pállal**⁵⁶ együtt magyar bárói rangot kapott.¹⁴ 1626-ban feleségül vette **Bosnyák Zsófiát**,¹⁵ magyarbéli B. **Tamás** lányát.¹⁶ Tanulmányaikat a fiúk a

6 BOROVSZKY Samu 1896–1897. II. 293.

7 BODNÁR Mónika 2008. 17.

8 BOROVSZKY Samu 1896–1897. II. 291; 297; 325; 397; 441; 519.

9 Károlyi lt. 1885.

10 GUDENUS János József 1998. 3. kötet, 303.

11 Károlyi lt. 485. Kenderessy Mária aztán előbb Szentmarjai György, majd ennek 1601-ben bekövetkezett halálát követően, 1605-ben Bosnyák Tamás felesége lett Lásd: BARTFAI SZABÓ László 1905/2. 71.; NAGY Iván, 10. kötet, 655.

12 Ferenc⁵⁰ fiainak életkoráról az esztergomi káptalan 1611-ben bizonyítványt állított ki, eszerint **Mihály**⁵² tizenegy, **Pál**⁵⁶ nyolc, **Gábor**⁵⁷ pedig hat és fél esztendő volt. Lásd THALY Kálmán 1898c. 43. (lap alján, jegyzetben)

13 Károlyi lt. 494–496.

14 GUDENUS János József 1998. 3. kötet, 303.

15 Verzeichnis... 2.

16 Bosnyák Tamás felesége az a Kenderessy Mária volt, akit Mihály¹⁸ Ferencnek⁵⁰ szeretett volna feleségül. (Károlyi lt. 485.) Kenderessy Mária előbb Szentmarjai György, majd 1605-ben Bosnyák Tamás felesége lett. (BARTFAI SZABÓ László 1905/2. 71.) Nagy Iván I. Tamás feleségeként jelöli Kenderessy Máriát, fiuk, II. Tamás feleségeként Zádori Katát, s ez utóbbiak gyermekeként Zsófiát, később Wesselényi Ferenc nádornét (NAGY Iván, 2. kötet, 204.) Kizárt, hogy az 1605 után született II. Tamás leá-

morvaországi Olmücben végezték az 1610-es évek második felében.¹⁷ **Mihály**₅₂ 1628-ban már valószínűleg nem élt, ugyanis ekkor adta el **Pál**₅₆ és **Gábor**₅₇ osztatlanul a vlachovicei birtok felét tízezer aranyért **Bosnyák Zsófiának**.¹⁸ Ez az adásvétel valószínűleg azzal függött össze, hogy a testvérek osztatlanul bírták szüleik örökségét, de **Mihály**₅₂ halálát követően rendezték a birtokviszonyokat megözvegyült sógornőjükkel. **Mihály**₅₂ elhunytá következtében a boldogkői uradalom az életben lévő legidősebb fiúra, **Pálra**₅₆ szállt, s ez által ő lett a magyar, míg öccse, **Gábor**₅₇ pedig a morva ág megalapítója.

A **Gáborral**₅₇ történt családi egyezés szerint a magyarországi birtokokon kívül **Pálé**₅₆ lett a luhacsovicei uradalom a hozzá tartozó kilenc faluval, **Gáboré**₅₇ pedig a Nový Světlov-i uradalom Vasilskoval.¹⁹ **Pál**₅₆ 1638. augusztus 14-én **III. Ferdinándtól** cseh bárói címet is kapott, testvérével, **Gáborral**₅₇ közösen.²⁰ **Pál**₅₆ 1627-ben házasságot kötött **Tersztyánszky Mária Klárával**,²¹ **T. Gáspár** és **Bosnyák Brigitta** lányával²² akit közeli rokoni szálak fűztek **Pál**₅₆ bátyjának, **Mihálynak**₅₂ a feleségéhez, **Bosnyák Zsófiához**.²³ De nemcsak innen a családi szálak összefonódása, hanem onnan is, hogy **Tersztyánszky Mária Klára** egyik felmenője, mégpedig az 1460 körül élt ükapja, **Tamás** felesége szintén **Serényi** lány volt,²⁴ talán az újranevesítő okiratban szereplő **Katalin**₁₁, vagy **Ilona**₁₂, esetleg más, mindezidáig a kutatók előtt ismeretlen családtag. **Pál**₅₆ és családjának birtokközpontja Luhacsovice volt, de a **Tersztyánszky Klárával** kötött házasság révén a Trencsén megyei Zábláton is szerzett valamiféle részesedést,²⁵ vagy ő maga vásárolta meg a zábláti birtokot, mint ezt fia, **András**₅₈ írta.²⁶ Ezt követően a család gyakran időzött Zábláton,²⁷ sőt nemcsak időztek, hanem 1643–1660 között ott éltek. A nemesi kúria már házasságukat megelőzően, 1622-ben is megvolt, ekkor „curia

nya lépett volna házasságra 1626-ban Mihálllyal₄₃. Ezért feltételezzük, hogy II. Tamásnak a családfán is szereplő Brigitta mellett volt egy Zsófia nevű lánytestvére is, s ő lett Mihály₅₂ hitvese.

17 HELLEBRANDT Árpád 1888. 202.

18 G 77. 30/6.; BALCÁREK, Pavel 1988a. 6. Mihály₅₂ és Bosnyák Zsófia házasságáról Nagy Iván nem szól. Viszont jelez egy Bosnyák Zsófiát, aki Wesselényi Ferenc, a későbbi nádor felesége lett, azé, aki aztán Zsófia halála után Széchy Máriát, a „Murányi Vénus”-t vette nőül. Arra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, hogy a két Zsófia egyazon személy-e, vagy Serényiné a nagynénje lett volna Wesselényinének, aki 1644. április 28-án hunyt el és Sztrecsen várában temették el. (NAGY Iván 2. kötet, 206. és 12. kötet, 159.) A cseh történészek egyazon személyként említik. (POKLUDA, Zdeněk 2004. 27.)

19 G 77. 30/8.; BALCÁREK, Pavel 1988a. 6.

20 G 77. 30/9.

21 VIII. Orbán pápa 1627. május 7-én engedélyezte a házasságot. Lásd GG 77. 29/3.

22 NAGY Iván, 11. kötet, 115.

23 Bosnyák Zsófia valószínűleg testvére lehetett Tersztyánszky Mária Klára anyjának, Bosnyák Brigittának, mint erről már szoltunk a Mihály₅₂ és Bosnyák Zsófiát ismertető résznél.

24 TERSZTYÁNSZKY Dezső 1913/1. 28.

25 BALCÁREK, Pavel 1988a. 6.

26 András₄₉ által 1682-ben írott végrendeletben olvasható a zábláti jószágáról: „az morvai jószágomnak jövedelméből vette az üdvezölt atyám...” (THALY Kálmán, 1898c. 85.)

27 Erre való utalások Lippay György esztergomi érsekkel folytatott levelezésében is vannak. Lásd: az esztergomi Prímási Levéltárban (Acta Radicalia, Classis X. 196)

nobilitaris” néven említik a források. 1656-ban viszont már „castellum” néven szerepel. Ezek szerint **Pál₅₆** és **Tersztyánszky Mária Klára** építettek rá emeletet, a mellette levő kápolnát pedig bizonyosan ők építették **Lippay** érsek idejében.²⁸ **Pál₅₆** élete nagy részét katonai pályán töltötte. Előbb érseki banderális kapitány volt, később érsekújvári vicegenerális. Ez utóbbi tisztséget 1645(?)–1656 között töltötte be.²⁹ 1640–1657 közötti években sűrű levelezést folytatott **Lippay György** esztergomi érsekkel, akihez – a levelek hangneméből ítélve – nyilvánvalóan nemcsak hivatali szálak fűzték. Ezekben a levelekben a hivatalos közlendők mellett többször kérte az érsek jóindulatú támogatását problémás ügyeinek megoldásához. Olykor betegségéről (köszvény kínozta), betegségének gyógykezeléséről és többször családi eseményekről is beszámolt. Nemcsak ő, családtagjai is váltottak levelet az érsekkel. Így **Borbála₅₃**, **Gábor₅₇**, **András₅₈**, és **Tersztyánszky Mária Klára** is.³⁰ Mindez azzal hozható összefüggésbe, hogy **Lippay György** édesanyja is **Serényi** lány volt, mégpedig **Mária₃₁**.

A **Pál₅₆** ágán folytatódó családi ág házassági politikáját tekintve Magyarország felé irányult. **Pálnak₅₆** három fiáról tudunk, ezek **András₅₈**, **János₅₉** és **Ferenc₆₀**.³² **Jánosról₅₉** kevés adattal rendelkezünk. Testvérbátyja, **András₅₈** két helyen említi őt, egyik alkalommal egy sógorához, **Orlay Miklós** kuruc kapitányhoz írott levelében, másik alkalommal pedig a végrendeletében. A levélből az derül ki, hogy **János₅₉** nagyon magas katonai hivatalt töltött be a császári hadseregben.³³ A végrendelet szövegéből pedig arra következtethetünk, hogy **Jánossal₅₉** nem volt teljesen felhőtlen **András₅₈** viszonya.³⁴ A végrendeletből az is kiderül, hogy öccse, **Ferenc₆₀**, 1688-ban már nem élt, volt viszont két fia, **Antal₆₃** és **Ferenc₆₄**,³⁵ s más forrásból tudjuk, hogy volt egy leánya is, **Ágnes₆₅**.³⁶ A családnak ezen ágáról egyebet nem tudunk. **Pál₅₆** ágán, tehát a magyar ágon a családfa **András₅₈** révén folytatódott.

András₅₈ volt Luhacovice és Záblát ura.³⁷ Ideiglenesen bírta a Moson megyei Gátát, valamint övé volt a Pozsonyhoz közeli Magyarbél, továbbá Kőbölkút, Kisújfalu, Libád, Kisgyarmat és Bénye.³⁸ Apja katonai méltóságának is örököse volt, ugyanis **Pál₅₆** után 1657–1663(?) között ő volt a “Dunáninnyi” kerületi és bányavidéki végvidéki fő-

28 THALY Kálmán 1898c. 5.

29 Pálffy Géza, <http://www.bethlenhagyományorseg.hu/index.php?action=menu5&sapdir=2&sapienta=127> (2008. április 10.)

30 A Serényieknek Lippay György esztergomi érsekhez címzett levelei megtalálhatók az esztergomi Prímási Levéltárban (Acta Radicalia, Classis X. 196). A levelezés feldolgozása külön tanulmány keretében lesz esedékes.

31 NAGY Iván, 7. kötet, 127.

32 Verzeichnis... 5.

33 THALY Kálmán 1898c. 92. (A fordításért Gyulai Éva PhD-nak mondok köszönetet.)

34 THALY Kálmán 1898c. 100.

35 THALY Kálmán 1898c. 100–101.

36 Verzeichnis... 5.

37 Verzeichnis... 5.

38 POKLUDA, Zdeněk 2004. 10.

kapitány helyettes (vicegenerális), mely tisztséget 1645?–1656 között apja töltötte be.³⁹ Előbb érsekújvári, majd révkomáromi vecegenerális volt.⁴⁰ Születési idejét 1630 körülre tehetjük.⁴¹ Elhunyt 1689-ben.⁴² Első felesége **Eszterházy Mária Magdolna** (1633–1672) volt, akivel 1652-ben kötöttek házasságot.⁴³ Házasságukból nem maradt utód, bár azt bizonyosan tudjuk, hogy 1564. szeptember 7-én, vagy előtte való napokban született egy fiúgyermekük, aki viszont keresztelését követően röviddel meg is halt.⁴⁴ Első felesége halálát követően újra megnősült, feleségül vette báró **Orlay Borbálát**, Putnok és Dédes úrasszonyát.⁴⁵ A házasságkötésre 1672–1674 között került sor.⁴⁶ **Borbála** szülei karvai **O. András** és **Révay Anna-Mária** voltak,⁴⁷s testvére volt a kuruc vezérré lett **Orlay Miklósnak**.⁴⁸ Miután **Orlay Miklós** átállt a kurucok oldalára, gömöri és borsodi birtokaitól a kincstár hűtlenség címén megfosztotta. Apja, **Orlay András**, valamint az erősen aulikus érzelmű sógora, **András**₅₈ Bécsben is és Pozsonyban is minden követ megmozgattak, hogy a birtokokat kiragadják a fiscus kezéből és megmentseék a család számára, ami ugyan nagy nehézségek árán, de végül sikerült.⁴⁹ **András**₅₈ 1688. decemberében vagy 1689. január elején hunyt el, **Thaly** szerint Morvaországban, a cseh történészek szerint Zábláton.⁵⁰ Valószínűleg a brunowi templomban van eltemetve.⁵¹ A család általában a kényelmes zábláti kastélyban élt, de gyakran időzött Luhacsovícén is. Egyébként ő volt az, aki a luhacsovicei gyógyfürdő alapjait megteremtette, mégpedig oly módon, hogy két forrást kiépített, tetőt rakatott feléjük.⁵² Halála után **Orlay Borbála** ismét férjhez ment, 1690 körül **Andrássy Péter** gömöri főispán felesége lett.⁵³ **Orlay Borbála** második férjét is túlélte, 1726-ban hunyt el Zábláton.⁵⁴

András₅₈ és **Orlay Borbála** házasságából két gyermek született. 1678. július 23-án Zábláton látta meg a napvilágot **Anna Mária**₆₁,⁵⁵ aki **Csáky Zsigmond** felesége

39 Pálffy Géza, <http://www.bethlenhagyomanyorseg.hu/index.php?action=menu5&sapdir=2&sapienta=127> (2008. április 11.)

40 THALY Kálmán 1898c. 15.

41 BODNÁR Mónika 2008. 44.

42 Verzeichnis... 5.

43 GUDENUS János József, 1. kötet, 368.

44 Primási Levéltár, Esztergom, Acta Radicalia. Classis X. 196. 22/152.

45 Verzeichnis...5.

46 1672-ben hunyt el **András**₅₈ első felesége, tehát nem lehetett ezt megelőzően. Viszont 1674-ben végrendelezett **Borbála** anyja, **Révay Mária**, s a végrendeletből egyértelműen kiderül, hogy lánya akkor már férjnél volt. Vö.: THALY Kálmán, 1898c. 77.

47 THALY Kálmán 1898c. 12–13.

48 THALY Kálmán 1898c. 13–15.

49 THALY Kálmán 1898c. 16.

50 THALY Kálmán 1898c. 18. Másutt azt írja, hogy 1688. december 16. és 1689. január 22. között. (THALY Kálmán 1898c. 102.); POKLUDA Zdeněk 2004. 10.

51 THALY Kálmán 1898c. 102.

52 POKLUDA Zdeněk 2004. 10.

53 THALY Kálmán 1898c. 18.

54 SERÉNYI Miklós 31.

55 BÁRTFAI SZABÓ László, 1919.617.; THALY Kálmán 1898c. 97.

lett.⁵⁶ **András**₅₈ és **Orlay Borbála** másik gyermeke, **Farkas András**₆₂ 1685. december 8-án született Szakolcán.⁵⁷ Ő lett **András**₅₈ jószágainak az örököse, bár egy részét – Magyarbél és Bátorkeszit – az 1695. évi egyesség alapján átengedte nővérének, **Anna Máriának**₆₁.⁵⁸ Anyja után **Farkas Andrásé**₆₂ lett a putnoki uradalom is, amit leszármazottai egészen 1945-ig bírtak.⁵⁹

Farkas András₆₂ mindössze három esztendő volt, amikor elveszítette apját. Apja intellemei alapján erős jellemű anyja nevelte. Tanulmányait a Zábláthoz közeli Trencsénben, majd a felsőbb tanulmányokat Nagyszombatban végezte.⁶⁰ Anyja tótorsága mellett örökölte apja császárhűségét is. Bécs törökök általi elfoglalása (1683) után gyakran időztek morvaországi birtokaikon főleg Luhacovicén, mert ott nagyobb biztonságban voltak.⁶¹ De az azt követő években, a **Rákóczi**-szabadságharc idején is, 1703. év végétől egészen a szatmári békekötésig, 1711-ig anyjával és nevelőapjával, **Andrássy Péter** gömöri főispánnal együtt Morvaország területén tartózkodott, a mai Uherské Hradištén.⁶² Hazatérése után kezdte anyjával, **Orlay Borbálával** betelepíteni időközben elnéptelenedett magyarországi birtokait. Máléba (ma Serényfalva) Trencsén megyei birtokukról, Csicsmányból szlovák földműveseket, Putnokra inkább morva iparosokat telepítettek.⁶³ A morvák és szlovákok betelepítésével függ össze, hogy 1733-ban újraalapította a putnoki római katolikus egyházat.⁶⁴ Nevelőapja, **Andrássy Péter** gömöri főispán halálát követően 1714. szeptember 10-én **VI. Károly Farkas András**₆₂ nevezte ki erre a tisztségre,⁶⁵ mely hivatalt egészen 1743-ban bekövetkezett haláláig betöltötte. **Farkas András**₆₂ 1713. június 17-én feleségül vette gyarmati **Balassa Krisztinát**, báró **Andrássy Pál** özvegyét.⁶⁶ Együtt újjították fel a zábláti kastélyt és kápolnát, ezért van a kápolnán ma is a **Serényi-Balassa** kettős címer.⁶⁷ Élete alkonyán, 1730–1740 között egy kényelmes és reprezentatív kastélyt épített Luhacovicén, ahová aztán 1740

56 GUDENUS János József, 1. kötet, 253.

57 BÁRTFAI SZABÓ László, 1919.617.; THALY Kálmán 1898c. 97.

58 BALCÁREK, Pavel 1988. 8.

59 BODNÁR Mónika 2001; BODNÁR Mónika 2005. 30–55.

60 BALCÁREK, Pavel 1988a. 8.

61 POKLUDA Zdeněk 2004. 10.

62 THALY Kálmán 1898c. 111.

63 ILA Bálint 1976. 453.

64 BOROVSZKY Samu szerk. 1903. 412.; 544.

65 Gemerská župa 49/1132; 49/1131. Štátny oblastný archív, Banská Bystrica

66 Erről Farkas András₆₂ sajátkezű bejegyzése tanúskodik a családi könyvben, melyből részleteket Thaly az Okmánytár 32. okmányaként idéz. (THALY Kálmán 1898c. 98.)

67 A zábláti kastélyt 2000 nyarán felkereste az USA-ból Péter₁₉₆ esküvőjére Magyarországra érkező Péter₁₈₉. Erre vonatkozóan így ír levelében: „Szlovákiai utunk remekül sikerült. Megtaláltuk a volt Serényi kastélyt Zábláthon, ami Trencsénnel szemben van a Vág nyugati partján. A kastély azon része, amiben a nagy emeletes kápolna van, nagyon jó karban van. A kápolna főbejárata felett a Serényi-Balassa dupla címer szépen van restaurálva. Viszont a kastély lakórése elég rémes állapotban van. Teljesen üres és sok ablak üveg nélkül van. Ahogy talán tudja, az Orlay-Serényi levéltár ott volt a 19. század végéig.” (BODNÁR Mónika 2001. 193.)

körül családjával együtt átköltözött Záblátból.⁶⁸ Házasságukból két gyermekről van tudomásunk. **Teréz**₆₆ 1716. március 21-én született,⁶⁹ de róla több adattal nem rendelkezünk, valószínűleg nem érte meg a felnőttkort. **Mária Erzsébet**₆₇ 1727. március 10-én született és 1809. január 9-én hunyt el.⁷⁰ Ő volt **Farkas András**₆₂ egyetlen örököse, s vele a család magyar ága kihalt. Ám a kor szokásának megfelelően tettek róla, hogy a jelentős **Serényi** vagyon ne kerüljön idegen kézbe. Ugyanis apja után ő örökölte a luhacsovicei, zábláti és putnoki uradalmakat, s ez utóbbihoz tartozott a dédesi birtok is. Ezért **Mária Erzsébetet**₆₇ összeházasították a család morva ágából származó harmadunokatestvérével, **Amanddal**₁₀₃ (1715–1770), **Antal Amand**₉₀ és **Waldstein Mária-Francziska** legkisebb fiával. Az egyéb ágak kihalása következtében az ő leszármazottaik kezében összpontosult a teljes Serényi vagyon, tehát, a lomnici, luhacsovicei, zábláti, putnoki uradalom a hozzájuk tartozó egyéb birtokokkal együtt. Házasságukból nyolc gyermekről, öt fiúról és három lányról van tudomásunk.

A családfát **Amand**₁₀₃ és **Erzsébetet**₆₇ legidősebb fia, **József**₁₀₈ folytatta, s idővel az ő leszármazottai kezében összpontosult a teljes **Serényi** vagyon. Ebben az időben, a 19. század elején Luhacsovice gazdasági jelentősége – köszönhetően a fürdőnek – folyvást nőtt és messze meghaladta az összes többi birtokét.⁷¹

József₁₀₈ (1748–1805) és gróf **Csáky Mária** 1773. október 5-én kötött házasságából két fiú: **Antal**₁₁₆ és **Nepomuki János**₁₁₇, valamint három lány: **Mária Anna**₁₁₈, **Krisztina**₁₁₉ és **Walburga**₁₂₀ származott.

A családfát **Nepomuki János**₁₁₇ vitte tovább (1776–1854). Az ő leszármazottai örökölték Putnok a hozzá tartozó Dédessel, Lomnice, Luhacsovice birtokokat (Záblát **József**₁₀₈ húgának révén a **Telekieké** lett). 1811. július 16-án feleségül vette báró **Eötvös Aloisiát**.⁷² E házassággal már meglévő birtokai tovább növekedtek, a Borsod megyei Sajószöged felesége örökségként került a **Serényi** család birtokába.⁷³ Továbbá vásárlással is gyarapította a birtokokat, 1843-ban Morvaország területén megvásárolta Tulesicét és Resicét.⁷⁴ **Nepomuki János**₁₁₇ állami szolgálatban állott. 1818-ban királyi kamarás lett Besztercebányán.⁷⁵ Korának elismert erdészeti szakembere volt. 1821-ben kinevezték Selmecebánya és környéke fő-erdőfelügyelőjévé, majd Szomolnok ke-

68 BALCÁREK, Pavel 1988a. 8.; POKLUDA Zdeněk 2004. 15–16.

69 Erről Farkas András₅₇ sajátkezű bejegyzése tanúskodik a családi könyvben. (THALY Kálmán 1898c. 98.)

70 Verzeichnis... 5.

71 BALCÁREK, Pavel 1988a. 13.

72 Verzeichnis... 8.

73 Almásy János jászkun kapitánynak a felesége volt Borsy Anna. Az ő fiuk volt A. Pál, akinek Kvassay Franciska volt a felesége. Az ő lányuk volt A. Anna, aki Eötvös Gábornak lett a felesége, ők a szülei Eö. Aloisiának. (KEMPELEN Béla, 1. kötet, 75.) Viszont az nem lehet helytálló, hogy Borsy Anna 1722-ben hunyt el, mert apja, Borsi Imre, Borsod megye alispánja, Sajószöged ura 1736-ban halt meg, s ekkor még mindkét lánya (az egyik Almásy Jánosné) élt. (Vö.: OKVÁTH Imre 2007. 31.)

74 BALCÁREK, Pavel 1988a. 13.

75 BALCÁREK, Pavel 1988a. 13.

rületi erdő- és hegyi bírójává.⁷⁶ 1834-ben minden tisztségéről lemondott, de továbbra is számon tartották, mint kitűnő bányászati szakembert, ugyanis az ő hivatali idejében számos új műszaki eljárás került bevezetésre e szakterületeken, valamint az 1820-as évek második felében közreműködött a „Juris metellici hungaricii” címen 1828-ban kiadott bányajogi szakkönyv megalkotásában.⁷⁷ Gazdag ásványgyűjteménnyel rendelkezett, ennek bemutatására 1811-ben, otthonában kiállítást hozott létre. Gyűjteményéből kétezer darabot a brünni múzeumnak ajándékozott, megalapozva ezzel az intézmény ásványtani gyűjteményét.⁷⁸ Nagynénje férje, **Teleki Sámuel** ösztönzésére alapítványt hozott létre a rokkantak támogatására.⁷⁹ A luhačovicei gyógyfürdő fejlesztését is szem előtt tartotta és sokat áldozott annak modernizálására és építésére. Ennek emlékére az egyik forrás az ő nevét viseli (Janovka).⁸⁰ **Nepomuki János**¹¹⁷ és **Éötvös Aloisia** házasságából kilenc gyermek, hat fiú: **Alajos**¹²¹, **Zsiga**¹²², **László**¹²³, **Gábor**¹²⁴, **Béla**¹²⁸, **János Alfonz**¹²⁹ és három lány: **Walburga**¹²⁵, **Marianna**¹²⁶, **Erzsébet**¹²⁷ született.

A harmadik fiút, **Lászlót**¹²³ (1815–1893) tartjuk a magyar ág újbóli megalapítójának. Szüleitől a magyarországi birtokokat, Putnokot, Dédest és Sajószögedet örökölte,⁸¹ bár előbb bátyja, **Alajos**¹²¹ igazgatta a putnoki birtokot, s csak 1846-tól vette ezt át **László**¹²³. De ekkor még nem telepedett ott le. A gazdálkodással kapcsolatos gazdasági jelentéseket élete végéig megküldte apjának, 1850-ben ezeket Lomnicon állította össze.⁸² Később végleg Putnokon telepedett le, valószínűleg 1855 körül, házasságkötésének idején. 1855. június 12-én nősült meg, felesége littitzi **Bubna Ludmilla** morva grófnő volt,⁸³ aki 1827. december 29-én született Olmücön.⁸⁴ **László**¹²³ 1860-ban a kor színvonalának megfelelő módon felújította testvérbátyja, **Alajos**¹²¹ által 1834-ben épített kastélyt, s körülötte díszes parkot létesített.⁸⁵ Nemcsak a kastélyt korszerűsítette, hanem felesége halála után (**Ludmilla** a hatodik gyermek, **Béla**¹⁵⁷ születésekor hunyt el Budapesten)⁸⁶ kriptakápolnát is építtetett. Az építmény felszentelésére és a temetésre **Ludmilla** halála után egy évvel, 1867. június 16-án került sor. Az elhunyt grófnő testét egy éven keresztül balzsamokkal és illatos füvekkel tartósították a kastélynak egy külön szobájában. Ezt a helyiek emlékezete mellett a halotti anyakönyvi bejegyzés is igazolja.⁸⁷ A kastélyfelújítás, díszpark létesítése és kriptakápolna építése mellett **László**¹²³

76 BALCÁREK, Pavel 1988a. 13.; SERÉNYI Miklós 81.

77 BALCÁREK, Pavel 1988a. 13.

78 BALCÁREK, Pavel 1988a. 13.; SERÉNYI Miklós 81.

79 SERÉNYI Miklós 81.

80 BALCÁREK, Pavel 1988a. 13–14.

81 Verzeichnis... 9.

82 BALCÁREK, Pavel 1988b. 22.

83 Verzeichnis... 9.

84 FRANKE Christoph 2003. 447.

85 BOROVSZKY Samu szerk. 1903. 82.

86 Több forrás szerint az elhalálozás helyeként Brünn szerepel, ám ez nem lehetséges, mert Béla¹⁵⁵ Budapestben született (Vö.: FRANKE Christoph 2003. 447. és 458.)

87 Részletesebben, további hivatkozásokkal lásd BODNÁR Mónika 2001. 205–206.

egyéb módon is beírta nevét Putnok történetébe. Aktív közéleti szerepet vállalt és minden tevékenységével igyekezett segíteni a polgári fejlődést.⁸⁸

László₁₂₃ és **Bubna Ludmilla** tizenegy évig tartó házasságából hat gyermek – három fiú (**János**₁₅₄, **István**₁₅₆, **Béla**₁₅₇) és három lány (**Anna**₁₅₂, **Ludmilla**₁₅₃, **Margit**₁₅₅) – született.

Anna₁₅₂ (1856–1931) 1884. október 20-án Putnokon kötött házasságot báró **Pöck Artúrral**. Bécsben hunyt el, a putnoki családi kriptakápolnában temették el.⁸⁹

Margit₁₅₅ (1861–1930) 1882-ben, Bécsben házasságot kötött báró **Geymüller Rudolf Frigyes**szel.⁹⁰

Ludmilla₁₅₃ 1858. április 21-én született Putnokon. Ő szinte nyomtalanul eltűnt, csak azt tudjuk róla, hogy 1881-ben még biztosan élt, 1919-ben nagy valószínűséggel már nem.⁹¹ Egy putnoki családi legenda szerint **Ludmilla**₁₅₃ és egy református köznemesi családból származó putnoki fiatalember egymásba szerettek. A bimbózdó kapcsolatot **László**₁₂₃ nem nézte jó szemmel, tiltotta őket egymástól. Ám a szerelmesek ennek ellenére találkozottak, ezért **László**₁₂₃ a fiatalembert úgy megverette, hogy az behalt sérüléseibe, lányát pedig Angliába küldte.⁹² Egy 20. század eleji forrás a brünni „Maria Schul” intézetben tudta **Ludmillát**₁₅₃.⁹³ Érdekes lenne élettörténetét bővebben feltárni.

László₁₂₃ és **Bubna Ludmilla** legidősebb fia, **Nep. János**₁₅₄ 1859. július 17-én született Putnokon.⁹⁴ Gondos neveltetésben részesült, édesapja a legjobb iskolákba járatva. Középiskolai tanulmányait a Monarchia legnevesebb gimnáziumában, a bécsi Theresianumban végezte. Egyetemi tanulmányait Belgiumban, a Louvani Egyetemen kezdte, ahol két évet töltött. Ám a szülői háztól való hosszú távollét rossz hatással volt fejlődésére. Könnyelmű társaságba keveredett, aminek magas kártyaadósság lett az eredménye. Édesapja ezt nagy felháborodással vette tudomásul. Fia adósságát kifizette, de ezután kitagadta őt az örökségből. Ily vargabetű után tanulmányait a müncheni mezőgazdasági főiskolán folytatta, majd Budapesten fejezte be. 1883 októberében feleségül vette az akkor alig 16 éves gróf **Dessewffy Irmát** (1867–1956). Előbb apósa birtokán gazdálkodott. 1905-ben az addigra megvásárolt Temes megyei (bánáti) birtokot (Bukovec és Mosnica) bérbe adta, és Pest megyében, Vácdukán vásárolt magának birtokot, ahová családjával együtt átköltözött.⁹⁵ Később feleségével együtt Budapestre költözött, a vácdukai kastélyt középső fiának és családjának hagyta.⁹⁶ 1930. július 24-én

88 László₁₂₃ tevékenységéről további hivatkozásokkal lásd BODNÁR Mónika 2001. 206–208; BODNÁR Mónika, 2007–2008. 202; EGERSEGINÉ HURTÁK Erzsébet 2001. 370.

89 BODNÁR Mónika 2001. 197.

90 BODNÁR Mónika 2001. 199.

91 Testvére, Béla₁₅₇ 1919. évi gyászjelentésén nem szerepel a neve a többi családtag mellett.

92 Adatközlő: Fazekas György

93 WITTING, Johann Baptist 1918. 136.

94 Gudenus tévesen jelzi Budapestet a születési helyként, mert a putnoki római katolikus anyakönyvben Putnok szerepel. (Vö. BODNÁR Mónika 2001. 198; GUDENUS János József, 3. kötet, 304.)

95 SERÉNYI Miklós 88.

96 SERÉNYI Miklós 90.

hunyt el Budapesten. A Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra.⁹⁷ Házasságukból három fiú (**László**₁₇₇, **Miklós**₁₇₈, **Nepomuki János**₁₇₉) és három lány (**Erzsébet**₁₇₄, **Mária**₁₇₅, **Margit**₁₇₆) született⁹⁸

László₁₂₃ és **Bubna Ludmilla** középső fia, **István**₁₅₆ 1862. április 4-én született Putnokon. A főrendiház örökös tagja, valamint Dédes, Tapolcsány, Tardona és Sajószöged ura volt. 1894. október 30-án Kalksburgban megnősült, felesége vásonkeoi **Zichy Aglája** grófnő (1868–1923) volt. 47 éves korában, 1909. augusztus 1-én hunyt el Dédesen. A putnoki családi kriptakápolnában temették el. Házasságukból öt gyermek, három fiú (**István**₁₅₈, **László**₁₅₉, **Ödön**₁₆₀) és két lány (**Gabriella**₁₆₁, **Lívია**₁₆₂) született.

László₁₂₃ és **Bubna Ludmilla** legifjabb gyermeke **Béla**₁₅₇ volt, aki apjától a putnoki birtokot örökölte, amihez később megvásárolta Bánrétét is. 1866. június 16-án született Budapesten.⁹⁹ Jogot végzett Budapesten és doktorátust is szerzett, majd politikai pályán tevékenykedett. **Tisza István** első kormányzása idején 1903. november 18–1905. június 13-a közötti időszakban kereskedelemügyi államtitkár volt. Ám liberális elvei miatt összetűzésbe került **Tiszával**, ezért 1916-ban kilépett a Nemzeti Munkapártból. Ennek ellenére politikai karrierje nem tört ketté, egyes feltételezések szerint azért, mert bizalmas barátság fűzte **IV. Károlyhoz**. A második **Khuen-Héderváry**-kormányban és a **Lukács**-kormányban is földművelési miniszterként működött az 1910. január 17 – 1913. június 10-e közötti időszakban. Az **Esterházy**-kormány mindkét összetételében kereskedelemügyi miniszter volt 1917. június 15 – 1918. január 25. között, majd a harmadik **Wekerle**-kormányban 1918. február 11-október 31. között ismét a földművelési tárca élén állott. Politikai pályafutása miatt ideje nagy részét a fővárosban töltötte. Ám gyakran időzött Putnokon, és soha nem feledkezett meg Putnokról és a putnokiakról. A köztudatban ma is *Putnok Széchenyijeként* él. Ez nem véletlen, hiszen mindahhoz a fejlődéshez, ami a településen az 1890-es évektől 1919-ig végbement, nagyon szoros köze volt. Járdaépítés, a villanyvilágítás bevezetése, állami elemi és polgári iskola, valamint háztartási iskola és kertgazdasági tanszék létesítése, kórház, vágóhíd építése, a Forrás-patak szabályozása, halastavak létesítése, a főutcának a vasútállomásig történő kikövezése, az utcák fásítása, ez mind az ő közreműködésével és hathatós támogatásával valósult meg. Évente ezreket költött jótékonyásra, 40–50 szegény gyermeket ruházott fel, rászoruló családokat élelemmel, tüzelővel, pénzzel segítette.¹⁰⁰ Rendszeresen támogatta a Putnoki Római Katolikus Egyházközséget.¹⁰¹ **Béla**₁₄₇ kétszer nősült. 1890. november 27-én vette feleségül gróf losonci **Bánffy Rózát**, ám ez a házasság válással végződött. 1902. november 26-án kötött házasságot második feleségével, a nála tíz évvel fiatalabb gyergyószentmiklósi **Kövér Kende Pálmával**, aki 1914. december 20-án hunyt el. Előbb a kastélyparkban, majd később az átalakított, két oldalszárnnyal kibőví-

97 GUDENUS János József, 3. kötet, 304.

98 BODNÁR Mónika 2001. 198–199.

99 Egyes források szerint június 18-án született. (KEMPELEN Béla, 9. kötet, 330., GUDENUS János József, 3. kötet, 308.)

100 BODNÁR Mónika, 2001. 211.

101 Erre vonatkozólag számos bejegyzés szerepel a helyben fellelhető *Historia Domusban*.

tett családi kriptakápolnában temették el.¹⁰² Az ő emlékére a **Béla**₁₅₇ által létesített halastavaknál levő forrást ma is Pálma-forrásként ismerik a helybéliek. A Szörnyű-völgyön keresztül odavezető utat szegélyező gesztenyefák is az ő emlékét őrzik, mert délutánonként gyakran kikocsikázott arra a helyre.¹⁰³ **Béla**₁₅₇ 1919. október 14-én hunyt el. Emlékére a putnokiak 1929. június 29-én felavatták egészalakos bronzszobrát, **Kisfaludy Stróbl Zsigmond** alkotását. Ám ez csak húsz évig őrizte a város főterét, mert politikai okokból ekkor ledöntötték. 2000. május 20-án került felállításra az új szobor, **Kiss László** alkotása.¹⁰⁴ **Bélának**₁₅₇ az első házasságából született egy fia, **Béla**₁₆₃.

László₁₇₇, **Nep. János**₁₅₄ és **Desseffy Irma** legidősebb fia Girincs ura volt. Bukovecen született 1892. június 7-én.¹⁰⁵ Közéiskolai tanulmányait a budapesti Ferenc József Gimnáziumban végezte. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1913-ban avatták jogi és politikai doktorrá. Ezután elvégezte a holicsei lovassági tisztiiskolát. Harcolt az első világháborúban.¹⁰⁶ Apja 1917-ben lemondott javára az örökös főrendiházi tagságról és ugyanebben az évben temesi birtokait eladta, s ennek az árából a Zemplén megyei Girincsen vásárolt fiának birtokot.¹⁰⁷ 1919. március 31-én Budapesten házasságot kötött luzsnai és regliczei báró **Luzénszky Mária Henriettével** (1903–1969)¹⁰⁸, aki unokatestvére, **István**₁₅₈ feleségének volt a húga. Girincsen éltek és gazdálkodtak. 1930-tól aktívan bekapcsolódott Magyarország politikai életébe, a Kisgazda Párt egyik vezetője volt. 1932-ben a megyeszóci kerület országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett a parlamentben. 1942-ben tagja lett a felsőháznak. Harcolt a második világháborúban, 1944-ben századossá léptették elő.¹⁰⁹ A második világháborút követően feleségével Angliába emigrált.¹¹⁰ Mindketten ott hunytak el, **László**₁₇₇ 1962. december 2-án, a felesége 1969. december 23-án. Házasságukból három gyermek, két lány (**Marianna**₁₈₀, **Henriette**₁₈₁) és egy fiú (**János**₁₈₂) született. **Henriette**₁₈₁ és **János**₁₈₂ szintén Angliába emigráltak, ott hunytak el 1987-ben illetve 1985-ben. A **Mókinak** becézett **Marianna**₁₈₀ 1920. március 24-én született, 1941. augusztus 23-án eörményesi és karánsebesi báró **Fiáth Géza**

102 Erre a helyi emlékezet szerint Pálma grófné állítólagos polgári származása miatt került sor. Ennek elmentmond a Barna János – Sümegegy Dezső-féle nemes családok jegyzéke, mely a gyergyószentmiklósi Kövér családot örmény eredetű családnak mondja, mely nemességét Mária Teréziától nyerte 1780. május 24-én. Az viszont tény, hogy a család nem tekint vissza olyan ősi múltra, mint a Serényi család. (Vö. BARNÁ János – SÜMEGEHY Dezső, 106–107.)

103 Serényi Béláné Pálma grófnéről részletesebben, további hivatkozásokkal lásd BODNÁR Mónika 2001. 209–210.

104 Béláról₁₅₇ részletesebben, további hivatkozásokkal lásd BODNÁR Mónika 2001. 208–213; EGERSEGINÉ HURTÁK Erzsébet 2001. 373.

105 GUDENUS János József, 3. kötet, 304.

106 SERÉNYI Miklós 108.

107 SERÉNYI Miklós 88, továbbá Fiáth Gézáné Serényi Marianna levele (Gömöri Múzeum, gyar. n. 52/2001) – bár ebben 1918 szerepel.

108 GUDENUS János József, 3. kötet, 304.

109 SERÉNYI Miklós 108.

110 Fiáth Gézáné Serényi Marianna adatközlése.

(1913–1977) felesége lett.¹¹¹ Sióágárdon él családja körében. Hobbija a képeslapgyűjtés, több ezer darabos gyűjteménnyel rendelkezik.

Miklós₁₇₈, **Nep. János**₁₄₄ és **Desseffy Irma** második fia Vácduka ura volt. Élete alkonyán elkészített egy közel 500 oldalas memoárt és családtörténeti genealógiát, amit jelen munkánk során mi is használtunk. Ebből részletesen megismerhetjük életútját. Ezek szerint 1898. április 28-án született Bécsben. Középiszkolai tanulmányait a váci Kegyesrendi Gimnáziumban kezdte, majd a bécsi Theresianumban folytatta.¹¹² Középiszkolai tanulmányait még be sem fejezte, amikor 1916 májusában katonai behívót kapott. Harcolt az első világháborúban.¹¹³ A háborút követően leérettségizett, majd 1920–1922 között a Magyaróvári Gazdasági Akadémián tanult, ahol mezőgazdász oklevelet szerzett.¹¹⁴ 1923-ban apja átadta neki a vácdukai birtokot, ahol 1944-ig gazdálkodott.¹¹⁵ 1938-ban és 1941-ben tartalékos főhadnagyként részt vett Felvidék és Délvidék visszafoglalásában.¹¹⁶ Vácdukai tartózkodásának időszakában aktívan bekapcsolódott a szakmai-, köz- és politikai életbe. Az 1939-es országgyűlési választásokon a Hungarista Párt tagjaként országgyűlési képviselő lett, aktívan politizált, minden törvénytervezethez hozzászólt, sőt két törvényjavaslatot is beterjesztett.¹¹⁷ A Parlamentben kifejtett politikai nézeteinek elemzése önálló írás tárgyát képezhetné, jelen dolgozatnak nem feladata.¹¹⁸ **Miklós**₁₇₈ 1944. decemberében feleségével és gyermekeivel együtt Nyugatra távozott.¹¹⁹ 1945 őszén viszont háborús bűnösneként visszahozták Magyarországra,¹²⁰ ahol politikai tevékenysége során kifejtett zsidóellenes magatartása miatt 1946 tavaszán Népbíróság elé állították, ahol előbb halálra ítélték, majd ezt az ítéletet megváltoztatva életfogytiglani kényszermunka büntetésre kötelezték. Az 1956-os forradalmat követően megnyíltak a börtönök rácsai, és sok fogolytársával együtt ő is ekkor szabadult. Néhány nap múlva Ausztriába emigrált, onnan pedig 1956. novemberének utolsó napjaiban az Amerikai Egyesült Államokba távozott, ahol felesége és gyermekei már 1950-től új hazára lettek. **Miklós**₁₇₈ felesége **Jósika Emma** volt, branyicskai báró **J. Gábor** és zágoni báró **Szentkereszt Anna** leánya, aki 1903. december 10-én született Medgyesen.¹²¹ **Emma** rendkívül érző, igaz keresztény lélek volt, aki az élet viharában sok megpróbáltatáson ment keresztül. 11 éves korában kapott édesapjától egy naplót, s attól kezdve élete minden fontos eseményét megörökítette, egészen 1950-ig. A kilenc kötetes naplósorozat fel-

111 GUDENUS János József, 3. kötet, 304–305.

112 SERÉNYI Miklós 109.

113 SERÉNYI Miklós 111–112.

114 SERÉNYI Miklós 115.

115 SERÉNYI Miklós 115.

116 SERÉNYI Miklós 115.

117 SERÉNYI Miklós 119–124.

118 Erről egyébként viszonylag részletesen olvashatunk Stankovits György írásában. Lásd: STANKOVITS György, <http://www.vilaghaborus.lapok.hu/keret.cgi/?nyilasok.htm>

119 SERÉNYI Miklós 90.

120 SERÉNYI Miklós 91.

121 GUDENUS János József, 3. kötet, 305.

jegyzéseire férje, **Miklós**₁₇₈ is gyakran támaszkodott fentebb említett memoárjában.¹²² Az új hazában való gyökéresztés nem volt zökkenőmentes. **Miklós**₁₇₈ a nyelvismeret tökéletlensége, viszonylag idős kora és egészségi állapota miatt nehezen talált megfelelő munkát. Előbb gépkezelő munkásként helyezkedett el egy rádiógyárban, majd később egy bútorgyárban. Fia, **Péter**₁₈₉ ajánlására 1957 szeptemberétől a Bostoni Szépművészeti Múzeum teremőreként dolgozott, szinte haláláig. **Miklós**₁₇₈ 1970. június 15-én, felesége, **Emma** 1990. november 9-én hunyt el.¹²³ Házasságukból nyolc gyermek született, hat fiú (**György**₁₈₆, **Miklós**₁₈₇, **Péter**₁₈₉, **Pál**₁₉₀, **Gábor**₁₉₂ és **Géza**₁₉₃), valamint két lány (**Mária Terézia**₁₈₈ és **Margit**₁₉₁). **Pál**₁₉₀ még csecsemőkorában, **György**₁₈₆ 24 éves korában, **Mária Terézia**₁₈₈ pedig 30 éves korában hunyt el, a két utóbbi gyermekük ugyan megérte a felnőttkort, de betegségük miatt családot nem alapítottak. **Margit**₁₉₁ nem ment férjhez, a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének Tanácsában tevékenykedik. **Miklós**₁₈₇, **Péter**₁₈₉, **Gábor**₁₉₂ és **Géza**₁₉₃ családjukkal együtt az Amerikai Egyesült Államokban élnek. **Miklósnak**₁₈₇ egy lánya van (**Aliz**₁₉₅). **Péter**₁₈₉ művészettörténész, egyetemi tanár. Jól beszél magyarul, felesége is magyar, **Kertész Ágnes**. Két fiuk közül az idősebbik, **Péter**₁₉₆ amerikai egyetemi hallgatóként részt vett az 1990-es évek közepe táján a Debreceni Nyári Egyetemen. Ekkor jutott arra az elhatározásra, hogy megtanul magyarul, s egy ideig Magyarországon kíván élni. Tanulmányainak befejezése után újságíró tudósítóként érkezett Budapestre. Az itt töltött néhány év alatt felkereste családjá egykori birtokait, járt Putnokon, Vácdukán és egyéb helyeken is. 2000. augusztus 12-én Pannonhalmán feleségül vette **Prinzinger Katalint**. Házasságkötésüket követően elutaztak az Amerikai Egyesült Államokba. **Péter**₁₉₆ folytatta tanulmányait, hogy aztán újra visszatérjen ebbe a térségbe. Jelenleg ENSZ alkalmazottként Pozsonyban él családjával, feleségével és ötéves kisfiával. **Péter**₁₈₉ másik fia, **Dénes**₁₉₇ szintén nő, az Amerikai Egyesült Államokban él. **Gábor**₁₉₂ és **Géza**₁₉₃ ágán is folytatódik a családfa, mindkettőjüknek van fiuk. Ők is mindannyian az Amerikai Egyesült Államokban élnek.

Nepomuki János₁₇₉, **Nep. János**₁₅₄ és **Dessewffy Irma** harmadik fia a családi egyezés alapján a putnoki bérleményben gazdálkodott, majd Bánréve ura volt. Bukovecen, 1899. július 13-án született. Középszkolai tanulmányait a váci Kegyesrendi Gimnáziumban és a bécsi Theresianumban végezte. Két bátyjához hasonlóan ő is harcolt az első és a második világháborúban. Főiskolai tanulmányait 1920-ban kezdte, a Magyaróvári Gazdasági Akadémián bátyjához hasonlóan ő is 1922-ben szerzett diplomát.¹²⁴ 1926. szeptember 11-én Budapesten házasságot kötött ungarschitzai, frattingi és pullitzi gróf **Berchtoldt Máriával** (1908–1984), **B. Kázmér** és széki gróf **Teleki Ilona** leányával.¹²⁵ Ezt követően feleségével együtt a putnoki birtokon gazdálkodott. A putnoki birtokot **Béla**₁₅₇ után a fia, **Béla**₁₆₃ örökölte, aki betegségéből kifolyólag gyógykezelés végett so-

122 A rendkívüli kordokumentumi forrásértékkel bíró naplók fia, Péter₁₈₉ tulajdonában vannak, jelenleg az Amerikai Egyesült Államokban. Feldolgozásra és kiadásra érdemesek lennének.

123 GUDENUS János József, 3. kötet, 305.

124 SERÉNYI Miklós, 355.

125 GUDENUS János József, 3. kötet, 306.

kat tartózkodott külföldön. Ezért házasságkötése után **Nepomuki János**¹⁷⁹ és felesége bérbe vették a birtokot és beköltöztek a putnoki kastélyba.¹²⁶ A putnokiak emlékezete szorgos emberekként őrizte meg őket. Nagyon sokat dolgoztak, ők maguk is rengeteg fizikai munkát végeztek, nemcsak irányították a gazdálkodást. A grófnő maga is kijárt összeszedni a tojasokat, megfejté a teheneket, a gróf pedig, ha kellett, befogott, s végezte a mezőgazdaságban szokásos munkákat. A mai napig gazdagrófként emlegetik őket.¹²⁷ A birtok bérleti szerződése idejének lejárta után, az 1940-es évek elején megvásárolták a bánrévei birtokot és kastélyt, ahová rövid időn belül átköltöztek.¹²⁸ 1944. decemberében, a front közeledtével elmenekültek, nem akarták bevárni az orosz katonák érkezését. Egy ideig egy rimaszombati bérleményben laktak. Rimaszombatból Losoncon, Zólyomon keresztül Trencsénbe utaztak. Úticéljuk Luhacsovice lett volna, ahol a morva ágbéli rokonnál, **Alajosnál**¹³⁷ szerettek volna menedéket találni. Ám a hideg tél és a harcok kiteljesedése, valamint politikai okok miatt Morvaországig nem jutottak el. Trencsénben nem sikerült szállást szerezniük, ezért az akkori tulajdonosok, **Polyákék** jóvoltából a Trencsén közelében található egykori **Serényi** kastélyban, Zábláton vészeltek át a nehéz időszakot. Három hónapot töltöttek ott. 1945. május 11-én tértek vissza Bánrévére. A 2. világháborút követő rendszerváltás következtében 400 holdas bánrévei birtokuktól megfosztották őket. Az érvényben lévő törvény értelmében 1 hold maradt a család tulajdonában és használatában. Otthonukba való visszaköltözés sem ment minden nehézség nélkül. A menekülés ideje alatti eseményeket és a visszatérés utáni megpróbáltatásokat **Nepomuki János**¹⁷⁹ és felesége közösen vezetett naplóba rögzítették, ami jelenleg fiuk, **János Pál**¹⁸⁵ tulajdonában van. A tévesztés időszakában **Nepomuki János**¹⁷⁹ kényszerűségből beállt a TSz-be, ott végzett fizikai munkát, miközben felesége a családi használatban megmaradt földjükön gazdálkodott és állatokat nevelt.¹²⁹ Életük végéig Bánrévén maradtak, a kastélyban használatukra meghagyott szoba-konyhában laktak Putnokon született három gyermekükkel (**Ilona**¹⁸³, **Erzsébet**¹⁸⁴ és **János Pál**¹⁸⁵) együtt **Ilona**¹⁸³ (1931–2007) batori **'Sigray Pál** felesége lett, Vácott laktak. **Erzsébet**¹⁸⁴ (1934–1997) férje kissenyeyi gróf **Sennyey László** agrármérnök volt. Egy ideig Bánrévén laktak, majd Recskre költöztek. **János Pál**¹⁸⁵ elektrotechnikus, műszaki szakoktató tanár, felesége **Esztergomy Judit**. 2006-ig Ózdon éltek, ekkor elköltöztek Dunakeszibe, hogy lányuk, **Judit**¹⁹⁴ közelében legyenek.

István¹⁵⁶, **László**¹²³ és **Bubna Ludmilla** középső fia vásonkeoi gróf **Zichy Agláját** vette feleségül. Házasságukból öt gyermek, három fiú (**István**¹⁵⁸, **László**¹⁵⁹, **Ödön**¹⁶⁰) és két lány (**Gabriella**¹⁶¹, **Lívia**¹⁶²) született. Közülük a legidősebb, **István**¹⁵⁸ 1896. május 12-én született Kalksburgban és 1979. december 20-án hunyt el Bécsben.¹³⁰ Katonai pályára lépett, hadnagy volt. 1919. február 19-én feleségül vette luzsnai és regliczei

126 SERÉNYI Miklós, 355.

127 BODNÁR Mónika 2001. 199.

128 Testvére, Miklós¹⁷⁸ 1940-re (SERÉNYI Miklós, 355.), fia, János Pál¹⁸⁵ 1943-ra emlékszik (vö. BODNÁR Mónika 2001. 199.

129 SERÉNYI Miklós, 355.

130 FRANKE Christoph 2003. 457.

báró **Luzénszky Líviát** (1900–1972). 1929-ben elváltak, a házasság egyházi érvénytelenítésére 1937-ben került sor. 1939. szeptember 9-én újra megnősült, feleségül vette csíkszentkirályi **Csathó Margitot** (1898–1985).¹³¹ Két lánya született, mindkettő az első házasságából. **Maria Ferdinandine**,¹⁶⁴ (1919–1995) Ausztráliában hunyt el, **Maria Antoinette**,¹⁶⁵ (1923–2008) Kaliforniában, egy öregotthonban hunyt el.

László,¹⁵⁹ **István**,¹⁵⁶ és **Zichy Aglája** második fia Sajószögeden született 1897. június 12-én és Budapesten hunyt el 1945. május 5-én.¹³²

Öccse, **Ödön**,¹⁶⁰ Bécsben született 1898. november 6-án.¹³³ Dédesen élt, ott maradt a 2. világháborút követő rendszerváltás után is, óriási szegénységben. A falubeliek, a család egykori szolgálai segítettek, amennyire tudták. Enni adtak neki és a bányászok szatyorban vittek neki egy kis szenet, hogy legyen mivel fűtenie. Nem nősült meg.¹³⁴ 1961. május 3-án hunyt el tüdőgyulladásban. Két nappal később, május 3-án temették el a dédestapolcsányi új temetőben.¹³⁵

István,¹⁵⁶ és **Zichy Aglája** két lánya, **Gabriella**,¹⁶¹ és **Lívia**,¹⁶² még halványan élnek a dédesiek emlékezetében.¹³⁶ **Gabriella**,¹⁶¹ Budapesten született 1901. március 17-én. Ugyanott 1921. november 23-án házasságot kötött bethleni **Bethlen Pállal** (1883–1971).¹³⁷ Házasságkötésük után névleg **Pál**, de valójában ő irányította a mintegy 1000 holdas sajószögedi gazdaságot.¹³⁸ **Gabriella**,¹⁶¹ akit **Ellának** becéztek, agilis, erős jellemű személyiség volt. Tagja volt a falu képviselő testületének és a római katolikus egyháztanácsnak. Anyagilag is támogatta az egyházat és az iskolát, de pártolója volt a helyi futbalcsapatnak is. Segítette a rászoruló családokat.¹³⁹ Nem tartózkodott az egész év folyamán a faluban, Budapesten élt családjával. Sajószögeden csak egy-két hónapot töltöttek évente, a szünidő végeztével visszatértek Budapestre.¹⁴⁰ **Gabriella**,¹⁶¹ 1945 első hónapjaiban többször járt Sajószögeden a földosztó bizottságnál, hogy megmentsse a családi kastélyt és 100 holdat a birtokból. De semmit nem sikerült megtartania, mindenüket államosították, az összes földet, gazdasági felszerelést, gazdasági épületeket, a kastélyt, még a budapesti lakásukat is.¹⁴¹ A meghurcoltatás éveiben kitelepítették őket Jászdózsára. **Gabriella**,¹⁶¹ ott hunyt el 1951. szeptember 14-én.¹⁴² Férje és gyermekei, **Mária** és **Pál** külföldre távoztak.

131 GUDENUS János József, 3. kötet, 307.

132 GUDENUS János József, 3. kötet, 307.

133 GUDENUS János József, 3. kötet, 307.

134 Adatközlő: Lendér Istvánné Oravecz Anna, sz. 1931.

135 Anyakönyvi bejegyzés (A dédesi rk. egyház halotti anyakönyve 1906-tól, 93. lap, 5. sz.)

136 Volt két szamaruk, amiket nagyon szerettek a lányok Adatközlő: Lendér Istvánné Oravecz Anna, sz. 1931.

137 GUDENUS János József, 3. kötet, 307.

138 OKVÁTH Imre 2007. 35.

139 OKVÁTH Imre 2007. 35.

140 OKVÁTH Imre 2007. 34.

141 OKVÁTH Imre 2007. 35.

142 GUDENUS János József, 3. kötet, 307.

Lívia₁₆₂ Budapesten született 1903. február 15-én. 1924. október 15-én összeházasodott galánthai gróf **Esterházy Jánossal** (1901–1957). Elhunyt Budapesten 1961. október 5-én. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.¹⁴³ Férje az az **Esterházy János** volt, akinek birtokai Nyitraújlakon voltak, s aki a trianoni döntés után a csehszlovákiai, majd a későbbiekben a szlovákiai magyarság élére állt, s aki 1942 májusában, a pozsonyi parlamentben egyedüli képviselőként nem emelte kezét a zsidók deportálását elrendelő törvénycikk megszavazásakor. Politikai elitként 1957. március 8-án, a morvaországi Mirov börtönében hunyt el. Földi maradványait nem adták ki a családnak. Rehabilitálása azóta sem történt meg.¹⁴⁴ **Esterházy János** életéről és politikai tevékenységéről több könyv is megjelent az utóbbi években, ezek között van tudományos, van a memoáriróadalom tárgykörébe sorolható munka és egyebek. Ám ezekben a házasság tényének említésén és néhány fotón kívül **Líviáról**₁₆₂ szó sem esik. **Esterházy János** teljesen belevetette magát a munkába, a kisebbségi magyarság képviselője teljesen lekötötte az idejét. Szinte állandóan úton volt. Feleségként és nőként ezt nem lehetett könnyű megélni és elfogadni, még akkor sem, ha szem előtt tartotta a nemes célt. Ráadásul **Lívia**₁₆₂ nem élt kisebbségi sorban, nem érezhette át az abban élők sorsának keserűségét. Ő Budapesten élt. Keveset, szinte semmit nem tudunk róla.

László₁₂₃ és **Bubna Ludmilla** legifjabb gyermekének, **Bélának**₁₅₇ egyetlen fia volt, a családban **Bubinak** becézett **Béla**₁₆₃, aki losonci **Bánffy Rózával** kötött első házasságából született Putnokon, 1892. július 21-én. Apja után övé volt a putnoki és a bánrévei birtok, melyeken 1926-tól unokatestvére, **Nepomuki János**₁₇₉ gazdálkodott. Az 1940-es évek elején Bánrét eladta **Nepomuki Jánosnak**₁₇₉, Putnokot pedig megtartotta magának, azon ő gazdálkodott feleségével. **Béla**₁₆₃ betegségéből kifolyólag sokáig külföldön tartózkodott. Magányt kedvelő, tartózkodó természetű, magába zárkózó, visszahúzó, a művészetek iránt fogékony személyiség volt. Svájci tartózkodása idején, az 1930-as évek elején verseket és színdarabokat írt. Emiatt szüksége volt egy gépirónőre, s ezért 1935-ben hirdetést adott fel a helyi lapban. A hirdetésre jelentkezett egy fiatal, a művészetek iránt szintén fogékony német hölgy, **Voigt Erna**. Ő néhány évvel azelőtt a Kassel melletti Hombergből zsidó barátjával a nácik elől menekülve települt Svájcba. 1935. május 21-én **Béla**₁₆₃ és **Erna** összeházasodtak. 1936. május 15-én megszületett első fiuk, **Wilfried**₁₆₆. 1939-ben **Béla**₁₆₃ és családja hazaköltözött Putnokra. Itteni tartózkodásuk idején, Budapesten született meg 1942. szeptember 24-én második gyermekük, **Béla**₁₇₇. 1939-ben, Putnokra érkezésüket követően **Erna** vette át a birtok irányítását. Folyékonyan megtanult magyarul, és közvetlen kapcsolatot tudott teremteni a putnokiakkal. A putnokiak a mai napig szeretettel emlékeznek rájuk, annak ellenére, hogy csak néhány évet töltöttek közöttük. 1944 őszén ugyanis elhagyták Putnokot és az országot. A háború ideje alatt a kastélyba bekvártélyozott német katonák, akiket éle-

143 GUDENUS János József, 3. kötet, 308.

144 ESTERHÁZY Lujza 1991; MOLNÁR Imre 1997; ESTERHÁZY-MALFATTI Alice – TÖRÖK Bálint szerk. 2001; KARAFFA János szerk. 2007. Érintőlegesen szó van róla Hana Molden Esterházy Pálról írott könyvében is (MOLDEN Hana 1999.)

lemmel is elláttak, német úti okmányokkal viszonzották tettüket. Erna a két gyermekkel, a nyolc esztendő **Wilfrieddel**¹⁶⁶ és az éppen két esztendő **Bélával**¹⁶⁷ 1944 szeptemberében hagyta el otthonát. Német katonai teherautó vitte őket Nyitraig. Onnan vonattal mentek Bécsig, majd Bécsből szintén vonattal a Kassel melletti Hombergbe. A Putnokon maradt **Béla**¹⁶³ 1944 novemberében – **Wilfried**¹⁵⁶ tudomása szerint – kb. negyven lóval, és értékekkel teli szekerekkel hagyta el Putnokot. Ám útközben szembesülnie kellett azzal, hogy nem tudja a lovakat etetni, így fokozatosan eladogatta őket.¹⁴⁵ 1944. december 23-án ért Zólyomba.¹⁴⁶ Bécsbe érkezve postára adta a magával hozott, értékekkel teli ládákat és bőröndöket, ő maga pedig vonattal folytatta útját családjá után. Az értékekkel teli küldemény soha nem érkezett meg Hombergbe. 1946-ban **Béla**¹⁵³ visszatért Magyarországra, menteni próbálta itthon maradt vagyonát. Szerette volna, hogy családjá is kövesse őt Magyarországra, de a magyar kormány ehhez nem járult hozzá, nem kaptak beutazási engedélyt, mivel **Erna** német volt. Magyarországra való hazatérése után nem Putnokon, hanem Budapesten lakott, valószínűleg édesanyjánál a Rhédey utcában. Németországban maradt gyermekeivel levelezés útján tartotta a kapcsolatot. Általában postai levelezőlapokat küldött, mert ezek könnyebben átmentek a cenzúrán. Az 1950-es évektől a lapok száma egyre ritkább lett. 1957. április 2-án halt meg Budapesten. Halálhírét családja egy magyar újságban megjelent gyászjelentésből tudta meg, amit Budapestről küldött meg nekik valaki.¹⁴⁷ **Béla**¹⁶³ 1946–1957 között tudomásunk szerint nem járt Putnokon, bár többekkel is tartotta a kapcsolatot. A putnokiak úgy tudják, hogy nagy szegénységben élt, egy pincében lakott. 1953-ban betegsége miatt szanatóriumba került.¹⁴⁸

Béla¹⁶³ fiai, **Wilfried**¹⁶⁶ és **Béla**¹⁶⁷ alap- és középfokú tanulmányaikat Hombergben és Kassalban végezték. **Wilfried**¹⁶⁶ két évet töltött Washingtonban a Georgetown Egyetemen, majd jogi diplomáját a Frankfurter Egyetemen szerezte. 2000-ben az Aacheni Egyetem jogi szaktanácsadója és személyzeti osztályvezetőjeként vonult nyugdíjba. Nős, felesége **Ingrid Mihm**. Három gyermekük született: **Iлона**¹⁶⁸, **Gábor**¹⁶⁹ és **Szonja**¹⁷⁰. **Béla**¹⁶⁷ angol és német szakos középiskolai tanár. Évekig Kassalban tanított, jelenleg egy

145 2005-ben, a „Putnok és a Serényi család” című kiállítás előkészületeiről értesülve jelentkezett Terenyik András, s elmondta, hogy 1944-ben édesapja menekítette a *Serényieket* (nyilvánvalóan Bélát¹⁶³). Apja már ugyan régen halott, de ő annakidején feljegyezte az apja által elmesélt dolgokat. Ígérte, hogy megkeresi ezeket a feljegyzéseket, s azokat rendelkezésünkre bocsátja. Ezek a dokumentumok bizonyára pontosítják majd a fentebb előadott történetet.

146 Nepomuki János¹⁸⁵ és felesége naplójában történik említés e napon Béla¹⁶³ meneküléséről: „December 23. Zólyom. ... Ebéd ma megint a szállodában... Éppen távozni akarunk, mikor putnoki hentes, Kurci lép be. Újságolja, hogy Serényi Béla egy szekéren velük jön – mennek Nyitra felé. Jancsi, gyerekek látják is, teljesen átfázva, gumicipő és kis lódenkabátban gubbaszt, de persze unszolásunkra nem hajlandó bejönni vendéglőbe. – Mint később trencsényi szállóban hallottuk, Erna 2 gyerekével s a német tiszttel pont karácsony napján Trencsényben volt.” (Napló, 1944. december 23.)

147 Péter¹⁸⁹ feljegyzései alapján, melyeket 2001-ben készített június 17–20. között tett látogatása alkalmával másodfokú unokatestvérénél Bélánál¹⁶⁷, amit 2004. november 29-i leveléhez mellékelve küldött meg (lásd a Gömöri Múzeum Irattárában 60/2004 számon iktatott levelek között).

148 Ezekről 1953-ban Antal Jánosné Friedl Malvinhoz írott levelei tanúskodnak (GMA 2001.21.2.)

warburgi középiskolában tanít. **Béla**¹⁵⁷ örökölte apja művészetek iránti vonzalmát. Álmódzó személyiség, szereti a magányt – bár nem olyan mértékben, mint egykor apja. Kedvenc időtöltése a zenélés. Előbb gitáron, az utóbbi harminc évben bendzsón játszik. Van egy dixie dzsessz-zenekara: „Papa Bélašs Dixie Stompers”. Zenekarával évek óta fellép a környéken, egy CD-t is kiadtak.¹⁴⁹ Nős, felesége **Bernhardt Karin**. Három gyermekük van: **Krisztina**¹⁶¹, **István**¹⁶², és **Flórián**¹⁶³. A Belgiumban élő **Wilfried**¹⁵⁶ és a Németországban élő **Béla**¹⁵⁷ 1944 óta nem jártak Putnokon. Nem akarják a szép gyermekkori emlékeket lerombolni, s tartanak a látogatással esetlegesen együtt járó súlyos belső megrázkódtatástól.¹⁵⁰ Különösen **Wilfried**¹⁵⁶ máig nem tudott Magyarországgal megbékélni.¹⁵¹

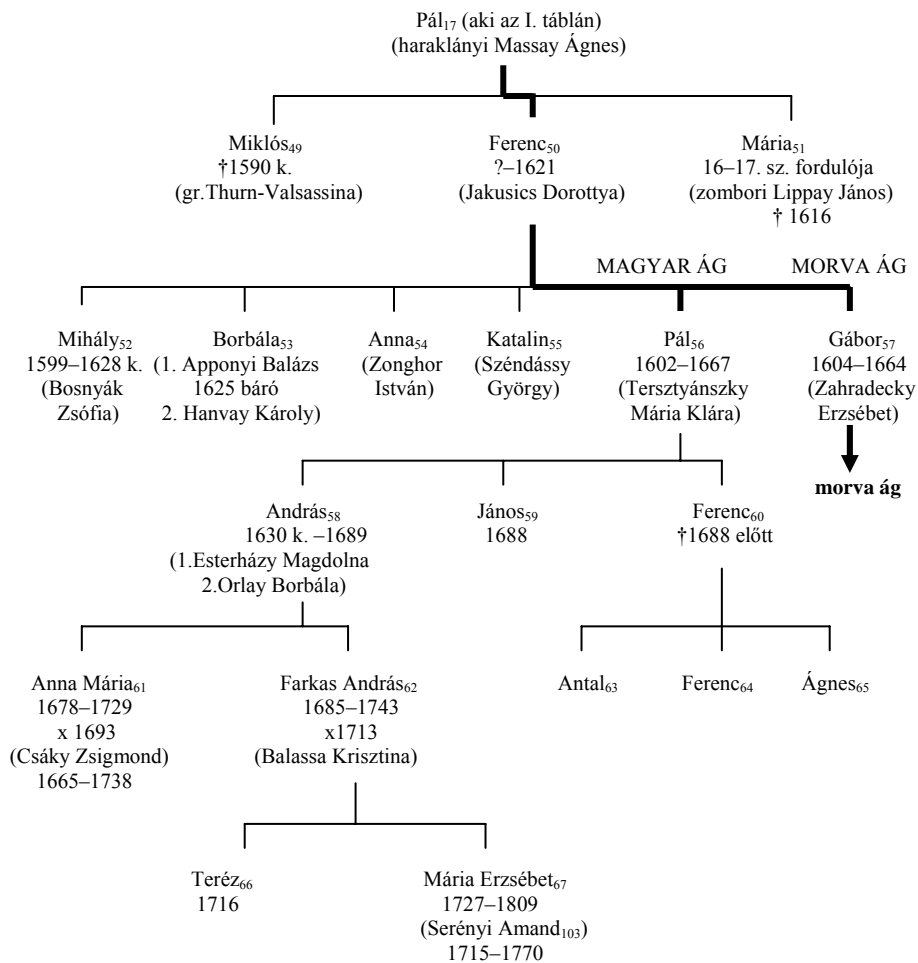
A **Serényiek** közül ma két ág él Magyarországon, az egyik a 88 életévét betöltött **Fiáth Gézáne Serényi Marianna**¹⁸⁰. Ennek az ágnak ő az egyetlen élő képviselője. A másik ágból **János Pál**¹⁸⁵, akinek egy betegségből kifolyólag nem lehetett saját gyermeke, ezért adoptáltak feleségével egy leánygyermeket, tehát ez az ág is kihalásra van ítélve. Virágzik viszont a családnak Németországban és az Amerikai Egyesült Államokban élő több ága is.

149 Péter¹⁸⁹ feljegyzései alapján, melyeket 2001-ben készített június 17–20. között tett látogatása alkalmával másodfokú unokatestvérénél, Bélánál¹⁵⁷, amit 2004. november 29-i leveléhez mellékelve küldött meg (lásd a Gömöri Múzeum Irattárában 60/2004 számon iktatott levelek között).

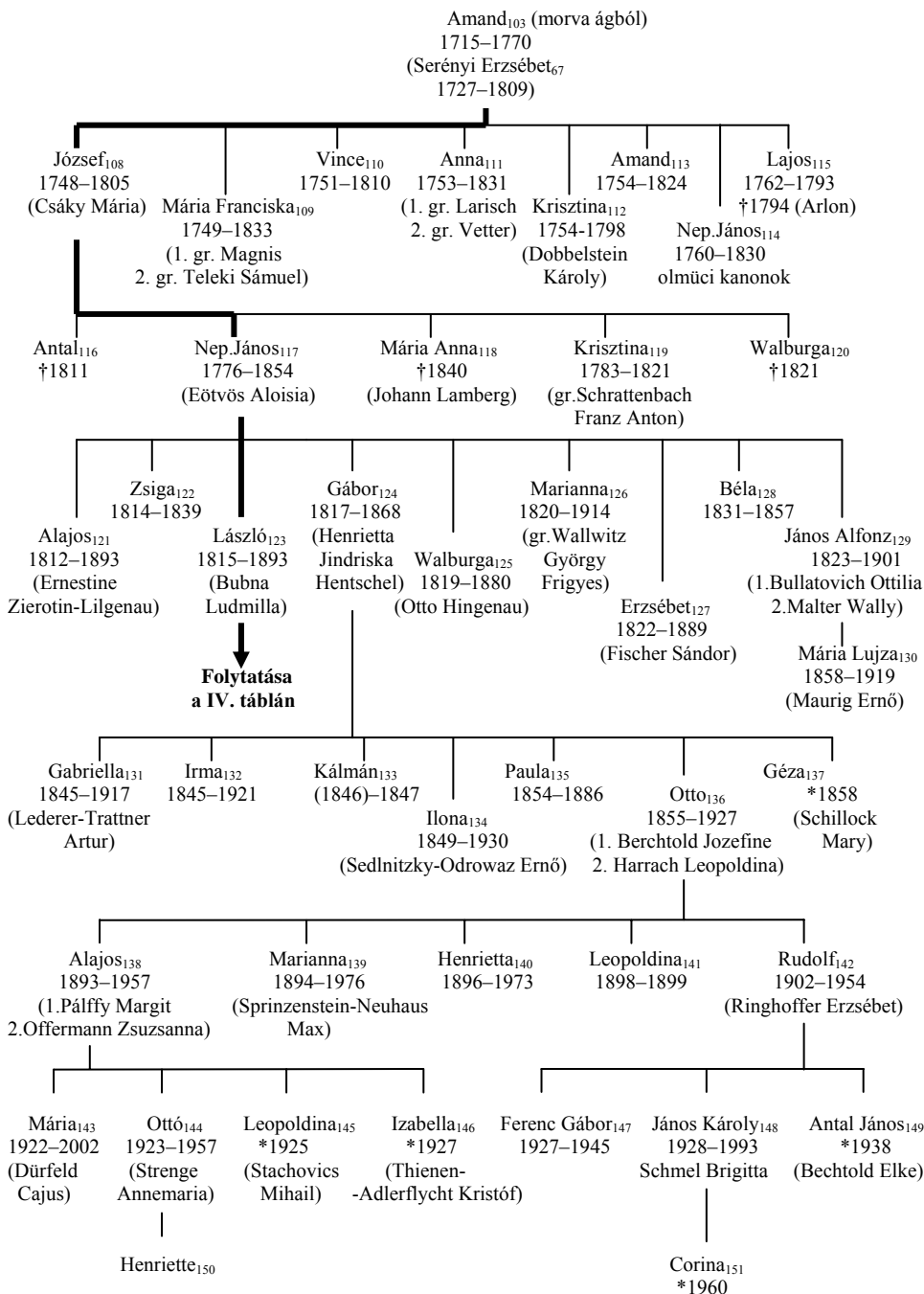
150 Lásd Wilfriednek¹⁶⁶ Antal László polgármesterhez írott válaszlevelét, aki az iskola névadó ünnepségére invitálta a családot. (GMA 2001.21.6–7.)

151 Péter¹⁸⁹ feljegyzései alapján, melyeket 2001-ben készített június 17–20. között tett látogatása alkalmával másodfokú unokatestvérénél, Bélánál¹⁶⁷, amit 2004. november 29-i leveléhez mellékelve küldött meg (lásd a Gömöri Múzeum Irattárában 60/2004 számon iktatott levelek között).

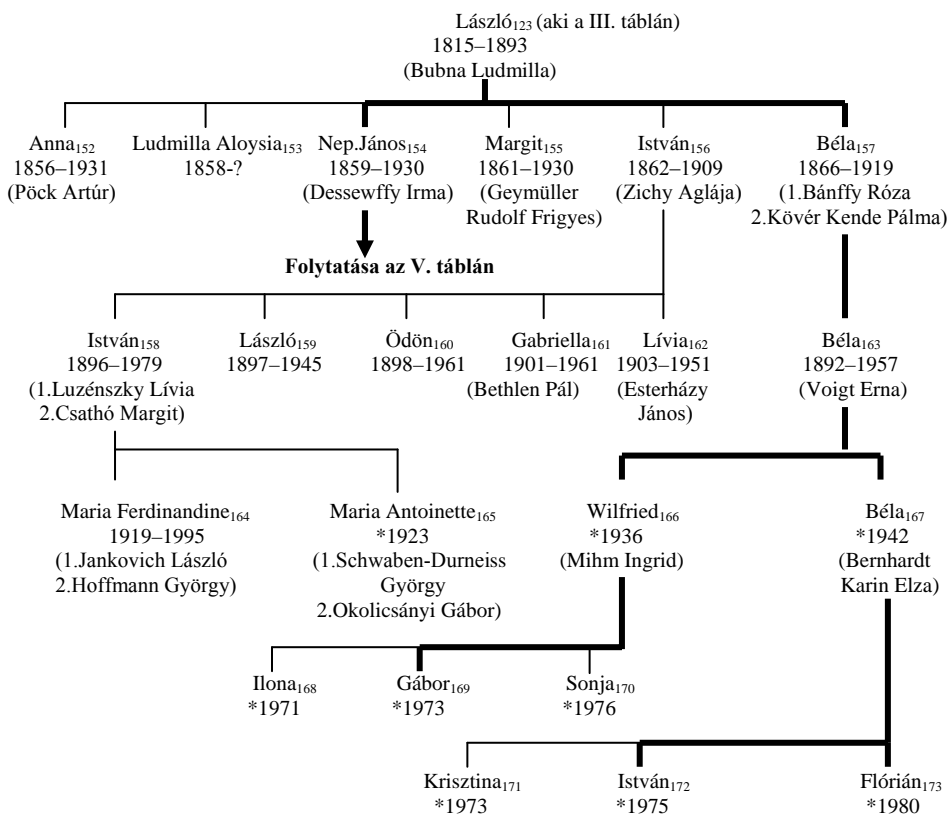
Serényi II. tábla

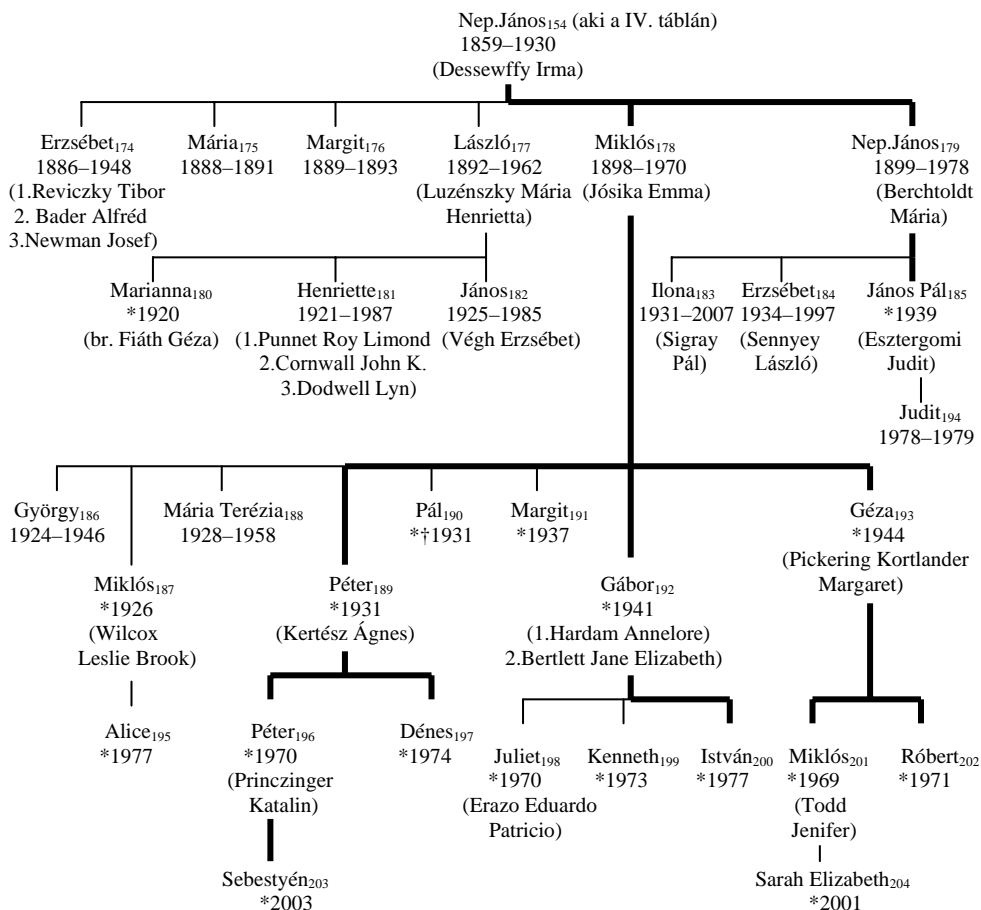
Serényi III. tábla

Serényi IV. tábla

Serényi V. tábla

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

Bibliográfia

Barna János – Sümeghy Dezső

é.n. Nemes családok Csanádvármegyében. Makó

Bártfai Szabó László

1905/2 Proscriptio I. Mátyás király korából. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közönlöne. 63–76.

Bodnár Mónika

2001 Putnok és a Serényiek. In: Putnok monográfiája. Szerk.: Bodnár Mónika. Putnok, 192–214.

2005 Putnok és a Serényi család. A Gömöri Múzeum kiállítási kalauza. Múzeumi Könyvtár 12. A Gömöri Múzeum és Baráti Körének kiadványa. Putnok, 124 p.

2007–2008 Adatok Putnok történetéhez a 19. század második felétől napjainkig. In: Írások Gömörből és a Gömöri Múzeum első húsz évéből. Szerk.: Bodnár Mónika. Putnok, 122–245.

2008 A gróf Serényi család története és hatása a gömöri népeletre. Kézirat. Debrecen

Borovszky Samu

1896–1897 Csanád vármegye története 1715-ig. I–II. kötet. Budapest

Borovszky Samu szerk.

1903 Gömör-Kishont vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest

Csoma József

1906/1 A mohácsi vész előtti címerlevelek nyomai. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közönlöne. 19–20.

Egerszeginé Hurták Erzsébet

2001 Jeles személyiségek Putnokon. In: Putnok monográfiája. Szerk.: Bodnár Mónika. Putnok, 362–378.

Esterházy Lujza

1991 Szívek az ár ellen. Püski Kiadó, Budapest, 239 p.

Esterházy-Malfatti Alice – Török Bálint szerk.

2001 Esterházy János emlékkönyv. Századvég Kiadó, Budapest, 236 p.

Franke, Christoph

2003 Genealogisches Handbuch des Adels. Band 130 der Gesamtreihe. Genealogisches Handbuch der gräflichen Häuser. Gräfliche Häuser Band XVII. C. A. Starke Verlag, Limburg an der Lahn

Gudenus János József

1990 A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. 1. kötet A–J. Natura Kiadó

1998 A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. 3. kötet P–S. Budapest

Hellebrandt Árpád

1888 Az Olmützben tanult magyarok 1590–1664. In: Történelmi Tár, 196–208.

Ila Bálint

1976 Gömör megye I. A megye története 1773-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest

Iványi Béla

1934 A kisserjéni család 1518.(?) évi címerlevele. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közönlöne. 23–25.

Karaffa János ThDr. szerk.

2007 Kilenced az üldözött magyarokért Esterházy János életpéldája és gondolatai alapján. Pázmaneum Polgári Társulás, Denaszerdahely, 36 p.

Károlyi lt.

1885 Serényi Mihály végrendeleti intézkedései Boldogkő vára és egyéb jószágai felől. 1591–1599. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi GÉRESI Kálmán. 3. kötet. Oklevelek és levelezések, 1491–1600. Budapest, 485–497.

Kempelen Béla

1915 Magyar nemes családok. Budapest

Molden, Hana

1999 Griff és rózsza. Esterházy Pál és Ottrubay Melinda – egy hercegi pár története. Elektra Kiadóház, Budapest, 304 p.

Molnár Imre

1997 Estreházy János. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 299 p.

Nagy Iván

Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 12 + pótlék kötet. Pest

Okváth Imre

2007 Sajószöged krónikája 1327–1950. I. kötet. Sajószöged

Pokluda, Zdeněk

2004 Zámek Luhačovice – barokní sídlo v proměnách času. Luhačovice

Tersztyánszky Dezső

1913/1 A Nádasi Tersztyánszky család ősei. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. 27–28.

Thaly Kálmán

1898a A b. Orlay s gr. Serényi család. Századok 32. 200–229.

1898b A b. Orlay és gr. Serényi család zábláthi levéltárából, 1566–1718. Történelmi Tár 21. 193–292.

1898c A báró Orlay és gróf Serényi család. Különnyomat a Századok és Történelmi Tárból. Az Atheneum Irod. És Nyomdai R. T. Könyvnyomdája, Budapest

Witting, Johann Baptist

1918 Der niederösterreichische landständische Adel S–Z. Nürnberg

Levéltári források, kéziratok, korabeli dokumentumok

Anyakönyvek

A dédesi rk. egyház halotti anyakönyve 1906-tól

Acta Radicalia

Prímási Levéltár, Esztergom, Classis X. 196.

Balcárek, Pavel

1988a Dějiny rodu Serényiů. In.: Rodinný archiv Serényiů (1522)–1939. Inventář G 77. Moravský zemský archiv v Brně. 5–15.

1988b Uherské statky Serényiů – jejich správa. In.: Rodinný archiv Serényiů (1522)–1939. Inventář G 77. Moravský zemský archiv v Brně. 15–23.

G 77

Rodinný archiv Serényiů (1522)–1939. Inventář G 77. Moravský zemský archiv v Brně. Benne BALCÁREK, Pavel bevezető tanulmányaival). 88 p.

Gemerská župa

Štátny oblastný archiv, Banská Bystrica

GMA

Gömöri Múzeum Adattára, Putnok

GMI

Gömöri Múzeum Irattára, Putnok

Napló

Serényi Nepomuki János és Serényiné Berchtold Mária naplója. Serényi János Pál tulajdonában, Dunakeszin.

Serényi Miklós

A kisserényi gróf Serényi család eredete és története. Kézirat. Másolatban a Gömöri Múzeum Adattárában (Putnok), GMA 2000.64.1. 383 p.

Verzeichnis...

der wichtigsten mir aus Acten bekannten Familiendatum ungefähr chronologisch geordnet. (Serényi család német nyelvű családfája. Fénymásolat a brünni Morva Állami Levéltárból) GMA 2001.19.5. 9 p.

Internet

Stankovits György

Nyilasok a parlamentben – <http://www.vilaghaborus.lapok.hu/keret.cgi?nyilasok.htm> (2008.április 11.)

Pálffy Géza

Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században – <http://www.bethlenhagyományorseg.hu/index.php?action=menu5&sapdir=2&sapienta=127> (2008. április 10.)

Adatközlők

Cserhalmi Margit, sz. 1921, Putnok

Egerszeginé Hurták Erzsébet, Putnok

Fiáth Gézáné Serényi Marianna, sz. 1920, Sióagárd

Lendér Istvánné Oravecz Anna, sz. 1931, Dédestapolcsány

Dr. Serényi Péter, sz. 1931, Boston

Mészáros Kálmán

Vay Ábrahám szerepvállalása a bujdosók 1672. évi támadásában^{1*}

Jónéhány évvel ezelőtt egy érdekes forrásra bukkantunk Károlyi Sándor levéltárának „kuruc kori vegyes iratai” között. Az 1688 őszén kiadott tanúvallatási jegyzőkönyv Vay Ábrahám (és öccse, Mihály) 1672. évi szerepvállalására vet némi fényt. A vallatást Barkóczy György kérésére maga az országbíró rendelte el, s 1687. május 24-én folytatta le Ramocsaházy György szabolcsi szolgabíró és Leövey Gábor esküdt.² Hét tanút hallgattak ki, s közülük hárman semmit sem vallottak a másfél évtizeddel korábbi eseményről. A többiek egybehangzó állítása szerint az 1672. évi „rebellió” kezdetén Kállai Nagy András a szabolcsi nemességet erővel kényszerítette Kálló ostromára, s akkor Vay Ábrahám is táborba szállt. (Az egyik tanú szerint öccse, Mihály is jelen volt Kálló alatt: a két testvér egymást váltotta a táborban.)³

A korai kuruc mozgalom időszakából az 1670. évi felkelés mellett éppen a bujdosók 1672. évi támadását dolgozta fel hadtörténetírásunk a legalaposabban, így az események menetét viszonylag részletesen ismerjük, s a szakirodalom alapján⁴ a következőképp vázolhatjuk fel a Kálló ostromához is kapcsolódó mozzanatokat: A bujdosók 1672. augusztus végén indították meg jól előkészített támadásukat. Az Erdélyből kivonuló csapatokhoz Debrecennél elbocsátott végvári katonák csatlakoztak Újvárosi Szöcs János vezetésével, de itt várták be a váradi pasa által melléjük adott Husszein agát is mintegy százfőnyi hadával. A hajdúvárosokat is csatlakozásra bírták, s az így egyesült sereg Kende Gábor, Szepessy Pál és Szuhay Mátyás vezetésével szeptember 1-jén Kálló alatt ütött tábor. A mezőváros három nap múlva kaput nyitott, a vár azonban ekkor még a több mint kétszáz fős német őrség kezén maradt. Kálló alól a kis török csapat vissza-

- 1 * Előadásként elhangzott Vaján, 2005. október 14-én, a Thököly Imre fejedelem halálának 300. évfordulója alkalmából a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Vaja Nagyközség Önkormányzata, a Vay Ádám Múzeum és Baráti Köre által rendezett tudományos ülésszakon. (A konferencia anyaga nem jelent meg önálló kötetben, ezért közöljük jelen kiadványunkban. – *A szerk.*)
- 2 Nem sikerült megállapítani, mi motiválta Barkóczyt a vallatást elrendelő parancs kieszközlésére.
- 3 A Vay család kuruc kori szerepvállalása elsősorban a legfiatalabb testvér, Vay Ádám révén közismert, itt két bátyjáról van szó.
- 4 *Pauler Gyula*: A bujdosók támadása 1672-ben. *Századok*, 3. évf. (1869) 1–16., 85–97., 166–178. és főként e részletes tanulmány nyomán *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Tizenhatodik rész. A Rákóczyak, Zrinyiek és Thököly Imre első küzdelmeinek korszaka. 1630–1682. Bp., 1940. 382–406.

tért Váradra, a bujdosók egyre szaporodó főserége pedig átkelt a Tiszán Felső-Magyarország meghódítására.

Szeptember közepén Teleki Mihály kővári főkapitány Apafi Mihály és a fejedelmi tanács szándékaival szembe fordulva, az országgyűlés tudta nélkül csatlakozott a bujdosókhoz, de nem egyesült a Petrőczy István vezette fősereggel, amely már Abaújban nyomult előre, hanem Szatmár ostromára indult. Teleki serege szeptember 20-án Batizvasvárinál vereséget szenvedett a szatmári császári parancsnok csapatától, s támadása ezzel lendületét is veszítette. A Kassánál táborozó főserég vezérei, Petrőczy, Szepessy és Szuhay többször is sürgették Telekit a csatlakozásra, aki bizonyára a még császári kézen lévő tiszántúli várak őrzésére hivatkozott, amikor elutasította a kérést, mert Petrőczyék szeptember 29-i levelükben így fogalmaznak: „*Tudjuk mi azt, Uram, hogy már így történvén az dolog, az Tiszán túl való alkalmatlanság nélkül nem lehet; de hiszem csak Szabolcsra onnan is parancsoljon reá Kegyelmetek, hogy Kállónál egész vármegyéjűl legyenek táborban, és Kegyelmetek siessen*” csatlakozni.⁵ Ugyanaznap Kende Gábor is sürgette Teleki csatlakozását, a szatmári és ecsedi császári őrség elleni vigyázásra pedig Veér Mihály megbízatását javasolta, aki a Kállónál lévő hadak mellett Szabolcs vármegye felkelőivel teljesíthetné a feladatot.⁶

Időközben a Telekitől elszakadt erdélyi sereg Wesselényi Pál, Forgács Miklós, Ispán Ferenc és Gyulafy László vezetésével október 11-én Kálló alá vonult, mire a vár régóta körülrzárt német őrsége azonnal alkuba kezdett, s másnap, 12-én szabad elvonulásra feladta a várat.⁷ A felső-magyarországi sereg nem sokkal utóbb, október 26-án bekövetkezett győrkei vereségének hatására azonban a bujdosók támadása hamarosan összeomlott, a felkelők vagy meghódoltak, vagy a török hódoltságba és a Partiumba vonultak vissza, s pontosan nem ismert időpontban Kálló is visszakerült a császáriak kezére.⁸

E vázlatosan áttekintett eseményekhez kell hozzákapcsolnunk forrásunkat, amely tehát a két idősebb Vay fivér – mint a vallomásokból kitűnik – korántsem önkéntes táborozásáról nyújt információkat, s magának a Kálló alatti táborozásnak a történetéhez is szolgáltat néhány új adatot, amennyiben megnevezi a bujdosók vezérei közül Kállai Nagy Andrást és Bocskai Istvánt is. Utóbbiak személye azért fontos, mert a szakirodalom másokkal együtt elsősorban a jegyzőkönyvben is említett Szuhay Mátyás szerepét hangsúlyozza, itt pedig „Bacskai István”, azaz nem sokkal a hadjáratot követően (1672. december 24-én) elhunyt Bocskai István volt zempléni főispán is a fővezérek egyike-

5 Teleki Mihály levelezése. Szerk. *Gergely Sámuel*. Hatodik kötet. 1672–1674. Bp., 1912. (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.) 333–334.

6 Uo. 337.

7 Kálló feladásának részleteire lásd Wesselényi Pál, Forgács Miklós, Ispán Ferenc és Gyulafy László október 12-én a kállói táborban, valamint Veér Mihály október 13-án Kálló várában kelt leveleit az akkor már Kővárra visszavonult Teleki Mihályhoz: uo. 353–356.

8 Veér Mihály október 16-i levelét még Kálló várából írta Telekinek: uo. 373. Ezt követően legfeljebb még 2–3 hétig lehetett a bujdosók kezén.

ként jelenik meg, nyilván a helyi (szabolcsi) események irányításában játszott tevékenysége miatt.⁹

Forrásközlés

Az alábbiakban a tanúvallatási jegyzőkönyvet közöljük modern átírásban, megőrizve az egykorú kiejtési sajátosságokat. A rövidítéseket dőlt betűkkel oldottuk fel. A hosszabb latin szövegrészeket jegyzetben fordítottuk le, a szórványosan előforduló, illetve ismétlődő szavakat, kifejezéseket pedig külön jegyzékben magyarázzuk meg. Az irat lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, P 396. Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta publica, 1. Acta Rákóciana, Series IV. Kuruc kori vegyes iratok, fol. 92–93.

Inchoata inquisitio 1687. 24. Maji et die 23^a 9^{bris} anno 1688. expedita

Contra Abrahamum Vay
sub Nagy Kálló cum Bocskay
et Szuhay praesente¹⁰

Anno Domini 1687. die 24 Maji et subsequentibus¹¹ mi, Ramocsaházy György, nemes Szabolcs vármegyének egyik szolgabírája, Lövei Gábor, jurassora, Méltóságos Judex Curiae *Kegyelmes Urunk Önagysága*¹² mandatum compulsoriuma mellett *Te-kintetes Nagyságos Szalai Barkóczy György Uram Önagysága* requisitiójára ezen Nemes Szabolcs Vármegyében ez ide aláb megírt deutrumra bizonyos tanúk fassióját ez szerént coligáltuk.

De eo utrum

Tudja-e, látta-e avagy hallotta-e az tanú: Midőn in anno 1672. néhai Bacskai István, Szuhai Mátyás több rebellesekkel együt *Kegyelmes Urunk Őfelsége* ellen rebellálván, és legelsőben is Kálló alá szállván, Vay Ábrahám Uram is köztök lött volna, avagy valami embere és cselédje, avagy egytestvér atyjafia, avagy annak szolgálja maga képi-ben ott volt-e?

Imus testis *Egregius Nicolaus Ukutyevith nobilis persona, annorum circiter 40, juratus examinatus fide mediante fatetur*: Midőn egy alkalmatossággal Kállai Nagy András az Szabolcs vármegyei nemességet Kálló alá felvötte az rebelliónak kezdetin, tudja ezen fatens, hogy Vaj Ábrahám Uram testvér öccsével, Vaj Mihály *Urammal* jelen volt,

9 Bocskai vezető szerepét Pauler csak Kisvárdra nem sokkal utóbb bekövetkezett (de a szerző által hibásan Kálló megvétele előttré datált) elfoglalása kapcsán említi: i. m. 88.

10 1687. május 24-én megkezdett és 1688. november 23-án kiadott vizsgálati jegyzőkönyv a Nagykálló alatt Bocskayval és Szuhayval együtt jelenlévő Vay Ábrahám ellen.

11 Az Úr 1687. évében, május 24. napján és azt követően...

12 Csáky István gróf (1635–1699), aki 1687. december 17-e óta töltötte be az országbírói méltóságot.

de successive, egyik ökegyelmek közül másikat váltotta ki, elkéredzvéen Vaj Ábrahám Uram onnét házához.

2tus testis Sigismundus Nyáradj, nobilis persona, annorum circiter 36, juratus examinatus fide mediante fatetur: Tudja ezen fatens is, hogy midőn Kállaj Nagy András az nemességet Kálló alá erővel hajtotta, Vaj Ábrahám Uramat is odahajtotta, s ott volt.

3tius testis Strenuus Petrus Kis, annorum circiter 60, juratus examinatus fide mediante fatetur: Midőn néhai Bacskaj István és Szuhai Mátyás Kegyelmes Urunk Őfelsége ellen rebellálván, Kállót megszállották, Vaj Ábrahám Uram személlye szerint Kálló alatt volt.

4tus testis Egregius Petrus Ban, nobilis persona, annorum circiter 40, juratus examinatus fatetur nihil.

5tus testis Paulus Nagy, nobilis persona, annorum circiter 40, juratus examinatus fatetur nihil.

6tus testis Michael Figedj, nobilis persona, annorum circiter 60, juratus examinatus fatetur nihil.

7mus testis Generosus Dominus Stephanus Varatkaj, annorum circiter 40, juratus examinatus fassus est: Az mikor néhai Bacskaj István és Szuhaj Mátyás Kegyelmes Urunk Őfelsége ellen rebelláltak, Kállót az Őfelsége híveire szállottak, az obsidióban kinn az rebellisekkel Vaj Ábrahám Uram jelen volt.

In cujus rei fidem praesentes literas testimoniales dedimus. Datum Kallo, die 23. 9bris 1688.¹³

Georgius Ramocsaházy judlium
inlyti comitatus de Szabolcs m. p.¹⁴
[címeres gyűrűspecst]¹⁵

Gabriel Lövey jurassor
comitatus de Zabolcz m. p.¹⁶
[címeres gyűrűspecst]¹⁷

13 Amely ügy hitelére jelen tanúságtévő levelet kiadtuk. Kelt Kállón, 1688. november 23. napján.

14 Ramocsaházy György, nemes Szabolcs vármegye szolgabírája s. k.

15 A vörös viaszba nyomott, ovális alakú gyűrűspecstén jól kivehető a G. R. monogram és a Ramocsaházyak ismert címere: a pajzs mezejében egészalakos vitéz jobbában lándzsát, baljában levágot török főt tart. Sisakdísz: könyöklő, szablyát tartó páncélos kar.

16 Lövey Gábor, Szabolcs vármegye esküdtje s. k.

17 A szintén vörös viaszba nyomott, szögletes gyűrűspecst ábrája nehezebben azonosítható, és a monogram sem vehető ki tisztán. Mindenesetre a Lövey család ismert, holdas-csillagos címere helyett a pajzs mezejében itt is egy egészalakos vitéz látható, felemelt jobbában szablyát, baljában valami mást tart. A sisakdísz ugyancsak könyöklő, szablyát tartó kar.

A forrásban előforduló latin szavak és kifejezések magyarázata

annorum circiter ... – körülbelül ... éves
col(l)igál – összeállít

De eo utrum – Kérdés arról, hogy... *(tanúvallatások kérdőpontjait bevezető formula)*

deutrum – vallatás, előre összeállított kérdőpontok sora, illetve azok alapján lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve

dominus – úr

egregius – vitézlő *(korszakunkban a nemesek és katonák tiszteletbeli megszólítása)*

fassio – vallomás(tétel)

fatens – (vallomást tevő) tanú

generosus – nemzetes *(korszakunkban a nemesek tiszteletbeli megszólítása)*

in anno ... – ... évben

judex curiae – országbíró

judlium (judex nobilium) – szolgabíró

jurassor (juratus assessor) – vármegyei tisztségviselő: esküdt, táblabíró (felesketett ülnök)

juratus examinatus (fide mediante) fatetur/fassus est – eskü alatt kihallgatva (igaz hite szerint) vallja/vallotta

m. p. = manu propria – s. k. = saját kezűleg

mandatum compulsorium – vallatást elrendelő parancs(levél)

nihil – semmi(t)

nobilis persona – nemes személy

obsidio – ostrom

rebellál – zendül, fellázad

rebellió – lázadás

rebellis – lázadó

requisitio – kérés, megkeresés

strenuus – serény, igyekvő *(korszakunkban többnyire a jobbágyi állapotú személyek tiszteletbeli megszólítása)*

successive – (időben) egymás után

testis – tanú

A latin sorszámnevek:

primus (1mus) – első

secundus (2dus) – második

tertius (3tius) – harmadik

quartus (4tus) – negyedik

quintus (5tus) – ötödik

sextus (6tus) – hatodik

septimus (7mus) – hetedik

A latinul megadott keresztnevek:

Gabriel – Gábor

Georgius – György

Michael – Mihály

Nicolaus – Miklós

Paulus – Pál

Petrus – Péter

Sigismundus – Zsigmond

Stephanus – István

Kazinczy Ferenc és a Szirmayak

Kazinczy Ferencről, a magyar kultúra és irodalom, valamint a felvilágosodás korának kiemelkedő személyiségéről nem csak nyelvészeti és irodalomtörténeti közleményekben, tanulmányokban olvashatunk, hanem sokszor találkozhatunk nevével történelmi, levéltári, sőt genealógiai tanulmányokban is. Ezért gondoltam, hogy e rövid forrásismertetőmnek helye van a Tiszántúli Történész Társaság 2008. évi közleményében is.

A mai világban már csak kevesen tudják, hogy Kazinczy Ferenc a nemzeti nyelv és művelődés lánglelkű apostola, a magyar írásművészet megteremtője, sokoldalú és valóban csodálatraméltó tevékenysége közben még genealógiával is foglalkozott.¹

Kazinczy levéltárosi tevékenysége közismert, hiszen a nevét viselő sátoraljaújhelyi levéltár – melyet az ugocsai Szirmay Antal főlevéltárnok 1772-ben alakított ki² – felülvizsgálatát végezte 1815-től, majd rendszeres rendező munkát és történelmi kutatásokat végzett 1831-ig. A levéltár fő helyszíne lett irodalmi levelező munkájának.³

Kazinczy Ferenc szoros rokon kapcsolatban volt a szirmai és szirmabesenyői Szirmay családdal. Nagyapja, Kazinczy Dániel a Thököly és Rákóczi szabadságharcokból ismert Szirmay András (1656–1723) leányát, Terézt vette feleségül és tőle született Ferenc apja József. Kazinczy Ferenc felesége gróf szendrői Török Sophie, Szirmay József (1811–1903) feleségének, gróf szendrői Török Teréznek a nagynénje volt, aki az én ükanyám.⁴

Ferenc és öccse Dániel gyermekkori tanulmányait együtt végezte másodfokú unokatestvérével Szirmay Andrással (†1811) Alsó–Regmecen, Kézmárkon és Sárospatakon. Kazinczy számára különösen becses tárgyi emlék volt egy német nyelvű Szentírás, amely nagyanyjának, Szirmay Teréznek volt a bibliája és saját bevallása szerint ebből tanult meg németül.⁵

Szirmay Antal urat én kértem meg 1812-ben, hogy familiájának eredetét, elágazását, történeteit írná meg 's ereszténé ki. – írta Kazinczy Szirmay Kalos Bertalannak 1820-ban.⁶ Szirmay Antallal 1812. évi haláláig szoros baráti viszonyban volt. Antal temetéséről írta Kazinczy, Cserey Miklósnak: *Midőn az udvaron a koporsót cselédek*

1 Komáromy András: Kazinczy Ferenc, mint genealógus. Turul, 1897. 1.

2 Szirmay Gábor: Az ugocsai szirmai Szirmay család története. Régi magyar családok. 7. Debrecen, 2007. 72. p.

3 Sátoraljaújhely. Szerk.: Homonnay Nándorné. Sátoraljaújhely, 1975.

4 Szirmay Gábor: A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története. Régi magyar családok. 4. Debrecen, 2005. V. tábla, 213. p. IX. tábla, 217. p.

5 Kazinczy Ferenc: Az én életem. Szerk. Szilágyi Ferenc. Bp. 1987. 51. p.

6 Szirmay Kalos család levelesládája. No. 203.

akarták a templomig vinni, én azokat eltoltam, s magam vivém.⁷ Ferenc vállalkozott arra, hogy az Antal halála miatt, a Szirmay család történetéről szóló félbemaradt művet átírja és befejezze. A könyv *A Szirmay ház a Magyar Nemzet Európába költözése olta a mai időkig* címmel a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található.⁸

Kazinczy költészetében is találunk Szirmay vonatkozású verset. *Egy rokonomhoz és szeretett barátomhoz ...Szirmay Jánoshoz.* – olvasható egy szonettje előtt, mely szintén a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található.⁹

Ismert Kazinczy kiterjedt levelezése, mely kor- és kultúrtörténeti dokumentum. Ez-revel írta a választékos nyelvezetű irodalmi, kultúrpolitikai és egyéb tartalmú leveleit. Levelezését 1890 és 1911 között Váczy János 21 kötetben jelentette meg. A vaskos kötetek 5933 levelet tartalmaznak, melyekből 3200-nál többet Kazinczy írt. Korán sem mondhatjuk, hogy a teljes levelezés anyagát ismerjük. Nem szerepel a kötetekben az a levél sem, melyet Kazinczy Ferenc 1809-ben írt Szirmay Péter (1741–1809) özvegyének Pottornyay Ilonának, férje halála alkalmából. Péter, a korábban már említett Szirmay András (1656–1723) unokája volt.¹⁰ A levél a Magyar Országos Levéltár P szekciójában, a Szirmay család levéltárában található.¹¹

Szirmay Péter és felesége 39 évet éltek boldog házasságban, a Zemplén vármegyei Rákócson épített kastélyukban. Négy gyermekük született, kettő leány: Anna és Katalin, és két fiú. Mihály apja halálakor nőtlen volt, Tamásnak és feleségének, Sulyovszky Teréznek nem volt gyermeke.

Péter özvegye által küldött gyászjelentésre válaszolt Kazinczy Ferenc az alábbi gyönyörű nyelvezetű levéllel:

Nagyságos Asszonyom!

A legérzékenyebb tisztelettel vettem én Nagyságodnak hozzám is ereszteni méltóztatott levelét, mellyben az Úrnak Uram Bátyámnak kimúltát vélem tudatni engedi. Valamint szerencsének néztem mindenkor azt, hogy a Szirmay házzal engemet egy szorosabb rokonság láncza eggyesít: úgy más részről Nagyságodnak erántam kegyesen mutatott figyelme kevélyé téssen. S midőn ezért Nagyságodnak szíves hálámat bémutatom, bátor vagyok egyszersmint legigazságosabb fájdalomát azon tekintet által enyhítgetni, hogy ez a minden csapásnak legkeservesbbike Nagyságodat nem első esztendejiben érte szerencsés házas életének, hanem akkor már, midőn a természet a maga adóját megkívánhatta s Nagyságodnak a maga sok ritka tulajdonságú négy gyermekeinek szemlélésében egy illy szerető s jó férj elvesztéséért nem szűk pótlékot lelhet. A veszteség egészen helyre nem hozható lévén, az minden óhajtásom hogy Nagyságodnak fájdalomát az idő, mint

7 König György: Szirmay Antal. Bp. 1903. 24. p.

8 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. 363/I

9 Kazinczy Ferenc: Magyar régiségek, ritkaságok. MTA. Kézirattár. K. 625. jelű kézirat. 116. p.

10 Szirmay Gábor: A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története. Régi magyar családok 4. Debrecen, 2005. V. tábla, 213. p.

11 MOL. Szirmay család levéltára. P 1844. 3. cs. 2. t. 16. p.

minden esetekben szokott, szelídítse, s háza pedig, mely a fiú-ágon még eddig sarjadásra nem jutott, mind a két érdemes és ritka tulajdonságú fiaiban, vagy ha Uram Öcsém Mihály Úr ezen igen édes örömtől tovább is megfosztattatnék, Tamás Öcsém Uramban új és magához hasonló csemetékre fakadjon. Olly közönséges javallást nyert embernek tágíthatatlan tisztje az, hogy szaporítson.

Feleségem is szíves részt vett Nagyságodnak szomorúságában, s velem együtt ajánlja magát és leányát kegyességeibe. Én maradok alázatos hív tisztelettel.

Nagyságodnak

Alázatos szolgája:

Kazinczy Ferenc

Széphalom, Jún. 14.

1809.

Kazinczy Ferencnek az utódokra vonatkozó reménye nem vált valóra. Mihály nőtelenül halt meg, Tamáséknak nem született gyermeke, így a Szirmay család ezen ága kihalt.

A levél gyönyörű nyelvezete, a fájdalom átérzése, illetve annak enyhítésére megfogalmazott mondatok számomra a legszebb Kazinczy levelek egyike. Még ha elfogultságomat leszámítom, akkor is őszintén remélem, hogy az olvasók számára is nagy élményt jelenthet.

1809

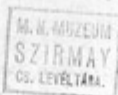
Nagyságos Cstv. anyam!

A legérzekegyebb tisztelettel vettem én Nagyságodnál hozzáim is
 ereffem méltóztatott levelét, melyben az Urnád Uram Bá,
 szánmad' kimúltat vellem tudatni sugadi. Valamint perem,
 cséneid néstem mindeurde est, hogy a' Chismay. házzal en-
 gemet egyj forvobb rodonaság' láncza egyjvetit: úgy más
 teffröl Nagyságodnál emintam kegyesen mutatott figyelmé
 kévéllyé téffem. É' midon efüte Nagyságodnál fives ház
 lámat bémutatom, bátor vagyot egyjeste mind legigazságos-
 vabb fájdalmat azon felintet által emyhitgatni, hogy ez a'
 minden csapásvornal legteserevobbike Nagyságodat nem
 első cffendéjiden érte peremestés házas életéned, hanem az-
 kor más, midon a' terméffet a' maga adóját megdívánhatá
 é' Nagyságod a' maga söt ritka tulajdonaságú négy gyermek
 teiner szemlélésében egyj illy peretó é' jó fény elvoffténit
 nem fűit póttolélót lelhet. A' vesffevéj egyjfen helyre
 nem hozható lévén, az minden óhajtatom, hogy Nagysá-

godnak fájdalmát az idő, mint minden esetben fo-
 tott; felidültje, s háza jédig, mely a fiú-ágon még ed-
 dig varjadávrá nem jutott, mind a két időmet és
 ritka tulajdonságú fiaiban, vagy ha Uram őcsém His-
 hely lés ezen igen édes örömeitől tovább is megfogyat,
 datuér, Tamaít őcsém Uramban új és magához ha-
 sósó életmetre paradjon. Olly közönséges javallást
 nyert embernek tagíthatatlan tiffje az, hogy fap-
 rítson.

Televégem is fűvet réff vető Nagyságodnak
 fommóságában, s velem egygütt ajánlja magát és
 leányát kegyességibe. En maradol aláírtó hű
 tiffelével

Nagyságodnak

Óképhalom, Jún. 14d.
 1809.

aláírtó polgája:
 Marinczy Öcsém.

Kedves Kollégák! Tisztelt Olvasóink!

Műhely címmel új rovatot szeretnénk indítani azzal a céllal, hogy egyrészt a történetírással nem hivatásszerűen foglalkozó, ám azt nagy szeretettel űző barátaink írásainak is helyet adjunk, másrészt, hogy muzeológusok, levéltárosok, könyvtárosok segítségével egy-egy témakörhöz tartozó tárgyi- és dokumentumanyag, levéltári forráscsoportok, könyvészeti adatok közreadásával segítsük a történetkutatást.

Pintér István

A 2. magyar hadsereg harcai 1942–43-ban (Vázlatos áttekintés)

(Köszönöm vitéz Török Pál tüzér alezredes Úr szakmai tanácsait.)

Az 1941-es moszkvai vesztes csata a németek számára felértékelte a szövetségesek szerepét.¹

Ezek után vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzót nem érthette váratlanul Adolf Hitler német kancellár levele 1942. január 1-jén, amelyben Magyarország nagyobb mérvű részvételét kérte a háborúban.²

Így került sor Ribbentrop német külügyminiszter 1942. január 6–9. közötti budapesti tárgyalásaira, ahol a teljes magyar haderő bevetését kérte a keleti fronton. A magyar vezetés nem zárkózott el a német kérés elől, de mérsékelni igyekezett azt.³

1942. január 20–22. között Wilhelm Keitel vezértábornagy, a Wehrmacht főparancsnokságának főnöke tárgyalt Budapesten, kilenc dandárt, a Gyorshadtestet (négy dandárral) és egy hegyi dandárt követelt. Vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek a Honvéd Vezérkar főnökének és Bartha Károly vezérezredes honvédelmi miniszternek a tárgyalása Keittel hosszalkudozások közepette zajlott.⁴

Végül kilenc gyalogdandárban (könnyű hadosztályban), egy repülődandárban és egy páncélos hadosztályban egyeztek meg. Ezekből a seregtestekből alakul meg a 2. magyar hadsereg, amelyik a frontra kerül német parancsnokság alá. Ezen kívül a magyar fél

1 Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban Bp. 2005. Osiris K. 156. oldal, *A továbbiakban*: Ungváry: A magyar honvédség...

2 Liptai Ervin (Főszerk.): Magyarország hadtörténete II. kötet, Bp. 1985. Zrínyi K. 331. oldal *A továbbiakban*: Liptai: Magyarország...

3 Ravasz István: Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Debrecen, Püedlo K. 106. oldal, *A továbbiakban*: Ravasz: Magyarország és...

4 Szabó Péter: Don-kanyar Bp. 2001. Corvina K. 13–14–15. oldal, *A továbbiakban*: Szabó: Don...

hozzájárult öt megszálló dandár (könnyű hadosztály) további kint maradásához. Megállapodtak még továbbá abban is, hogy a kivonuló hadsereg gyalogsági nehézfegyvereit és löveganyagát a németek kiegészítik, és ellátják harckocsikkal a páncélos hadosztályt. A megállapodásról készült írásos feljegyzésben csak arról történt említés, hogy a magyar csapatok „lehetőleg egyenértékű” felszerelést fognak kapni a németekével.⁵

A szakirodalom nem egységes abban, hogy a tárgyalásokról készült-e írásos feljegyzés vagy sem. Vannak olyan munkák, amelyek szerint írásos megállapodásra nem került sor.⁶ Ugyanakkor vannak olyan munkák is, amelyek szerint volt írásos feljegyzés.⁷

Rendkívül fontos kérdésnek tartom a német fegyverszállítások kérdését is. Van olyan munka, amelyik tagadja, hogy a németek teljesítették volna a fegyverszállításra tett ígéretüket.⁸ Ugyanakkor Gosztonyi Péter és Szabó Péter történészek tételesen felsorolják, hogy Németország mennyi löveget, páncéltörő ágyút, stb. szállított és azt is tudjuk, hogy a páncélos hadosztály harckocsijainak egy jelentős részét a németek biztosították.⁹

Természetesen lehet azt mondani, hogy még több fegyverre lett volna szükség, és hogy ezeknek a fegyvereknek egy része elhasználódott. Ha azonban objektivitásra törekszünk, akkor azt is meg kell említenünk, hogy 1942-ben Németországnak el kellett látnia a saját hadseregét fegyverrel és a szövetségesei is tőle várták a szállításokat. Tehát annyi kapacitással nem biztos, hogy rendelkeztek, hogy ezeknek az igényeknek teljes mértékben megfeleljenek. A 207 000 fős hadseregben a sorállomány száma nem haladhatta meg a 20%-ot, az alakulatok tartalékállományuk felét vehették igénybe. Ezen kívül voltak 35–45 év közötti póttartalékosok, valamint nemzetiségiek is 20%-ban. A munkaszolgálatra kötelezett zsidók és baloldaliak száma 10% volt. A kivezényelt 2. hadsereget a lehető legjobban szerelték fel magyar viszonylatban. A mozgósításra a szombathelyi III., a pécsi IV., ill. a miskolci VII. hadtestet jelölték ki. A mozgósítás az ország teljes területét érintette. A hadsereg parancsnoka vitéz Jány Gusztáv vezérezredez lett.¹⁰

Mindhárom hadtest csak két könnyű hadosztályát mozgósíthatta, a harmadik hiányzó egy idegen hadtest állományából kapták. A két gyalogezredből s egy könnyű tüzérezredből álló, 13 500 fős magyar könnyűhadosztályok a három gyalogezredből álló német és szovjet seregtestekhez mérten a fegyverek számában és minőségében mutatkoztak gyengébbeknek. A keleti hadszíntérré, 1942 áprilisa és júliusa között kerültek ki. A Kurszkgig felvonuló magyar kötelékek kisebb része harcok árán, nagyobb része hosszú,

5 Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban Bp. 1992. Európa K. 61. oldal, A továbbiakban: Gosztonyi: A magyar... Liptai: Magyarország... 332. oldal

6 Szabó: Don... 16. oldal, Ungváry: A magyar honvédség... 157. oldal

7 Liptai: Magyarország... 332. oldal, Dombrády Lóránd–Tóth Sándor: A magyar királyi honvédség története (1919–1945) Bp. 1987. Zrínyi K. 227. oldal, Gosztonyi Péter bev. és a jegyz. írta: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Bp. 1990. Zrínyi K. 57. oldal

8 Györkei Jenő: Táborkok meghurcolása 1945–1948. Bp. 2002. Accordia K. 42. oldal A továbbiakban: Györkei: Táborkok...

9 Gosztonyi: A magyar... 67. oldal, Szabó: Don... 32–33. oldal

10 Ravasz: Magyarország és... 106. oldal

1000–1200 km-es gyalogmenetben jutott ki 1942 júliusában és augusztusában a Donhoz. Jány vezérezredes hadserege feladataira vonatkozó 1. általános tájékoztatást május 16-án közvetlenül Hitlertől kapta a főhadiszálláson történő jelentkezésekor. A 2. hadsereg hadműveleti területre elsőként kiérkező III. hadteste a német Weichs-seregcsoport kötelékében 1942. június 28-tól részt vett a támadó hadműveletekben. A német hadvezetés 1942 nyarára tervezett Operation Blau keretében a Kurszk körzetében elhelyezkedő Weichs-seregcsoport alakulatainak és a tőlük délre csoportosuló német 6. hadseregnek az első ütemben a Donhoz való előretörést, a második ütemben pedig a Don és Oszkol folyók közé zárt szovjet csapatokat kellett megsemmisíteni. A német VII. hadtesttel megerősített magyar alakulatok feladata ezen belül az volt, hogy Kurszk előtti védőállasukból kiindulva Tyim város előtt törjék át az ellenség védelmi vonalát és Starij Oszkol irányába jussanak ki a Donhoz. A hadműveletek alatt a német és magyar csapatok 300 km szélességben törték át a Brjanszki és Délnyugati Front arcvonalát, s 150–170 km mélyen előretörve elérték a Don és Voronyezs körzetét. A magyar seregetestek közül különösen a 9. könnyűhadosztály volt az, amelyik 4 napos súlyos harcokat folytatott Tyim város elfoglalásáért. Július 9-én a német hadvezetés a Dél Hadseregcsoportot a hadműveletek nagyarányú kiterjedése miatt Heeresgruppe A-ra és B-re osztotta. A 2. magyar hadsereg a német 2. és 6. tábori, illetve 4. páncélos, az olasz 8. valamint a 3. és 4. román hadseregekkel együtt a Bock, majd Weichs vezérezredesek által irányított Heeresgruppe B alárendeltségébe került. A magyar hadsereg bal szomszédja a 2. német, a jobb pedig az 1942. július 29-től felvonuló 8. olasz hadsereg lett. A 2. hadsereg kb. 200 km-es védelmi vonalat foglalt el.¹¹

A magyar erők védelmét gyengítette az a 3 hídfő, amelyet Uriv – Sztorozsevoje, Korotojak és Scsucyje térségében tartottak kezükben a Voronyezsi Front egységei.¹²

A 2. magyar hadsereg több seregteste 2 német hadosztály támogatásával július 18. és szeptember 16. között több alkalommal próbálta felszámolni az oroszok hídfőit. Végül a korotojaki hídfőt és Sztorozsevojét sikerült visszafoglalni. A Don menti hídfőcsaták alatt az 1. vadászpilóta-osztályban frontszolgálatot vállalt Horthy István kormányzó helyettes, tartalékos főhadnagy augusztus 20-án Ilovszkoje térségében Héja típusú vadászgépével lezuhant és hősi halált halt.¹³

1942. szeptember második felében Jány vezérezredes 2. magyar hadserege tartós védelemre és a télre rendezkedett be. Sok volt a gond. Hiányzott az anyag az állások megfelelő téli kiépítéséhez. Probléma volt a szállítással, bajok voltak az étellemezzel, a hadsereg tüzérsgel és páncéltörő fegyverekkel való ellátottságával, valamint a hadsereg mélységi védelmének a megszervezésével.¹⁴

11 Szabó Péter: A 2. hadsereg katasztrófája a Donnál = Ungváry Krisztián (Szerk.): A második világháború Bp. 2005. Osiris K. 827–829. oldal A továbbiakban: Szabó Péter: A 2. hadsereg...

12 Liptai: Magyarország... 340. oldal

13 Szabó Péter: A 2. hadsereg... 830. oldal

14 Gosztonyi: A magyar... 83–84. oldal

Találkoztam olyan forrásokkal is, amelyek azt állítják, hogy 1942 szeptemberében az oroszok helyzete sem volt könnyű. Az élelmiszerük fogytán volt, fegyverzetük pótlása akadozott és tömeges átszökések is előfordultak. Ugyanakkor szeptember folyamán megérkezett az amerikai segítség és ezt a döntő körülményt a német hadvezetőség nem vette figyelembe.¹⁵

Felmerülhet a kérdés, hogy a magyar katonai vezetés (Jány, Szombathelyi, Nagy, Hennyey) látta-e, a 2. magyar hadsereg problémáit és tett-e ezek megszüntetéséért valamit? Dokumentumok támasztják alá, hogy vitéz Kovács Gyula ezredes majd vezérőrnagy a hadsereg vezérkari főnöke és Jány is ismerte a hadsereg helyzetét és jelentették ezt a vezérkar főnökének, valamint Jány „harcban állt” a B hadseregcsoport parancsokságával, hogy legalább a védelmi sávot szűkítsék le. Csak érdekességként említem meg, hogy az egyik jelentésében, amit a vezérkar főnökének írt, Jány közli azt, hogy „Sztálin-organát” hozatott haza lőszerrel együtt és nem lehet nehéz azt itthon legyártani.¹⁶

1942. szeptember 5–12. között Szombathelyi Ferenc vezérezredes meglátogatta a fronton lévő magyar csapatokat. Az Alekszejeván tartott megbeszéléseken a hadsereg vezetői tájékoztatták a vezérkar főnökét az összes problémáról. A megbeszéléseken feltárt összes anyagi hiányt és sürgős kérést írásba foglalták és Szombathelyi megígérte, hogy elintézi azt. A magyar katonai küldöttség szeptember 14-én és 15-én két napot töltött Vinnyicán, a német főhadiszálláson. A tárgyalásokon a német fél határozott ígéretet tett, hogy a hadianyagokból, amelyekből készleteik vannak, még a tél beállta előtt ezeket az anyagokat a 2. hadsereghez kiszállítják. 1942. október 17–19. között Nagy Vilmos vezérezredes, honvédelmi miniszter látogatott ki a hadszíntérre.¹⁷

Alekszejeván a fogadás, a szemle, majd az ebéd után meghallgatták a hadsereg vezérkari főnökének, vitéz Kovács Gyula vezérőrnagynak a tájékoztatását. Ezután Jány Gusztáv kihallgatást kért a honvédelmi minisztertől. Közölte vele, hogy mindenben egyetért a vezérkari főnökével és véleménye szerint ez a hadsereg a rábízott feladatot nem fogja tudni teljesíteni és a hadseregnek a magatartásáért felelősséget nem tud vállalni. Ezen kívül kérte azt is, hogy a hadsereg vezetése alól mentsék fel.¹⁸

Nagy Vilmos a fronton tett látogatás előtt tárgyalt Hitlerrel vinnyicai főhadiszállásán. A vezérezredesnek a tárgyalásról megjelent könyvében az szerepel, hogy Hitler elismerte a magyar csapatok harci teljesítményeit, valamint Hitler szerint a magyar csapatok is megkapták a 75 mm-es páncéltörő ágyúkat.¹⁹

15 Dálnoki Veress Lajos: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945) München 1972. I–III. kötet Kiadó: Dálnoki Veress Lajos I. kötet 355–356. oldal A továbbiakban: Dálnoki: Magyarország... I. köt. Bondor Vilmos: A világegés hadszínterein Bp. 1994. Zrínyi K. 116–117. oldal A továbbiakban: Bondor: A világegés...

16 Szabó: Don... 362–372. oldal

17 Szabó: Don... 166–167. oldal

18 Györkei: Tábornokok... 38. oldal

19 Nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő 1938–1945. Bp. 1986. Gondolat K. 114–115. oldal A továbbiakban: Nagy: Végzetes...

Honvédelmi miniszter látta és felmérte a 2. hadsereg helyzetét, próbált is segíteni, de tapasztalnia kellett, hogy a hátszágban nem látják olyan veszélyesnek a kint lévők helyzetét.²⁰

1942. november 26. és december 19. között Hennyey Gusztáv altábornagy, gyalogsági felügyelő a keleti hadszíntéren tartózkodott. Jelentésében azt írta, hogy a 2. hadsereg-parancsnokságnak a német hadseregcsoport-parancsnokságnál történt többszöri és erélyes sürgetése ellenére sem javult a helyzet. Szükségesnek tartja, hogy az államhatalom teljes súlyával lépjen közbe, mert egyébként a hadseregünk végzetes helyzetbe kerülhet.²¹

Hitler 1942. december 24-én táviratot küldött Horthynak. Ebben az szerepelt, hogy a magyar államfő a végsőkig tartó harcra adjon parancsot a Keleti Fronton harcoló hadseregének.²²

Ezzel majdnem egy időben, december 25-én Jány és vezérkari főnöke levelében arra kérte a vezérkar főnökét és a kormányzót, hogy Hitlerhez forduljanak a 2. hadsereg helyzetének javítását illetően. Ugyanakkor december 27-én a 2. hadsereg megkapta a vezérkar főnökének parancsát, amelynek értelmében ellenséges támadás esetén az állásokat és támpontokat feltétlenül tartani kell.²³

Horthy kormányzó Hitlerhez küldött táviratában közölte, hogy a csapatoknak a végsőig való kitartást megparancsolta. Ugyanakkor közölte azt is, hogy a hosszú ideig tartó ellenállásnak fontos tényezője a csapatok ellátásának biztosítása, s ez idáig nem történt meg. Arra kérte Hitlert, hogy sürgősen segítsen ezen. Kérte továbbá a hadsereg arcvonalának német csapatokkal történő megerősítését, valamint azt, hogy egyes magyar hadosztályokat német hadosztályokkal cseréljenek fel.²⁴

Véleményem szerint, amit egy kis ország katonai és politikai vezetése megtehetett egy nagyhatalom vezetőivel szemben, azt a magyar katonai és politikai vezetés megtette.

A németek nem szerették Jányt, mivel „akadékoskodott”, nehézfegyvereket, arcvonal rövidítést kért, ill. követelt.²⁵

Közben 34–35–36 ezer katona került ki a Donhoz a személyi állomány fokozatos felváltására. A felváltó alakulatok szinte teljesen fegyvertelenül érkeztek ki. Az volt a terv, hogy a fegyvert is és a téli különleges ruházatot is a hazainduló legénységtől kapják meg.²⁶

Az 1942 novemberében, Sztálingrádnál megindult támadás, majd 1942. december 17-én a 8. olasz hadsereg ellen megindult támadás miatt is, 1943. január 2-től Cramer

20 Szabó: Don... 168. oldal

21 Szabó: Don... 193. oldal

22 Györkei: Tábornokok... 40. oldal

23 Szabó: Don... 193. oldal

24 Gosztonyi: A magyar... 86. oldal

25 Nagy: Végzetes... 141–142. oldal, Földi Pál: A magyar királyi honvédség a második világháborúban I. köt. Anno K. 219. oldal A továbbiakban: Földi: A magyar... Gosztonyi: A magyar... 88. oldal

26 Ungváry: A magyar honvédség... 180. oldal; Ravasz: Magyarország és... 108. oldal

vezérőrnagy hadtestét Jány alá rendelték. Ez a hadtest a német 26. és 168. gyaloghadosztály $\frac{3}{4}$ része, a német 700. páncélos kötelékből és a 190. rohamlövegosztályból, valamint a magyar 1. páncélos hadosztályból állt.²⁷

Ugyanezen a napon a scsucsjei hídfőben reggel egy orosz ezred támadott, amit a 12. hadosztály egységei közelharcban visszavertek, majd délután ismét kudarcot vallott az oroszok támadása.²⁸

Az egyik, – véleményem szerint rendkívül fontos – forrás azt állítja, hogy január 3-án Jány megérkezett az urivi arcvonalszakaszra. Az egyik főhadnagy jelentette neki, hogy az oroszok nagyméretű támadást készítenek elő, és a támadással tíz napon belül számolnak.²⁹

Úgy gondolom, hogy ehhez nem kell kommentár.

Egyébként Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a munkájában két helyen is azt állítja, hogy a felderítés már korábban megállapította, hogy nagyarányú orosz támadás készül.³⁰

1943. január 4-én a felderítés azt jelentette Jánynak, hogy az urivi hídfőben négy orosz hadosztály tartózkodik, ami a későbbiekben igaznak is bizonyult.³¹

1943. január 11-én Lajtos Árpád vezérkari százados felderítő repülésre indult és megállapította, hogy a támadás az urivi hídfőből várható, és az ideje küszöbön áll. Azt szintén tőle tudjuk, hogy 11-én este felhívta a 7. hadosztály parancsnokát és közölte vele, hogy másnap támadás várható.³²

Ezt támasztja alá Bondor Vilmos hadnagy munkája is, amelyikben közli, hogy Vécsey alezredes január 11-én este berendelte az ezredparancsnokságra, és közölte vele, hogy a felderítés szerint az oroszok megkezdik a támadást.³³

Arról, hogy mi történt a front túlsó oldalán, két orosz tábornok visszaemlékezéséből kapunk tájékoztatást. A szovjet főhadiszállás 1942. december 21-én hozta meg döntését a Voronyezsi Front osztrogozsszk-rossosi támadó hadműveletéről. Ennek értelmében kezdte el kidolgozni a támadás tervét Golikov altábornagy, a Voronyezsi Front parancsnokságával, Vaszilevszkij vezérezredessel, a vezérkar főnökével, valamint Zsukov hadseregtábornok közreműködésével. A cél az oroszok számára ellenséges csapatok Osztrogozsszk és Rosszos körzetében történő bekerítése és szétzúzása volt.³⁴

1943. január 12-én 9 óra 45 perckor megremegett az ég és a föld a Don-partján. Irózatos tüzérségi „Sztálin-orgona” és aknavető pergőtűz zúdult a magyar állásokra.

27 Szabó Péter: A 2. hadsereg... 831. oldal

28 Ungváry: A magyar honvédség... 187. oldal; Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadseregére 1942–1943. Bp. 1989. Zrínyi K. 84. oldal. A továbbiakban: Lajtos: Emlékezés...

29 Dálnoki: Magyarország... I. köt. 368. oldal

30 Nagy: Végzetes... 147. oldal és 151. oldal

31 Dálnoki: Magyarország... I. köt. 369. oldal; Lajtos: Emlékezés... 117. oldal

32 Lajtos: Emlékezés... 98. 101. és 112. oldal

33 Bondor: A világégés... 80. oldal

34 A. M. Vaszilevszkij: A vezérkar élén Bp. 1975. Zrínyi-Kossuth K. 270. és 272. oldal K. Sz. Moszkalenko: A délnyugati irányban I. köt. Bp. 1982. Zrínyi K. 315–316. oldal A továbbiakban: K. Sz. Moszkalenko: A délnyugati...

A 45 perces tüzérségi előkészítés után megindult a gyalogság és a harckocsik támadása. A támadás két irányban indult meg. Az egyik Uriv ellen irányult és itt a 7. könnyűhadosztály 4. ezredét támadták. A másik Sztorozsevoje birtokba vételét célozta és a 20. könnyűhadosztály 14. ezredét érte.³⁵

Közben Nagy Vilmos honvédelmi miniszter Göring 50. születésnapja alkalmából Berlinbe utazott. Itt a tárgyalások alatt kapta az első híreket arról, hogy az orosz támadás megindult. Keitel vezértábornagy megígérte, hogy a tartalékokat és a felszerelést gyorsan a frontra juttatja.³⁶

Urivnál élőerőben 3.5:1-hez, tüzérségben 10:1-hez az arány az orosz csapatok javára. A páncélos főlény abszolút, mert a magyar védelem első lépcsőjében nem voltak harckocsik.³⁷

A 7. hadosztály másik ezredét, a 35. gyalogezredet is támadás érte. Az orosz támadást visszaverték, sőt este még sikeres ellenlökést is indítottak.³⁸

Azt még a 40. orosz hadsereg parancsnoka, K. SZ. Moszkalenko vezérőrnagy is elismeri, hogy 12-én nem áttörtek, hanem 6 km szélességben és 3 km mélységben beékelődtek.³⁹

Stomm Marcell altábornagy a III. hadtest parancsnoka Emlékiratában kb. ugyanazt írja.⁴⁰

Az egyik – egyébként összességében kiváló – munka szerint az oroszok két hadosztállyal és csak kis, ill. kevés harckocsival hajtották végre akciójukat.⁴¹

Ezzel kapcsolatban két megjegyzésem lenne. Az egyik az, hogy azt is közölni kellene, hogy ez a két hadosztály hány magyar zászlóaljra zúdult. A másik megjegyzés a harckocsikra vonatkozik.

Moszkalenko vezérőrnagy visszaemlékezésében két páncélos dandárt említ, amelyek részt vettek a január 12-i támadásban.⁴²

Ezen kívül az 1980-as években vetített „Pergőtűz” című filmsorozatban az első vonalban lévő katonák kivétel nélkül nagyszámú orosz harckocsiról beszéltek.⁴³

Január 13-án a német 700. páncélos csoport, illetve a boldirevkai ellentámadás kudarcra után válságosra fordult a magyar csapatok helyzete.⁴⁴

35 Dálnoki: Magyarország... I. köt. 374. oldal; Gallyas Ferenc sajtó alá rend.: gróf Stomm Marcell altábornagy: Emlékiratok Bp. 1990. Magyar Hírlapkönyvek 115. oldal A továbbiakban: Stomm: Emlékiratok; Földi: A magyar... 224. oldal

36 Nagy: Végzetes... 138. és 141. oldal

37 Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943. I. köt. Püspökladány. 88. oldal. A továbbiakban: Szabó – Számvéber: A keleti..., Liptai: Magyarország... 351. oldal

38 Földi: A magyar... 225. oldal; Ungváry: A magyar honvédség... 190. oldal

39 K. Sz. Moszkalenko: A délnyugati... 330. oldal

40 Stomm: Emlékiratok 115. oldal

41 Szabó – Számvéber: A keleti... 90. oldal

42 K. Sz. Moszkalenko: A délnyugati... 329. oldal

43 „Pergőtűz” című dokumentumfilm, 1982. III. rész + „Támadás” című rész

44 Szabó Péter: A 2. hadsereg... 832. oldal

Január 13-án az oroszok négy lövészhadosztállal és három harcokosi dandárral támadtak, és 10 km szélességben áttörték a IV. hadtest arcvonalát.⁴⁵

A 7. hadosztály csapatait többször bekerítették, de kitörtek és vonultak vissza nyugati irányba. Január 13-án délután a Jányiék által kért Cramer-hadtestből a német 168. hadosztályt rendelkezésre bocsátották. Az Uriv térégében végrehajtott szovjet támadás következtében a 2. hadsereg arcvonala 1943. január 14-én kettészakadt. Az Urivtól északra védekező III. hadtesttel egyre nehezebb lett a kapcsolattartás.⁴⁶

Ezért január 15-től Weichs a hadtestet a 2. német hadseregnek rendelte alá.⁴⁷

Január 14-én Scsucsjénél 3 km-es szakaszon kb. száz harcokosi támogatásával a 18. lövészhadtest három hadosztálya rohanta meg a 12. hadosztály négy küzdő zászlóaljának állásait.⁴⁸

Ezen a szakaszon az oroszok élőerőben 3:1-hez, tüzérségben pedig 7:1-hez voltak fölényben. A harcokosi fölény teljes volt.⁴⁹

A dermesztő hidegben katonáink kézigránátokkal és szuronnal védekeztek, mert a fegyvereink felmondták a szolgálatot. A tíz órás harcban állományának mintegy 70%-át és egész tüzérségét elvesztette a 12. hadosztály.⁵⁰

Vannak olyan kiváló munkák, amelyek a németek önzésének tudják be, hogy az ún. Cramer hadtest bevetését, amelyet Jány is és Kovács is állandóan kért, Weichs Hitler parancsára hivatkozva nem engedélyezte.⁵¹

Ugyanakkor azonban, ha objektívek akarunk lenni, akkor azt is meg kell említeni, hogy a „B hadseregcsoport” 700 km-es szakaszán ez volt az egyetlen tartalék.⁵²

A Cramer-hadtestnek a január 16-ra tervezett ellenlökése a scsucsjei áttörés elretezelésére rendkívül kis erőket leszámítva, gyakorlatilag elmaradt.⁵³

A IV. hadtest 13. és 10. hadosztályai Osztrogozsszka vonultak vissza és a 168. német hadosztállal együtt január 16-tól január 20-ig tartották a várost. Ekkor kitörtek a gyűrőből.⁵⁴

Lajtos Árpád visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Jány 16-án kérte a VII. hadtest visszavonulásának engedélyezését. A válasz az volt, hogy ebben a Führer dönt. Ekkor ultimátumot küldött a „B hadseregcsoport” vezérkari főnökéhez. Ha 20:00-ig más döntés nem érkezik, akkor elrendeli a VII. hadtest visszavonulását. 19:55-kor csengett a telefon, Jány vette fel és közölte vele, hogy ki kell tartani a Donon az utolsó emberig. Lajtos Árpád javasolta Jánynak, hogy hívja fel Szombathelyit, ill. Horthyt. A kormányzó

45 K. Sz. Moszkalenko: A délnyugati... 331. és 334. oldal

46 Szabó Péter: A 2. hadsereg... 833. oldal

47 Gosztonyi: A magyar... 95. oldal

48 Szabó: Don... 215. oldal

49 Szabó – Számvéber: A keleti... 88. oldal

50 Földi: A magyar... 230–231. oldal

51 Bártfai Szabó László: Az utolsó emberig Bp. 1988. 103–104. oldal; Dálnoki: Magyarország... I. köt. 385. oldal; Földi: A magyar... 232. oldal

52 Szabó Péter: A 2. hadsereg... 831. oldal

53 Dálnoki: Magyarország... I. köt. 386. oldal; Lajtos: Emlékezés... 152. és 156. oldal

54 Szabó Péter: A 2. hadsereg... 833–835. oldal

közölte, hogy a parancsot teljesíteni kell. Végül 17-én hajnalban Jány mégis kiadta a parancsot a VII. hadtest visszavonulására.⁵⁵

A 2. hadsereg történetével foglalkozó történészek egy része elhiszi azt, hogy von Witzleben német vezérőrnagy javasolta Jánynak, hogy cselekedjék önállóan, mert a magyar hadsereg sorsáról van szó. Ez a probléma kicsit összetettebb. Witzleben csak a Korotojajknál védekező 13. könnyűhadosztály visszavonulását az 1. páncélos hadosztály támadását és saját érdekből is a hadsereg parancsokság hátratelepítését javasolta Jánynak.⁵⁶

A szovjet csapatoknak nem sikerült a visszavonuló magyar csapatokat Alekszejevka térségében teljes mértékben két oldalról bekeríteni. A magyar 1. páncélos hadosztály önfeláldozó harcai és Alekszejevka és Ilinka január 18–21. közötti megtartása lehetővé tette, hogy a visszavonuló csapatok nyugat felé áthaladhassanak.⁵⁷

Fontosnak tartom megemlíteni a magyar repülők ilovszkojei kitartását január 18–20. között, majd ezek után kitortek a gyűrűből.⁵⁸

Január 24-e nevezetes dátum a 2. hadsereg történetében. A 2. hadsereg zöme kivált az arcvonalból és ekkor adta ki Jány hírhejt hadparancsát. Később azonban több parancsban felülvizsgálta álláspontját.⁵⁹

A január 15-én német alárendeltségbe került III. hadtestre még súlyos harcok vártak. A 17/III. zászlóalj, amelyik a 9. hadosztály egysége volt, még január 27-én hajnalban is a doni állásban tartózkodott és csak parancsra vonult vissza. 1943. február 1-jén gróf Stomm Marcell altábornagy feloszlatta hadtestét, mert Siebert altábornagytól olyan parancsot kapott, amit nem lehetett teljesíteni.⁶⁰

Olyan munkákkal is találkoztam, amelyek elítélik Stomm Marcell altábornagyot.⁶¹

A magam részéről én úgy gondolom, hogy Stomm altábornagy nem a jó és a rossz között választhatott, hanem a rossz és a rosszabb között.

Egyébként a magyar csapatok a Sztarij Oszkol felé áttörő németek nyomában jutottak ki a gyűrűből. A 2. magyar hadsereg közel egyéves keleti hadszíntéren folytatott harcai során 125 000 főre tehető az elesett, megsebesült, fogságba esett honvédek és munkaszolgálatosok száma. Fontosnak tartom megemlíteni azt is, hogy szovjet források alapján a Voronyezsi Front seregtestseinél kb. 100 000 főre tehető a halottak és a sebesültek száma.⁶²

Ugyanakkor Stark Tamás történész 2003. január 12-én a támadás 60. évfordulóján a Duna Televízió műsorában 155 000 főre tette az orosz csapatok veszteségét.⁶³

55 Lajtos: Emlékezés... 154–156. oldal és 159. oldal

56 Szabó: Don... 230. oldal

57 Szabó Péter: A 2. hadsereg... 834. oldal

58 Gosztonyi: A magyar... 100. oldal

59 Halmágyi Pál (Szerk.): A Dontól a Marosig 1943–1944. Makó 2005. Kiadó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, Felelős Kiadó: Dr. Buzás Péter polgármester 14. oldal A továbbiakban: Halmágyi: A Dontól...

60 Szabó – Számvéber: A keleti... 92. oldal; Gosztonyi: A magyar... 101. oldal

61 Halmágyi: A Dontól... 21. oldal; Liptai: Magyarország... 362. oldal

62 Halmágyi: A Dontól... 14–15. oldal

63 2003. január 12. Duna Televízió

Csak érdekességként említem meg, hogy az egyik orosz tábornok saját csapatainak a veszteségét 4527 főben adja meg.⁶⁴

Egyébként a 40. orosz hadsereg támadási sávjában bevetett három harcokcsi dandár 132 harcokcsijából 83 semmisült meg a támadás első három napja alatt.⁶⁵

Én úgy gondolom, hogy ez a tény önmagáért beszél.

Ezekből a veszteségi adatokból egyértelműen kiderül, hogy nem igaz az a 40–50 éven át hangoztatott állítás, hogy ez a hadsereg gyáván megszaladt. Ha így lett volna, akkor hogy lehet az, hogy az orosz csapatok veszteségei nagyságrendben ugyanakkorák voltak, mint a magyar csapatok veszteségei?

Ugyanakkor sajnos azt is meg kell említeni, hogy az egyébként kiváló katonai eredményekkel (eredményekkel) rendelkező német hadsereg bizonyos alakulatai a 2. magyar hadsereg visszavonulásakor olyan magatartást tanúsítottak, ami méltatlan egy szövetséges hadsereg katonáihoz.⁶⁶

A 2. magyar hadsereg hazaszállítására 1943 áprilisában-májusában került sor. Jány vezérezredest a Vaskereszt lovagkeresztjével tüntették ki.⁶⁷

Jánynak Horthy egyenes utasítására 1943. március 12-én, majd április 4-én két hadseregparanccsal jóvá kellett tennie a 2. magyar hadsereg becsületét sértő január 24-i hadseregparancsát.⁶⁸

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a hiányos fegyverzettel, felszereléssel és téli ruházattal rendelkező magyar csapatok erőn felüli helytállást tanúsítottak a harcok alatt. Megakadályozták, hogy az orosz hadsereg katlanba zárva megsemmisítse őket.⁶⁹

1943. április 16–17-én Horthy a Salzburg melletti klessheimi kastélyban találkozott Hitlerrel, ill. Ribbentrop külügyminiszterrel.⁷⁰

A tárgyalásokon – sok más kérdés mellett – szóba került a szövetséges hadseregek katonai teljesítménye is. Hitler elismerte Jány személyes bátorságát, valamint, hogy a tisztek részben vitézül verekedtek, de a magyar katonákról rossz volt a véleménye. A tárgyalás során a kormányzó megvédte a magyar hadsereg becsületét, elmondta, hogy milyen veszteségei voltak a honvédségnek és, hogy a németek visszavonulását 2. magyar seregettest biztosította.⁷¹

Legvégül szeretném szó szerint idézni Dálnoki Veress Lajos vezérezredest szavait, amit ezekről a katonákról mondott, ill. írt. „Hódolattal álljunk meg hősi halottaink, sebesültjeink ezrei előtt, dicsőség nevüknek, hála és elismerés illesse őket.”⁷²

64 K. Sz. Moszkalenko: A délnyugati... 337. oldal

65 Gosztonyi: A magyar... 97. oldal

66 Dálnoki: Magyarország... I. köt. 407. oldal

67 Liptai: Magyarország... 363. oldal

68 Gosztonyi: A magyar... 105. oldal

69 Szabó Péter: A 2. hadsereg... 835. oldal

70 Gosztonyi: A magyar... 110. oldal

71 Ránki György a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Bp. 1983. Magvető K. II. köt. 72–73. oldal és 88–89. oldal

72 Dálnoki: Magyarország... I. köt. 425. oldal

Tordai Rita

A középkori Magyarország jáász társadalmáról¹

A magyarországi jáások középkori története számos vita tárgyát képezte és képezi, hiszen még a betelepülésük ideje és módja sem tisztázott megnyugtatóan a korszak szűkös forrásadottságából fakadóan. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne lehetne legalább nagy vonalakban összefoglalni a már letelepedett jáások társadalmáról felhalmozott tudásanyagot, hiszen a korábbi kutatások számos kérdést tisztáztak már, és ami talán ennél is fontosabb, újabb kérdéseket vetettek fel, ily módon jelölve ki a tudományos megközelítés újabb útjait. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy tömören összefoglaljam a középkori Magyarország jáász társadalmára vonatkozó ismeretanyagot.

A kapitányok: birtok és hivatal

A jáász társadalom vezető rétegére használjuk a kapitány megjelölést. Az idők folyamán az e terminus mögött meghúzódó tartalom többször is jelentősen változott. A kapitányok (*capitaneus*) kezdetben – a jáások Magyarországra településének idején – vélhetően főleg bírói feladatot láttak el, s megszervezték az uralmuk alatt álló terület katonaságát. A forrásokban nem találunk közvetlen bizonyítékot erre nézve, de más népekkel összevetve analóg módon ezeket a funkciókat feltételezhetjük és tekinthetjük a feladatkörhöz tartozóknak. Ők voltak tehát azok, akiket a *nemzetségi kapitány* névvel illehetünk; nem választották őket, hanem megnevezték a királyhoz hű személyt. A 14. századtól – a szállások kialakulásával egyidejűleg – megjelent a szálláskapitány elnevezés is. Az ő tisztségük kapcsán már egész más jelenségekkel találkozhatunk: ekkor az általuk birtokot terület válik hangsúlyossá. Botka János a 15. század végét tekintve 50 kapitánnyal számol a Jáászágban, és országos nemesnek tekinti őket. Az I. Mátyás király által 1479. március 6-án kiadott oklevél Berényszék (a későbbi Jáászberény) minden kapitányát és örökösét hű szolgálataiért minden rendes vagy rendkívüli adótól örökre mentesnek nyilvánította, vagyis nem kellett az 500 forintot kitevő cenzust fizetniük. Botka ezen dokumentum alapján sorolta a jáász kapitányokat a nemesek közé.² Valóban „nemesítésnek” azonban akkor lehetne tekinteni az említett okiratot, ha az egyértelműen közölné a nemesi sorba kerülés tényét, ám ez hiányzik belőle.

A jáások 1323. évi kiváltságlevelében Károly Róbert eleget tett 18 jáász azon kérésének, hogy királyi szolgálatba tartozzanak, illetve szerepelt benne a szabad bíróválasztás joga. A folyamodók személyében a jáások egész nemzetsége képviselve volt (*cum tota*

1 Itt szeretném megköszönni egyetemi témavezetőm, Tóth Péter éveken át nyújtott segítségét.

2 Botka János, 1996. 88.

generatione). A nemzetség a rokon nagycsaládok közösségét jelentette. A családok között nem feltétlenül érvényesült a valódi rokonság, ez fiktív is lehetett, ami azt jelenti, hogy nem állapítható meg a tényleges leszármazás a közös őshöz, de a nemzetség tagjaként elfogadja azok eszméit.

Mivel a kapitány személyéhez a bíraskodás volt leginkább kötve, vagyis a kapitány egyben bírót is jelentett (*Capitaneus seu iudex*), a Károly Róbert által adott privilégium szerint megnevezhették azt a személyt, aki képviselte a jászokat a király előtt (*Capitanei et universi philistei*). A király vagy a nádor az ő bevonásukkal rendelkezhetett felettük. A nádor egyben a jászok főkapitánya is volt.³ Viszont erre csupán néhány példát hozhatunk fel az oklevelek ismeretében. Például külön jász bíróként említik Szécsényi Frank főbírót, aki egyben királyi főkincstartóként – mint a jövedelmek kezelője – szerepel az 1390-es években. Hozzá köthető Négyszállás és Apáti 1393-ban lezajlott határjárása, ahol nem a szálláskapitány, hanem ő – mint főbíró – ítélezett.⁴ Itt két szállás közti vitás ügyről van szó, tehát nem a szálláskapitány feladata volt igazságot tenni. A helyi dolgokat a szálláskapitányok intézték, a feljebbviteli fórum pedig a főkincstartó személye volt. Főbírói címet sáfárok is viselték, ez a pozíció is a királyi kincstárhoz tartozott. A sáfár feladata a gazdasági ügyek irányítása. 1411-ből van adatunk arra vonatkozóan, hogy fősfár tölti be a jászok bírāja címet De Nassis János személyében. Arra is találunk példát, hogy nagyobb területen érvényesül egy személy hatásköre. A 15. század '20-as éveiben a szolnoki ispán viselte egy személyben a jászok és a kunok bírāja címet. Ő volt Kátai Mihály, aki a jászok, kunok, és a tatárok bírójaként is szerepelt.⁵ Zsigmond király 1427-ben kiadott insurrekcióra felszólító levelét neki címezte. Ekkor a csehek elleni hadjárat miatt kellett fegyverbe vonulniuk a kunokkal együtt a jászoknak is. A következő évben Karánsebesen kelt oklevelében pedig a jászok tegzes vitézeinek parancsolta meg, hogy jelenjenek meg ott, ahová rendelték őket. 33 telek után volt kötelező egy tegzest kiállítani.⁶ Ezt követően külön jász és külön kun bírók fordulnak elő.⁷

A 14. századból – tehát amikor a kapitány legfőbb feladata a bíraskodás volt – három adatunk van a jászok első embereit illetően. 1330 körül a jászok kapitánya – a már a betelepítésnél is szóba került – Sándor (*Sandrinus*) volt. Ő az első, ismert, oklevélben szereplő kapitány (*Sandrinus capitaneus Jazinorum*). Az ő egyik szerviense, Székely Pál panaszt tett Külső-Szolnok vármegye ispánjánál egy István nevű kunra, aki tőle holmiakat elvett. Tamás, aki erdélyi vajda volt, arra utasította a vármegyei ispánt, hogy a kun elégtételt adjon, de anyagi sérelem ne érje. Tamás vajda vélhetően azért volt elnéző a kunnal, azért védte annak érdekeit, mert maga volt a kun sereg vezére és Szolnok megye főispánja.⁸ Jász Sándort (*Sandur Jazonem*) 1335-ben is említik egy oklevélben, ekkor fegyveres kíséretével tartózkodott Visegrádon. A dokumentum peres irat, Sándort két

3 Szabó László, 1979. 194.

4 Gyárfás István, 1883. 520.

5 Gyárfás István, 1883. 520.

6 Botka János, 1996. 76–77.

7 Kristó Gyula, 2003. 242.

8 Györffy György, 1990. 313.

Szabolcs megyei ellenfele idézte meg. Györffy György valószínűnek tartja, hogy a jászok testőrként szolgáltak Pilis megyében.⁹ A 14. századi utolsó adat, mely kapitányra vonatkozik, 1370-ből való. Név szerint ismerjük az ekkor hivatalban lévő – egyébként jász nemzetiségű – bírójukat, Izsópos Istvánt, (*judex Jazonum*), akit 1370-ben a nádor nevezett ki, és aki zálogot is szedhetett.¹⁰

Hogy a jászok, és éppen úgy a kunok is a nádor alá tartoztak, még egy adat mutatja: 1390-ben egy jászok közötti birtokfelosztási pert a nádor mint a kunok bírója rendelte el és az ő embere hajtotta végre a határok megállapítását is.¹¹ 1393-ban azonban a főkincstartónak a jászok közé kinevezett officialisa – a már említett Szécsényi Frank – járt el egy Négyszállás és Apáti közötti határperben,¹² 1396-ban pedig az országbíró rendelt el határjárást Árokszállás és Vámosgyörk között.¹³ Ebből nehéz másra következtetni, mint a főhatóságot illető bizonytalanságra, esetleg változásra.

A 15. század kapitányai már vezetőkként jelennek meg.¹⁴ Zsigmond király 1407. március 13-án, Budán kelt oklevele megerősíti a jászok azon kiváltságát, miszerint csak is az általuk választott kapitányok előtt hívhatók perbe.¹⁵ Ugyancsak fontos Zsigmond király 1421 októberében kiadott oklevele, amellyel Kompolt négyszállási kapitány beiktatását rendeli el Kürt possessio birtokába, és kifejezetten úgy rendelkezik, hogy az ellentmondók közül a birtokos nemeseket a nádor, a jászokat pedig a kamaraispán (ebben az esetben Ozorai Pipó) elé kell idézni.¹⁶ A jászok bírója tehát ekkor bizonyosan nem a nádor volt.

A jászok kapitányai a fennhatóságuk alá tartozókat egyfelől „befelé” képviselték, hiszen ismerték a szokásokat, eljárak „ügyes-bajos” dolgaik között. Azonban a jászok szintűgy „kifele” is képviselést nyertek a kapitány által, mivel a területet illető ügyeket a király elsőként velük osztotta meg, vagyis nekik volt címezve a királyi leirat. Ők kérvényezték a kiváltság megerősítését a királynál, határjárásoknál vettek részt. „Közhitelű” személyeknek tartották számon őket, amit eskü alatt mondtak, azt elfogadták a jászok bírái.

A kutatás azt fogadta el az utóbbi időben,¹⁷ miszerint a vezető réteg, (az elit) és a közréteg úgy viszonyult egymáshoz, mint nemes és jobbágy. Ebből kiindulva hasonlítják a nemesekhez a jászok kapitányait, mivel a vezető réteghez tartoztak. A kutatók közül e „nemesi kiváltság központú”¹⁸ álláspontot képviseli a már említett Botka János, valamint korábból Gyárfás István. A IV. László által kiadott 1279. évi oklevelet hiteles-

9 Györffy György, 1990. 313.

10 Gyárfás István, 1883. 405.

11 Gyárfás István, 1883. 512.

12 Gyárfás István, 1883. 520.

13 Gyárfás István, 1883. 526.

14 Árokszállás középkori eljárásáról, így a kapitányokról is: vázlatosan: Katona Csaba, 2003. 49.w

15 Gyárfás István, 1883. 549–551.

16 Gyárfás István, 1883. 569.

17 A vitákra nézve: Langó Péter, 2001.

18 Kiss József, 1979. 45–47.

nek és bizonyító erejűnek vélték a nemesi megítélésrel kapcsolatban. „E nemesek és a kunok a szabadság egyenlő előjogainak örvendjenek”, illetve „a kunok [...] az ország nemeseivel azonos előjogokat élveznek.¹⁹ Véleményük szerint a jobbágyközpontú állásponttal szemben áll az 1323-ban kiadott kiváltságlevél is. „A kunok valamennyien igazi nemesek, királyi nemesek, akik soha nem voltak jobbágyok, miként a velük azonos előjogokkal és kötelezettségekkel felruházott jászok sem.” Akik mégis jobbágyként tekintenek a jász népre, 16. századi oklevelekre hivatkoznak: az 1514. évi Dózsa György-féle felkelés után röghöz kötött állapotba kerültek, cenzussal, robottal, ajándékkal tartoztak ezután a mindenkori uralkodónak.²⁰ A harmadik nézet szerint – amely Kiss János monográfiájában szerepel – nem voltak jobbágyok, ezzel szemben a kapitányok nem voltak nemesek, nem is törekedtek rá, hogy azzá váljanak.²¹ Mindössze három adatot ismerünk arra vonatkozóan, hogy jász kapitány nemesi címet szerez. 1407 októberében Zsigmond király Négyszállási István fiait, Kompoltot és Lászlót emeli az ország nemesei közé, mentesítve őket a nemtelenség bélyegétől és a köznépi állapot minden terhétől (ami ezáltal bizonyítja, hogy ilyen terhek a kapitányok esetében is léteztek).²² Kompolt egyszerre lett magyar birtokos nemes – mivel nemesítés után Szentkozmadéjén nevű birtokán hadifoglyokat telepített le és ettől kezdve velük jobbágyokként bánt – és maradt jász kapitány, mert megtartotta négyszállási kapitányságát is, ami után azonban, külön adómentességet kellett később kérnie.²³

A kiséri Mócza család tagjai 1422-ben nyertek ugyancsak Zsigmondtól országos nemességet és szerezték meg új adomány címén Kisér birtokukat;²⁴ ez utóbbit azonban a király csak úgy engedélyezte, hogy más jászok módjára birtokolhatják azt. Esetükben tehát a személyes nemesség nem járt együtt a nemesi birtoklással.²⁵

A harmadik család az Újszászi család,²⁶ akik nemesi címet az 1480-as években kaptak Mátyás királytól. Birtokait sajátjaiként kezelik, nemesi jogállásként lesz az övék. Újszász területe azóta már nem tartozik a Jászsághoz.

A jász kapitányok tehát nem voltak nemesek, jószágaik után adót kellett fizetniük. Ismerünk egy esetet, amikor a kapitány megtagadta az adófizetést: ez az újszászi és

19 Gyárfás István, 1883. 127.

20 Bakos Péter, 1998. 179.

21 Mivel a kiváltságolt területek nem szívesen fogadtak be országos nemest, a kora újkorban gyakori volt a jelenség, hogy a Hajdúságban, Jászságban, szabad királyi városokban stb. letelepülni kívánók eltagadták országos nemességüket. A nemesi kiváltság elutasításának egy kései, 20. századi konkrét példája: Katona Csaba, 1999; Katona Csaba, 2002; Katona Csaba, 2008.

22 Gyárfás István, 1883. 553.

23 A jász szálláskapitányi családokra, ezeken belül is konkrétan a Kompolt, Bartalius, Pethe, Gáli és Újszászi családokra legújabban: Tóth Péter, 2007.

24 Gyárfás István, 1883. 576.

25 Az oklevélben említett Mócza és a forrásokban a 17. századtól felbukkanó Móczár család azonosságára nézve: Fodor Ferenc, 1942. 164.; Follajtár Ernő–Gróf Imre, 195. 409.; Soós Adorján, 195. 394. Ezt cáfolja: Katona Csaba, 2002. 395.

26 Rájuk nézve: Horváth Lajos, 1988.

szarvasi kapitányok pere.²⁷ 1425-ben Zsigmond király kötelezte a két említett személyt, hogy a többi jász módjára fizessék ők is az adókat. A kapitányok királyi védelmet kértek a törvénytelen követelésekkel szemben, amit meg is kaptak, viszont az, hogy a király adófizetést követelt, törvényes, vagyis a pert nem nyerték meg. Az adót 20–20–16 arany arányban állapították meg hármójuk között, ezenfelül hadba vonulni is tartoztak, valamint maguk mellé íjászt kellett állítaniuk.²⁸

Az ezeket a tényeket igazoló oklevelek tükrében nem fogadhatjuk el Selmeczi László állítását,²⁹ miszerint a jász kapitányok az adóktól mentesek lettek volna.³⁰ Ezek alapján nem helytálló Kring Miklós véleménye sem, aki szerint *A 15. század elején már nota ignobilitatis bélyegzi az egyszerű kunokat és jászokat, akik főleg nemesítés útján emelkedhettek a kapitányok közé. Az egyszerű és kapitány kun, jász úgy áll egymással szemben, mint nemnemes és nemes.*³¹ Kring több olyan oklevéllel érvel, amelyben Nagy Lajos uralkodása alatt Erzsébet anyakirályné szerepel mint adományozó, vagy adományba beleegyező.³²

Egyértelműen adóterhek meglétét bizonyítják azok az oklevelek is, amelyekben ezek alól felmentést kapnak, illetve azt rögzítik, hogy megválthatják magukat. A katonáskodás megváltását Mátyás király 1473 februárjában 300 forintban állapítja meg.³³ Ezért az összegért váltották meg az 1453-ban meghatározott 600 páncélos és kézi jász rájuk eső részét, vagyis 300 főt. Ezen kívül mentesültek minden olyan adózástól, amely az ország lakosaival együttesen volt fizetendő. Mátyás a szokásos évi bért meghagyta, ami 500 forintot tett ki (Szent György napján 250 forint, illetve Szent Mihály napján is 250 forint). Nem sokkal később, 1479-ben ez alól felmentette a kapitányokat, hadjáratokban való köteles részvételük miatt.³⁴ Mátyás király 1473-ban adott kiváltságát 1492-ben II. Ulászló is megerősítette,³⁵ majd 1505-ben 50 forintra mérsékelte a 300 forint nagyságú összeget is, amellyel a katonáskodást válthatták meg.³⁶ Ez az adó még a török korban is megvolt: az 1570. évi török összeírás szerint a 26 kapitány a törvényben rendelt adók megváltásaként mint átalányt fizette, s azért részesültek ebben a kiváltságban, mert teljesítettek egyéb szolgáltatásokat a vilajetnek.³⁷

27 Gyárfás István, 1883. 583.

28 Kocsis Gyula, 2005. 16.

29 Legújabb munkája a jászok jelképének tekintett Lehel kürtjéről szóló kismonográfia: Selmeczi László, 2008.

30 Selmeczi László, 2005. 81.

31 Kring Miklós, 1932. 61.

32 Kring, Miklós, 1932. 61.

33 Gyárfás István, 1883. 672.

34 Gyárfás István, 1883. 681.

35 Gyárfás István, 1883. 702.

36 Gyárfás István, 1883. 721.

37 Bayerle Gusztáv, 1998. 79.

A 15. század második felének változásai

Az 1450-es évektől kezdve egyre inkább háttérbe szorult a kapitányi *officium*, vagyis a hivatal, annak következtében, hogy megjelentek a falubírók, szakszerűvé vált az ügyek intézése. A falubírók előtt tettek végrendeletet, csakúgy, ahogy más városok, mezővárosok igazgatásában szokás. A kapitányok ezzel megszűntek irányítók lenni, hivatalos teendőik lecsökkennek, kereskedni, gazdagodni kezdtek. A *possessio*, tehát a birtok kerül előtérbe. A jászok katonai szerepének csökkenése is erre az időszakra esik, amikor jelentős gazdasági és társadalmi változások vették kezdetüket. Amint már arról szó volt, a Jázság királyi birtok volt a jászok ideköltözése idején, sőt végig a középkor folyamán. Ez azt jelenti, hogy nem a jász népesség birtokolta a területet, őket betelepítették ide. Ezért nevezték a törvénycikkék a jászokat „királyi jobbágyok”-nak.

Az adományban nyert birtok után a birtokos adót tartozott fizetni. Ez a „more Philisteico”, azaz jász módon való birtoklás, ami különbözik a valódi nemesi birtoklástól: tulajdonosa adót tartozott fizetni „földesurának”, a királynak. A király a kapitánynak engedte át a kishaszonvételeket – a malomtartást, az erdőhasználatot, valamint a halászati jogot. Egy összegben való adófizetésért kapták a kapitányok ezeket a haszonvételeket, átengedve nekik a területet, de az az uralkodó birtoka volt. Saját birtoka jövedelméből a kapitány könnyen ki tudta fizetni adóit, ezen felül jól megélt belőle: megérte tehát neki, hogy kapitány legyen. Ebből következik, hogy egyre inkább szerettek volna megszabadulni a katonáskodás terhétől. Tegzespénzt fizettek, amivel kapcsolatban láttuk, hogy II. Ulászló alatt igen alacsony volt. A szállások kapitányaival „*homo possessionatus*”, azaz földbirtokos néven is találkozunk. Ezen tisztje a szállásbirtokában gyökerezett.³⁸

A kapitányi bíraskodás háttérbe szorulását mutatja Mátyás király 1485. évi oklevelének XI. cikkelye, miszerint a jászok, kiskunok és a nagykunok „három kerülete”, amelyek a királyi udvar birtokát, tulajdonát képezték, a *palatinus*, más néven a nádorispán főkormányzósága alá tartozott. A capitaneusok joghatósága csak a birtokra terjedt ki, s a Jázság felett Külső-Szolnok vármegye *comesei*, a szolnoki királyi vár várnagyai, a királyi tárnokmester, a budai királyi várnagy által kirendelt bírók ítéleztek a három kerület felett, a fontosabb ügyekben pedig a nádor döntött.³⁹

A szálláskapitányok fontosságát mutatja, hogy azokat a településeket lehet a jász településekhez sorolni, amelyek kapitányságok is voltak, vagy ahonnan a kapitányok nevezték magukat.

A jászok társadalmi szerkezetét tekintve párhuzamot vonhatunk más Kárpát-medencében élő népekkel. A székely lófők például megfeleltethetők a jász kapitányoknak, akik a 15. és 16. században jelentős vagyont és nemességet szereztek. Az *universitas*, a „közönséges székelyek” pedig a jász közrendűekhez hasonló jogállásban voltak. Ugyanígy a szász gerébek is összevethetők a jász kapitányok tevékenységével. Ők szintén tar-

38 Kring Miklós, 1932. 174.

39 Bakos Péter, 1998. 177.

toztak katonai szolgálattal, és alsó fokú ítélkezési joguk volt a szász falvak népe felett. Tulajdonképpen a románság tehetősebb és előkelőbb rétegének tarthatjuk számon a kenézeket is: nekik az erdélyi románok betelepítésében volt nagy szerepük. Fáradozásaiért viselhették az új település bírói tisztségét, telkeket, malom- és kocsmahaszonvételt kaptak, a letelepített nép pedig ünnepek előtt meghatározott mennyiségű terményt adott számukra. A kenézségi jog osztható, eladható és örökölhető volt. Így a 15. századra az erdélyi kenézek száma igen megszorodott. Sokan közülük nemességet szereztek, és az elődeik által egykor benépesített falvak földesuraivá váltak.

Kiváltságok

A jászok viszonylag későn, 1318-ban jelennek meg a hazai forrásokban.⁴⁰ A szakirodalom egyik része ezt azzal magyarázta, hogy a kunokkal egy szervezeti formában telepedtek le a tatárjárás után az ország területén, így a források nem önálló népként és saját népnevükön említik őket, hanem a „kun” elnevezés rájuk is vonatkozik, esetleg, mint a hét kun nemzetség egyikére.

Ha a jászok valóban a kun nemzetségek egyikét képezték, ahogyan a kutatás egy része állítja, akkor a kun kiváltságoknak értelemszerűen rájuk is kellett vonatkoznia. A kun kiváltság, melyet egyes kutatók hamisnak tartanak,⁴¹ 1279. augusztus 10-én kelt.

Az úgynevezett „második kun törvény”-ről van szó, egy privilégiumról,⁴² amely a jászokra is érvényes; vagy másképpen: a későbbi jász kiváltságok jogi alapja ez az oklevél. Az ebbe foglaltak szerint IV. Béla király telepítette le őket véglegesen a Duna és Tisza, Körös és Maros, valamint a Maros és Temes közén. Szabadságlevelet kaptak, és megszabták számukra azon kereteket, feltételeket, amelyek között élhettek. Ugyanakkor kötelességük volt megkeresztelkedni, fálvakban, földbe épített házakban élni, de engedményeket is kaptak haj- és szakállviseletükkel kapcsolatban: ezeket megtarthatták. Adományaikat szabadon birtokolhatták, szökött szolgáltaikat senki sem foghatja be.

Elismerték a kun társadalom népi, szokásjogi egységét, biztosították alsó fokú autonómiáját. Ez azt jelenti, hogy a kunok közti vitás ügyekben a nádor nem bíraskodik, azt maguk intézték.⁴³ A belső ügyek a nemzetségi bírák hatáskörébe tartoztak, fellebbezési fórumuk pedig a király ítélőszéke volt. Joghatóság tekintetében a királynak rendelték alá őket, a kunok választott bírója képviselhette őket. A kunokat bírója az országot érintő ügyekben a nádor volt. A nádor és a kun nemzetségi bírák közösen voltak illetékesek más szolgálókkal való perekben. Kun előkelők és szabad harcosok „az ország ne-

40 Györffy György, 1983. 1131.

41 Berend Nóra, 2002. 147–152.

42 Gyárfás István, 1873. 438–443.

43 Gyárfás István. 1873. 438–443.

meseivel egy és ugyanazon szabadságot élveznek”.⁴⁴ Hadjárat esetén a király seregébe vonultak be, és mentesek voltak a megszállási teherrel.

A kunok imént felsorolt kiváltsági értelemszerűen nem vonatkoztak a jászokra, legalábbis egy részükre biztosan nem, mivel az 1323. évi jász kiváltságból az derült ki, hogy olyanok is éltek közöttük, akik alávettetett helyzetben voltak

A jászok a magyar középkori írásos forrásokban, mint már esett róla szó, 1318-tól szerepelnek: egy rab szolgálóleány nemzetségét jelölő latin melléknévi alakban („*ancille sue empticie Jazonice Elisabeth nominate*”). Ekkor a szolga állapotú leány és a szabad állapotú férfi gyermekét szabadítják fel az Erdélyben élő Gáldiak.⁴⁵ Ez kései adat a kunok betelepítéséhez viszonyítottan, hiszen 1239-től csaknem egy évszázadon át kizárólag a kunokról szóltak a források. A két népet a beköltözés idején, és az utána következő 70–80 évben teljesen egyenjogú népként vizsgálták. Testvéreknek, testvér népnek említik őket, kun és jász társadalomról, kun és jász népről beszélnek. Ám Szabó László felvetette annak lehetőségét, hogy a két nép mégsem egyenjogú, és feltételezte, hogy a társadalmi különbség miatt említik csak később a jászokat forrásaink.⁴⁶ Ez pedig azt jelentené, hogy a jászok a kunoknak alávettetett népcsoportként kerültek Magyarországra.

Mivel a magyarországi jászok középkori történetével kapcsolatos minden fontos kérdés tárgyalásánál előkerül az első kiváltság, amely már egyedül rájuk vonatkozik, szükségeszerű részletesen kifejtetni, mit is tartalmazott ez az oklevél, mely 1323. március 8-án kelt. A dokumentum a jászok nemzetségéről szolgáltat adatot: *Jazones et tota generatio ipsorum*. Ezen Károly Róbert által kibocsátott szabadalomlevél 18 jászt rokonaikkal, társaikkal, utódaikkal együtt kivett „Keverge fiai és mások” joghatósága alól, s azon jászok közé emelte, akik közvetlenül neki tartoznak katonai szolgálatot teljesíteni, megengedvén, hogy éljenek mindazokkal a szabadságjogokkal, amelyekkel ezek élnek. Mi volt ennek az oka? A vezető réteg a dolgozó szabad nemzetségtagokat adófizetésre kötelezték, és jobbágy sorba süllyesztették. A kérelmezők ez ellen vették fel a harcot, s a király mellett katonáskodó jászok állapotába kérték „áthelyezésüket”. Károly Róbert hadi érdemeikre való tekintettel pedig teljesítette kérésüket, megengedte továbbá, hogy szabadon válasszák kapitányukat, vagyis bírójukat. Az oklevélből egyértelműen kitűnik, hogy a jászok társadalma nem volt egységes; voltak, akik fölött a király gyakorolt közvetlen fennhatóságot, másik részük viszont magánszemélyek uralma alatt állt. A királyhoz fordulók itt nem a jászok összességét, hanem a nagycsaládokat képviselték.

Hogy kik lehettek azok, akiknek „hatalma, uralma és hatósága” alá tartoztak a jászok és akik „túláságosan is elnyomták őket” nem tudjuk. A szövegből nem derül ki, hogy ki volt Keverge, s kik voltak a fiai, mint ahogy az sem, hogy hol volt a szóban forgó jászok lakhelye. Csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, hogy a Jászságban élők-re vonatkozik, mivel a dokumentumot a jászberényi levéltárban őrizték. Botka János

44 Gyárfás István, I. 432–442.

45 Kristó Gyula, 2003. 234.

46 Szabó László, 1979. 26–35.

is ezt tartotta valószínűnek,⁴⁷ de Györffy György felvetette annak lehetőségét, hogy az oklevél a Pilisben élő jász családokra vonatkozott, s ők hozták magukkal a Jászságba történő áttelepítésükkor. Ez a vélekedés még valamivel alátámasztható: „A Jászság helynévanyagában sem Keverge, sem a királyi harcosok közé sorolt 21 jász nemzetségtag neve nem található”.⁴⁸ Ha Keverge kun nemzetsiségű volt, az bizonyíthatná, hogy egy időben történt a két nép betelepülése az országba, ha viszont Keverge is jász volt, akkor a 18 „lázadozó” a saját nemzetsége uraival volt elégedetlen. Ebben az esetben pedig a jász társadalom bomlásáról beszélhetünk. Ezt a nézetet Kring Miklós és Györffy György képviselte, akik tehát a jász–kun társadalom bomlását és a jászok és kunok feudalizálódásának dokumentumát látták a forrásban.⁴⁹ Az oklevél arról viszont kétségkívül tanúskodik, hogy a jászok egy ideje már Magyarországon éltek, harcoltak a királyi seregben. Viszont kunok is hadba hívhatták őket, ezért kérték magukat a királyi felséggel katonáskodni tartozók rendjébe. Keverge fiai elnyomva tartották őket, de az oklevél kiadása után ők többé nem bíraskodhattak felettük, csak a maguk választotta, de a királynak is tetsző bíró (kapitány). Nyelvészeink – Gombocz Zoltán és Németh Gyula – megállapítását Keverge nevét illetően nem hagyhatjuk figyelmen kívül, miszerint egy kun személyt jelöl, de ha mégis jász volt, akkor ezt a tényt – hitelt adva Kring és Györffy véleményének – a jászok nemzetségi társadalmának bomlásaként kell értékelnünk. A 18 folyamodó az összes, talán már Berény körül lakó jász nevében beszélt. Az oklevél hangoztatja jász voltukat, nemzetségüket. Az előbb tárgyalt feudalizálódási folyamat, a nemzetségi szervezet felbomlása tette lehetővé, hogy kiszakadjanak az alávetett környezetből, valamint I. Károly Róbertnek is érdeke volt egy oklevél kiadása, amellyel a kunok hatalmának ilyen fokú korlátozása lehetővé válik. 1323-ban népként szerepelnek, s ekkor már Selmeczi László vélekedése szerint a Duna és Tisza közti területen jelen voltak, sőt már korábban is, mivel tanúsították a király iránti hűségüket a hadjáratokban. Erről azonban hallgatnak a források, azok csak a kunokat említik. Ennek oka az lehet, hogy a jászok a kunoknak alárendelve, nemzetségeinek vezérlete alatt harcoltak. Így a magyarok nem tudták pontosan (nem is érdekelte őket), hogy a kunok vezérletével milyen népelemek költöztek be, ha valóban együtt történt az esemény. A magyarországi viszonyokhoz könnyebben alkalmazkodni tudó, immár kiváltságokat nyert jászok gyorsan ki tudták használni privilegizált helyzetüket, beilleszkedtek Magyarország középkori társadalmába, elmagyarosodásuk, a gazdasági élet szerves részévé válásuk a kunokénál sokkal hamarabb megindult.

Hét kun nemzetségről, törzsről szólnak forrásaink, s hét kun szék alakul ki. Gyárfás István szerint a hét kun nemzetség egyikeként jászokat nem említenek, csupán annyit tudunk, hogy ezek közül az egyik a jászok lakta terület középpontjában, Berényben volt.

47 Botka János, 1996. 82.

48 Györffy György, 1990. 314.

49 Kring Miklós, 1932. 49. és Györffy György, 1990. 312.

A jászok széke, Berényszék 1439-ben már önálló, a kun nemzetségekből alakult székekkel egyenrangú szék. Györffy és Kring szerint a jászok addig is külön nemzetiséget alkottak, csak mások uralkodtak felettük.⁵⁰ Szabó László szerint ezek a kunok voltak. A Jászság területén nagyszámú kun család élt, akik uralták a jászokat.⁵¹ Ezért nem saját nevükön, hanem mint kun nemzetség, kun nemzetségszék neve alatt kerültek említésre. A kiváltságlevél óta szerepelt önállóan a jász nemzetség, a Berény székhelyű jász szék, s a jászok önálló kapitánya.⁵² A jászok alávetett helyzetével kapcsolatban későbből is van adatunk. Hogy az országba nem szabadokként költöztek be azok a jász harcosok, akiket Kont Miklós nádor fogott el Vidin várában, az a körülményekből adódóan teljesen világos. Az itt, egyébként mindenki másnál vitézebbül harcoló jász katonákat⁵³ a vár ostroma idején ejtették fogságba. Őket 1365-ben Nagy Lajos király a bolgár hadjáratban tanúsított érdemei miatt „örökös szolgaként” Kont Miklósnak adományozta. Ezek a tulajdonképpeni hadifoglyok azonban rögtön részesülnek egyfajta kiváltságban is: a király azért, mert a nevezett nádor szolgálatára kötelezte őket, rögtön fel is mentette a királyi adók fizetése alól. Ezek között az adók között az oklevél külön is említi a kamarahasznát és a *marturinumot*, vagyis a nyestbőr-adót — hogy ez utóbbit miért, nem világos.

Az ezután következő évtizedek rendkívül fontosak a jászok történetében, mivel — ahogy Györffy és Kristó állítja — ekkor mehetett végbe a mai Jászság területén való megtelepedésük és ezzel együtt az ottani területi autonómia kialakulása.

Az a néhány oklevél, amely ebből az időszakból fennmaradt, azonban rendkívül keveset árul el a folyamatról. Itt nem kívánnám újra taglalni a társadalmi berendezkedés témakörénél leírtakat, most csak emlékeztetőül megemlítve, ezek az oklevelek a 14. század második feléből, illetve végéről — 1370, 1390, 1393, és 1396-ból — valók.

Az ez után következő időszak kiváltságlevelei megerősítések, az azokat kiadó uralkodók hangsúlyozzák, hogy elődeik adományozásait erősítik meg. Lássuk ezeket a privilégiumokat.

Az egyik legfontosabb ezek közül az, amelyben Zsigmond király 1407. március 13-án a jászokat saját kapitányuk bíraskodási jogában erősíti meg, valamint azt is rögzíti, hogy személyük és jószágaik után is mentesítendőek a vámfizetés alól a vámszedő helyeken.⁵⁴ Az oklevél hangsúlyozta, hogy a Magyarország területén bárhol élő jászok a korábbi királyoktól kapott kiváltságok között ezekben is részesültek, s e mostani megerősítés indoka, hogy számukban és hűségükben is gyarapodjanak.

A második kiváltság egy 1428. október 20-án, Karánsebesen kelt parancslevél, amelyben Zsigmond király a jászoknak az utóbbi ínséges esztendőek miatt bekövetkezett szegénysége miatt megtiltotta, hogy bíráik és más királyi tisztségviselők beszáll-

50 Györffy György, 1953. 302. így írja: „Külön nemzetségként foghatjuk fel a magyarországi jászokat.”

51 Fekete Lajos, 1968.

52 Gyárfás István, III. 46–47.

53 Gyárfás István, III. 500.

54 Gyárfás István, 1883. 549.

janak közjük és ellátásukra pénz követeljenek. Elrendelte ugyanakkor, hogy a jászok továbbra is pontosan fizessék adójukat és állítsák ki az íjászokat, amit ha nem tennének, akkor a királyi tisztségviselők az elmulasztott kötelesség teljesítésére közjük mehetnek és ők kötelesek azokat a teljesítésig tartani.⁵⁵ Egy hasonlóan gazdasági jellegű kiváltság 1473-ban négy szállás – Árokszállás, Négyszállás, Berény és Fényszaru – cenzusának a meghatározásáról és egy összegben való fizetéséről rendelkezett.⁵⁶

Az utolsó kiváltságlevél 1512. június 6-án, Budán kelt és általa II. Ulászló király Ficsor György és Kovács István, valamint a többi jász kérésére a kapitányoknak és a többi jásznak adományozza a kegyúri jogot és a szabad plébános-választás jogát, amely kiváltságnak egyébiránt a jászok már korábban is a birtokában voltak.⁵⁷

1323-tól 1552-ig 13 olyan kiváltságlevelet kaptak a jászok, amelyek korábbi kiváltságaikat megerősítette vagy az egész Jászságot érintő kiváltságot adott. A vám- és adókedvezménnyel együtt ezeket a jászsági levéltár őrzi.

A jászoknak adományozott fontosabb királyi privilégiumok ismertetése kapcsán megállapítható: az történt a jászok esetében, hogy egy lovas, katonáskodó nép olyan privilégiumokat kapott, amelyek városi, mezővárosi polgárookra jellemzőek. Ezek a középkorban a következők: az adó egy összegben fizették, szabadon választottak plébánost, saját bírójuk előtt foghatták perbe és ítélték el, valamint vámmentességet élveztek más városba, vagy a környező országokba vitt áruik estében. A fentiekből tehát az következik, hogy a katonáskodás mellett valamilyenféle kereskedelmet is folytattak, vagyis sűrűn utaztak. Ily módon biztosított volt portékájuk eladhatósága, megérte távolabbi vidékekre vinni árucikkeiket, mivel ezek árait nem kellett terhelni a vámon fizetett összeggel. Ennek miéértjével kapcsolatban csak feltételezzük, hogy ez az, amiért megkapták ezeket az illetményeket a királytól, de a pontos indok máig tisztázatlan körülmény.

A kiváltságok a hatalomhoz való szorosabb kötődésüket jelzi, és azt is, hogy a két Kunsággal szemben bizonyos előnyöket élveznek.

Egyházi élet

A jászok egyháztörténetét – és mint már láttuk, még sok minden mást is történelműkkel kapcsolatban – a kettősség jellemzi. A kutatók egy része a bizánci kereszténység nyomait viselő, rituális szokásaikban a keleti elemeket hordozó jász csoportok megjelenésével számol. Szabó László⁵⁸ és Kristó Gyula⁵⁹ kutatásai miatt nevezhetjük kétpólú-

55 Gyárfás István, 1883. 590.

56 Gyárfás István, 1883. 672. Ezt II. Ulászló király is megerősítette 1492-ben.

57 Gyárfás István, 1883. 729. – Amikor 1433-ban Zsigmond király kíséretében jászok eljutottak Rómába, ott öt plébániatemplom (Újszász, Szarvas, Kisér, Rassang, Ladány) és egy kápolna (Hímesegyház) számára kérvényeztek búcsúengedélyt: valóban úgy viselkedtek tehát, mint kegyurak. Lásd: Kocsis Gyula, 2005. 18–19.

58 Szabó László, 1979. 36–50.

59 Kristó Gyula, 2003. 240.

súnak ezt a problémát. Ők azok, akik a Magyarországra beköltöző jász népesség pogány vallása mellett törtek lándzsát. „A jászok oszét nyelvet beszéltek, kezdetben pogányok voltak, de viszonylag gyorsan keresztény hitre tértek.”⁶⁰

A kutatók más része Kristóval és Szabóval szemben foglalt állást ebben a kérdésben: ők inkább a régészeti leletek alapján alakították ki álláspontjukat. Úgy vélik, a jászok keleti keresztényként érkeztek az országba, s a római egyház az egyházszakadás után ugyanúgy megtérítendőnek tartotta őket is, mint a pogányokat.

Jó néhány évszázadot vissza kell mennünk az időben ahhoz, hogy megtudjuk, mikor kerültek legkorábban kapcsolatba a kaukázusi alánok (a jászok ősei) a kereszténység keleti ágával. A harcok alán törzseket a 4. századi két nagyhatalom – Irán és Bizánc – igyekezett szövetségeseivé tenni. Bizánc mindvégig jó viszony kiépítésére törekedett a szomszédos kaukázusi területeken élő alánokkal.⁶¹ Úgy tűnik, vallási tekintetben ők voltak rájuk nagyobb hatással, hiszen keresztény misszióik már a 4. századtól jelen voltak az alánok körében, s a régészeti kutatások 7. századtól kezdve keresztábrázolásokat bizonyítanak.⁶²

A kazár kaganátus államszervezetéhez tartozó Krím félszigeten létrejött az úgynevezett krími egyházmegye. Az első adat alán egyházi intézményről 668-ból való. Ekkor az alánok a kazár birodalom fennhatósága alatt álltak, ám a 10. századtól fokozatosan függetlenedtek a hanyatlásnak indult Kazária uralma alól, s egyre inkább a keresztény Bizánc befolyása alá kerültek. Létrehozták az önálló alán érsekséget, főegyházkerületet, ami a bizánci patriarchátus alá tartozott. Tömegesen keresztény hitre az alánok Nikolaj Mistik idején, 901–907 között tértek.⁶³ A 10. század végére az alán kereszténység kiterjedt, erős szervezetté vált. Az ezután mintegy fél évszázaddal bekövetkező egyházszakadás (*szkizma*), vagyis 1054 után a jászok a római katolikus egyház szemében szakadárok voltak.

Selmeczi számára, az általa feltárt jász temetőkből előkerült leletanyag elegendő bizonyítékkal szolgált arra nézve, hogy az ott élt és eltemetett embereket keresztény vallásúaknak tekintse. Négyszállás I. számú temetője „olyan helyen terül el, ahová korábban nem temettek, egységes a leletanyaga, keleti vonásokkal, melyek kétségtelenné teszik, hogy egy, a tatárjárást követően betelepült, keleti kapcsolatait továbbra is őrző népesség sírjait tartalmazza.”⁶⁴

A II. számú temető építésének idejét a 12. századra teszi, s úgy vélte, a tatár betörés következtében elpusztult, de a 13. században a beköltöző jászok újra használni kezdik a templommal együtt. Ebben a temetőben találták azt a dénárt, amely V. István korabeli, és jelzi, hogy a sír halottja 1270 előtt nem kerülhetett a földbe. Még ebben az évszáz-

60 Kristó Gyula, 2003. 243.

61 Az alánokra nézve alapvető munka: Agusti, Alemany, 2000. Legújabbán tömören összefoglalja a jászok korai történetét is angol nyelven: Katona Csaba–Szatucsek Zoltán, 2008.

62 Selmeczi László, 2005. 136.

63 Bakos Péter, 1998. 174.

64 Selmeczi László, 1992. 15.

zadban felújították a templomot, új alapot ástak, nagyobb szentélyt építettek, s a temetőt fallal vették körül.

Ha azonban pusztán a temetők leletanyagát vesszük figyelembe, akkor nem voksolhatunk egyértelműen egyik álláspont mellett sem, ugyanis azok sírjaiban egyaránt megfigyelhetők a pogány, és a keresztény rítus elemei.

A beköltözéskor még jelentékeny szerepet játszott a hiedelemben a halál utáni túlvilági élet. Pogány hitre jellemzően jelen van a harci-, valamint munkaeszközök, gyermekjátékok sírba helyezése, ugyanúgy, mint a védő talizmánok, amulettek halottal való eltemetése. Az elhunyt kezét a teste mellett nyújtva helyezték el. A tűzrakás a sír körül arra szolgált, hogy elűzzék a gonosz, ártó szellemeket a halott mellől. Pogány rítuselem továbbá a virrasztás a halott mellett, a halotti tor és a siratás. Védelmi okokból a temetőt magaslatra, dombra emelték, az ár-, és talajvíztől való megóvás érdekében, bár a keresztény temetőknél ez a magaslatra helyezés szintén szokás volt.

A négyszállási, illetve jászágói és kozmadamjászállási sírok leletei, a halottakkal eltemetett mellékletek, a végtagok elhelyezése a bizánci vonások elsőrendűségét sugallják. Több kereszt, keresztábrázolás került elő, például Négyszállás I. számú temetőjének 161. sírjából: egy ereklyetartó bronzkereszt egyik lapja, amely minden bizonnyal kijevi műhely terméke. Ezt a beköltöző jászok hozhatták magukkal.⁶⁵

Kiegészítőként is megfigyelhető a keresztábrázolás, ruhák díszítő elemeiként találtak rájuk, de előfordult pecsétgyűrűbe vésve, valamint vasból készítve, nyakba függesztve is viselték. A kéztartás többféle variánsa is előfordult. Rendszerint a jobb vagy a bal kéz keresztbe volt fordítva, és a mellkasra volt helyezve.

Ezekből a jelenségekből arra következtethetünk, hogy a jász népesség – ha valóban a 13. század első felében történt a beköltözés – a keleti kereszténység nyomait viselte. Amennyiben ez tényleg így történt, elgondolkodtató az a tény, amire Kristó Gyula hívta fel a figyelmet. Az 1323. évi kiváltságlevélről van szó, ahol 18 jász kéri magát és családját királyi szolgálatba helyezésre. Selmeczi az oklevélben szereplő nevek eredetét azzal magyarázta, hogy azok iráni, illetve kun eredetűek, esetleg a kettő keveredéséből jöttek létre (Zokan, Chamaz, Kurman). Kristó ezzel szemben arra világított rá, hogy azok a nevek, amelyek az apát jelölik, pogány nevek, amelyek a fiúkat, azok már keresztények. Kristó ebből arra következtet, „hogy a befogadás feltétele megkeresztelkedésük volt”.⁶⁶ Ha tehát el is fogadjuk Selmeczi álláspontját a betelepedést illetően, az mindenképp furcsa, hogy ezután mintegy nyolcvan évvel még mindig pogány nevű legyen egy jász férfi, akinek a fia már keresztény nevet visel.

Kristó véleményét látszik erősíteni még egy oklevél: ez 1325-ben kelt, ahol a (pilis) csabai jászokat fogják perbe a margitszigeti apácák ellen. Kristó déli területekről, és szláv–bolgár együttesben tartja elképzelhetőnek ez első jelentős számú jász csoport be-

65 Selmeczi László, 1992. 39.

66 Kristó Gyula, 2003. 240.

költözését: ennek itt azért van jelentősége, mert az említett oklevélben már szerepel két keresztény, valamint egy szláv név az említettek között.⁶⁷

Szabó László érve a jászok pogány volta mellett az elnevezésük, amellyel az 1350-es évektől találkozunk mind a világi, mind az egyházi forrásokban. „A filiszteus névátvitelnek két alapja volt véleményünk szerint: az egyik a jászok pogány volta, a másik antropológiai jellegük”.⁶⁸ Korabeli szokás volt az idegen, keletről érkezett etnikumot külső tulajdonságuk alapján hasonlítani egy, a bibliában is felbukkanó néphez. Pogány életükben kellett lenni olyan motívumoknak, melyek ráillettek a filiszteus népcsoportra. Harcias viselkedés, a keresztények becsmérése, a szent helyek megszenteltelenítése, a papok kínzása – mind olyan történések, amelyekről a hazai források tudósítanak.

Szabó a filiszteus elnevezés antropológiai magyarázatát is megadja. Sámuel könyvében a filiszteus vezér, Góliát, külső jegyei alapján egy hatalmas, óriásoktól származó férfiként van leírva. Összefügghet tehát az elnevezés a jászok magas – a kunokénál szembeötlően magasabb – természetével.⁶⁹

A kunok pogány hitével kapcsolatban nincs kétség a bejövételük idején, komoly gondot okozott a kereszténységre való áttérítésük. A főuraknál ugyan természetes volt a keresztiség felvétele politikai okok miatt – például Kötöny fejedelem keresztapja IV. Béla király lett⁷⁰ –, de ez nem volt igaz a köznépre. Tar fejüket a befogadás érdekében voltak hajlandók keresztvíz alá tenni, írták róluk a korabeli források,⁷¹ de a kunok áttérése egy nagyon hosszú, küzdelmes folyamat eredményeként valósult csak meg. A küzdelemre példa egy érdekes mozzanat, amire Bagi Gábor hívja fel a figyelmet. 1282-ben az erőszakos keresztény térítés miatt a Tisza vidékén fellázadt kunokról hallunk. IV. (Kun) László király véget vetett a lázongásnak, s megtorlásként jelentős számú kunt, családtagjaival együtt rabslugaságba süllyesztett, magyar nemesek uralma alá. Jászok lázadására — s azok 13. századi ittlétére — is gondolhatunk, ha figyelembe vesszük a 14. század eleji említéseket. A már többször példaként hozott, 1318. évi oklevél, ahol egy jász rabnő fiának felszabadításáról van szó, sugallhatja, hogy ha jászot szabadítottak fel, akkor rabslugasorba akár 1282-ben is kerülhetett.⁷²

A kunok keresztényi életéről legfeljebb a 14. század közepétől beszélhetünk. Ideiglenes szálláshelyeiken magyar lakta helyek körül (*in circuitu*) éltek. Ez a sátorozó, nem helyhez kötött megtelepedés pogány életformára vall. 1347-ből még a keresztény életmóddal nem egyező életet élő kunokról van adatunk: „*filtreas domus habentes*”.⁷³ 1348-ban VI. Kelemen pápa egyik leiratában felszólította Márton tartományfőnököt, hogy a kunok megtérítésére újabb hittérítők érkezzenek az országba.⁷⁴ Kring Miklós

67 Kristó, Gyula, 2003. 240.

68 Szabó László, 1979. 56.

69 Szabó László, 1979. 58–62.

70 Szabó László, 1979. 56.

71 Szabó László, 1988. 182.

72 Bagi Gábor, 1993. 248.

73 Kring Miklós, 1932. 49.

74 Selmeczi László, 1992. 14.

„átmeneti korról”, a pogányságról a kereszténységre való átmenetről beszél ezután, mivel a 14. század közepétől az oklevelek szerepeltetik a *descensus*, tehát „szállás” szót a kunokra vonatkoztatva.⁷⁵ A század végén még mindig nem fejeződött be a térítés, hiszen 1399 áprilisában IX. Bonifác pápa ennek érdekében oklevelet adott ki.

Mindezek bemutatása azért volt szükséges, hogy lássuk, mennyire különböztek, s ez által mennyire nehezen illeszkedtek be a kunok a magyarok közé.

Amikor a 14. század végén a pápa még azon munkálkodott, hogy a római nyájba terelje a pogány szokásaihoz ragaszkodó kunokat, a „szomszédságban” már templomok épültek. A templomépítés a térítés befejeztét jelentette egy adott közösségben. Fontos adat tehát, hogy 1391-ben emelték a jászapáti templomot, amelyet a ciszterci apátság gondozott. 1400 és 1470 között a 13 jászági település közül hatban épült templom. A 15. század közepső harmadában emelték minoriták a négyszállásit, a jászágóit, Jászárokszállás parókiájáról pedig egy 1458. évi oklevél tudósít.⁷⁶ A ferencesek⁷⁷ térítő tevékenysége az 1460-as években fejeződött be, s ennek emléké, a berényi templomot 1472-ben építették fel, hiszen a térítő csoport letelepedett Jászberényben. Az első rendtagok a templom és a rendház közelében építettek egy kis kápolnát Szent László tiszteletére.⁷⁸ Jászfényszaru kőtemplomának építéséről nem maradt fenn írásos adat, annyi biztos, hogy a 15. században építették a ferencesek. A gótika stílusjegyeit hordozza, szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, csúcsíves ablakai vannak. A jászjákóhalmi gótikus templom építésének idejét biztosan tudjuk, 1484-ben fejezték be.⁷⁹

A fentiek rövid összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a jász közösség mind temetkezési szokásaiban, mind viseletében a 15. század közepéig megőrizte a hagyomány egységét, a keresztény értékek meggyökeresedése évszázadokig eltartott. Ennek egyik példája, hogy tudunk olyan adatról, amely az 1470 körüli időkből pogány módon való házasságról ír.⁸⁰ A teljes beolvadás tehát nagyon lassan történt, éss csak a 16–18. század folyamán fejeződött be.⁸¹

Életmód, beilleszkedés a magyar társadalomba

A leginkább szembetűnő, hogy a jászok és azok ősei is katonáskodó, hadjáratokban eredményesen küzdő népek voltak. Csak egy, már többször emlegetett példa erre: Bizánc katonai támaszt látott bennük, és ezért igyekszik velük együttműködni. Az sem véletlen, hogy – mint láthattuk – Károly Róbert a jászok harci erényeit is figyelembe

⁷⁵ Kring Miklós, 1932. 42.

⁷⁶ Kiss József, 1996. 11.

⁷⁷ Erre nézve: Kiss József, 1996. 8–13.

⁷⁸ A berényi ferences templomra nézve: Szántó Konrád, 1974.

⁷⁹ Selmeczi László, 1992. 15.

⁸⁰ Szabó László, 1979. 57.

⁸¹ Bakos Péter, 1998. 172.

vette a nekik adott privilégium alkalmával. Fegyveres tevékenységük tehát kiváltságaik alapjául szolgált egészen a 19. század második feléig.⁸²

Lássuk, hogyan függött össze a katonai szolgálat és a gazdasági élet a korai időkben. Az állandó harcban állás mellett letelepedett életmódot nem lehetett folytatni, márpedig régészetiileg alátámasztott, hogy a szoltovó–majaki kultúrkör, és az Észak-Kaukázus alánjai helyhez kötött, földművelést és állattenyésztést végző népek voltak:⁸³ a VIII. századra hatalmas, virágzó birodalmat jött létre a Kaukázus északi részén, továbbá a Volgától a Donig bezáródó vidéken. A terület neve Kazária, a területén élő népek pedig a kazár nevet viselték. Az ide tartozó népcsoportok saját területükön jelentős politikai önállósággal bírtak, saját vezért választhattak, csupán a kazár összefoglaló név, és az uralkodó, a kagán kötötte őket össze. Számos etnikum mellett az iráni nyelvű alánok is ide tartoztak. A 8. században a nyugat alán területekre kazár–bolgár néptömegek érkeztek. Ennek oka az arab támadás, ami ide sodorta őket. Ekkor alakul ki az úgynevezett szoltovó–majaki kultúra, amelyben jelentékeny szerep jutott az alánoknak is. A szoltovó–majaki kultúra egész területén a kaukázusihoz hasonló jellegű, iráni népek által létrehozott földműves és nomád kultúra alakult ki. Az iráni eredetű, folyók mentén megtelepedett lakosság politikai vezető szerepre nem, vagy csak a keleti türk birodalomban tett szert, mégis meghatározta e vidék kultúráját, s állandóságot képviselt a népvándorlás mozgó áramában.

Ezt viszont nomád életvitel mellett elképzelhetetlen. A 6–9. századi Alánia síkságait csoroszlyás ekével szántották, sarlóztak, kaszáltak az itteni területeken, sőt, a szőlőművelés sem volt idegen, hiszen szőlőmetsző kés is előkerült az itteni ásatások folyamán. Az állattartás ugyanolyan jelentős szerepet töltött be, mint a földművelés. Főként ló és szarvasmarha tenyésztés folyt a síkvidéki területeken, de a hegyekben juhot és kecskét is tartottak.

A kutatók közötti, életmóddal kapcsolatos véleménykülönbség példája a következő: Györffy György nomádoknak tartotta a kunokat – és mellettük a jászokat – az országba költözéskor, függetlenül attól, hogy ez mikor is ment végbe, a 13. vagy 14. században. Az országba érkezvén birtokba vették a Tisza, Kőrös és Maros vidékét, ahol olyan területet találtak, ami földművelésre alkalmas. A földművelésre való gyorsabb áttérést Györffy – ezt a mozzanatot Bagi Gábor is kiemelte⁸⁴ – a feudális viszonyokhoz való könnyebb alkalmazkodással is magyarázza. Utalt az 1366. évi oklevélre, amelyből azt tűnik ki, hogy a jászok nehezen illeszkedtek be az új környezetbe, valamint arra, hogy állataik legeltetése a téli és nyári szállások környékén történik.⁸⁵

Szabó László és Selmeczi László ezzel szemben úgy találták, ez az életforma nem volt tőlük idegen, hiszen őseik a sztyeppén, Kis-Ázsiában és a Kaukázus vidékén is ezzel foglalkoztak. Tehát ők nem áttértek a földművelésre, hanem már a bejövételkor is

82 Bagi Gábor, 1993. 247.

83 Selmeczi László, 2005. 94.

84 Bagi Gábor, 1993. 249.

85 Györffy György, 1983. 70.

földművelő népek voltak. Szabó a következőképpen fogalmazott: „a földművelésnek nomád vonásokkal összeegyeztethető formáját ismerték.”⁸⁶ Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a 14. században már kétbeltelkes gazdálkodást folytattak, és megállapodott településeken éltek.⁸⁷

Abban mindenki egyet kell, hogy értsen, hogy a jászok települései hamar megszilárdultak, sőt rövidesen elkezdték kiterjeszteni a fennhatóságuk alatt lévő szántókat, réteket. Ezt már az első oklevél, amely 1366-ban a jászsági jászokról ír, világosan mutatja. Ekkor az Árokszállással szomszédos települések lakói, akik földjeire a jászok szemet vetettek, a királyhoz fordulnak védelmük érdekében.⁸⁸

Az ország dunántúli részének jász lakossága is megőrizte elődei hagyományait. Az ő földművelésükre az első adat 1333-ból való. A határt Kesztlőc határjárásában jászok szántják ekkor. Erről a környékről származik az a híres szójegyzék, melyet egy 1424-ben keletkezett oklevél hátlapjára írtak. Egy magyar szerzetes segítségére szolgált – aki térítés céljából érkezett –, hogy könnyebben megértesse magát a Pilisben élő jászokkal.⁸⁹ A szavak szinte kivétel nélkül egy gazdálkodó nép életére engednek következteni. Földműveléssel állították elő javaikat, emellett állattartással foglalkoztak, ami szintén mindennapi létüket szolgálta. Ehető húsup állatokat sorol föl, úgy, mint lúd, tyúk, borjú, emellett igavonó állatneveket, például, ló, ökör. Fontosabb élelmiszerek, tejtermékek neveit, illetve gabonaféléket, földműveléshez kapcsolódó termelőeszközöket is benne találjuk.⁹⁰

A szójegyzék tehát tanúsítja, hogy a jászoknak volt állattartásuk, de – ahogy azt Selmeczi írta, a forrásanyag szegénysége és az állatcsont maradványok feldolgozatlansága miatt – erről nagyon keveset tudunk.⁹¹ A ló-, és szarvasmarhatartás fontosságát nem vonhatjuk kétségbe. Az egyik – minthogy katonáskodó népről van szó – alapvető jelentőséggel bírt, a másik igavonó és fuvarozásra használt szerepe miatt emelkedett ki. A szarvasmarhát ezen feladatai mellett természetesen tejéért is tartották, amiből előállították az alapvető tejtermékeket. Tudunk még sertés és juhtartásukról is, ami a korai időktől kezdve jelen van.

A 15. század első felének okleveleit tekintve, több olyan is van, amely állandó településeikről ír. Ekkorra tehát már felhagytak a folytonos vándorlással, és a saját területük mellett fekvő pusztákon legeltetéssel, szántással, vetéssel foglalkoztak.⁹²

Bármilyen lassan haladt tehát előre a jászoknak a magyar életmódhoz, szokásokhoz való idomulása, még mindig gyorsabb ütemű változásról beszélhetünk, mint a kunok esetében. Károly Róbert kiváltságlevele láthatóvá tette a két nép közötti életmódbeli különbséget, aminek következtében a jászok ebben az időben a kunoktól egyre távolabb és

86 Szabó László, 1979. 135.

87 Szabó László, 1979. 53.

88 Herbert János, é. n. 31.

89 Szabó László, 1988. 186.

90 Györffy György, 1990. 317–318.

91 Selmeczi László, 2005.. 111.

92 Botka János 1433 és 1423-ból említ itt oklevelet. 1996. 79.

a magyarokhoz egyre inkább közelebb kerültek, s a következő évszázadok alatt – ha nem is zökkenőmentesen, de – igyekeztek beilleszkedni a magyarországi társadalomba.

Összefoglalás

A jász indoeurópai népcsoport, akiknek elődei a sztyeppe vidékén éltek évszázadokon át. Jelentős számban éltek Kangkü területén, majd a 8. századtól Kazáriában. Kalandos út során kerültek a Kárpát-medencébe, egyes krónikák megemlékeznek a kunokhoz való csatlakozásukról. A kutatás jelenleg két nézetet képvisel a kunokkal való együttes bejövetelük kérdésében. Egyes feltételezések szerint velük együtt, egy szervezeti egységben kerültek Magyarországra, az Észak-Alföld térségébe az 1230–1240-es években. Ennek a koncepciónak hívei a jászok első kutatói közül Gyárfás István, majd Fodor Ferenc, valamint a jász régészeti emlékegy első feldolgozója, Selmeczi László. A másik álláspont képviselői Györffy György és Kristó Gyula, akiknek feltűnt, hogy a források Magyarország területén egyáltalán nem, vagy igencsak későn, a 13. század második felében említenek jászokat.

Mindkét kutatói csoport megpróbálja szemléletét autentikus bizonyítékokkal alátámasztani. Az egyik fél szerint a régészeti feltárások hitelt adnak a kunokkal egy időben történő betelepedés igazolására. Györffyt ezzel szemben a csekély számú forrásokra támaszkodnak. Mivel perdöntő irat nem maradt fenn, csupán olyanok, amelyek a jászok szálláskapitányi, kiváltsági ügyeivel foglalkoznak, ezekből nagyon nehéz a Magyarországra érkezés pontos idejével kapcsolatban következtetéseket levonni. Támponot annak viszont arra nézve, hogy milyen is volt társadalmuk összetétele, hogy viszonyult egymáshoz az „elit” és a „köznép”, illetve milyen privilégiumok kivívásával igyekeztek életkörülményeiket jobba tenni.

Selmeczi László a múlt század ’80-as éveiben azonosította a jászok tárgyi hagyatékát több jászági temető feltárásával. Ezek alapján egy keleti területekről érkező, stílusjegyeiben és vallásában Bizánchoz fűződő népcsoportról ad képet. Sok minden rekonstruálható a megtalált leletek alapján.

Munkám megpróbált rávilágítani a témával kapcsolatos – egymással néha élesen szemben álló – kutatói véleményekre, valamint a nyitva hagyott kérdésekre, amelyek feloldása, megválaszolása a későbbiek feladta: a lehetőségek tükrében.

Irodalom

Aleman, Agusti

2000 Sources of the Alans: A Critical Compilation. Leiden–Boston–Köln, 2000.

Bagi Gábor

1993 Katonáskodás, katonai szolgálat a magyarországi jászoknál a XIII–XIX. században. In: Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, VIII. Szolnok, 1993. 247–268. p.

Bakos Péter

1998 A jászok a Kárpát-medencében 1526-ig. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 13. Szolnok, 1998. 147–181. p.

Bayerle Gusztáv

1998 A hatvan szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvan, 1998. (Hatvany Lajos Múzeum Füzetek, 14.)

Berend Nóra

2002 Az 1279-i „kun törvények” szövege és keletkezési körülményei. In: A Jászkunság kutatása 2000. Tudományos konferencia a Kiskun Múzeumban. Jászberény–Kiskunfélegyháza, 2002. 147–153. p. (Jászsági Könyvtár, 5.)

Botka János

1996 A jogállás és a katonai szolgálat kapcsolata a kunok és a jászok török hódítás előtti történetében. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 11. Szolnok, 1996. 65–102. p.

Fekete Lajos

1968 A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászberény, 1968. (Jászsági Füzetek, 4.)

Fodor Ferenc

1942 A Jászság életrajza. Bp., 1942. (Hasonmás kiadása: Bp., 1991)

Follajtár Ernő–Gróf Imre

1935 Jászárokszállás. In: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Szerk.: Scheftsik György. Pécs, 1935. 393–409.

Gyárfás István

1870–1885 A Jász-kunok története. I–IV. kötet. Kecskemét–Szolnok, 1870–1885.

Györffy György

1953 A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században. In: Uő: A magyarság keleti elemei. Bp., 1953. 274–304. p.

1983 Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. Századok, 114. (1983) 1103–1134. p.

1990 A Jászság betelepülése. 312–315. p. In: Uő: A magyarság keleti elemei. Bp., 1990. 312–315. p.

Herbert János

é. n. Jászárokszállás nagyközség monográfiája. H. n., é. n. (Hasonmás kiadása: Bp., 1992.)

Horváth Lajos

1988 Az Ujszászi család a XV–XVI. században. In: Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 3. Szolnok, 1988. 9–21. p.

Katona Csaba

1999 Egy nemesi előnév megerősítésének története. In: Jászkunság, 45. (1999) 3. sz. 157–164. p.

2002 Jászok vagy nem jászok? – Egy nyitrai nemes „leszármazottai” és a jász öntudat a 19–20. század fordulóján. In: Fons, 9. (2002) 1–3. sz. [Tanulmányok a 60 éves Geccényi Lajos tiszteletére] 383–398. p.

2003 Jászárokszállás előjáróságának vázlatos története a kezdetektől 1745-ig. In: Emlékképek II. Fejezetek Jászárokszállás történelméből. Szerk. Tóth Pál Péter. Bp., 2003. 47–57. p.

2008 Megkéssett nemesség – társadalmi helyzet, önkép, öntudat változásai egy jászsági család két nemzedékénél. In: Generációk a történelemben. Szerk.: Gyáni Gábor–Lácay Magdolna. Nyíregyháza, 2008. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 21.)

Katona Csaba–Szatucsek Zoltán

2008 Lehel's horn. The role of the Jaszkun District Archives in the Jassic identity. Megjelenés alatt, 2008. In: Archival Science, 8. (2008) 4. sz.

Kiss József

1979 A Jászkun Kerület parasztsága a Német lovagrend földesúri hatósága idején. Bp., 1979.

1996 Jászárokszállás és barokk templom a 18. században. Jászárokszállás, 1996.

Kocsis Gyula

2005 A Jászság társadalma, népessége és gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp., 2005.

Kring Miklós

1932 Kun és jász társadalomelemek a középkorban. Századok, 66. (1932) 35–63. p. és 169–188. p.

Kristó Gyula

2003 Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003.

Langó Péter

2001 A jászok korai történetének a megítélése a 19–20. században. In: A Jász Múzeum Évkönyve 1975–2000. Jászberény, 2001. 151–176. p. (Jászsági Könyvtár, 4.)

Selmeczi László

1992 A négyszállási I. számú jász temető. Bp., 1992. (BTM Műhely, 4.)

2005 A jászok eredete és középkori műveltsége. Jászberény, 2005.) Jászsági Füzetetek, 37.)

2008 Nemzeti ereklyénk, a Jászkürt. Jászberény, 2008. (Jászsági Füzetek, 42.)

Soós Adorján

1935 Magyar nemesek a jászkunság területén. Pápa, 1935.

Szabó László

1979 A jász etnikai csoport I. (A jász etnikum és a jászsági műveltségi egység néprajza.) Kandidátusi értekezés. Szolnok, 1979.

1988 A jászok hazánkban. In: Magyarra lett keleti népek. Bp., 1988. 176–215. p.

Szántó Konrád

1974 A jászberényi ferences templom története (1472–1972). Bp., 1974.

Tóth Péter

2007 Jász szálláskapitányi családok (családtörténeti rekonstrukciók) In: Családok, családfák, generációk. Szerk.: Bana József–Katona Csaba. Győr, 2007. (Mediawave Konferenciák, I.) 291–305. p.

Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. Dél-alföldi évszázadok 24. kötet. Szeged, 2008. 401. o.

Bagi Zoltán

Szeged hódoltságszaki történetének feldolgozottsága országos viszonylatban is legkiemelkedőbbek közé tartozik. A város múltját görcső alá vevő helytörténeti monográfiák kiemelten foglalkoztak a 16–17. századdal. Mindezek mellett a Csongrád Megyei Levéltár tudományos és közművelődési feladatai között kiemelt helyet foglalt el a megyei hódoltságszaki forrásainak közreadása. E nagy forráskiadási munka befejezéséért jelent meg 2008 májusában a Dél-alföldi évszázadok 24. köteteként Káldy-Nagy Gyula *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben* című munkája.

A 16. századból még rendszeresen fennmaradt szandzsákösszeírások vagy tahrir defterek rendkívül fontos adatokat szolgáltatnak a hódoltság múltjával foglalkozó történészek számára. A budai vilajethez tartozó szegedi szandzsákról 1570-ben készített irat lehetőséget ad arra, hogy a magyar történetírás kutatásainak eddigi eredményeit a népesség szám és a népesség összetétel, a hódoltsági birtokviszonyok, valamint a településhálózat tekintetében újra igazolja és tovább árnyalja. Az összeírások értelmezése azonban több problémát is felvett. Az adójegyzékek pusztán az adóköteles családfőket vették számba, ám ez sem történt meg minden esetben. Káldy-Nagy Gyula hívta fel arra a figyelmet, hogy az oszmánok Magyarországon az 1570-es évekig a dzsizje adót csak a módosabb családoktól hajtották be, s a defterekből az adózók mintegy 30%-a hiányzott. Az 1570. évi szandzsákösszeírás azon ritka török nyelvű iratok egyike, amelyben nem csupán a családfő, hanem a vele együtt élő nő vagy nőtlen fiúgyermek, vele egy kenyéren maradt házaspár vagy legénynek maradt testvérek, valamint esetleg a vele rokoni viszonyban nem lévő legények keresztnevét is feltüntették, mint ahogyan erre Szakály Ferenc Szeged esetében már rámutatott.

Külön szeretném kiemelni a forráskiadványhoz mellékletként csatolt, Blazovich László tervei és Kratochwill Mátyás szerkesztette és rajzolta térképet, amely a hódoltság 16. századi településhálózatáról ad nagyon fontos képet. Ebből és a szandzsákösszeírásból kiderül, hogy a nagy oszmán hadjáratokat követően 1570-re a hadak járásának leginkább áldozatul eshetett Duna-menti települések újraéledtek, bár lakosságuk etnikuma, mint ahogyan az iratból is kitűnik, kicserélődött, hiszen a magyarságot a Balkánról érkezett délszlávok (szerbek, vlachok, bosnyákok, horvátok) váltották fel egészen a Maros vonaláig. Hegyi Klára átlagosan 10% alatti falupusztulással számolt a hódoltság egészét tekintve a 16. században. Ez a viszonylag védettebb szegedi szandzsák esetében sem lehetett másként, így nem meglepő, hogy a defter összeállítói összesen 751 lakott és lakatlan helységet írtak össze. Ezt az állapotot azonban a tizenöt éves háború

nagy pusztításai (a hadjáratok, valamint az ezekkel együttjáró rombolás, éhínség és járványok) megváltoztatták.

A Dél-alföldi évszázadok 24. köteteként megjelent, Káldy-Nagy Gyula által fordított, jegyzetekkel és bevezetővel ellátott 1570. évi szegedi szandzsákösszeírás fontos pontja lehet a hódoltságkor kutatói számára, hiszen – mint, ahogyan említettem – a magyar történetírás kutatásainak eddigi eredményeit újra igazolja és tovább árnyalja.

Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Első kötet: 1694–1706. Folia Rákócziana 10/1. Sorozatszerkesztők: Mészáros Kálmán és Molnár Sándor. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Mészáros Kálmán. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 2008. 180.

Bagi Zoltán

2008. május 22-én, stílszerűen Tarpán, Mészáros Kálmán, mint szerkesztő és összeállító, valamint Seres István közösen mutatta be a Rákóczi-szabadságharcra foglalkozó legújabb forrásgyűjtemény első kötetét. A Folia Rákócziana sorozatban megjelent mű a levéltárakban és kéziratárakban fellelhető iratok közül nem csupán azokat gyűjti egybe, amelyek Esze Tamás kuruc ezredes, majd 1707 áprilisától brigadéros életére vonatkoznak a rendi-függetlenségi mozgalmat megelőzően (1694-től) egészen 1706-ig, hanem a családjára, az általa felállított gyalogezredre, valamint a szülőfalujára vonatkozó összes dokumentum közreadására törekszik.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért van erre szükség, hiszen Esze az egyik legismertebb személyisége a Rákóczi-szabadságharcnak. Egyrészt alakja nem csak tudományos munkákban jelenik meg, hanem ifjúsági és szépirodalmi művekben ugyanúgy, mint képzőművészeti alkotásokban, s népszerűségét a róla elnevezett közterek és intézmények is mutatják. Másrészt a hasonló nevű történész, aki a kuruc brigadéros fivérének családjából eredeztette magát, számos munkájában szinte minden forrásadatot összegyűjtve rajzolta meg főhősének nem mindennapi karriertörténetét. Mégis, hangsúlyozza Mészáros Kálmán bevezetőjében, hiányérzete támad az olvasónak, ha fellapozza a szerző témához kötődő tanulmányait, forrásközléseit és monográfiáit. Az a kor ugyanis, amikor Esze Tamás történész mindezeket közreadta, bár mesterségesen és osztályharcos alapokra helyezve felerősítette a kuruc „népi hős” kultuszát, s teret adott ennek gyakorlására, de a szigorúan vett történészszakmai követelményeknek és elveknek kevéssé felelt, felelhetett meg. Ez annak volt köszönhető, hogy az akkori kor tudományszervező szemlélete az ismeretterjesztő műfajok közreadását favorizálta. Így nem meglepő, hogy Esze Tamás két életrajzi monográfiája is tudományos apparátus nélkül jelent meg, s ezért egy új, korszerű biográfia elkészítése szükségessé teszi, hogy a kutató az alapoktól kezdje újra a téma feldolgozását. A Mészáros Kálmán által készített forrásgyűjtemény reményeink szerint az első, de nagyon fontos lépcső ehhez a munkához. Remélhetőleg a további levéltári iratokat és a részletes mutatókat magába foglaló második kötet pedig mihamarabb nyomdába kerül.

Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László. Argumentum Kiadó, Budapest, 2006. 186.o.

Bagi Zoltán

A Rákóczi-szabadságharc különleges helyett foglalt és foglal el a magyar történetírásban, ám ennek ellenére egyrészt a meglévő részmunkák jó részét áthatja a 19. század második felének és a 20. század elejének nemzeti romantikus, valamint az 1945 után meghatározóvá vált osztályharcos marxista történetírás szemlélete, s ettől a legutóbbi évtizedben napvilágot látott munkák némelyike sem kivétel. Másrészt mindmáig hiányzik a rendi-függetlenségi mozgalom és az egész korszak monografikus feldolgozása. Magáról a kuruc hadsereg szervezetéről, létszámának pontos alakulásáról, társadalmi összetételéről, a tisztikarának előmeneteléről is csak meglehetősen hézagos ismeretekkel rendelkezünk. Eddigi kutatásainak monografikus összefoglalásában Mészáros Kálmán egy ilyen „hiányterület,” a kuruc hadsereg felső katonai vezetésének létrejöttét és hierarchiáját veszi górcső alá.

A munkát egy röviden lényegretörő könyvészi ismertetés vezeti be, amely Thaly Kálmántól napjainkig tekinti át a témához kapcsolódó különböző kutatások eredményeit. A monográfia a főtiszti kar létrejöttét, a katonai közigazgatás megszervezését és a felső vezetés személyi összetételét öt fejezetben tárgyalja. A Szerző megállapítja, hogy a tiszaháti bujdosómozgalomból kibontakozott szabadságharc első tisztjeit még maguk a felkelők választották ki maguk közül még Rákóczi Magyarországra érkezése előtt. A frissen kialakuló kuruc haderő első főtisztjeinek többsége e korai szakaszban írásos kinevező irat nélkül, és csak a későbbi fejedelem hallgatólagos beleegyezésével bírták tisztségüket. A kuruc csapatok kezdeti sikereinek nyomán Rákóczi táborában egyre több katonai múlttal is rendelkező tekintélyes nemes csatlakozott, akiket a bujdosók közül kiemelkedett tisztek ellensúlyozására a különböző hadszíntereken tevékenykedő alakulatok mellé küldtek fődirectorként, amely tisztség életre hívása egy átmeneti megoldásnak tekinthető. Az első tábornoki kinevezésekre 1703 őszén került sor, amikor a kezdeti bujdosó mozgalom társadalmi bázisának kiszélesedésével immár megfelelő politikai súllyal és katonai tapasztalatokkal is rendelkező személyek álltak a kurucok zászlai alá. Mészáros Kálmán részletesen bemutatja a főtiszti kar hierarchiájának kiépülését, amely már egy tudatos koncepciónak megfelelően, és a császári haderőben is használt rendfokozatok átvételével történt. Így Rákóczi hadaiban is megtaláljuk 1706 elejére a tábornoki, lovassági és gyalogsági tábornoki, altábornoki, valamint vezérőrnagy rangokat. Bár arra nincs adat, hívja fel a Szerző a figyelmet, hogy a gyalogsági tábornoki tisztséget valaha is viselte volna valaki.

A tábornoki kar differenciálásával egy időben vezette be Rákóczi francia mintára a brigadérosi címet. A rang életre hívását egyrészt hadászati, másrészt szervezeti, harmadrészt pedig társadalmi okok tették szükségessé.

A Szerző behatóan foglalkozik a historikus félhomályban maradt területi hadügyigazgatás történetével, amely az Oszmán Hódoltság idején a Habsburg udvar és a magyar rendek egyfajta kompromisszumaként létrejött kerületi főkapitányi tisztség megreformált és a kialakult helyzethez hozzászabott továbbélésének tekinthető. A hadtápszervezésben is fontos szerepet betöltő hadügyigazgatás területi keretei így már a rendi-függetlenségi mozgalom kezdetén megjelentek, amelyet egységes rendszerbe az 1706. évi miskolci tanácsülés döntése alapján szerveztek egységes rendszerbe. Egy évvel később újból átalakították ezt, s az eredetileg 4 kerületet az oszmán időkből ismert három kerületi főkapitánysággá szervezték át: dunántúli, kassai és érsekújvári. A tiszántúli kerületet pedig megszünt, mivel szintén 1707-ben a fejedelem Erdélyhez csatolta a Partium vármegyéit is.

Mészáros Kálmán, Heckenast Gusztávnak a kuruc katonai vezetőréteg összetételére vonatkozó kutatásait továbbfolytatva, szigorú forráskritikai elemzések alapján megállapítja, hogy összesen 63 személy kapott tábornoki, illetve brigadérosi kinevezést 1703 és 1711 között. Foglalkozik ezen személyek katonai előéletével, előléptetéseivel és azok hátterével, valamint kinevezési okirataikkal is. Mindezekhez egy rövid életrajzi adattárat is csatol.

A kuruc hadsereg legfőbb beosztásainak a monográfia külön fejezetet szentel. Bercsényi Miklós már a kezdetektől használta a főgenerális címet, majd 1704-től mint az „egész hadak főgenerálisaként”, azaz generalissimusként szerepel az iratokban. Hatáskörét végül – mutat rá a Szerző – az ónodi országgyűlésen törvényerőre emelt hadiszabályzat, Regulamentum universale határozta meg végérvényesen.

Az erdélyi főparancsnokság kérdésének bemutatásánál Mészáros Kálmán a parancsnokváltások körülményeinek, jogi hátterének feltárására tesz kísérletet. Az utolsó két alfejezet Vay Ádám udvari főmarsallnak és helyettesének, Török Andrásnak, valamint Pierre Puchot Des Alleurs francia altábornagy és XIV. Lajos követének katonai szerepkörét és hadvezetésen belül elfoglalt helyét vizsgálja. Mindhármuk szerepe már korábban megosztotta a kuruc szabadságharcra foglalkozó kutatókat. A Szerző megállapítása szerint Vay rangja a tábornagyokéval azonos szintű beosztásként értelmezhető, míg helyettesét tábornoki rang nélkül kinevezett kerületi vicegenerálisokkal állítja egy sorba. Bár megjegyzi, hogy sem Török, sem pedig az őt váltó ifj. Perényi Imrénének kimutatható katonai szerepköre szinte egyáltalán nem volt, ellentétben Vayjal. A francia követtel foglalkozó részben pedig külön kitér arra, hogy ugyan Des Alleurs nem fogadta el a számára felkínált tábornagi rangot, ám katonai tanácsadóként részt vett hadműveletek irányításában, így joggal sorolható a kuruc katonai felsővezetés tagjai közé. Kísérétének tagjai, mind Napkirály lengyelországi követének közvetítésével már korábban Rákóczi segítségére érkezett francia tisztek pedig tényleges katonai szerepet vállaltak Magyarországon, s kinevezéseket kaptak a fejedelemtől.

A monográfiát egy harminc egy tagból álló okmánytár zárja le, amely különböző rangokra emelt személyek kinevezési iratait tartalmazza.

Mészáros Kálmán munkája a hiánypótláson túl, egy a további évekre előremutató meghatározó, programadó mű, mind a kuruc elitkutatásában, mind pedig a hadszerve-

zetre vonatkozó ismereteink további kiszélesítésében. A Szerző forrásismerete, problémaérzékenysége és munkamódszerének szempontjai nem csupán imponálóak, hanem új szint visznek a magyarországi Rákóczi kutatásba.

Varjasi Imre: Az 1956-os munkástanácsok tevékenysége és dokumentumai Hajdú-Bihar megyében (forrásközlés). Hajdúböszörmény, 2008

Filep Tibor történész

Múltunk dokumentumai

A napokban jelent meg Varjasi Imre: Az 1956-os munkástanácsok tevékenysége Hajdú-Bihar megyében című tanulmány- és forráskötete. A szerző bevezető tanulmányának első részében ír a munkástanácsok megalakulásáról, azok politikai, szerepéről. A tanulmánykötet második része a Hajdú-Bihar megyében megalakult és tevékeny szerepet játszó munkástanácsokkal foglalkozik. Konkrét példákkal mutatja be azok tevékenységének irányait, politikai szerepüket és a gyárak, üzemek, intézmények életét megreformálni akaró törekvéseiket. Így többek között a szovjet csapatok kivonulásának követeléseit, a fegyveres harcokat támogató politikai sztrájk megszervezését, a gyűlölt, műveletlen, szakmailag alkalmatlan gyárigazgatók eltávolítását, a helyi forradalmi bizottmányokkal való együttműködést. S ami talán a leglényegesebb, a forradalom utóvédharcait. Ezek a példák a tanulmányban konkrétan mutatják be munkástanácsok forradalmi lépéseit. A tanulmány harmadik részében először a megyeszékhelyen, Debrecenben megalakult munkástanácsok tevékenységét elemzi, majd ezt követően egy megyei város – Hajdúböszörmény – munkástanácsainak munkáját, szerepét vizsgálja. Végül, pontos kimutatást készített a megye valamennyi városában, községében, településén létrejött forradalmi bizottmányok megalakulásának idejéről és vezető személyiségeiről. Azt is közli a fentiekkel párhuzamosan, hol milyen számban alakultak munkástanácsok egy-egy településen, városban, faluban. Ez az összeállítás a tanulmány egyik nagy értéke. Ez a statisztikai bemutatás azért is értékes, mert eddig ilyen jellegű munkával nem találkozhattunk. Varjasi Imre természetesen elsősorban a megye anyagát kutatta, s amit igen fontosnak tartok, áttanulmányozta az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárában őrzött Hajdú-Bihar megyéről szóló összesített, több száz oldalas jelentést, az úgynevezett megyei belügyi monográfiát. Az iratok között találunk névsorokat, közgyűlési jegyzőkönyveket, munkástanács határozatokat, igazolványokat, pecsétlenyomatokat, jelentéseket, leveleket. A betűhív közlésnek nagy hozadéka, láthatjuk a megfogalmazásból, a kéziratos anyagból, hogy egyszerű kétkezi munkásoktól kezdve értelmiségiekig vállaltak feladatot a munkástanácsokban. A dokumentumok vallanak arról is, hogy a munkástanácsok felelősen foglalkoztak az üzemek életével, kommunista vezetőket váltottak le, tagjaik részt vettek a forradalmi bizottmányokban. November 4. után is életképesek, tevékenyek voltak, amikor már konfrontatív politikai mozgásra nem volt lehetőség. Igen értékes a dokumentumoknak az a része is, amely a munkástanácsok megszüntetésére vonatkozik. 1956 decemberében, amikor a Kádár/kormány

betiltotta a forradalmi szervezeteket, akkor a megszüntetéséről, a keletkezett iratok átadásáról-átvételéről jegyzőkönyvek készültek. Persze azt nem tudhatjuk, mennyi írásos dokumentum semmisült meg. Sok ilyen forrásközleményre volna szükség, hogy megszülethessen a munkástanácsok történetét feldolgozó országos szintézis!

Varjasi Imre dolgozata tartalmas és alapos munka, könnyű benne eligazodni, látszik rajta, hogy képzett levéltáros dolgozata.

Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Belvedere Meridionale Szeged, 2007. 415.

Bagi Zoltán

Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások összefüggéseinek vizsgálata eddig sem volt ismeretlen a magyar történetírás számára. Az a mód, ahogyan ezt Gebei Sándor Akadémiai Nagydoktori disszertációjából készült művében bemutatja mégis újszerű. A Szerző ugyanis az eddigi honi kutatások eredményeit kiegészítve a lengyel szakirodalom vonatkozó részeivel egy folyamatot mutat be 1575-től 1707-ig, amelyben a lengyel trón megszerzése egyet jelentett az Oszmán Birodalom vazallus fejedelmének az európai nagypolitika színpadára való fellépéssel.

Báthori István trónra jutásában, mutat rá Gebei Sándor, a lengyel vitézi rend (stan rycerski) játszott döntő szerepet, hiszen szenátus szavazásán mindössze egy szavazatot kapott. A köznemesség azonban nem kívánta a Habsburg család egyik tagját sem királyává választani, így kompromisszumos megoldás született: Jagello Annát kell királynővé tenni és férjhez adni. Így esett a választás a minden szempontból megfelelő Báthori Istvánra. Terveiben azonban a lengyel trón csak az első lépésnek számított egy nagy kelet-közép-európai dinasztia felépítéséhez, amely magába foglalta volna a Rzeczpospolita és az Erdélyi Fejedelemség mellett a Magyar Királyságot is. Báthori soha nem mondott le arról a gondolatról, hogy a magyar király legyen, hiszen mint többször megfogalmazta, csak így tudná az Oszmán Birodalmat kiűzni Európából, ahogyan ez a Szentszék terveiben szerepelt.

A Báthori Istvánt követő fejedelmek szinte mindegyike aspirált a lengyel trónra. Míg azonban Bocskai István, Bethlen Gábor és a I. Rákóczi György nem bocsátkozott bele politikai kalandrakcióba, addig II. Rákóczi György engedett a svéd király és Bogdán Hmelnickij „csábításnak”. Nem számolt azonban akciója következményeivel, és rosszul mérte fel az európai nagypolitika erővonalait – hívta fel újra a figyelmet a Szerző.

II. Rákóczi Ferenc szintén lengyel királyi trónon keresztül szeretet volna az európai nagypolitika meghatározó tényezőjévé válni. Ezzel a politikai akcióval egyrészt kísérelte meg ugyanis új erőt adni a magyar rendi szabadságharcnak. Másrészt lehetőség nyílhatott volna lengyel uralkodóként mind az Oszmán Birodalomtól, mind a Habsburg Monarchiától független Erdélyi Fejedelemség megteremtésére is. Tervei azonban kevesebb, mint egy évvel később megfeneklettek.

Gebei Sándor a magyar és a lengyel történetírás és saját több évtizedes kutatásainak eredményeit összegezte Akadémiai Nagydoktori értekezésében és az ebből készült monográfiájában. Jó stílusa és gazdag jegyzetapparátusa lehetővé teszi, hogy mind a felsőoktatásban résztvevők, mind a „szakmán kívüli” érdeklődők élvezettel forgassák.

A Békés Megyei Levéltár térképei DVD-n. (A térképek adatait feltárta: Kereskényiné Cseh Edit, az adatbázist építette: Papp János). Kiadó: Békés Megyei Levéltár (Arcanum). Gyula, 2008

Sáfár Gyula

Digitális „földabroszok”

Korunk informatikai fejlődése jelentősen kitágította a történeti forráskiadás határait. Elég csak arra gondolnunk, hogy a polcokon nagy helyet foglaló irategyüttesek digitalizálva elférnek egyetlen DVD-n, amit aztán hazavihetünk és otthon számítógépünkön bármikor megnézhetünk olyan levéltári forrásokat melyekhez korábban csak igen nehezen juthattunk hozzá. De nemcsak az egyszerű hozzáférés az előnye a modern adathordozóra vitt digitális dokumentumoknak, hanem ha ezekhez adatbázist rendelünk, ezáltal az anyagban történő kereshetőség, kutathatóság lényegesen egyszerűbbé és rövidebbé válik.

A Békés Megyei Levéltár is élt a lehetőséggel és megjelentette első digitális dokumentumokat tartalmazó kiadványát. A levéltár 1967-ben jelentette meg első kötetét és több mint hatvan könyv jelzi az elmúlt négy évtized munkáját, amely most DVD kiadvánnyal is bővült. A DVD a levéltár térképgyűjteményének mintegy ötszáz darabját tartalmazza. A szkennelést és az adatbázissal kapcsolatos technikai munkálatokat az Arcanum Adatbázis Kft. végezte. Az Arcanum komoly tapasztalattal rendelkezik a térképek digitalizálása terén, a nevükhöz fűződik – a teljesség igénye nélkül – az első, második és harmadik katonai felmérés térképeinek, a helytartótanácsi és kamarai térképek, az OSZK térképtárában található kéziratos térképek, valamint Vas megye kataszteri térképszelvényeinek DVD-n való megjelentetése.

A levéltár térképeinek feldolgozása az 1950-es évek végén kezdődött meg, ennek eredményeképpen jelent meg az első segédlet 1965-ben a *Kéziratos térképek a Gyulai Állami Levéltárban* címmel. Ez a jegyzék egyelőre csak a térképgyűjteményben található kéziratos térképeket vette számba, a térképek leírásánál megadta a térkép címét, a szerzőjét, a méretarányt, valamint a térkép méretét. Nagyot ugorva az időben a következő fontos lépcső, a már elektronikus adatbázis a Lazarus térképnyilvántartó program feltöltése volt, amely munka 2004-ben kezdődött meg. E nyilvántartás adatai képezik, átdolgozás után a DVD-re felkerült adatbázis alapját. A térképek adatainak feltárását Kereskényiné Cseh Edit az adatbevitelt Papp János – mindketten a levéltár munkatársai – végezték. A DVD-n a Folio Views adatbázis kezelő segítségével navigálhatunk a térképek között, s kérdezhetünk le adatokat.

A DVD-re a levéltár térképgyűjteményének úgynevezett törzsanyaga, valamint a gyűjteményhez tartozó úrbéri térképek és katonai térképek kerültek fel, kiegészülve más, különböző fondokban található térképekkel. A levéltárban őrzött kataszteri térképek a tervek szerint külön DVD-n jelennek majd meg. A DVD-n található térképek keletkezési idejüket tekintve a 18. századtól indulnak, s egészen napjainkig több mint két évszázadot ölelnek át. A térképek rendkívül sokfélék, többek között a nagy település- és megye térképektől kezdve kis birtokvázlatokat, vízrajzi térképeket is találunk az anyagban. A térképek forrásértéke kiugróan magas, a Békés megyével és a megyét környező területekkel foglalkozó kutatók számára nagyon fontos és igen hasznos adategyüttes. Ha elindítjuk a DVD-t böngészhetjük a térképeket, illetve kereshetünk a hozzájuk tartozó leírásokban. A térképeket a képnézőben természetesen tetszőlegesen nagyíthatjuk, kicsinyíthetjük, forgathatjuk akár ki is nyomtathatjuk őket. A térkép leírásoknál először a térképre vonatkozó tájékoztató adatokat találjuk meg. Legelőször azt, hogy mikor készült a térkép, ha a pontos évszám nem ismert, akkor hozzávetőlegesen jelenik meg a készítés ideje pl. 19. század eleje. Majd a méretarányra, a térkép címe, tárgyára, készítőre, méretére, anyagára (pl. vászonra kasírozott papír), technikára (kéziratos vagy nyomtatott), színezésre, ha nyomtatott, akkor mely nyomda készítette és a térkép nyelvére vonatkozó adatokat kapjuk meg. Ezután a térképek tartalmára vonatkozó adatok következnek. A kutathatóság, kereshetőség szempontjából ezek az adatok a leglényegesebbek, valamint nagyon fontos, hogy a térkép leírások minél részletesebbek legyenek. Ezeknek az adatoknak az összegyűjtése sok munkát igényelt, hiszen azokat az egyes térképekről kellett leolvasni. Le kell szögezniük azonban, hogy nem lehet minden adatot kiírni, ez ugyanis parttalaná tenné a munkát, meg kell találni azokat a főbb szempontokat, amelyek mentén feltöltjük az adatbázist. Ennek az elvnek a DVD-n található adatbázis véleményem szerint kiválóan megfelel. A kategóriák melyre az adatokat felfüzték a következők: hegyrajz, vízrajz, művelési ág, topográfia, utcaháló, infrastruktúra, telek, zöld, épület, közlekedés, illetve egyéb. Ha példának okáért megnézzük Orosháza járási jogú város 1965-ben készült térképét azt látjuk, hogy a topográfián belül a belterület, templomok, temetők, valamint Rákóczi-telep és Szentetornya szerepel. Ha pedig beírjuk a keresőbe, hogy Szentetornya, két találatot fogunk kapni, az egyik ez az 1965-ös orosházi térkép lesz. A teljesség kedvéért a másik találat egy 1938-ban készült térkép az *Általános helyszínrajz Makó Ferenc Szentetornya I. 405. sz. a. földbirtokán létesítendő negatív ártéri kútról* című. Ennek tárgyából kiderül, hogy ez a harmadik katonai felmérés egyik térképlapja Bánkút (ma Gádoros), Nagyszénás, Csorvás, Szentetornya környékéről. Bővített keresésre is van lehetőség, ha ebben az opcióban rákeresünk, például a Gyepes-csatornára az úgynevezett eredménytérképen látjuk, hogy kilenc térkép leírásában szerepel a keresett kifejezés, ezután szóközzel beírjuk, hogy Sarkad, ez a kifejezés tizenöt leírásban szerepel, valamint megkapjuk, hogy együtt ez a két kifejezést kettő leírásban találhatjuk meg és természetesen meg is jelenik ez a két találat.

Fontos tényező, hogy a DVD-n nemcsak Békés megyei térképek találhatók, hanem számos országos közigazgatási, közlekedési stb. térkép mellett találunk az anyagban Arad, Bihar, Csanád és Csongrád megyei, vagy egyes részeit ábrázoló térképeket is.

A Békés Megyei Levéltárban őrzött térképek közül mindenképpen említésre érdemesek a 18–19. századi kéziratos térképek. A 18. században készültek a Harruckern uradalom térképei melyek a 18. századi vízrajz és topográfia megkerülhetetlen forrásai. Ugyancsak érdemes kiemelni Beszédes József 1836-os Körös-szabályozással kapcsolatos térképét, valamint Békés és Gyula mezővárosokat ábrázoló két 19. század eleji településtérképet. Gyula vonatkozásában legismertebb térképek a Halácsy térképek. Mindkettő 1859-ben készült. Halácsy Sándor készítette a *Gyula városa belső területének lejtmerési pontjai átnézete* című térképet, Halácsy Miklós pedig Gyula város belterületi térképét. Utóbbi térképen már szerepelnek az utcanevek, illetve házszámok, csak még a számozás nem kezdődött minden utcában újra, hanem a kastélynál kezdődött eggyel és ment folyamatosan a számozás. Izgalmas dolog a térképet összehasonlítani a Gyula Város Tanácsának irataiban található ugyanabból az időszakból származó telekkönyvekkel. Bár sokszor nehézségekbe ütközik az azonosítás, például a telekkönyv szerint Megyeház utca sarkán álló 140. számú ház Ferenci Ignácné tulajdona volt, megtudhatjuk, hogy emeletes volt és nyolc lakrészrel bírt a még ma is álló ház.

Összegzésképpen elmondható, hogy a DVD-n található térképek és az adatbázis jól használhatóak és remélhetőleg jó szolgálatot tesz majd a Dél-alföld történetét kutatóknak. Annyit még hozzá kell tennünk, hogy a levéltárak számára a digitalizálás létkérdés, amely meghatározza a levéltárak jövőjét, de már a jelenét is. Ezért is fontos a közeljövőben létrehozandó közös levéltári portál, amelyen megtalálhatóak lesznek az eddig létrehozott levéltári adatbázisok s egy közös keresőfelülettel összekapcsolva jelentősen megkönnyítené a digitalizált levéltári anyaghoz történő hozzáférést.

Források a Békés megyei cigányság történetéhez: Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból, 1768–1987. Válogatta és sajtó alá rendezte Kereskényiné Cseh Edit. Gyula: Békés Megyei Levéltár, 2008. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 24. 437 p.

Balogh Dorottya

A magyarországi cigánykutatásoknak a 18. századra visszatekintő hagyományai vannak, mégis e népcsoportról hiányosak ismereteink. A ciganológia tudománytörténetének bemutatása nem a recenzens feladata, de néhány rövid mondatban érdemes kitérni a kutatások korábbi szakaszaira, hogy lássuk, milyen előzményekhez illeszkedik a most megjelent kötet. Kezdetben a cigányságot egyiptomi eredetűnek vélték. A cigányság egyiptomi gyökereinek évszázados legendájával szemben Vályi István figyelt fel, holland egyetemi éve alatt, a cigány nyelv indai nyelvvel való rokonságára. Kutatásai, megfigyelései a 18. század közepére tehetőek. Vályi István felismerését, évtizedekkel később a romanológia atyjának is nevezett német nyelv tudós, August Friedrich Pott bizonyította be.

A 19. század második felében Magyarországon nemzetközileg is jelentős ciganisztikai tevékenység bontakozott ki. Ez elsősorban József főhercegnek, Wlislócki Henriknek és

Herrmann Antalnak köszönhető, akiket a szakirodalom egyenesen ciganológus triász-ként emleget. Tudománytörténeti szempontból a 20. század második felének legmeghatározóbb egyéniségei között tarják számon Erdős Kamillt, Vekerdi Józsefet, Hajdu Andrást. Erdős Kamill (1924–1962) tevékenysége angol és francia publikációi révén nemcsak a magyarországi, hanem a nemzetközi cigánykutatásoknak is meghatározó egyénisége volt. Hasonlóan Wlislackihoz maga is alkalmazta a kulturális antropológia megfigyeléses módszereit. Az ország különböző pontjain végzett gyűjtései elsősorban nyelvészeti eredetűek voltak, de gazdag anyagot jegyzett le a cigány néphagyományokról, hiedelemvilágról, népköltészeti alkotásokról is. Tüdőbetegségének gyógykezelése folytán az 1950-es évek elején került Gyulára, s ettől kezdve élete Békés megyéhez kötődött. Az itt végzett gyűjtőmunkája eredményeit az 1959-ben megjelent *Békés megyei cigányok* (Gyula, 1959) tanulmányában rögzítette. A nagy előd Erdős Kamill halála után, a gyulai múzeum egykori igazgatója, Bencsik János folytatta a cigánytörténeti kutatásokat. Erdős Kamill tervei között szerepelt egy önálló cigány múzeum létesítése is, melyet a gyulai Erkel Ferenc Múzeum keretein belül képzelt el, ám ebben korarai halála megakadályozta. Az álom megvalósítója Bencsik János lett, aki létrehozott, a múzeum keretei között működő Cigány Archívumot.

Az 1970-es években, nemzetközi tekintetben is egyedülálló vállalkozás kezdődött Magyarországon, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete végzett, s a szakirodalom az 1971-es cigányvizsgálat néven emleget. Az országos felmérések 1993 végén és 2003 első negyedévében megismétlődtek, a legújabb eredményeket *A magyarországi cigányság 1971–2003* című kötet összegzi, mely felhasználta az 1893. január 31-én végzett cigányösszeírás adatait is.

Landauer Attila *A magyarországi cigánykutatás történeti vázlatja (A feladatra készülni kell: a cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár, 2004.)* című tanulmányában Réger Zita nyelvész (1944–2001) nevezi az utóbbi három évtized legkiemelkedőbb magyar cigánykutatójának. Világviszonylatban is egyedülálló kutatásainak köszönhetjük a magyarországi cigány nyelvű közösségekben zajló nyelvi szocializációs folyamatok megismerését és megértését. Napjainkban egyre nagyobb az igény a cigányság történelmének tudományos megismerésére, mindez természetesen nem képzelhető el levéltári források feltárása és kiadása nélkül. A forrásközlések sorában fontos megemlítenünk *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985* című kiadványt mely a forrásokra támaszkodó történeti munkák egyik alapja lett. E dokumentumkötet összeállítói a 13. századtól a könyv megszületésének dátumáig kiemelték a cigányságról szóló legfontosabb forrásokat. Éppen emiatt számos kritika is megfogalmazódott e dokumentumkötettel kapcsolatban – időrendiségi következetlenség, forráskritika hiánya stb. –, de mindenképpen úttörő munkának tekinthetjük e tematikai összegzést. Az utóbbi években a levéltárak részéről indultak meg nagyobb vállalkozások a cigányság történetéről szóló dokumentumok szisztematikus összegyűjtésére, rendszerezésére. 1993-ban napvilágot látott Iványosi-Szabó Tibor *Adatok a cigányok kecskeméti történetéhez (1596–1850)* című tanulmánya (In: *Bács-Kiskun megye múltjából XII.*), amely fontos, forrásokra épülő, évszázadokat átívelő történeti összegzés. A források feltárásában

és közlésében élen jár Baranya- és a Békés Megyei Levéltár. 2003-ban, az országban az elsők között jelent meg a *Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből, 1959–1990* című kiadvány. A kötetben Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa testületi anyagait, illetve Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága osztályainak és Titkárságának iratait mutatják be, az alfabetika szabályainak megfelelően. 2005-ben újabb dokumentumkötet látott napvilágot, mely hasonló szerkesztési elvet alkalmazva a *Baranya megyei cigányság történetével* kapcsolatos iratokból válogat.

A most megjelent *Források a Békés megyei cigányság történetéhez: Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból, 1768–1987* című kiadvány három évszázadot átölelő cigányságtörténete egyedülálló vállalkozás országos viszonylatban is. Békés megye 18. századi újratelepülésétől a rendszerváltás előtti évekig levéltári forrásokon-forrástípusok keresztül mutatja be a megyei cigányság történetét. Az időrendbe szedett források előtt Erdész Ádám írt a Békés megyei cigányságról történeti bevezetőt, melyben összegzi a forrásokból leszűrhető általános tapasztalatokat. A megye 18. századi újratelepülése során magyarok, szlovákok, németek, valamint románok érkeztek az elnéptelenedett fálvakba és mezővárosokba. A betelepülők között kisebb számban cigányok is jöttek, jelenlétükről több forrás is tanúskodik, ám történetükről keveset tud a történettudomány. A megye- és a községmonográfiák szerzői említést tesznek a helyi cigányság múltjának egy-egy darabjáról, azonban összefoglaló munkákat nem találunk ebben a témában. „*Nem túlzás azt állítani – olvashatjuk Erdész Ádám történeti bevezetőjében – Békés megye jól feltárt történetének egyik fehér foltja az itt élő cigányság múlja. E fehér folt eltűnését – legalábbis terjedelmének csökkenését – szeretné elérni levéltárunk a Békés megyei cigányság történetét bemutató forráskiadvánnyal.*

A kötet születésének a története az 1990-es évek elején kezdődött. A források gyűjtését Hevesi József a Békés Megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottsága titkára kezdeményezte. A levéltár több munkatársa (Danczikné Mezey Magdolna, Némédi András, Kereskényiné Cseh Edit, Farkas György) részt vettek az iratok feltárásában. A sok év alatt összegyűjtött s feltárt iratokból, illetve a kutatásokat folytatva, Kereskényiné Cseh Edit válogatta és rendezte sajtó alá a kötetben szereplő dokumentumokat. A sajtó alá rendezés fő rendezője volt, hogy minden korszakból ismertesse a legfontosabb forrásokot-forrástípusokat. A vaskos forráskiadvány 1–65-ig terjedő számozott iratot tartalmaz, s kronologikus sorrendben kerültek közlésre. Amennyiben, a bemutatott ügyszöveg több irat is tartozik, a számokat betűjellel is ellátta a szerkesztő. Akad olyan téma, amelyhez 10 irat is tartozik.

A kiadványban szereplő források jól körülhatárolható történelmi csomópontok köré szerveződtek. Mária Terézia uralkodás alatt a közigazgatás a cigány lakosság összeírásával kezdte meg a letelepedésüket célzó intézkedések sorát. Vetületeként a 18. század második felében országos, s természetesen ennek folyamán megyei-helyi viszonylatban is megsokasodtak a cigány lakossággal foglalkozó, főként közigazgatási iratok. A felvilágosult abszolutista törekvések a “röghöz kötés” következményeként az ország jobbágy lakosságába való beolvasztását célozták; ettől főként bevételek növelését remélte az udvar. Az asszimilációs folyamatokat tükröző források ebben az időszakban nem ta-

núskodnak a helyi lakosság s a cigányság között fellépő komoly konfliktusokról. A dualista korszakban, viszont a kóborló cigányok megoldatlan helyzetét tekintették csupán a cigánykérdés fő problémájának. Észrevehető azonban pusztán a források számának statisztikai elemzésével is, hogy e korszakban nem tartozott a politikum s a közigazgatás fontos kérdései közé a cigány társadalom marginális helyzete. A Mária Terézia uralkodásának korszakához hasonló állami figyelem 1957 után irányult a cigányság felé.

A 18. században megszaporodtak a vándorló cigányokkal kapcsolatos helytartótanácsi leiratok. A Helytartótanács ezen rendeletei, az Erdélyből nyugat felé irányuló vándorlást akarták megakadályozni, a megyéket a vándorló cigány csoportok letelepítésre szólították föl. Békés megye közgyűlése is hozott határozatot a kóborló cigányok letelepítésének szándékáról. A forráskiadvány az 1768-as határozattal kezdődik „...*cigányok ezután egyik helyséből másikba ne kóboroljanak, hanem akik eddig is megyénkben laktanak akármely Földes Uraság jurisdictioja (joghatósága) alatt az helységekben letelepedjenek...*” (1. számú dokumentum)

Mária Terézia rendelete nyomán végrehajtott 1768-as összeírás kapcsán átfogó képet kaphatunk Békés megye 18. századi cigány-társadalmáról. A megye területét járasonként, azon belül településenként írták össze a letelepedett cigány lakosságot, megjelölve foglalkozásukat, vallásukat, az eltartottakat, valamint vagyoni helyzetüket. 1773 és 1785 között megindultak a rendszeres számbavételek, s a félévente készített összeírások megtalálhatók a Békés Megyei Levéltár nemesi közgyűlési iratanyagában. A forráskiadvány erősségei közé tartozik a rendeletek nyomán született összeírások következetes közlése, melynek segítségével összegezhetjük több évszázad cigány lakosságának társadalmi differenciálódását. A 19. század elején született conscriptio, nem voltak olyan mélységűek, mint a Mária Terézia korában született nagy adatfelvételek, azonban következtetéseket csupán ezek alapján tudunk levonni. A kötetben szerepel az 1836-os békéscsabai cigányság összeírása (13. számú dokumentum), valamint 1838-as Magyargyulán letelepedett újmagyarok (15. számú dokumentum), s Orosháza község cigány lakóinak 1837/1838. évi összeírása (16. számú dokumentum). A magyargyulai cigányság tíz évvel későbbi, azaz, 1847/1848-as számbavétele (17. számú dokumentum) is helyet kapott a forráskiadványban, melyet 1962-ben Dankó Imre tanulmányában (*Adalékok a gyulai cigányság életéhez p. 13–26. In: Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1962. évi munkájáról, Gyula, 1962.*) már publikált. Az összeírásokban szereplő települések cigánynépe ssége jelentős gyarapodást mutat 1768-hoz viszonyítva. (Békéscsaba esetében háromszoros, Orosházán háromszoros, míg Magyargyula esetében négyszeres a növekedés). A foglalkozás szerinti megoszlás is jelentős változást mutat, a korábban iparos-cigányság számaránya jelentősen csökken, míg a nagyobb társadalmi megbecsüléssel járó muzsikusi „szakma” erősen reprezentált. A 19. század utolsó felében a cigányság társadalma tovább differenciálódott. A társadalmi hierarchia csúcsán a zenészek állnak, akik megbecsült tagjai a helyi társadalomnak. A kötet szerkesztője „csokorba kötötte” az 1920-as években alakult Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének megalakuló helyi csoportjainak dokumentumait (29–31. számú dokumentumok), melyek kere tein belül megteremtették a maguk érdekérvényesítését. Ugyanebből a korból, mintegy

kontrasztként, a mezőberényi cigánytelepen fellépő tifuszcikázisról (32. számú dokumentum), Vésztőn engedély nélkül letelepedett cigányok kitoloncolásáról (33. számú dokumentum) tudósítanak a források. Az 1940-es évek dokumentumai híven tükrözik azt a folyamatot, mely fokozatosan a cigányság jogfosztottságához vezetett. A folyamat végkifejlete a dobozi tömeges kivégzés, 1944 októberében, melynek körülményei a megyei bíróság ítéletében (44. számú dokumentum) olvashatóak. A dobozi mészárlást sokan említették már, de a hiteles dokumentumot most közölték először.

1957-ben fordult az akkori hatalom figyelme a cigányság felé. A Munkügyi Minisztérium vezetésével az egész ország területére kiterjedő felmérést végeztek. A Békés megyei felmérés rendkívül fontos adalék a kor helyi viszonyainak megismeréséhez (45. számú dokumentum) Az 1957-es felmérés a Magyar Szocialista Munkáspárt cigánypolitikáját megalapozó első lépések egyike volt, ennek alapján körvonalazódott, hogy az iskolázottság, a lakáshelyzet, s a foglalkoztatás javításával kell elősegíteni a cigány lakosság integrációját. Ennek nyomán született meg az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-i határozata, amely a magyarországi cigányság integrálását célozta meg. „A cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” szóló 1961. júniusi MSZMP PB határozatot követően vált szervezettebbé a Békés megyében élő lakosság élet- és munkakörülményeivel való foglalkozás.

1962. március 15-én született meg a megye távlati terve a cigánykérdés megoldására, a távlati terv kidolgozói, meglehetősen optimisták voltak: „...A cigánykérdés a megyében minden vonatkozásában lényegében 20–25 év alatt a cigány lakosság többségére vonatkozóan megoldható...” (46. számú dokumentum)

Nagy érdeklődésre tarthat számot a Lakatos Menyhért által alapított vésztői téglagyár, melynek történetét legendák övezik. A kötetben a téglagyár „lecsupasztított” történetét olvashatjuk a források tükrében (47. számú dokumentum).

1969-ben létrejött a megyei tanács keretében a Cigányügyi Koordinációs Bizottság, melynek feladata a különböző szintű igazgatási és társadalmi szervek munkájának összehangolása. A kötetben helyet kaptak a Békés Megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottság munkatervei, illetve a munkatervi feladatokban foglaltak teljesítéséről szóló jelentések. (51–52. és 54. számú dokumentumok) E jelentések rendkívül érdekesek, ha kisebb léptékben is, mint a fent említettek, de eredmények születtek, melyek tanúságul szolgálhatnak a 21. század számára is.

A tartalmi részen túl, néhány szóban, röviden a „technikai részről”. A Forráskiadvány helynévmutatója megkönnyíti a települések visszakereshetőségét. Az illusztráció, a kötet végén tulajdonképpen egy újabb forrástípust ismertet, amelyek különböző iratanyagok mellékletei. A 18–19. századi iratok, idegen szavainak, latin kifejezéseinek feldolgozása megkönnyíti az olvasók, kutatók munkáját.

Összegzésként megállapítható, hogy az országosan is egyedülálló forráskiadvány, hozzájárult a cigányság történetének mélyebb, forrásokra támaszkodó történetének megismeréséhez. A források, statisztikai adatok, települési viszonyok tudományos elemzése, a jövő kutatói számára feladott tanulmánykötet feladata lesz.

Emlékeztető

A TTT 2008. január 30-i vezetőségi üléséről.

Összeült Debrecenben a Tiszántúli Egyházkerületi Levéltár igazgatói irodájában. Jelen voltak: Tóth Ágnes, Varjasi Imre, Pozsonyi József, Szabadi István.

A Közlemények szerkesztőbizottsági tagjával kibővített vezetőség értékelte a Társaság 2007-es évi tevékenységét és javaslatot tett a 2008-as évi működésre, áttekintette a Társaság előző évi pénzügyi helyzetét és elemezte a 2008-as évre várható bevételeket és kiadásokat.

A Társaság pénzügyi helyzetével kapcsolatban felmerült a magánszemélyek jövedelemadója 1 %-nak igénylése; pályázat a Nemzeti Civil Alapprogram pályázati kiírásán a működési költségekre és a Tiszántúl öt megyei közgyűlés elnökeinek megkeresése támogatás céljából. A megkereséseket, pályázatírást Pozsonyi József vállalta.

A 2008. évi szakmai programok között szó volt a Közlemények 2008. évi számáról, egy Semsey Andor emlékkötet kiadásáról, a „Régi magyar családok” sorozat folytatásáról és egy iskolatörténeti kiadványról, amely Nagy Pál és Tóth Ágnes tagtársak feldolgozása „az oktatás – nevelés története a bizonyítványok tükrében” témát dolgozza fel.

A vezetőségi ülésen a Társaság honlapjának (<http://www.tortenesz.extra.hu>) frissítéséről és a 2008. évi évfordulókról és a hozzájuk kapcsolódó konferenciákon, megemlékezéseken való részvételről esett szó.

Emlékeztető

A TTT 2008. augusztus 6-i vezetőségi üléséről.

Összeült Nyíregyházán a Jósa András Múzeumban dr. Ulrich Attila vezetőségi tag irodájában.

Jelen voltak: Ulrich Attila és Pozsonyi József.

A vezetőség (előzetesen Varjasi Imrével is) áttekintette a januári vezetői megbeszélésen elhatározottak teljesítését és eredményét.

Pozsonyi József tájékoztatása szerint a Társaság sikeresen pályázott a Nemzeti Civil Alapprogramnál a Társaság működési költségeire. A Társaság **150.000 Ft** vissza nem térítendő támogatást nyert e célra.

A Társaság szűkebb értelemben vett működési területén, a tiszántúli megyék – Csongrád, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg – közgyűlésének elnökeit levélben kerestük meg. Ennek eredményeként Fejér Andor a

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei közgyűlés elnöke **30.000 Ft** támogatást nyújtott Társaságunknak.

A magánszemélyek jövedelemadójának egy százalékát e-mailben és körlevélben kértük.

Az elnök a vezetőségi tagokat tájékoztatta a 2007. évre vonatkozó közhasznúsági és költségvetési beszámolóról, melyet a könyveléssel megbízott Controller 2000 Bt. Készített.

Közhírré tétel és köszönetnyilvánítás

A Tiszántúli Történeasz Társaság a magánszemélyek jövedelemadójáról szóló, többször módosított 1996. évi CXXVI. Törvény biztosította lehetőségekkel élve kérte a személyi jövedelemadó meghatározott részének (1%), az adózó rendelkezése szerinti részét. E kérésünk alapján az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal Észak-alföldi Regionális Igazgatósága Eljárási és Adóalany-nyilvántartási Főosztálya a 8733123885 iktatószámú értesítése alapján Társaságunknak az adózó magánszemélyek

96 616 Ft-ot ajánlottak fel.

Ezt az összeget a Társaságunk saját folyóiratának kiadására, a Tiszántúli Történeasz Társaság Közleményei 2008 nyomdaköltségére fordította. Ezúton is köszönjük a felajánlásokat.

Egyéb híreink

A Tiszántúli Történeasz Társaság első önálló kiadásban megjelentetett könyvének, a „Semsey Andor emlékkötet” bemutatójára 2008. november 14-én került sor Balmazújvároson, majd november 18-án Budapesten a Magyar Természettudományi Múzeumban. A magyar tudomány és kultúra legnagyobb mecénásának tartott Semsey Andor születésének 175., halálának 85. és a balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum névadásának 10. évfordulója tiszteletére kiadott kötet a mineralógiával foglalkozó nemes mecénásnak az 1800-as évek végén nyomtatásban megjelent írásait és a Magyar Tudományos Akadémia 2008. évi közgyűlési osztályülésén az ő tiszteletére rendezett emlékkonferencia előadásait tartalmazza. A gazdagon illusztrált, igényes mű kiadásának költségeit az

Önkormányzati Minisztérium, Balmazújváros Város Önkormányzata, Balmaz-Coop Zrt., Balmazpharm Kft., Balmazújvárosi Római Katolikus Egyházközség, Balmazújváros és Vidéke Takarékszövetkezet, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, Balmazújvárosi Német Kissebségi Önkormányzat, Lukács Kft., Hexa-Metál Kft., Stephen Beszedits (Torontó, Kanada), Blaskó Sándor, Csonka-Kis Pál, Iszák László, Leiter Imre, Kati István, Koroknai Imre, dr. Orcsik István, Postáné Kecskés Ilona, Pozsonyi József, Semsey Gabriella, Semsey Judit, Semsey Lajos, Szeifert

Zoltán, Szilágyi Jánosné dr., Szirmay Gábor, dr. Tiba István, Varga Jánosné, Varga László és dr. Veres Margit

támogatták. Köszönet a támogatóknak.

Báthory Gábor és kora nemzetközi konferencia

Kétnapos nemzetközi konferencia megrendezésére került sor „Báthory Gábor és kora” címmel 2008. október 16–17-én. A rendezvényt két helyszínre – Debrecenbe és Nyírbátorba – a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Bocskai munkabizottsága kezdeményezésére a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete a nyírbátori Báthory István Múzeum baráti köre szervezte. Nem maradtak magukra ebben a munkában, hiszen társ-szervezőként a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Tiszántúli történész Társaság is hathatós segítséget nyújtott részükre.

Az előadások megtartására 25 szakembert hívtak meg a szervezők – tizenhét hazai és nyolc határon túlit, akiket Hajdú-Bihar, Budapest, Szeged, Pécs, Miskolc és Nyíregyháza, valamint Románia (Erdély), Szlovákia, Lengyelország és Olaszország kutatói közül kértek fel. Sajnos betegség miatt két előadás elmaradt, de a szervezők ígérete szerint 2009 tavaszán megjelenő a konferencia anyagát tartalmazó könyv ezeket az előadásokat is magában foglalja majd.

Az első napon a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, a másodikon a nyírbátori Várkastély adott otthont a konferenciának, ahol több szekció is foglalkozott a téma különböző területeivel. A Báthory Gábor korabeli Erdély társadalmának, gazdasági és egyházpolitikai viszonyainak, a fejedelmi udvar mindennapjainak bemutatása mellett a fejedelemtől és családtagjairól fennmaradt korabeli emlékek elemzése és a fejedelmi politika értékelés mellett az előadók külön szekcióban foglalkoztak a hajdúkérdés és a katonapolitika problémáival.

A kutatók nem beszéltek el egymás mellett, többször is hivatkoztak a már elhangzott előadásokra (pl. többen is Oborni Teréz /MTA Tört.Tud. Int./ Báthory Gábor fejedelemsége és a Magyar Királyság című a konferencia nyitó előadására, stb. Horn Ildikó /ELTE/ Báthory Gábor belpolitikája tételes ismertetése helyett arra hívta fel szuggesztíven a figyelmet, hogy e téma kutatása néhány kérdésben megállt. Több előadó csatlakozott ehhez a nézethez hangsúlyozva, hogy maguk a történészek is érzik, hogy Báthory Gábor és korának kutatásában még számos kérdés tisztázásával adósok.

A konferencia két tanácskozás-sorozatba is szervesen illeszkedett. Az egyik az, amely a 400 évvel ezelőtti Bocskai felkelés, a hajdúk letelepítésének állít emléket. Ennek megrendezése során kezdeményezte ezt a tanácskozást Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Bocskai Bizottsága. A másik a Nyírbátorban a Báthori István Múzeum Baráti Köre által 2006-ban *A Báthoriak kora (A Báthoriak és Európa)*, majd a szintén álta-

luk szervezett Hódoltsági konferencia sora, amelynek immár harmadik rendezvénye lett ez a tanácskozás.

A szervezők megragadták az alkalmat, így a két nap alatt három társrendezvényre is sort kerítettek kapcsolódva a konferenciához. Az első napon a kor okleveleit bemutató kiállítás nyílt a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében. A második napon a nyírbátori református templom kertjében leplezte le Báthory Gábor fejedelem mellszobrát Balla Jánosné a város polgármestere, Báthory Gábor, a Báthory István múzeum Baráti Körének alelnöke és az alkotó Nagy Lajos Imre nyíregyházi szobrászművész. A konferencia zárása előtt, pedig a nyírbátori Báthory várkastélyban dr. Papp Klára egyetemi docens, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézet igazgatója, a konferencia szervezőbizottságának elnöke nyitotta meg Makrai Zsuzsa nyírbátori zománcművész „*A Báthoryak reneszánsz címervariációi*” című kiállítását.

Kép és szöveg: Tanyik József

Nekem ő mindig Nagy Feri volt és marad

(Kedves barátunk, tagtársunk és jó kollégánk a nyugállományba vonuló Nagy Ferenc megyei levéltár igazgató köszöntése)

1978-ban végeztem a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakán. Feleségemmel Baktalórántházára kerültünk tanítani. Az alakuló értekezleten tudtam meg, hogy még szeptember elején továbbképzésen veszek részt az akkori nyíregyházi járás történelem szakos kollégáival Ibrányban. Bevallom őszintén, a pár napon elhangzottakra igazán nem emlékszem, de arra a kedves, kollegiális fogadtatásra, ahogyan Nagy Feri járási szakfelügyelő fogadott, mindig emlékezni fogok. Faházakban aludtunk a Tisza-parti úttörőtáborban, vacsora után hosszasan elbeszélgettünk a jövőnkről, a munkáról, majd mentünk a hideg hálók helyekre. S másnap reggel, aszalt szilvára ágyazott pálinkával köszöntött minket, fittyet hányva a továbbképzéseken, ha nem is kötelezően előírt, de megkívánt szesztilalomra. Jól esett ilyen közegben, ilyen emberekkel kezdeni a pályát. Az elkövetkező években fel-feltűnt a sárga, úgynevezett nagy Polski Baktalórántházán és a nyírájkői tagiskolában, ahol szintén tanítottam, bejött óráimra is, de nem emlékszem, hogy valaha is ne a segítség szándéka csengett volna ki szavaiból.

Azután én kerültem be Nyíregyházára a múzeumba és amikor megüresedett 1983-ban a megyei múzeumigazgató-helyettesi állás, az akkori igazgató dr. Németh Péter tájékoztató kérdéseire, önkéntelenül is mondtam, Nagy Feri jó helyettes lenne. Szereti a múzeumot, tanítványaival faluja határában ásatásokat folytat – régész kollégáim nagy-nagy bosszúságára, úgyhogy le is állt vele –, 1982-ben az ibrányi iskolában kis múzeumot alapított. Be is került hozzánk, s megint csak azt mondhatom, hogy ritka jó és korrekt viszony alakult ki nemcsak kettőnk között, hanem a múzeum minden munkatársával. Pedig nem könnyű évek voltak! Sokan kerültek akkor fiatalon a múzeumba, teli tervekkel, sokszor – ma már megérthető – türelmetlenséggel, önfejűséggel. Voltak vitáink, sok szép közös munkánk, de végül is, én legalábbis, sajnálattal vettem tudomásul, hogy elmegy tőlünk, magasabb beosztásba, a Megyei és Városi Művelődési Központ élére. Láttuk, hogy ott is újít, jó ötletei vannak, nyelvviskolát, adótanácsadót, utazási irodát alapít, nyomdát üzemeltet, próbálja az intézményt függetleníteni a mindig szorító gazdasági viszonyoktól. El is használódott, s megint csak megnyugvással vettük tudomásul, hogy pályát változtat, s az akkor nyugodtabbnak, csendesebbnek tűnő levéltárba tér vissza, ugyanabba az épületbe (mert akkor egy helyen volt a múzeum és a levéltár), ahol közgyűjteményi pályáját kezdte. Bátran és büszkén mondhatom, hogy bár 1993-tól napjainkig a társintézményt vezeti, s én „csak” beosztott muzeológus voltam, a korábbi jó kapcsolatunk soha sem szenvedett csorbát! Sőt! Nem tudtam olyan szívességet kérni tőle, melyet jóindulattal ne teljesített volna. Aktivitása, dinamizmusa azóta sem csökkent. Tagja az ibrányi képviselőtestületnek, tanít a nyíregyházi főiskolán, tagja a Szabolcs-Szatmár-beregi Szemle szerkesztőségének. Munkásságát városa, Ibrány díszpolgári címmel is elismerte. Egyesek szerint a levéltár-tudományban nem mélyedt el

túlzottan, de ismertséget és elismertséget szerzett intézményének, a jól szervezett tudományos és közművelődési munkával, igazgatóságának 15 éve alatt megjelentetett számtalan, kiváló levéltári kiadvánnyal.

Ebben az évben nyugállományba vonul, de őt ismerve tudom, hogy még sokszor halljuk emlegetni nevét úgy, hogy Nagy Feri már megint kitalált, vagy megcsinált valamit...

Isten éltesen még sokáig!

Bene János

Blazovich László nyugdíjba vonuló levéltár igazgató köszöntése

Blazovich László 1943. november 2-án született Szombathelyen. Gyermekkorát Kőszegen töltötte. A multikulturális város, a Nyugat-Dunántúl szellemisége végigkísérte pályáján. A gimnáziumot már Szegeden végezte, ugyanitt folytatta egyetemi tanulmányait, és 1967-ben szerzett magyar-történelem szakos középiskolai tanári oklevelet. Kristó Gyula tanítványaként készítette el Ransanus és Magyarország címmel doktori disszertációját, amelyet 1969-ben védett meg. Kristó professzor a továbbiakban figyelemmel kísérte pályáját, a tanítványból munkatárs, majd barát lett.

Pályáját a hódmezővásárhelyi 602-es Ipari Szakmunkásképző Iskola kollégiumi nevelőtanáraként kezdte, majd 1969-től ugyanott a Bethlen Gábor Gimnázium tanára, 1978-tól igazgatóhelyettese lett. A gimnázium valódi alkotó műhely volt, ahol Grezsa Ferenc igazgató irányításával számos tudós tanár dolgozott. Az iskola akkori szellemiségét fémjelzi, hogy tanári karából később öt MTA doktora, egy kandidátus és egy PHD fokozatot szerzett oktató került ki. E műhely Blazovich tudósi szemléletmódjának kialakítására nagy hatást gyakorolt. Irodalmi színpadával öt alkalommal szerepelt a Petőfi Rádióban, miután országosan jelentős eredményeket értek el. A műsorokat maga szerkesztette vagy írta, illetve tanította be.

1980-ban került a Csongrád Megyei Levéltár élére, ahol később 29 évet töltött el. Az intézményt a falakon kívülre is eljutott állandósult belső viták nem díszítették. Jellemző, hogy a kortársak úgy fogalmaztak, hogy „Blazovich a semmiből csinált levéltárat. Igaz, ehhez, szerencséjére, rendelkezésére állt 29 év. Munkáját több területen folytatta”. Befejezte a megyei levéltári hálózat kiépítését a csongrádi levéltár létrehozásával. Igazgatóságának ideje alatt Hódmezővásárhelyen új épületet kapott a levéltár, a csongrádi ugyancsak új épületbe költözhetett, felújították továbbá a szentesiek épületét. Kudarcként élte meg, hogy Szegeden nem sikerült önálló épületet szereznie intézményének, reméli, hogy nagy álmát az utódai megvalósítják.

A belső szakmai munkában elindította az ismertető leltár sorozatot, amelynek máig 16 kötete jelent meg. A munka jelenleg is folytatódik. Az iratbegyűjtést, rendezést és segédletkészítést mindig egymásra épülő egységes folyamatként fogta fel, azt eredmény közreadásával pedig a nagyvilág felé nyitott ablakot. Az iratfeldolgozás közepette a kollegái megérezték az alkotás örömét, és közülük sokan (Labádi Lajos, Gilicz

János, Farkas Csaba, Georgiades Ildikó, Berta Tibor, stb.) a helytörténetírással kezdtek foglalkozni. E tevékenység kibontakozását a *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből* (eddig 36 kötete jelent meg) című periodika, a levéltári napok pedig a kutatási eredmények közzétételét segítik elő. Az igazgató lankadatlanul törekedett arra, hogy intézménye a megye szellemi és kulturális életében jelen legyen. Intézménye személyi állományának gyarapításáról sem feledkezett meg, igazgatósága alatt a létszám közel kétszeresére növekedett.

Törekedett a levéltár nemzetközi kapcsolatainak kiépítésére, és buzgón ápolta azokat. Zenta, Szabadka, Újvidék levéltáraival gyümölcsöző partnerkapcsolatokat hozott létre, legújabbán a nagybecskereki levéltárral szervezte az együttműködés kialakítását.

A levéltári szakmai tevékenység mellett részt vett a levéltáros közéletben. Az MLE alapító tagja, továbbá két cikluson át a választmány tagjaként dolgozott. Sokat munkálkodott az egyesület nemzetközi kapcsolatainak kiépítésén, kezdeményezte a Levéltárért-díj alapítását, társszerzőként szerkesztette a Magyarország levéltárai című kétnyelvű kiadványt. Az NKA Levéltári kollégiumának egy cikluson át volt tagja, egyen pedig az elnöki tisztet látta el.

A szegedi egyetem (JATE, SZTE) oktatóival a kezdetektől a jó és gyümölcsöző közös tevékenységi formák (levéltári órák, kiadványok, levéltárosok oktató tevékenységének előmozdítása) kialakításán fáradozott. Maga a kezdetektől az egyetem és a BTK doktori tanácsának folyamatosan tagja. Közel 20 éve oktat az ÁJTK-n jogtörténetet, 1989-től docensként, 1997-től pedig egyetemi tanárként. Tárgyai a főkéllégium mellett középkori eljárásjog, városjog és egyházjog. Tudományos pályáján előre haladva 1985-ben kandidátusi fokozatot, 2003-ban pedig MTA doktora címet nyert el. Több cikluson át az MTA Demográfiai Bizottságának és Történettudományi Bizottságának tagja. Referálóként, opponensként és bizottsági tagként több doktori eljárásban vett részt. A Századok folyóirat szerkesztő bizottságának egy cikluson át vett részt a munkájában.

A tudományos munkát hivatali és közéleti tevékenysége mellett sohasem hanyagolta el. Pályáját számadatokban eddig 30 könyv (önállóan és társszerzővel), mintegy 300 cikk és tanulmány, valamint 70 szerkesztett kötet fejezi ki. A történettudomány több területén fejtett ki tevékenységet. Szerkesztőként a *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből* című periodika 30, a Dél-Alföldi évszázadok 24 kötetét szerkesztette. Helytörténetírói tevékenységéről Tóth Ferenc, a Makó tudomány mindenese így írt: „*Te vagy az egyetlen, akinek Makóra, a megyére, az Alföld helytörténeti búvárkodásaira van komplex rálátásod. Nem kívülről szemléled ezeket, hanem szerzőként, szerkesztőként, a tudományos élet irányítójaként három megyére (Csanád, Csongrád, Békés) kiterjedően alkotója is vagy mindennek.*”

Blazovich László ismert medievista. Az Anjou-kori oklevéltár munkálataiban Géczy Lajossal eddig négy kötetet jegyeznek, küszöbön áll az ötödik megjelenése. Város- és település történészként főképp az Alföld városai érdekelték. E munkásságát több kötet és számos mérvadó tanulmány jelzi. Sokoldalúságának példája, hogy Galántai Erzsébettel Ransanus és Tubero művének magyar fordítását tették közzé.

Blazovich László Hollandiától Németországon át Litvániáig ismert jogtörténész. A Budai jogkönyv, a Szász tükör magyar nyelvű, gazdag jegyzetanyaggal és bevezető tanulmányokkal elkészített változatának közreadója, és most dolgoznak a Sváb tükör megjelentetésén. A Szász tükör megjelenésekor Heiner Lück hallei professzor a kötetet méltatva azt írta: „*Blazovich és Schmidt baglyot vittek Athénba,*” azaz tudományt a tudomány városába.

A tudományt nemcsak művelte, hanem eredményeinek terjesztésében, valamint a közművelődésben is vállalt feladatokat. Évtizedek óta tagja a Csongrád Megyei Honismereti Egyesületnek, amelynek elnökeként harmadik ciklusát tölti. Elnöke továbbá a Nagy György Alapítványnak és a Péter László Várostörténeti Alapítványnak. A Kisteleki Ede Alapítvány, valamint a Kristó Gyula Alapítvány kuratóriumának tagja. Tagja továbbá a Szeremlei Társaságnak és a Dugonics Társaságnak. Az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Alapítvány Elnöke. Több már nem létező település helyén állítottak emlékoszlopot, így például Monostorapátiban (Almádi monostor), Ivánc (Lugas) határában, Derenken, Hódmezővásárhely (Szentkirály) és Makó (Igás, Rákos) határában és emléktáblát Lászlóházán. Az emlékmű állítást általában tudományos konferenciával kötik össze. A fenti civil egyesületekben épp olyan fáradhatatlanul dolgozik, mint tette ezt munkahelyén és a tudományos munkájában.

Tevékenységét számos szakmai díjjal ismerték el (Pauler-díj, Széchényi Ferenc-díj, Csongrád megye alkotó-díja, Nagyalföld Alapítvány-díja, stb.), továbbá Szeged és Hódmezővásárhely városok „Pro Urbe” díjasa.

Blazovich László levéltárosként és történészként gazdag pályát futott be. Kívánjuk, hogy nyugdíjba vonulása után jó erőben és egészségben tovább folytassa mindkét területen eddig kifejtett munkásságát.

Berta Tibor

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Ölveti Gábor</i> : Azonosságok és különbségek Debrecen magatartásában Thököly és Rákóczi idejében.....	5
<i>Dr. Diószegi György — Diószegi Krisztina</i> : Hellén mozaik az 1848-49. évi dicső magyar szabadságharc tisztikara görög gyökerű hőseinek életéből.....	15
<i>Lovas Enikő Amália</i> : Debreceni címvisek a modernizáció korában: A Polgáry, Böszörményi és a Bay családok	65
<i>Stephen Beszedits</i> : Charles Zagonyi – the Man and the Legend	75
<i>Diószegi György Antal</i> : Adalékok egy felső-magyarországi családból származó ügyvéd életútjához, avagy egy szabadelvű hazafi tevékenysége a nemzet jövőjéért az 1790-es évek Magyarországon.....	93
<i>Bodnár Mónika</i> : A gróf Serényi család magyar ága történetének rövid áttekintése	131

FORRÁSKÖZLÉSEK

<i>Mészáros Kálmán</i> : Vay Ábrahám szerepvállalása a bujdosók 1672. évi támadásában	157
<i>Szirmay Gábor</i> : Kazinczy Ferenc és a Szirmayak	163

MŰHELY

<i>Pintér István</i> : A 2. magyar hadsereg harcai 1942–43-ban (Vázlatos áttekintés)	169
<i>Tordai Rita</i> : A középkori Magyarország jáász társadalmáról.....	179

RECENZIÓK

Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. (<i>Ismerteti Bagi Zoltán</i>)	199
Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Sorozatszerkesztők: Mészáros Kálmán és Molnár Sándor (<i>Ismerteti Bagi Zoltán</i>)	200

Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. (<i>Ismerteti Bagi Zoltán</i>)	201
Varjasi Imre: Az 1956-os munkástanácsok tevékenysége és dokumentumai Hajdú-Bihar megyében (forrásközlés) (<i>Ismerteti Filep Tibor</i>)	203
Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások (<i>Ismerteti Bagi Zoltán</i>)	204
A Békés Megyei Levéltár térképei DVD-n (<i>Ismerteti Sáfár Gyula</i>)	205
Források a Békés megyei cigányság történetéhez: Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból, 1768–1987. (<i>Ismerteti Balogh Dorottya</i>)	207

TÁRSASÁGI HÍREK

Emlékeztető a TTT 2008. január 30-i vezetőségi üléséről	213
Emlékeztető a TTT 2008. augusztus 6-i vezetőségi üléséről	213
Közhírré tétel és köszönetnyilvánítás a magánszemélyek adójának 1 %-ért	214
Egyéb híreink	214
Tanyik József: Báthory Gábor és kora – nemzetközi konferencia	215
Bene János: Nekem ő mindig Nagy Feri volt és marad	218
Berta Tibor: Blazovich László nyugdíjba vonuló levéltár igazgató köszöntése	219

